

SLOVENSKÁ ARCHEOLOGIA

CASOPIS ARCHEOLOGICKÉHO ÚSTAVU SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED V NITRE

REDAKTOR ANTON TOČÍK

Vychádza dva razy do roka, strán 480, ročné predplatné Kčs 120,—

Redakcia: Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, Nitra-Hrad

SLOVENSKÁ ARCHEOLOGIA

ЖУРНАЛ ИНСТИТУТА АРХЕОЛОГИИ СЛОВАЦКОЙ АКАДЕМИИ НАУК В НИТРЕ

РЕДАКТОР АНТОН ТОЧИК

Выходит два раза в год на 480-ти страницах, подписная цена Kčs 120,—

Редакция: Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, Nitra-Hrad

SLOVENSKÁ ARCHEOLOGIA

ZEITSCHRIFT DES ARCHÄOLOGISCHEN INSTITUTES

DER SLOWAKISCHEN AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN IN NITRA

SCHRIFTLEITER ANTON TOČÍK

Erscheint zweimal jährlich auf 480 Seiten, Bezugspreis Kčs 120,—

Redaktion: Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, Nitra-Hrad

SLOVENSKÁ ARCHEOLOGIA
XVIII-1, 1970

Hlavný redaktor

ANTON TOČÍK

Redakčná rada:

Vojtech Budinský-Krička, Ján Dekan, Božena Filová, Bohuslav Chropovský,
Ludmila Kraskovská, Josef Poulik a Peter Ratkoš

SLOVENSKÁ ARCHEOLOGIA

XVIII-1

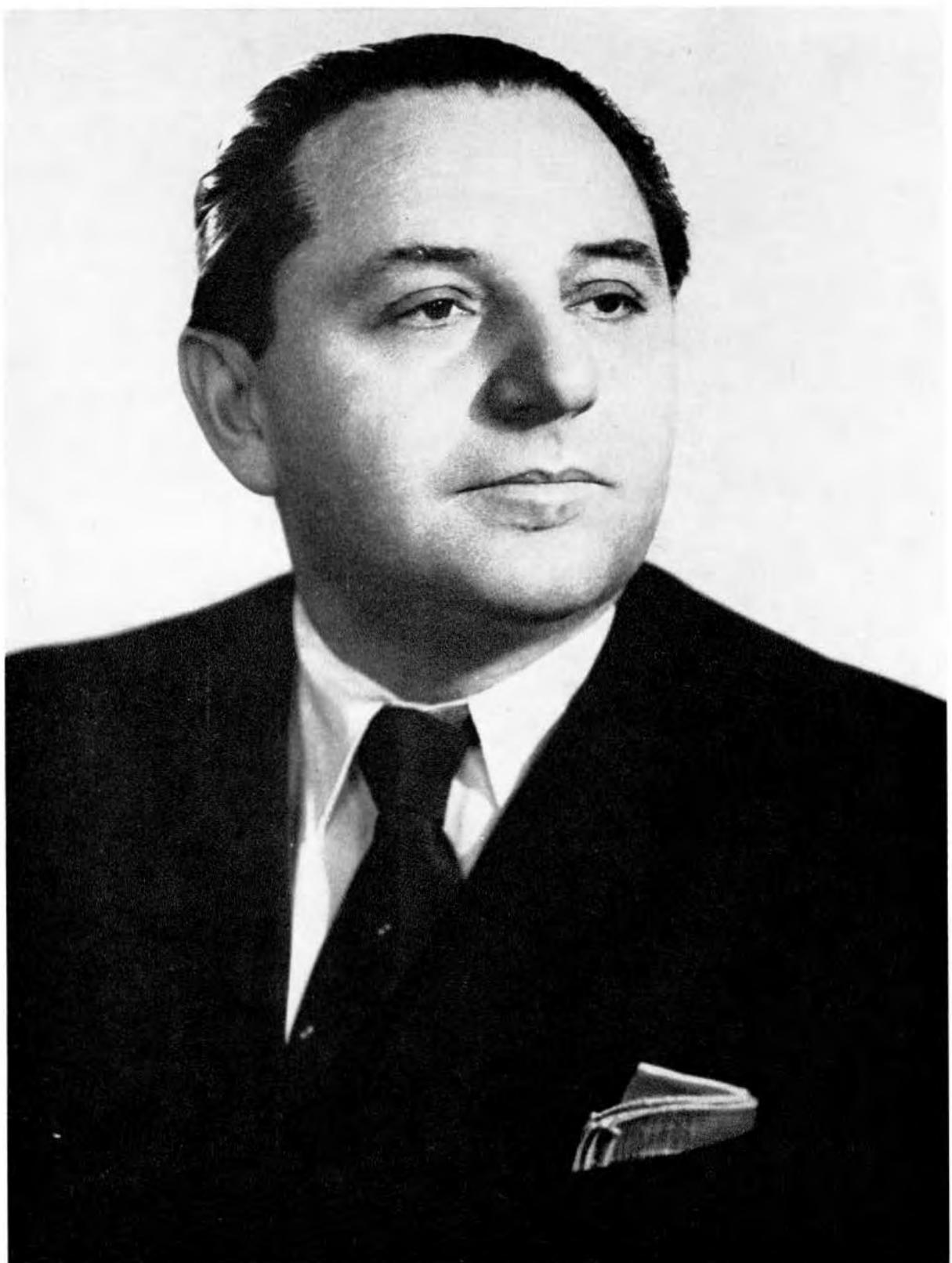
ZBORNÍK
K 60. NARODENINÁM JOSEFA POULÍKA

VYDAVATEĽSTVO SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

1970

IOSEPHO POULÍK
SCIENTIARUM DOCTORI
DE REBUS ARCHAEOLOGICIS BENE MERENTI
AMICI
SODALES
DISCIPULI
DIE NATALI LX
D. D. D.

Josef Poulik
***6. VIII. 1910**

K ŽIVOTNÉMU JUBILEU JOSEFA POULÍKA

Československá archeológia dosiahla po druhej svetovej vojne doma i za hranicami všeobecné uznanie. Tieto úspechy sa najvýraznejšie prejavili vo výsledkoch výskumu našich najstarších národných dejín. Predovšetkým moravská archeológia na čele s J. Poulikom sa zaslúžila — hlavne terénnymi objavmi a významnými teoretickými prácami jubilanta — o to, že sa podstatne zmenili názory na kultúrnu, politickú a hospodársku úroveň najstarších Slovanov nielen na terajšom území Československa, ale aj v ostatných slovanských oblastiach Európy. Prínos moravskej archeológie do klenotnice slovanských starožitnosti, ktorý dnes uznáva celý vedecký svet, neboli však vecou náhody, ale výsledkom vedecky a metodicky premysleného plánu, ktorý sa zrodil v rokoch okupácie. V období najväčšieho pokorenia českého národa, keď časť nemeckej — i archeologickej — vedy siahala na korene národnnej podstaty, zrodil sa zo spolupráce J. Böhma a J. Poulika plán výskumu centra Veľkomoravskej ríše na území Moravy. Najprv však bolo treba vedecky a podľa vtedy uznávaných kritérií prehodnotiť známy nálezový materiál a výsledky prehodnotenia preveriť výskumami. Naozaj až po dlhšom časovom odstupe možno v porovnaní so slovanským výskumom v ostatnej Európe zhodnotiť význam a výsledky prvých prác J. Poulika. Už vo svojej prvej knižnej publikácii (*Předhradiště kostrové hroby v Bludině*, 1941) dokázal, že nielen ako heuristik, ale aj ako vedec s kritickým pohľadom na problematiku a jej riešenie je povolený plniť a splniť plány a úlohy vedeckého výskumu po praktickej i teoretickej stránke. Po napísaní niekoľkých čiastkových štúdií a po komplexnom prehodnotení slovanského nálezového materiálu z Moravy spracoval novú chronológiu a klasifikáciu, ktorá bola v tom čase veľmi objavná a podnes je východiskom pri štúdiu hmotnej kultúry podunajských Slovanov, ku ktorým patrili aj predkovia Slovákov, a preto

práca J. Poulika je a zostáva základným kameňom aj pri spracúvaní a hodnotení slovanských pamiatok na Slovensku.

Krátko po oslobodení sa plán výskumu južnej Moravy spracoval konkrétnejšie, prediskutoval sa v širšom kolektíve a dal do súladu s plánmi slovanských výskumov v Poľsku, Sovietskom zväze a Bulharsku. Ako sa neskôr ukázalo, veľkorysé výskumy boli jedinou cestou, ako získať nielen obraz veľkomoravskej kultúry v celej jeho šírke, ale aj žiadúcu predstavu o vývoji, ktorý ju predchádzal.

Výsledkom prvých väčších výskumov na južnej Morave bola jubilantova práca *Jižní Morava — země davných Slovanů* (1948—1950), ktorá nadhodila problémy tvoriace podnes jadro slovanskej problematiky. S riešením otázky doby príchodu Slovanov a ich najstaršej kultúry súvisí najväčší doteraz preskúmaný slovanský mohylník v Přítlukoch; výsledky jeho výskumu — aj keď doteraz neboli úplne publikované — nestrácajú svoju aktuálnosť.

Slovansko-avarský problém, resp. potreba jeho riešenia sa neobmedzuje iba na Karpatskú kotlinu, ale, ako potvrdzujú nové výskumy na Morave, zasahuje aj celú južnú Moravu. Dosvedčuje to okrem iných aj jubilantov výskum v Dol. Dunajoviciach. Staroslovanskú problematiku uzatvára potom výskum hradiska v Lišni pri Brne a kniežacej mohyly na Žuráni pri Slavkove, čím sa končí jedna kapitola práce a života J. Poulika.

Ďalšiu a doteraz neuzavretú kapitolu jubilantovho života tvorí výskum a vedecké zhodnotenie veľkomoravského centra — Mikulčice. Táto lokalita spolu so Starým Městem, Pohanskom pri Břeclavi a ďalšími novoobjavenými lokalitami na Slovensku postavila Veľkú Moravu na úroveň súvtekých európskych vyspelých štátov, a tým raz navždy odsúdila pseudovedecké názory niektorých neslovanských vedcov. Dnes môžeme spolu s bádateľmi celej Európy konštatovať, že Mikulčice — veľkomorav-

ská mestská sústava, ktorú J. Pouličík preskúmal najmodernejšími metódami, úplne vyvrátili niektoré „teórie“ o Slovanoch a Veľkej Morave.

Neustále výskumné problémy nedovolili však jubilantovi doteraz komplexne spracovať celú problematiku, ktorou sa zaoberal. Monografické práce (napr. *Nové slovanské výzkumy na velkomoravském hradišti „Valy“ u Mikulčic* [1957], *The Latest Archaeological Discoveries from the Period of the Great Moravian Empire* [1959], *Dve velkomoravské rotundy v Mikulčiciach* [1963] atď.), v ktorých autor prichádza k úplne novým prekva-pujúcim poznatkom a záverom, postupne prijímajú a rešpektujú teóriu o feudálnom charaktere veľkomoravských centier. Klúčové postavenie Mikulčíc v predveľkomoravskom období a zistená najstaršia slovanská sídlisková vrstva pomôže vyriešiť zložitú otázku slovansko-avarískych vzťahov, predovšetkým však umožní osvetliť korene a začiatky veľkomoravskej kultúry.

J. Pouličík dosiahol svojimi prácammi to, čo sa podarilo iba veľmi malému počtu bádateľov: nové poznatky z výskumu v Mikulčiciach a z iných moravských lokalít sprístupnil širokej verejnosti veľmi pútavou a pritažlivou, pritom však vedeckou for-

mou. Jeho vedecko-populárne práce o veľkosti a vyspelosti Veľkomoravskej ríše a jej kultúry nema-lou mierou prispievajú aj k výchove socialistického vlastenectva mladej generácie. V týchto prácach učí jubilant mládež milovať vlast i jej minulosť.

Pre národ a štát doma i v cudzine vykonal jubilant nesmierne záslužnú prácu aj výstavou Veľká Morava, ktorá nielen vydala svedectvo o našej národnnej minulosti, ale získala našej vlasti priateľov a obdivovateľov aj v zahraničí, kde bola inštalovaná.

J. Pouličík si už v ľudovej škole zásluhou učiteľa vytvoril priateľský a srdečný vzťah k Slovensku, k jeho minulosti i prítomnosti. Tento vzťah dokumentoval nielen vo svojich prácach, ale všade tam, kde to bolo možné alebo potrebné. Stál pri prvých slovenských archeologických výskumoch a expediciách v päťdesiatych rokoch a aj dnes ochotne pomáha tam, kde je jeho pomoc potrebná. Preto slovenskí archeológovia považujú J. Pouličíka za človeka im nielen povolaním, ale aj ľudskej blízkeho a želajú mu do ďalších rokov života veľa zdravia, súl a úspechov v jeho krásnej a záslužnej práci.

Bibliografia DrSc. Josefa Pouličíka

I. Knižné vedecké publikácie

Staroslovanská Morava, Monumenta archaeologica I, Praha 1948, 181 str., 35 obr., 78 tab.

Jižní Morava — země dávných Slovanů, Brno 1950, 169 str., 153 obr.

Starí Moravané budují svůj stát, Gottwaldov 1962, 300 str.

Dve velkomoravské rotundy v Mikulčiciach, Monumenta archaeologica XII, Praha 1963.

II. Knižné vedecko-populárne publikácie

Pravécké umění, Praha 1956, 45 str.; spoluautori W. Forman a B. Formanová.

Z hĺbok vekú, Praha 1956, 259 str.

Pevnost v lužnom lese, Praha 1967, 261 str.

Preklad knihy P. N. Trefjakova *Vostočnoslavianskije plemena z ruštiny s názvom U kolébky staré Rusi*, Praha 1958, 348 str.

III. Obsiahlejšie vedecké články

Předhradiště kostrové hroby v Blučině, Praha 1941, 30 str., 6 tab.

Das keltische Gräberfeld von Brünn-Malmeritz, ZMLM N. F. II, 1942, 49–86, 2 obr., 13 tab.

Slované na Moravě až do doby ríše Velkomoravské, Z. davných vekú I, 1948, 57–89, 8 obr.

Kultura moravských Slovanů a Aváň, Slavia antiqua I, 1948, 325–348.

Nové slovanské výzkumy na velkomoravském hradišti „Valy“ u Mikulčic, I. zpráva za r. 1954–1956, PA XLVIII, 1957, 241–388, 117 obr.

Nález kostela z doby velkomoravské v trati „Špitálky“ ve Starém Městě, PA XLVI, 1955, 307–351, 26 obr.

Velkomoravské hradiště Mikulčice, Gottwaldov 1959, 47 str., 17 obr.

The Latest Archaeological Discoveries from the Period of the Great Moravian Empire, Historica I, 1959, 7–70, 23 obr., 12 tab.

Découvertes dans le bourgwall de l'époque de l'Empire Grand-Moravie à Mikulčice en Moravie méridionale, Nouvelles fouilles archéologiques en Tchécoslovaquie, Praha 1960, 24–29, 3 obr., 2 tab.

Velkomoravské hradiště Valy u Mikulčic, Brno 1962, 78 str., 21 obr.

Archeologické výzkumy a Veľká Morava, AR XV, 1963, 547–591, 28 obr. (č. 168–195).

Veľká Morava ve svetle nejnovějších archeologických vý-

zkumů, *Velká Morava — tisíciletá tradice státu a kultury*, Praha 1963, 39–76, 22 obr. (aj slovenská, ruská, nemecká a anglická verzia).

Archäologische Entdeckungen und Grossmähren, Brno 1963, 47 str.

Das Grossmährische Reich im Lichte der neuesten archäologischen Entdeckungen, Acta Congressus historiae Slavicae Salisburgensis in memoriam SS. Cyrilli et Methodii anno 1963 celebratae, Wiesbanden 1966, 87–102.

Archäologische Entdeckungen und Grossmähren, Das Grossmährische Reich, Tagung der wissenschaftlichen Konferenz des Archäologischen Instituts der Tschechoslowakischen Akademie der Wissenschaften, Brno–Nitra 1.–4. X. 1963, Praha 1966, 11–47.

IV. Drobné vedecké články

Nově objevené pravěké galští oppidum na pokraji Drahanovské vysočiny u Brna, Šlapanský zpravodaj III-4, 1936, 2–4, 6 obr.

Pohřebiště se žárovými hroby staroslovanskými u Velatic, Šlapanský zpravodaj IV-5, 1937, 4, 5, 2 obr.

Poznámky k pohřebnímu ritu ve starší době bronzové, Šlapanský zpravodaj V-3, 1938, 3, 4, 2 obr.

Nálezy kultury durynských skrčků na Šlapanském, Šlapanský zpravodaj VI-4, 1939, 4, 5, 4 obr.

Únětický hrob ze Šlapanic obkládaný kameny, Šlapanský zpravodaj VIII-2, 1941, 3, 1 obr.

Das Spätantiker Grab aus Telčitz, Bez. Brünn, ZMLM N. F. III, 1943, 67–73, 5 obr.

Staroslovanské pohřebiště u Dolních Věstonic, OP XIII, 1946, 49–51, 2 obr.

Halštatský hrob ve Velaticích u Brna, PA IX–XVI, skupina pravěká, 1939–1946, 1946, 162–165, 3 obr.

Bronzové prsteny na nalezištích s keramikou blučinského typu, Historica Slovaca V, 1948, 153–157, 3 tab.

Ochrana pravěkých památek a nové výzkumy na Moravě a ve Slezsku, Z davných věků I, 1948, 169–172.

Staroslovanské pohřebiště u Dolních Věstonic na jižní Moravě, AR I, 1949, 117, 118, 130, 131, 4 obr.

Záhadná mohyla Žuráň, AR I, 1949, 10–15, 17–19, 6 obr.

Hroby staroslovanských zemědělců v Dolních Dunajovicích, AR I, 1949, 37–40, 42–44, 4 obr.

Průvodce po výzkumech na staroslovanském hradišti Staré Zámky u Lišné, Drobné tisky SAÚ I, 1949, 16 str., 12 obr.

Velkomoravské středisko Staré Zámky u Lišné, AR I, 1949, 40, 45, 49–51, 2 obr.

Umelecký projev u Slovanů, Blok č. 6–7, 1949, 265–272, 20 obr.

Výsledky výzkumu na staroslovanském pohřebišti u Dolních Věstonic, AR II, 1950, 22–31, 10 obr.

Objev druhého kostela ve Starém Městě, AR II, 1950, 12–22, 8 obr.

Styky Velkomoravské říše s Byzancí, Pravoslavný sborník, Praha 1950, 112–119.

Staroslovanské mohylové pohřebiště v Přitulkách, AR III, 1951, 97–100, 113–116, 12 obr.

Průvodce po slovenských výzkumech u Dolních Věstonic pod Pavlovskými vrchy, Drobné tisky SAÚ, odb. v Brně, 1952, 16 str., 13 obr.

Průvodce po výzkumech na Žuráni u Brna, Drobné tisky SAÚ, odb. v Brně, 1952, 16 str., 13 obr.

Zpráva o výzkumu na slovanském žárovém pohřebišti u Přitulkách, referát, Liblice 1952, 2 str.

Zpráva o výzkumech na slovanském hradišti „Vysoká zahrada“ u Dolních Věstonic, referát, Liblice 1952, 2 str.

Významný objev z doby říše Velkomoravské, Naše pravda, Gottwaldov 30. VIII. 1955.

Nové slovenské výzkumy na Moravě, Vznik a počátky Slovanů I, 1956, 239–258.

Zur Chronologie der ältesten slawischen materiellen Kultur in Böhmen und Mähren, Chronologie préhistorique de la Tchécoslovaquie, Prague 1956, 166, 167.

Velkomoravské hradiště „Valy“ u Mikulčic, Přehled výzkumu 1957, Brno 1958, 66–73.

Letošní výzkum v Mikulčicích, Přehled výzkumu 1958, Brno 1958, 58–59.

Some Early Christian Remains in Southern Moravia, Antiquity XXXII, 1958, 163–166.

Úvodní slovo, Přehled výzkumu 1957, Brno 1958, 5.

Přehled dosavadních výsledků výzkumu na slovanském hradišti Valy u Mikulčic, Referáty o pracovních výsledcích čs. archeologů za rok 1956, část I, Liblice 1957, 108–115.

Další objevy v Mikulčicích, Referáty o pracovních výsledcích čs. archeologů za rok 1958, část I, Liblice 1959, 127–135.

Die neuesten Entdeckungen aus Hauptburgen des Grossmährischen Reiches, Jahrbuch für fränkische Landesforschung 19, 1959, 85–102, 10 obr., 9 tab.

Koreferát k prednášce B. Svobodu K problémům počátků vinařického stupně, Referáty o pracovních výsledcích čs. archeologů za rok 1958, část III, Liblice 1959, 33–35.

Objevy z doby říše Velkomoravské u Mikulčic, Dějepis a zeměpis ve škole I, 1959, zož. 5, 130–134, 7 obr.

Objevy z doby říše Velkomoravské u Mikulčic, Dějiny a současnost I–3, 1959, 24–28, 8 obr.

Počátky a rozvoj Archeologického ústavu v Brně, Brno v minulosti a dnes, Brno 1959, 208–210.

Neue Entdeckungen aus der Zeit des Grossmährischen Reiches, Bericht über den V. Internationalen Kongress für Vor- und Frühgeschichte Hamburg vom 24. bis 30. August 1958, Berlin 1958, 676, 677.

Übersicht der Entdeckungen auf dem grossmährischen Burgwalle in Mikulčice im Jahre 1960, Přehled výzkumu 1960, Brno 1961, 83–86.

Bericht über die Ergebnisse der archäologischen Grabung auf dem Burgwalle Valy bei Mikulčice für das Jahr 1961, Přehled výzkumu 1961, Brno 1962, 81–84, 2 tab.

K oázce počátků feudálního, PA LII, 1961, 498–505.

Národní kulturní památky — velkomoravské knižecí sídlo Mikulčice, Plzeň 1963, 10 str.

Archeologické objevy a Velká Morava, Architektura ČSSR 22, 1963, 612–615, 9 obr., angl., franc. a nem. resumé.

Archeologické objevy o Velké Moravě, Konference o velké Morave a byzantské misi, Brno–Nitra 1.–4. X. 1963 (referáty), Nitra 1963, 75–101.

Byzantská misie ve Velké Moravě, ČNM CXXII, 1963, 121–124, 4 obr.

Archäologische Ausgrabungen und Grossmähren, Österreich in Geschichte und Literatur, 7. Jahrg., 8. Folge, Wien 1963, 453–465, 1 tab.

Zamyšleni nad dobou velkomoravskou, Nová mysl č. 5, 1963, 566–571.

Kořeny a rozvoj Velké Moravy, Praha 1964, 15–24; tiež ruská, nemecká, anglická a francúzska verzia.

Přínos výzkumu v Mikulčicích k poznání dějin Velké Moravy, Almanach Velká Morava, Brno 1965, 28–44, 23 obr.

Byla velkomoravská hmotná kultura jednotná?, Almanach Velká Morava, Brno 1965, 72–79, 9 obr.

These pro diskusni příspěvek na kongresu slovanské archeologie ve Varšavě ve dnech 13.–20. září 1965, Brno 1965, 9 str.

Příspěvek archeologa k otázce vzniku státu u Slovanů, referát na I. medzinárodnom kongrese slovanskej archeológie vo Varšave 14.–18. IX. 1965, Varšava 1965, 8 str.

Die grossmährischen Burgen, Neue Entdeckungen der tschechoslowakischen Archäologie, Praha 1966, 77–90.

Der archäologische Beitrag zur Geschichte Grossmährens, Grossmähren und die christliche Mission bei den Slawen, Ausstellung der ČSAW, 8. März – 8. Mai 1966, Künstlerhaus Wien I, Wien 1966, 29–38.

Der archäologische Beitrag zur Geschichte Grossmährens, Grossmähren, Slawenreich zwischen Byzantinern und Franken, Ausstellung der ČSAW, 10. Juni – 4. September 1966, Römisches Germanisches Zentralmuseum, Mainz 1966, 29–38.

Die südmährischen Ausgrabungen als Beitrag zur Geschichte Grossmährens und Mitteleuropas im 9. Jahrhundert, Die österreichische Nation 18, Wien 1966, 33–40.

Kostbare Grabfunde aus der Zeit des Grossmährischen Reiches, Alte und moderne Kunst, 11. Jahrg., 1966, Heft 87, 20–26.

Tumulus de Žuráň (Moravie), Investigations archéologiques en Tchécoslovaquie, Prague 1966, 213, 214.

Etat des études slaves en Moravie, Investigations archéologiques en Tchécoslovaquie, Prague 1966, 237, 238.

Bourgwall grand-morave à Mikulčice (Moravie), Investigations archéologiques en Tchécoslovaquie, Prague 1966, 245, 246.

Architektura devátého století v Československu, Architektura ČSSR 25, 1966, 592–596, 12 obr.

Postavení Mikulčic ve vývoji západoslovanských hradišť, AR XIX, 1967, 692–698.

Recenzia práce Z. Čilinskéj Slawisch-awarisches Gräberfeld in Nové Zámky, Archaeologia Slovaca — Fontes VII, Bratislava 1966, PA LVIII-2, 1967, 622, 623.

Recenzia práce V. Hrubého Staré Město — Velehrad velkomoravský, Monumenta archaeologica XIV, Praha 1965, PA LVIII-2, 1967, 624–626.

Aktuelt efter ar Stor-Mähriska riket nu i Stockholm, Livet i Tjeckoslovakien č. 4, 1967, 17–19, 12 obr. (spoluautor V. Sofka).

Początki i rozwój Wielkiej Morawy w świetle źródeł archeologicznych, Silesia antiqua X, 1968, 89–104.

V. Vedecko-populárne články a state

Nové doklady pravěkého osídlení Pojihlaví, Moravské slovo, Brno 1. IX. 1935, 3 obr.

Nejnovější výkopy pravěkých pohřebišť na Šlapanicku, Moravské slovo, Brno 9. IX. 1935.

Další nálezy skrécenců u Šlapanic, Moravské slovo, Brno 18. IX. 1935.

Nálezy germánských hrobů u Velatic, Moravské slovo, Brno 5. X. 1935.

Odhalené světy dávné minulosti, Výsledky výkopů na staroslovanském pohřebišti u Jiříkovic, Moravské slovo 25. XII. 1935, 4 obr.

Jak pohřbívali obyvatelé našich krajů ve staré době bronzové, Moravské noviny, Brno 28. VIII. 1939.

Na paměť učitele Štepána Přibyslavského, Šlapanský zpravodaj VIII-2, 1941, 4, 1 obr.

Archeologie prokazuje staré slovanské osídlení na jižní Moravě, Národní obroda, Brno 6. X. 1946, 3 obr.

Nejstarší Slované na území Velké Moravy, Svobodné noviny, 30. XI. 1947, 1 str., 5 obr.

Archeologické výzkumy v roce 1948, Lidové noviny, 6. I. 1949.

Slovanské výzkumy na Moravě, Lidové noviny, Praha 26. VI. 1948.

Nejstarší slovanská kultura na Moravě, Věda a život 15. 1949, 113–118.

Výsledky a význam archeologických výzkumů, Lidové noviny, 29. IV. 1949.

Poučení z archeologických výzkumů v Brněnském kraji, Brněnský kraj č. 19, 1951.

Naše archeologie na nových cestách, Rovnost, Brno 21. X. 1951.

Tajemství Velké Moravy, Lidová demokracie, Brno 23. X. 1955.

Nové pohledy do naší minulosti, Literární noviny, 14. I. 1956.

Nejnovější objevy z doby Velkomoravské říše, Věda a život č. 5–6, 1959, 315–319, 8 obr.

Zeugenschaft uralten Ruhmes, Tschechoslowakei 1959, zoš. 3, 10, 11, 9 obr.

Objevy z doby velkomoravské u Mikulčic, Dějiny a současnost I, 1959, 24–28.

Archeologie odhaluje velikost Staré Moravy, Čs. důvěrník XVI-13, 1963, 6–10, 2 obr.

Co byla vlastně Velká Morava?, Nová Svoboda, 1. IX. 1963, 4, 3 obr.

Grossmähren in den Augen der Archäologen, Willkommen in der Tschechoslowakei, Praha 1963, 28, 29, 42, 43, 11 obr.

DAS ALTSLAWISCHE DNEPRGEBIET

PÈTR NIKOLAEVIC TRETJAKOV

Die letzten Jahrzehnte zeichnen sich durch viele neue Entdeckungen auf dem Gebiet der slawischen Archäologie aus. Zu den wichtigsten darunter gehören die Altertümer des dritten Viertels des 1. Jahrtausends u. Z., d. h. derjenigen Periode, als die Slawen erstmalig in der Geschichte Europas breit auftraten, am Vorabend der Entstehung der ältesten Slawenstaaten. Diese frühmittelalterlichen Antiquitäten, die bisher fast unbekannt, angezweifelt und umstritten waren, sind entdeckt und werden jetzt fast in allen altslawischen Ländern — Polen und Tschechoslowakei, Ostdeutschland, einigen Gebieten Ungarns, Rumäniens, Jugoslawiens und Bulgariens — studiert. Eine große Anzahl von frühmittelalterlichen slawischen Altertümern ist auf dem Territorium der UdSSR — im oberen und mittleren Flußgebiet des Dneprs, am Südlichen Bug, im Flußgebiet des Dnestrs — gefunden worden und wird jetzt eifrig erforscht. Die knappen Mitteilungen der altrussischen Chronik und anderer schriftlichen Quellen über die ferne Vergangenheit der ostslawischen Stämme können jetzt schon durch ausgiebige objektive Information infolge archäologischer Forschungen ergänzt werden.

Es ist schon öfters in der Literatur vermerkt worden, daß die aus verschiedenen altslawischen Gebieten stammenden Altertümer des dritten Viertels des 1. Jahrtausends u. Z. eine auffallende Ähnlichkeit miteinander aufweisen. Mehr oder weniger verwandt war das ökonomische und soziale Leben der damaligen Slawen, ihre Ackerbauwirtschaft. Eigenartig und im wesentlichen übereinstimmend war bei allen Slawen der Charakter ihrer Siedlungen und vertieften Erdhütten. Gemeinsam war für alle frühmittelalterlichen Slawen der Bestattungsritus und seine Evolution von Flachgräberfeldern bis zum Errichten von Hügelgräbern (Kurganen). Nach den archäologischen Befunden zu urteilen, unterschied sich die slawische Kultur wesentlich von der Kultur der alten

Germanen, Balten, Ugrofinnen, besonders aber von der Kultur der Bevölkerung Südeuropas.

Die Einschätzung der den Archäologen bekannten Grundelemente der frühmittelalterlichen Slawenkultur läßt keine Zweifel darüber, daß sie sich durch große Eigenständigkeit auszeichnete. Sie gestaltete sich in den Teilen Mittel- und Osteuropas, die weit von den römischen Herrschaftsgebieten entfernt waren. Als die Slawen zur Donau und auf die Balkanhalbinsel vordrangen, bildete ihre eigenartige Kultur einen krassen Gegensatz zur lokalen Kultur mit ihrer römisch-byzantinischen Färbung.

Dabei wäre es falsch anzunehmen, daß Leben und Kultur der Slawenstämme stark rückständig und primitiv waren. Im Gegenteil, nach den vorhandenen Befunden zu urteilen, stand die Landwirtschaft — die Grundlage des materiellen Lebens der Slawen — auf einem zeitgemäßen Niveau. Dasselbe muß auch über einen so wichtigen Zweig der Produktion im Altertum wie die Eisenmetallurgie gesagt werden. Kurz, wenn die Slawenkultur des frühen Mittelalters auch nicht den äußeren Glanz, jenen zur Schau getragenen „Reichtum“ aufwies, der der Kultur der Barbarenvölker der südlicheren Teile des Kontinents eigen war, so standen die Slawen in dem Entwicklungsniveau der Produktivkräfte, trotz ihres Provinzialismus, nur unwesentlich ihren südlichen Nachbarn nach. Nicht umsonst bildeten die nachfolgenden Jahrhunderte in der slawischen Welt eine stürmische Entwicklungszeit der handwerklichen Produktion, des städtischen Lebens, und im sozialen und politischen Sinn — der Klassenordnung und staatlichen Organisation. Dabei verließen die erwähnten Prozesse stürmisch nicht nur bei den südslawischen Gruppen, sondern auch im fernen Norden.

Neben den allgemeinen Zügen, die allen oder den meisten slawischen Gruppierungen des dritten

Viertels des 1. Jahrtausends u. Z. gemeinsam waren, besaß ihre Kultur auch lokale Eigenheiten, die aber laut archäologischen Befunden verhältnismäßig gering waren — sozusagen „Dialekt“-Eigenarten. Man kann annehmen, daß ihr Ursprung verschieden war. Die einen gehen aus den Eigenarten hervor, durch die sich die einzelnen Slawengruppen der vorhergehenden Zeit unterschieden, die anderen sind das Erbe des ungleichen Substrats, das von den Slawen in verschiedenen Teilen Europas im Laufe ihrer Ansiedlung aufgenommen wurde. Und schließlich gab es Eigenarten, die durch Einwirkung von äußeren Einflüssen auf die eine oder andere Slawengruppierung entstanden waren. Zur Zeit ist die Frage über die Herkunft der Slawenkultur des dritten Viertels des 1. Jahrtausends u. Z. und über die Natur ihrer lokalen Eigenheiten noch lange nicht gelöst, vor allem deshalb, weil die slawischen Altertümer der vorhergehenden Periode — der ersten Jahrtausendhälfte — noch nicht endgültig bestimmt sind und einen Diskussionsgegenstand bilden.

Im Bereich der UdSSR bilden die frühmittelalterlichen slawischen Altertümer einige lokale Gruppen, deren Unterschiede sich am Ausgang des 1. Jahrtausends wesentlich ausgleichen. Als eine der grundlegenden kann die Dnepr-Gruppe genannt werden. Von ihr ist im vorliegenden Aufsatz die Rede. Eine zweite ist die wolynisch-dnestrische Gruppe, die auch unter dem Namen „Korčak-Kultur“ bekannt ist — nach dem Dorf Korčak unweit von Žitomir benannt, in dessen Nähe die ersten entsprechenden Funde gemacht wurden. Es ist möglich, daß auf Grund eines weiteren Ansammelns von Tatsachenmaterial diese Gruppe in zwei Gruppen teilbar sein wird — die wolynische im Becken der rechten Pripetnebenflüsse, und die dnestrische, die auch die Bodenfunde im Oberlauf des Südlichen Bugs einschließen wird. Ebenso werden nur im Laufe weiterer Forschungen jene nördlichen ostslawischen Gruppen endgültig bestimmt werden können, die den Oberlauf des Dneprbeckens und seine weite Umgebung besiedelten. Die Kultur dieser Gruppierungen entstand unter den komplizierten Bedingungen der wechselseitigen Beziehungen zwischen den sich im Norden ansiedelnden Slawen und der einheimischen Bevölkerung, vor allem den ostbaltsischen Stämmen. Schon seit einigen Jahrzehnten werden die oberdneprischen und nördlicheren Altertümer des dritten Viertels des 1. Jahrtausends u. Z. in der archäologischen Literatur verschiedentlich bestimmt. Die einen Forscher, zu denen

auch der Verfasser des vorliegenden Aufsatzes gehört, sind der Meinung, daß der ethnische Vorrang in dieser Zeit den Slawen gehöre; die anderen finden, daß die Slawen am oberen Dnepr und außerhalb seiner nördlichen Grenzen nur in den letzten zwei-zweieinhalb Jahrhunderten des 1. Jahrtausends vorherrschend wurden.

Das Gebiet der dneprischen Slawengruppierung, von der im vorliegenden Aufsatz die Rede ist, bestand aus dem südlichen Teil des Dnepr-Oberlaufs und aus dem mittleren Flußgebiet des Dneprs bis an die Stromschnellen. Im Westen war hierin das Flußgebiet der kleinen rechten Dnepr-Nebenflüsse Rosj und Tjasmin, ebenso wie das benachbarte Flußgebiet des Südlichen Bugs einbeschlossen. Im Osten beherrschten die dneprischen Slawenstämme das Gebiet der Flüsse Desna und Sejma (außer dem Oberlauf) wie auch anderer linker Dnepr-Nebenflüsse außerhalb des Steppengebiets. In den umrissenen Grenzen werden überall slawische Denkmäler des dritten Viertels des 1. Jahrtausends u. Z. entdeckt — hauptsächlich Siedlungsreste, seltener Gräberfelder und Hügelgräber mit Leichenbrand, manchmal befestigte Siedlungen, die an schwer zugänglichen Stellen gelegen sind — die Burgwälle. Die grundlegenden Ergebnisse der Forschungen, die auf diesem Gebiet in den fünfziger Jahren durchgeführt wurden, sind in dem Sammelband *Die Slawen am Vorabend der Gründung des Kiewer Reichs*¹ und einigen anderen Ausgaben veröffentlicht. Doch jede Saison von Ausgrabungen bringt immer neue und neue Entdeckungen. Und nun, an der Schwelle der siebziger Jahre, wird es möglich, eine eingehendere Bilanz zu ziehen. Der vorliegende Aufsatz stellt eine diesbezügliche kurze Zusammenfassung dar.

Wenn in den fünfziger Jahren die hauptsächlichen Forschungen der dneprischen Slawenaltertümer des dritten Viertels des 1. Jahrtausends u. Z. sich auf den Dnepr südlich von Kiew bezogen, so haben sich die Forschungen im letzten Jahrzehnt zu den Grenzgebieten des Areals der dneprischen Slawengruppierung verschoben. Es wurden die Ausgrabungen im Mittel- und Oberlaufgebiet des Südlichen Bugs fortgesetzt, wo eine Reihe neuer slawischer Siedlungen entdeckt wurde, darunter einige aus früher Zeit — VI.—VII. Jh., wie sie von der Mytkovinsel und von Semenki her bekannt sind.

In den Siedlungen sind Grundrisse von charakteristischen quadratischen vertieften Erdhütten entdeckt und vielfache Funde von Gebrauchsgegenständen und Geräten gemacht worden. Erst in den

letzten Jahren ist die Frage über die Ostgrenzen der Slawensiedlungen in der uns interessierenden Periode endgültig gelöst worden. Bis vor kurzem nahmen viele Forscher an, daß diese Grenze am Mittellauf des Dneprs verlaufen sei, und daß östlich von ihm die ältesten Reste der slawischen Kultur durch die Burgwälle vom Romny-Typ aus dem VIII.—X. Jh. vertreten seien, mit deren Erforschung sich viele Jahre hindurch I. I. Ljapuškiⁿ beschäftigte. Jetzt aber ist es erwiesen, daß slawische Siedlungsreste und Gräberfelder mit Leichenbrand aus dem VI.—VII. Jh. im Waldsteppengebiet an der Desna, Sejma, wie schon erwähnt, und im Oberlauf der Sula und des Psjol vorhanden sind.³ Ihre Erforschung wurde neulich von ukrainischen Archäologen in Angriff genommen. Eine große Anzahl von Altertümern gleichen Charakters ist in nördlicheren Gebieten entdeckt worden, so am Dnepr und an der Desna. Bloß das Oberlaufgebiet dieser Flüsse — der Norden der heutigen Mogiljov- und Brjanskgebiete, als auch das Smolenskgebiet — war im dritten Viertel des 1. Jahrtausends u. Z. von einer Bevölkerung mit anderer Kultur besetzt, die bestimmt zu den ostbaltischen Gruppierungen gehörte.⁴

Auf Grund des heute vorhandenen Materials ist es möglich, eine mehr oder minder volle Charakteristik der Kultureigenarten der dneprischen Slawengruppierung zu geben, durch die sie sich von den westlicheren Teilen der frühmittelalterlichen slawischen Welt unterschied und die einige Aspekte ihrer Geschichte erklärt.

Die erste Gruppe solcher Eigenarten erbten die dneprischen Slawen von den Zarubincy-Stämmen in der Zeitspanne vom Ende des 1. Jahrtausends v. u. Z. bis zu den ersten Jahrhunderten u. Z. Hierher gehören die doppelkonischen und zylindrisch-konischen Gefäßformen unter dem keramischen Material der Siedlungen des VI.—VII. Jh. und einige Details des Bestattungsritus. Der Charakter der Siedlungen, der vertieften Erdhütten und der glockenförmigen Wirtschaftsgruben war bei den Slawen und den Zarubincy-Stämmen in den Hauptzügen der gleiche. Die sowjetischen Archäologen haben schon längst Parallelen zwischen den Slawen und den Zarubincy-Stämmen gezogen. Doch waren diese lange Zeit unerklärt, da im mittleren Dneprgebiet, wo die Altertümer der Zarubincy und der frühmittelalterlichen Slawen zuerst studiert wurden, zwischen diesen eine chronologische Lücke bestand, die mehr als drei Jahrhunderte umfaßte — vom III. bis zum V. Jh. u. Z. inkl. Im Laufe dieser Jahrhunderte war das mittlere

und untere Dneprgebiet von einer Bevölkerung der Černjachov-Kultur besetzt, die genetisch — wie sich jetzt herausstellt — weder mit den früheren Zarubincy-Stämmen, noch mit den späteren slawischen Stämmen zusammenhing.

Erst in letzter Zeit wurde festgestellt, daß mit dem Erscheinen der Černjachov-Bevölkerung im Dneprgebiet die Zarubincy-Stämme und ihre Kultur durchaus nicht verschwanden. Schon um die Zeitwende und nach ihr begannen diese zahlreichen Stämme, sich in die nördlicheren Dneprgebiete zu verschieben. Dort — am Dnepr und an der Desna, nördlich vom Černjachovareal, sind jetzt Dutzende von Siedlungs- und Gräberfeldresten der Spätzarubincy-Stämme aus dem I.—III. Jh. u. Z. bekannt. Dort sind auch Altertümer aus der Mitte des 1. Jahrtausends u. Z. entdeckt worden, die die frühmittelalterliche slawische und die Zarubincy-Kultur zu einer einheitlichen genetischen Kette verbinden. Die ersten Forschungsergebnisse bezüglich dieser Denkmäler wurden vom Verfasser 1964—1966 veröffentlicht.⁵ Heutzutage, infolge neuer Forschungen, kann man sich, unserer Ansicht nach, ein noch klareres Bild über die Zarubincy-slawischen Beziehungen machen.⁶ Mit anderen Worten, die Annahme einiger ukrainischer und russischer Archäologen des Anfangs unseres Jahrhundertes, vor allem W. W. Chwojka s., daß die Zarubincy-Stämme eine frühslawische Gruppierung gewesen seien, hat jetzt eine neue und solide Bekräftigung erhalten. Die hier dargelegten Vorstellungen finden in den Kreisen der sowjetischen Archäologen eine immer größer werdende Anerkennung. Es ist hinzuzufügen, daß die Zarubincy-Stämme, die seinerzeit weite Gebiete am Dnepr beherrschten, dabei durchaus nicht als die Vorfahren aller Slawen („Urslawen“) angesehen werden, sondern lediglich als eine ihrer älteren Gruppierungen. Den Beobachtungen der ukrainischen Archäologen nach zu urteilen, ist die benachbarte wolynisch-dnestrische Gruppe der frühmittelalterlichen Slawen auf anderer Grundlage als die der Zarubincy entstanden.

Die Bewegung der frühslawischen Zarubincy-Stämme und ihrer unmittelbaren Nachkommen Anfang und Mitte des 1. Jahrtausends u. Z. den Dnepr und seine Nebenflüsse hinauf führte sie in Gebiete, die von Ostbalten besetzt waren. Eines der Ergebnisse der engen Kontakte mit den letzteren war die Verbreitung einiger Kulturelemente der Ostbalten im slawischen Milieu. Sie bilden die zweite Gruppe von Eigenarten, die der Kultur der Dneprslawen anhaftete. Dies waren Fibeln von

baltischem Typ, Verzierungen geometrischen Stils mit Einlagen aus farbigem Email, weich profilierte (büchsenartige) Tongefäßformen, möglicherweise auch Hügelgräber (Kurgane) mit Holzkammern, in denen der Leichenbrand beigesetzt wurde. Naturgemäß sind diese Elemente besonders deutlich in den Lebensformen der nördlicheren slawischen Gruppierungen vertreten, die mit den Balten in enger Beziehung standen. Doch bald darauf, im V.–VI. Jh., begannen die Elemente baltischer Herkunft sich im slawischen Milieu auch südlicher zu verbreiten. Das geschah zu Beginn der Ansiedlung der dneprischen Slawen südwärts den Dnepr entlang, was eins der wichtigsten Geschehnisse ihrer Geschichte am Anfang des frühen Mittelalters darstellte.

Diese Ansiedlung, die einen Teil der allgemeinen Bewegung der Slawen in die südlichen Gebiete Mittel- und Osteuropas darstellte, begann im Dneprgebiet damals, als infolge des Hunneneinfalls und anderer Geschehnisse der Völkerwanderungszeit das Leben in den Černjachov-Siedlungen erlosch. Im VI.–VII. Jh. wies das mittlere Dneprgebiet in den umrissenen Grenzen schon eine zahlreiche slawische Bevölkerung auf.

Die dneprischen Slawenstämme, die in der zweiten Hälfte des 1. Jahrtausends u. Z. die an den Grenzen des Steppenraums liegenden Gebiete des mittleren Dneprs eingenommen hatten, trafen dort auf nomadische und halbnomadische Stämme. Das waren vom Einfall der Hunnen unversehrt gebliebene sarmatisch-alanische Stämme, wie auch vom Osten kommende bulgarische Gruppierungen. Ein gewisser Teil sowohl dieser als auch jener wurde später in den Westchasanstaat eingeschlossen. Infolge der Kontakte mit den Nomaden entstand in der Kultur der slawischen Bevölkerung noch eine dritte Gruppe von Eingenarten, die die dneprischen Slawen von der Bevölkerung der übrigen Slawenwelt unterschied. Es handelt sich um Tracht- und Schmuckgegenstände, die zu den dneprischen Slawen aus dem nomadischen Schwarzmeergebiet wie auch durch deren Vermittlung aus anderen Gebieten eindrangen. Zusammen mit den Gegenständen der örtlichen slawischen Typen bildeten diese Gegenstände ihrem Inhalt nach ein buntes Durcheinander, das von A. A. Spicyn in den zwanziger Jahren „Anten-Altertümer“ benannt und später von B. A. Rybakov in „Russen-Altertümer“ umbenannt wurde.⁷

Früher, bevor im Mittellauf des Dneprs die Überreste von Slawensiedlungen aus dem dritten Viertel des 1. Jahrtausends u. Z. gefunden und

erforscht worden waren, kannten die Archäologen diese Gegenstände nur nach Streu- und Depotfunden. Die Frage über die Zugehörigkeit dieser Funde blieb strittig. Jetzt ist es gut bekannt, daß die „Anten-Russen-Altertümer“ im slawischen Milieu des mittleren Dneprgebiets verbreitet und angefertigt waren. In den slawischen Siedlungen dieses Gebiets wurde in geringer Anzahl auch Tonware angetroffen, die unter der Bevölkerung südlicherer Gegenden verbreitet war. Zum Unterschied von den slawischen Gefäßen, die immer noch in der Hand gefertigt wurden, war die „Import“-Keramik auf der Töpferscheibe verfertigt.

Die Beziehungen zwischen den Slawen und den Nomadenstämmen im mittleren Dneprgebiet sind noch lange nicht geklärt. Einige Archäologen überschätzen offensichtlich die Rolle der Nomadenelemente in der Zusammensetzung der Bevölkerung im dritten Viertel des 1. Jahrtausends u. Z. Am wahrscheinlichsten muß man von der Existenz wirtschaftlicher Beziehungen sprechen, die zwischen Nomaden und Ackerbauern in jener Periode bestanden haben, und vielleicht auch von einer politischen Priorität der Nomaden. Die altrussische Chronik bewahrt bekanntlich die Überlieferung darüber, daß vor der Entstehung des Altrussischen (Kiewer) Reiches die südöstlichen slawischen Gruppierungen den Chasaren tributpflichtig waren und gegen die Chasarenherrschaft ankämpften. Es wird vermutet, daß die sarmatisch-alanischen Elemente eine gewisse Rolle bei der Bildung des ältesten Staates der dneprischen Slawen gespielt haben.⁸

Das dritte Viertel des 1. Jahrtausends u. Z. war eine Periode, in der die dneprischen Slawen, ebenso wie die Bevölkerung aller übrigen Teile der Slawenwelt, allmählich in eine neue Phase ihrer Geschichte traten – die Entstehung der feudalen Klassenordnung und der Staatlichkeit. Diese Vorgänge spiegelten sich auch in den archäologischen Funden wider.

In erster Linie kann man nicht umhin, die neuen Erscheinungen im Siedlungscharakter zu vermerken. Die späten Zarubincy-Stämme und ihre Nachkommen siedelten sich gewöhnlich offen, an lebensbequemen, nicht hohen Flußufern an. Im dritten Viertel des 1. Jahrtausends u. Z. änderte sich der Charakter der meisten Siedlungen nicht, jedoch begannen, außer den üblichen offenen Siedlungen, in verschiedenen Gegenden am Dnepr und an der Desna vereinzelte befestigte Siedlungen aufzutreten, die an schwer zugänglichen Stellen gelegen und mit Wall und Graben umgeben waren.

Leider fanden nur in wenigen von diesen Burgwällen Ausgrabungen statt. Wahrscheinlich stellten einige von ihnen Wehranlagen-Zufluchtstätten (Fluchtburgen, *refugia*) dar, in denen sich die Bevölkerung in gefährlichen Zeiten versammelte. Viele solcher Fluchtburgen gab es in der angegebenen Zeit am Dnepr bei den nördlichen Nachbarn der Slawen — den Ostbalten; manchmal wurden sie auch von den Slawen errichtet. Man kann nicht umhin, andere befestigte Siedlungen, mit intensiven Kulturschichtungen und sonstigen Spuren beständigen Aufenthaltes, die bei den Burgwällen fehlen, mit den in den nachfolgenden Jahrhunderten in den ostslawischen Ländern sich weit verbreitenden Gehöften der Oberschicht in Zusammenhang zu bringen, die von Wällen, Holzwänden und Gräben umgeben waren.

Eine zweite neue Erscheinung in der Siedlungsgeschichte war die Absonderung von Handwerkersiedlungen. Bei der Untersuchung der Siedlungsreste der Spätzarubincy-Zeit und der 1. Jahrtausendmitte u. Z. werden immer wieder Funde gemacht, die von Hausgewerbe zeugen: von Schmiede-, Goldschmiedearbeiten und von Knochenschitzerei. Einen üblichen Fund bilden Eisenluppen, die von primitiver Eisenverhüttung aus Roherz in kleinen Öfen und Gruben sprechen. In den Siedlungen des dritten Viertels des 1. Jahrtausends u. Z. sind solche Funde sehr selten. Gewöhnlich findet man bei Ausgrabungen keinerlei Spuren von Gewerbe. Dafür aber sind sie an einigen Orten reichlich anzutreffen. Das beste Beispiel dafür ist der Pastyr-Burgwall in der rechtsuferigen Ukraine, woher Dutzende von verschiedenen Tracht- und Schmuckgegenständen aus Bronze und Silber stammen und wo Reste von Schmieden wie auch eine große Anzahl von Handwerksgeräten gefunden wurden.⁹ Die Pastyr-Siedlung lag im südlichen Teil des dneprischen Slawengebietes. Ihre Handwerker bedienten nicht nur die slawische Umgebung, sondern auch die nomadische Peripherie. In der Siedlung ist außer handgemachter slawischer Keramik auch auf der Töpferscheibe fertigte Keramik gefunden worden — von demjenigen Typ, der im Süden des europäischen Teiles der UdSSR verbreitet war. Darauf basierend, bestreiten einige Archäologen die Zugehörigkeit der Pastyr-Siedlung zur slawischen Kultur. Es gibt aber zwei objektive Beweisstücke, die dafür sprechen, daß die Siedlung von Slawen bewohnt war. Erstens — der Charakter der Wohnstätten in der Pastyr-Siedlung: es sind dieselben quadratischen Erdhütten, wie sie in allen slawischen Siedlungen

des Dneprgebietes auftraten. Zweitens stellte sich heraus, daß andere Siedlungen, die sich synchron in derselben Gegend wie die Pastyr-Siedlung befanden und einer agraren Bevölkerung gehörten, rein slawischer Art sind. Nach einigen Angaben zu urteilen, beschloß die Pastyr-Siedlung ihre Existenz ganz am Anfang des VIII. Jh. infolge einer Kriegszerstörung, nach der das Leben an dieser Stelle nicht mehr erneuert wurde.

Bekanntlich gehört die Entstehung und das stürmische Wachstum der altrussischen Städte im Süden und Norden ins IX.—X. Jh.¹⁰ Doch die Voraussetzungen für ihr Entstehen gestalteten sich naturgemäß allmählich in der vorhergehenden Zeit. Die Pastyr-Siedlung ist ein überzeugendes Beispiel dafür.

Ein beredtes Zeugnis von den Veränderungen der sozialen Beziehungen im Laufe der zweiten Hälfte des 1. Jahrtausends u. Z. gibt die Evolution der Bestattungssitte und das Auftreten zu Ende der angegebenen Periode von reichen Adelsbegräbnissäten. Anfangs waren bei den dneprischen Slawen, wie auch in anderen slawischen Ländern, Flachgräberfelder mit Leichenbrand verbreitet — eine uralte Form von Sippen-Gräberfeldern, die in Mittel- und Osteuropa bis in die Urzeit zurückreichen. Im dritten Viertel des 1. Jahrtausends u. Z. erscheinen an einigen Stellen Hügelgräber (Kurgane). Es ist schwer zu sagen, ob sie bei den Slawen entstanden oder von den Balten entlehnt wurden. Der Charakter der ältesten Hügelgräber war in den einzelnen Dneprgebieten verschieden. Jedoch hatten sie einen gemeinsamen Zug, daß sie alle kollektive Familien-Begräbnissäten waren. Der Kurganhügel barg nicht nur eins, sondern mehrere Brandgräber. Augenscheinlich zeugt die Änderung im Bestattungsbrauch vom Zerfall der Sippenordnung und von der Absonderung der Familie. Eine weitere Änderung der Bestattungssitte geschieht in Richtung der Verwandlung des Hügelgrabs aus einer kollektiven Begräbnissäte in eine individuelle. Gleichzeitig erscheinen auf den Gräberfeldern neben gewöhnlichen Grabhügeln auch „reiche“ Kurgane, die dem Adel gehörten. Im Dneprgebiet gehören die „reichen“ Hügelgräber ins X. und in die nachfolgenden Jahrhunderte, aber man kann annehmen, daß der Bestattungsritus die Veränderungen in der Gesellschaftsordnung nicht unmittelbar, sondern mit einiger Verspätung widerspiegte. Von dem Auftreten einer materiellen und sozialen Ungleichheit zeugen nicht nur die Hügelgräber, sondern auch Schatzfunde von Tracht- und

Schmuckgegenständen, die aus dem Mittellaufgebiet vom Dnepr stammen und nicht nur ins Ende des 1. Jahrtausends, sondern auch in sein drittes Viertel gehören. Sie bestehen aus den obenerwähnten „Anten-Altertümern“ oder „Russen-Altertü-

mern“. So können heutzutage in den allgemeinsten Zügen die Urschicksale der Dnepr-Slawen auf Grund von archäologischen Quellen umrissen werden.

Anmerkungen und Literatur

¹ MIA SSSR 108, 1953.

² Ljapuškin I. I., *Gorodišče Novotroickoe*, MIA SSSR 74, 1958; derselbe, *Dneprovskoe lesostepnoe Le-voberež'e v epochu železa*, MIA SSSR 104, 1961.

³ Ilinskaja V. A., *Novye dannye o pamjatnikach serediny I tysjačletija n. e. v dnepruskoj levoberežnoj lesostepi*, Sammelwerk *Slavjane i Rus'*, Moskva 1968.

⁴ Tretjakov P. N. — Smidt E. A., *Drevnie gorodišča Smolensčiny*, Moskva 1968.

⁵ Tretjakov P. N., *K voprosu o baltach i slavjanach v oblasti Verchnego Podneprov'ja*, Slavia Antiqua XI, 1964; derselbe, *O drevnostjach serediny i tret'ej četverti I tysjačletija n. e. v južnyx častjach Verchnego Podneprov'ja*, Sovetskaja archeologija No. 4, 1965, derselbe, *Finno-ugry, balty i slavjani na Dnepre i Volge*, Moskva—Leningrad 1966, 220—272.

⁶ Tretjakov P. N., *Zarubineckaja kultura i dnepruskie slavjane*, Sovetskaja archeologija No. 4, 1968.

⁷ Spicyn A. A., *Drevnosti antov*, Sbornik v čest A. I. Sobolevskogo, Leningrad 1928; Rybakov B. A., *Drevnije rusy*, Sovetskaja archeologija XVII, 1953, 23—104.

⁸ Tretjakov P. N., *O drevnejšich rusach i ich zemle*, Sammelband *Slavjane i Rus'*, Moskva 1968.

⁹ Die Forschungsergebnisse der letzten Jahrzehnte sind nicht veröffentlicht und nur aus kurzen Mitteilungen bekannt: Brajčevskij M. J., *Raboty na Pastyrskom gorodišče v 1949 g.*, KS II MK XXXVI, 1951; derselbe, *Pastyrskoe gorodišče v svjazi s problemoj vostočnoslavjanskich plemen*, KS IA 2, Kiev 1953; derselbe, *Issledovaniya Pastyrskogo gorodišča v 1955 g.*, KS IA 7, Kiev 1957; Brajčevskaja A. T., *Kuznica na Pastyrskom gorodišče*, KS IA 9, Kiev 1960, und einige andere Mitteilungen.

¹⁰ Tichomirov M. N., *Drevnerusskie goroda*, Moskva 1956, 9—32.

STRAVA – STRAVICA

NÁNDOR FETTICH

Hundert Jahre nach Attilas Tode, also gegen Mitte des VI. Jh., wurde die Kompilation des Goten Jordanes, *Getica*, verfertigt. In dieser Kompilation sind — mit Berufung auf *Priscus historicus* — die Feierlichkeiten anlässlich des Todes von Attila erzählt. Von einer grammatisch verdorbenen Latinität, so gewohnt bei den mittelalterlichen Schriftstellern, ist in diesem Text fast keine Spur zu finden, obwohl man darin auch des schönen Stils der klassischen Latinität und deren Bündigkeit entbehrt. Dieser Tatbestand ist hier deshalb zu betonen, weil es wichtig ist zu wissen, daß die Textteile von Jordanes, die uns jetzt interessieren, unzweideutig sind. Die bisherigen Lesungen und Auslegungen dieser Textteile sind aber in einigen wichtigen Punkten verfehlt. Eine der Konsequenzen der unrichtigen Lesungen ist z. B., daß das im lateinischen Text vorkommende Wort *strava* von Akademiker Gy. Németh für ein „Gemeinwort der hunnischen Sprache“ gehalten wurde.¹ Nach Th. Mommsen sollen dieses Wort die Slawen (die nach Attilas Tode begannen, sich in jener Gegend herumzutun) von den Goten übernommen haben.² Die Etymologie des Wortes *strava* interessiert uns jetzt nicht. Umso wichtiger ist aber nun für uns die Frage, wer sich dieses Wortes bedient und was man darunter verstanden hatte. Es ist den Kommentatoren dieses Wortes entgangen, daß viele Jahrhunderte später der berühmte Weltreisende Marco Polo im Zusammenhang mit den Slawen Südrusslands das Wort *stravica* — wohl ein Deminutiv des Wortes *strava* — in seinem Reisebericht auch zweimal erwähnt hatte. Der Begriff von *strava* oder *stravica* läßt sich nun mit Hilfe einer genaueren Lesung des Textes von Jordanes und des Reiseberichtes von Marco Polo wie auch mit Benutzung der Angaben der archäologischen Ausgrabungen näher bestimmen.

Aus der Beschreibung der Leichenfeier von Atti-

la erfahren wir vor allem, daß das Wesen dieser Feierlichkeiten die Ehrung der Ahnen gewesen sei: *cuius manes quibus a sua gente honoratae sunt, pauca de multis dicere non omittamus*. Ja sogar die Turnspiele, Wettkämpfe, Lobgesänge über die Heldenaten des Attila galten den Geistern der Ahnen. Es war ja die religiöse Konzeption, daß die Ahnen durch diese mit dem Ziel geehrt werden müßten, um sie zu bewegen, den neuen Toten adoptieren zu wollen. Nach den lustigen und traurigen Gesängen *stravam super tumulum eius quam appellant ipsi ingenti commessatione concelebrant*. Auch Akademiker Gy. Németh hat den Ausdruck *super tumulum* einfach „oberhalb des Grabes“ übersetzt.³ Von einem Grab kann aber diesmal keine Rede sein. Dieser große Totenschmaus fand vor dem königlichen seidenen Zelt, bei Tagessicht, oder Tag und Nacht, in der Mitte eines weiten Platzes, *in mediis campis*, über dem Hügel des Attila statt. Unter diesem *tumulus* ist nicht das Grab, sondern der bei der Ausschachtung und Verschüttung der großen Opfergrube zu Ehren der Ahnen entstandene Hügel zu verstehen. Aus dem Text des Jordanes geht nämlich des weiteren hervor, daß der Leichnam bei einbrechender Nacht geheim fortgeschafft und mit Beigaben von Goldsachen in einem dreifach mit Gold, Silber und Eisen beschlagenen Sarg bestattet wurde: *noctuque secreto cadaver terra reconditum, copacula pri- mum auro, secundum argento, tertium ferri rigore communiunt*. Bald darauf wurden, um die Habensucht der Menschen fernzuhalten, die Totengräber niedergemetzelt: *et ut tantis divitiis humana curiositas arceretur, operi deputatos detestabili mercede trucidarunt*.⁴ Dies hätte keinen Sinn gehabt, wenn der erwähnte *tumulus* das Grab Attilas sein sollte. Diesen *tumulus* haben nämlich Tausende und aber Tausende von Menschen gesehen. Hier dürfte also Attila mit den großen Schätzen nicht begraben worden sein. Diejenigen, die unter tu-

tumulus das Grab Attilas verstanden, haben also den langen Text nicht bis zu Ende gelesen oder die Ausdrücke nicht verstanden. Es gab also einen *tumulus* für sich, der bei der Verschüttung der großen Opfergrube entstanden war, und fern davon ein Grab für sich. Der *tumulus* der mit der Ahnenverehrung zusammenhängenden Opfergrube steht mit der *strava* in engster Verbindung. Um diesen *tumulus* (Opfergruben Hügel) herum wurde der *strava* genannte Leichenschmaus gehalten.

Bevor der *tumulus* der *strava* in archäologischer Hinsicht untersucht werden soll, fragt es sich noch, wo die Festlichkeiten um den großen Toten stattgefunden haben, mit anderen Worten, auf welche Gegend sich das Wort *strava* beziehen läßt. Dem folgenden Abschnitt von *Jordanes* ist zu entnehmen, daß der Aufstand gegen das Hunnenregime nicht fern vom Sitz des Hunnenkönigs ausgebrochen war. Die fehlerhafte Lesung des Textes hat aber in diesem Fall Ursache zu vieler Herumraten gegeben: *bellumque committitur in Pannonia iuxta flumen, cui nomen est Nedao, illic concursus factus est gentium variarum.* Dieses Wort *Nedao*, als Sinnesergänzung zum Prädikat, wurde immer für den Nominativ gehalten. Es handelt sich hier aber um eine Konstruktion von zwei Dativi (z. B. *mihi nomen est Gaio*). Der Name des Flusses ist in lateinischer Form *Nedaus*.⁵ Die *us*-Endung ist ein lateinisches Suffix zur Wurzel *neda*, die als altgermanisch anmutender Ortsname im Kernland der Gepiden (Banat) verständlich ist. Dieser Fluß *Neda* und der Sitz der hunnischen Könige sowie die hunnischen Königsgräber gehörten zu einer geographischen Einheit. Für die nähere Bestimmung dieser Gegend bietet sich eine Angabe von *Priskos* an. Attila habe das oströmische Reich unter dem Vorwand angegriffen, weil der Bischof der an der Morava-Mündung liegenden Stadt *Margus*, die Donau überschreitend, die hunnischen Königsgräber aufgewühlt und ausgeraubt hätte. Wenn dies in Wirklichkeit auch nicht geschehen ist, läßt sich doch dieser Ausrede soviel entnehmen, daß sich die hunnischen Königsgräber irgendwo im Banat befinden dürften. Vor nicht langer Zeit habe ich versucht, den Sitz der Fürsten der Völkerwanderungszeit, darunter auch den der Hunnenkönige, mit der heutigen Stadt Timișoara zu identifizieren.⁶ Der Fluß *Nedaus* ist meines Erachtens an der Linie Timișoara—Pančevo zu suchen. Große Volksarmeen konnten sich nämlich nur auf den Hauptstraßen jener Zeit bewegen. Diese Gegend wurde damals zur Provinz *Pannonia* gerechnet. Der hunnenzeitliche Fürstengrab-

fund von Szeged Nagyszéksós und die hunnenzeitlichen Gräberfelder des gemeinen Volkes von Csongrád scheinen auch in archäologischer Hinsicht jene Voraussetzung zu rechtfertigen, daß der Schwerpunkt der Hunnenmacht im Südteil der Großen ungarischen Tiefebene zu suchen sei. Aus der Frühwarenzeit hat uns *Theophylaktos Simokatta* die Namen einiger Slawenhäuptlinge aus dieser Gegend überliefert.⁷ Wenn man den Gebrauch des Wortes *strava* in diesem Gebiet nicht eben auf die Regierungszeit Attilas (434—453) festsetzen will (es soll ja untersucht werden, ob dies auf Hindernisse stößt), kann man doch zur Zeit des *Jordanes* (um die Mitte des VI. Jh.) in dieser südlichen Gegend mit einer großen Zahl von Slawen rechnen.

Es war bereits im Neolithikum Sitte, zum Zweck der unterirdischen Totenopfer Gruben, d. h. unterirdische Opferstellen zu errichten. Die *nekyia* des *Homeros* (*Odysseia XI*) bedeutete das Hinabfahren in die Unterwelt, Opfer für die Toten mit der Absicht, das Totenreich zu erkunden. Auch bei den alten Steppenvölkern spielten glockenförmige oder anders geformte Gruben eine große Rolle. Die Deutung dieser Gruben bildete lange Zeit hindurch den Gegenstand heftiger Polemik.⁸ Es ist nicht zu bezweifeln, daß Gruben in jeder Epoche für verschiedene Zwecke ausgehoben wurden und kurz oder lang in Gebrauch waren. Hier wird aber von jenen Gruben die Rede sein, die für eine einzige Gelegenheit, für den einmaligen Gebrauch, für den Zweck des Totenkultes in die Erde gegraben worden waren. Ihre Form erweitert sich gewöhnlich nach unten, es gibt aber auch Gruben mit senkrechter Wand, ja sogar solche, die nach unten zu enger werden, wenn bei der Ausschachtung der Erde unten auf Schwierigkeiten gestoßen wurde. Die Archäologen, die sich mit dem Problem der Gruben beschäftigten, dachten gewöhnlich nicht daran, daß zumindest ein Teil von ihnen wohl für den Zweck des Totenkultes angefertigt worden sein mag. Die Ursache dafür liegt in erster Reihe darin, daß die Gruben, die keine Schaustücke enthalten, wohl aber kostspielige Arbeit erheischen, infolge Geldmangels von den Archäologen nicht gründlich untersucht werden konnten. Auf dem Situationsplan des von *P. Patay* ausgegrabenen Gräberfeldes von Alsóadács (Komitat Bács-Kiskún) sind die Zeichnungen von sechs Gruben zu sehen. In der von *M. Párducz* durchgeführten Bearbeitung, bzw. Beschreibung dieses Gräberfeldes ist über diese Gruben kein Wort zu lesen.⁹ Auf dem Situationsplan des Grä-

berfeldes von Csongrád-Berzsenyigasse wurden die für unsere Problematik sehr wichtigen Gruben nicht eingezeichnet. Eine Untersuchung des Verhältnisses der Gruben zu den Gräbern überstieg das Profil dieser Ausgrabung. Über eine ovale Grube werden nur die Maße mitgeteilt. Auch auf Grund der anspruchslosen Zeichnung einer anderen Grube¹⁰ wird man, der Auffassung des Verfassers gegenüber, feststellen müssen, daß diese Grube keinesfalls als Wohnung zu betrachten ist.

Bei der Ausgrabung von M. Párducz auf dem Kasernenhof von Csongrád wurde 1960 die erste hunnenzeitliche Opfergrube zusammen mit dem dazugehörigen Grab erschlossen (Grab 130).¹¹ Sie ist die erste Grube in der ungarischen Fachliteratur, von welcher der Ausgräber mit Bestimmtheit festgestellt hatte, daß es sich hier um die Opferreste des Totenkultes handelt. „Es ist kaum zu bezweifeln, daß das Pferdeopfer mit dem Totenritus zusammenhang“. Leider ist die Form der Grube auf der Zeichnung und in der Beschreibung nicht erkennbar. Die Pferdeknochen lagen auf der Sohle in unmittelbarer Nähe der Grubenwand, wie es auch später in Basaharc zu sehen war. Unter diesen Knochen befand sich eine 5 cm dicke schwarze Schicht. Im Stammgebiet der Hunnen ist diese Opfergrube, zusammen mit ihrem Grab, eine sehr wichtige Angabe für uns, weil durch sie die Authentizität der Beschreibung der Leichenfeier bei Jordanes (in diesem Fall auf dem Niveau des einfachen Volkes) gestützt wird. Der größte Teil des aufgeopferten Pferdes wurde natürlich beim Totenschmaus verzehrt, nachdem man in der Tiefe der Opfergrube den Ahnengeistern dem Grabzeremoniell entsprechend geopfert hatte.

Durch meine vor 10 Jahren begonnenen Ausgrabungen auf dem Gräberfeld von Pilismarót-Basaharc wurden mehr als hundert Opfergruben aus verschiedenen Epochen zutage gefördert. Aus der zweiten Periode der Awarenzeit untersuchten wir 69 Opfergruben. Zu diesen Gruben war gewöhnlich je ein Skelettgrab hinzugegraben, wie es auch beim hunnenzeitlichen Grab 130 von Csongrád festgestellt wurde. Unsere Erfahrungen in Pilismarót-Basaharc haben ergeben, daß diese Art des Totenkultes auch der awarischen Führerschicht nicht fremd war. Vorwiegend war es aber die heimische slawische Bevölkerung, von deren Opfergruben hier die Rede ist. Es kam häufig vor, daß in einer solchen Grube ein oder mehrere Hunde (in einigen Fällen mit Beigaben von Lebensmitteln) aufgeopfert gefunden worden sind. In einem Fall wurde neben drei Hunden eine Wildkatze, in

einem anderen ein Ferkel gefunden. Die Sohle der manchmal 4 m tiefen Gruben wurde oft mit Sand überstreut, vermutlich wegen des Grundwassers: dadurch sollte die Grubensohle während des Grabzeremoniells trocken bleiben. Die Opferhandlungen fanden am äußersten Sohlenrand der nach unten zu sich verbreiternden Grube statt. Es spielte hier die Nachahmung des Bratens und Kochens eine große Rolle. Auf einen improvisierten Herd legte man eine größere Scherbe. Es wurden Reste von Lebensmitteln, eine große (manchmal enorm große) Menge absichtlich zerstückelter Scherben desselben großen Gefäßes, manchmal Menschenköpfe, in zwei tiefen Gruben auch je ein hingereichtetes Individuum aufgeopfert. Ein Beispiel sei hier von den vielen Gruben die mit der Grabnummer 183 bezeichnete, 3,60 m tiefe Opfergrube XL erwähnt. In dieser hatte man vier awarenzeitliche Menschenschädel am Nordrand des Grubenbodens, je zwei in verschiedenen Schichten, aufgeopfert. Im östlichen und westlichen Teil der Grubensohle hat je eine auf einem „Herd“ liegende große Scherbe das Kochen nachgeahmt. Auf dem nordwestlichen Abschnitt der Sohle lagen noch Knochen eines geopferten Hundes. Die von der Füllerde der Grube verfestigten Profilzeichnungen bezeugen klar, daß die Grube auf einmal zugeschüttet, d. h. daß sie für eine einzige Gelegenheit ausgeschachtet und gebraucht worden war. Das awarenzeitliche Skelettgrab wurde zu dieser Grube hinzugegraben. Die Wirbelsäule des Skelettes ist am Rand dieser Grube gebrochen und der obere Teil sank in die weiche Füllerde der Grube hinein.

Am Nordrand des awarenzeitlichen Gräberfeldes von Pilismarót-Basaharc haben wir uns in bezug auf unsere Problematik weitere sehr wertvolle Angaben verschafft. Hier wurden neuestens rund 40 Opfergruben eines anderen Typs gefunden, die jedoch mehrere, mit den awarenzeitlichen Gruben verwandte Züge aufwiesen. Ein auffallender Unterschied ist aber, daß zu diesen Gruben niemals Gräber hinzugegraben waren, sondern daß sie in jedem Fall isoliert lagen. Übrigens wurden auch in diese Opfergruben in mehreren Fällen Hunderte von absichtlich zerstückelten Scherben hineingelassen. Zeitbestimmende Anhaltspunkte fehlten auch hier nicht. In der Grube LXXXV fand ich eine Pfeilspitze aus der ungarischen Landnahmezeit mit verbogenem (d. h. vernichtetem) Dorn, das Bruchstück einer gewaltsam zerbrochenen bronzenen Licinius-Münze, über 120 Stück Schnecken in drei Haufen, keltische Gefäßbruchstücke und zwei Feuersteine. Auf der Sohle der Grube LXXXVII

lag eine geschliffene Steinplatte vom Typ Kisnána aus dem X. Jh. Miniaturnachahmungen dieser Steinplatte traten auch in den Gruben LXXXVIII und LXXXIX zutage. An die letztgenannte Grube schloß sich ein aus prähistorischen Scherben, Bronze- und Eisengegenständen bestehendes Depot auf einer Fläche von etwa 4×4 m an (in 24 Gruppen niedergelegt). In der untersten Schicht dieses Depots befand sich eine Eisenschnalle aus der nachawarischen Zeit. Die Schnalle gehört zur Reihe der zeitbestimmenden Gegenstände dieser Grube. Die Grube VII enthielt einen für die Spät- und Nachawarezeit bezeichnenden Feuerstahl mit Zündstein. Auch stratigraphische Angaben bezeugen zweifellos, daß diese 40 Gruben aus der nachawarischen Zeit stammen und daß sie die Zeit der ungarischen Landnahme erreicht haben.

Wir besitzen auch schriftliche Quellen darüber, daß die Gegend von Pilismarót-Basaharc damals von Slawen bewohnt war. Slawen sollen nach dem Tod von Zvataplug (Svatopluk) zu ihren Volksgenossen um Basaharc geflüchtet sein. Simon Kézai (XIII. Jh.) berichtet, daß die landnehmenden Ungarn die Donau in Pest und bei der Reede von Szob passiert und die Leute des Zvataplug hier in einem römischen Kastell belagert und sie — darunter auch den alten Morot, Vater von Zvataplug — niedergemetzelt hätten.¹² Diese Reede liegt 1 km von den Opfergruben in Pilismarót-Basaharc entfernt. Die bis jetzt gefundenen 40 Opfergruben stammen aller Wahrscheinlichkeit nach von jenen, nach dem Zusammenbruch der Awarenherrschaft dort gebliebenen Slawen, zu denen sich die geschlagenen Leute des Zvataplug geflüchtet hatten. Die ungemein vielen Lebensmittelreste (Tierknochen) bezeugen, daß diese Totenopfer mit großer Schmauserei verbunden waren. Die in den Gruben gefundenen Reste der Opferhandlungen erschöpfen den Begriff der von Jordanes erwähnten *strava* und zeigen, sich anschließend an die Funde der Gegend von Csongrád, die verbreitete Sitte des unterirdischen Opfers in diesen späten Zeiten.

Die Verknüpfung des Totenschmauses mit den unterirdischen Kulthandlungen hat auch noch im mittelalterlichen Ungarn ein solches Maß angenommen, daß sich die Behörden die Mühe nahmen, den „Schändungen und Beschmutzungen“ der Friedhöfe Einhalt zu tun. Die Synode von Buda hat im J. 1279 den Geistlichen unter Androhung der Exkommunikation streng befohlen, dafür Sorge zu tragen, daß das Volk nach dem Gottesdienst nach Hause gehe, daß niemand sich erkühne, im

Friedhof, in der Gruft oder in der Kirche (gemeint war wohl die zum Totenkult dienende Unterkirche) Tänze zu führen. Diese verunehren die heiligen Stätten; deshalb wurde auch der Bau von neuen Gräften strengstens verboten.¹³ Es handelt sich hier um das Weiterleben der *strava* bei der Bevölkerung des mittelalterlichen Ungarn.

Etwa gleichzeitig damit ist der schon vorher erwähnte Bericht von Marco Polo über die Russen: 30—40—50 Männer, Frauen und Kinder, in erster Reihe Adelige und Magnaten, versammeln sich und wählen sich einen König oder Kapitän, von dem die „Statuten“ vorgeschrieben werden. Sie gehen in den Weinkeller und verbringen den ganzen Tag mit Zechen. Dies nennt man *stravica*. Sie verwickeln sich so weit in dieser Zecherei, daß sie auch ihre Kinder an chasarische oder andere Händler verkaufen.¹⁴ Louis Hambis versteht unter *stravica* „libations collectives“.¹⁵ Sehr wichtig ist in diesem Bericht, daß an dieser stravica nicht nur Männer, sondern auch Frauen, ja sogar Kinder teilnahmen. Es handelte sich dort wohl auch um anderes als um Zecherei: augenscheinlich um ein Erinnerungsfest an einen gewissen Verstorbenen, dem groß und klein bewohnen mußte. Und unter „Statuten“ sind nicht die profanen Verordnungen des römischen *arbiter*, *rex* oder *magister bibendi* um die Vermischung des Weines zu verstehen, sondern Gebundenheiten bei diesem Totenfest, die niemand überschreiten durfte.

Nur bemitteltere Leute konnten es sich erlauben, eine Krypta für ihre Familien zu bauen (laut Marco Polo *nobiles et magnates*). Aber umsonst wurde die Errichtung der Krypten verboten. Die Totenverehrung war stärker. In Ungarn lebte diese Sitte noch bis in die jüngste Zeit fort. Aus Dunapataj (Komitat Bács-Kiskún) habe ich zwei Angaben darüber, daß je ein wohlhabender Wirt auch die Zigeunerbande in die Krypta zur Schmauserei hinuntergebracht hatte (gegen Anfang dieses Jahrhunderts).

In den Opfergruben der Spätvölkerwanderungszeit ließen sich manchmal 400—500 prähistorische Scherben finden. Es ist für diese Opfergruben kennzeichnend, daß wieviel immer Scherben oder Metallgegenstände in der Tiefe dieser Gruben niedergelegt wurden, unter ihnen „neue“ (mit der Grube zeitgleiche) Stücke nur in seltenen Fällen vorkamen. In Pilismarót-Basaharc waren auch die Beigaben der slawischen Brandgräber überwiegend Altsachen, hauptsächlich absichtlich kleingeschlagene Gefäßscherben. Diese sekundäre Verwendung scheint mit der Ahnenverehrung zusammen-

zuhängen. Die Entstehungszeit der Opfergruben und der Brandgräber ergibt sich aber immer durch die jüngsten Beigaben — wenn solche überhaupt vorhanden waren — oder durch die Stratigraphie. Über diese Anhaltspunkte hinaus muß natürlich immer das ganze System des Brauchtums erkannt und die einzelnen Fälle in dieses System eingesetzt untersucht werden.¹⁶

Die in Vorbereitung sich befindende Monographie über die Opfergruben von Pilismarót-Basaharc läßt viele Varianten des unterirdischen Totenkultes kennenlernen. Ihre religionsgeschichtliche Bedeutung ist unübersehbar. Nach Möglichkeit wurde eine jede Opfergrube photographiert, gezeichnet (Grundrisse, Profile) und ausführlich beschrieben. Auch ihre volksgeschichtliche Bedeutung ist groß. Neben den von den magischen Praktiken vorgeschriebenen individuellen Improvisationen haben sie auch gemeinsame Züge, wie ihre Isoliertheit, d. h. Unabhängigkeit von den Gräbern in den Fällen der slawischen Opfergruben der ungarischen Landnahmezeit.

Zum Schluß kommen wir nochmals zu den byzantinischen Schriftstellern zurück. Der Slawe Mousokios, der von den Seinigen *rex* genannt war, hielt an einem bestimmten Tag die Leichenfeier seines verstorbenen Bruders. In der Mitte der Nacht hat der byzantinische Feldherr, Priskos, die betrunkenen Slawen angegriffen und auch den König

gefangen genommen. *Theophylaktos Simokatta* (in der zweiten Hälfte des VII. Jh.) und *Theophanes* (Anfang des IX. Jh.) haben die Nachricht hierüber aus einer gemeinsamen Quelle geschöpft. Bei diesen Autoren ist die Leichenfeier nicht *strava*, sondern griechisch umgeschrieben einfach *epitaphios heortē* genannt. Aus dem Bericht erhellt aber, daß es sich hier um ein großzügiges, mit großer Schmauserei verbundenes Totenopfer gehandelt hatte.¹⁷ Diese Feste waren bei den alten Völkern allgemein verbreitet. Dies bedeutet der Ausdruck bei *Theophylaktos Simokatta hōs ethos autois* (wie es bei ihnen gewohnt ist). Auch die landnehmenden Ungarn scheinen in St. Gallen ein großes Totenfest für ihre beiden umgekommenen Gesellen gehalten zu haben und inzwischen „ihren Göttern furchterlich geschrieen hatten“.¹⁸ Unter ihren „Göttern“ sollen vermutlich die Geister ihrer Vorfahren verstanden sein. Gleich, ob mit, oder ohne Opfergrube, war ja das Wesentliche bei den Totenopfern die Improvisation. Dafür sprechen die archäologisch erschlossenen Opfergruben im Karpatenbecken. Der Ablauf des Totenopfers ist bei den alten Schriftstellern nicht beschrieben. Ein Fremder hat ja davon, wie dies aus der Erzählung des Abenteuers in St. Gallen erhellt, nichts verstanden. In diese Details lassen uns nur die Ausgrabungen einen Einblick gewähren.

Anmerkungen

¹ Németh Gy., *Attila és hunjai*, Budapest 1940, 219 f.: „A harmadik hun-nyelvi közszó, mely Jordanesnél maradt fenn, a strava“.

² Jordanes, *Getica*, ed. Mommsen, Berolini 1882, 198.

³ Jordanes, *Getica*, XLIX (S. 124). Die Übersetzung von Gy. Németh lautet: „oberhalb seines Grabes hat man — wie es hunnisch gesagt wurde — mit großer Schmauserei strava gehalten“ (a. a. O., 219).

⁴ Jordanes, *Getica*, XLIX (S. 125).

⁵ Die Sinnesergänzung zum Prädikat steht in solchen Fällen, wie im klassischen Latein, auch bei Jordanes im Dativ. Beispiele dafür sind in *Getica*: „...parvum fontem suscipit, cui Eamphoe cognomen est...“ (V, 46); „...conplurimae gentes huic iugo dedere vocabulo...“ (VII, 55). Ähnlich ist die Konstruktion mit zwei Ablativi bei Jordanes: „...Sclaveni a civitate Novietunense et laco qui appellatur Mursiano“ (V, 35).

⁶ Fettich N., *Das awarezeitliche Gräberfeld von Pilismarót-Basahare*, Studia Archaeologica III, Budapest

1965, 102. Über die hunnischen Königsgräber bei Priskos: *Corpus Script. Hist. Byz.*, Bonn 1829 (Niebuhr), S. 140.

⁷ *Theophylaktos Simokatta, Historiae*, ed. Niebuhr, 1834, VI, 9 (Mousokios); VII, 4, 5 (Peiragastos); VI, 7 (Ardagastos).

⁸ Die wichtigste Literatur dazu: Sőregi J., *A méhkalakú földbevájt üregek problémája*, Debrecen 1932 (mit Besprechung der früheren Literatur). Dazu die Kritik von M. Párducz, Dolgozatok VIII, 1932, 276–280. Bannér J., *Az ószentiváni ásatások*, Dolgozatok IV, 1928, 148–237 (deutscher Auszug: 238–243). J. Banners Mitteilung, bzw. seine Auswertung enthält Widersprüche. Die bienenkorbförmigen Gruben enthielten in mehreren Fällen bronzezeitliche und völkerwanderungszeitliche Keramik, miteinander vermischt. J. Banners hat die sekundäre Verwendung der prähistorischen Keramik nicht gesehen. Viele Gruben hielt er für Wohnungen, obwohl die enge Dimension dieser Gruben für eine Wohnung ungeeignet war. Párducz M., *Adatok az Alföld rómaiakori keramiájához*, Dol-

goz:tok XI, 1935, 175—184 (deutscher Auszug: 185—203); die Gruben hält der Verfasser für Wohnungen. Párducz M., *Rómaikori lelőhely Hódmezővásárhelyen a Solt Paléban*, Dolgozatok XIV, 1938, 90—114 (deutscher Auszug: 115—123). Nagy L., *Budapest az ókorban I*, Budapest 1942, 236 ff.: *Az eraviszkusz kultura emlékei Budapest környékén*; die meisten Gruben hält der Verfasser für Abfallgruben (S. 241).

⁹ Párducz M., *Die ethnischen Probleme der Hunnenzeit in Ungarn*, Studia Archaeologica I, Budapest 1963, 13, Abb. 1.

¹⁰ Ebd., 15, Abb. 2.

¹¹ Ebd., 59, Abb. 11.

¹² „... Danubium in Pest et in portu Zub transierunt, ubi castrum quoddam circa Danubium, in quo erant milites Zvataplug recollecti, qui fuere erepti per jugam, quando dominus ipsorum interierat, expugnarunt. In quo quidem affinem Morot nimis vetulum cum aliis perimentes, usque hodie fabulose Morot ipsum fuisse asseverant.“ Szenthéperty E., *Scriptores Rerum Hungaricarum I*, Budapest 1937, 165.

¹³ Endlicher St. L., *Rerum Hungaricarum Monumenta Arpadiana*, St. Gallen 1849, 43, Constitutiones Synodus Budensis MCCLXXIX: „... prohibeant eciam sacerdotes sub pena excommunicationis choreas in cimiteriis vel in ecclesiis duci... sub anathematis interminacione prohibemus ne quis civiles causas in ecclesiis vel cimiteriis permittatur, nec simus vel immundicie alie in cimiteriis adunentur“ (S. 583—584). Auf diese Stelle hat meine Aufmerksamkeit P. J. Tóth gelenkt.

¹⁴ Marco Polo, *Il Milione*, première Édition Intégrale par Luigi Foscolo Benzedetto, Florence 1928. In dieser kritischen Ausgabe sind auch die Varianten des Textes, darunter auch eine im mittelalterlichen Latein, mitgeteilt: „... multe aggregantur comitive hominum et mulierum, et precipue nobilium et magnatum, in aliquibus quarum sunt triginta, in aliquibus quadraginta, in aliquibus quinquaginta, ubi erunt mariti et uxores et filii; et quelibet comitiva inter se regem sive capitaneum constituunt et statuta, videlicet quod si quis verbum aliquod ineptum dixerit, vel fecerit aliquid quod contra statutum existat, per impositum domi-

num puniretur. Modo sunt homines sicut dicerentur tabernarii qui istam cerbesiam (eine Art Honigbier) retinent ad vendendum. Iste quidem comitive ad tabernas istas vadunt, et tota die in potionibus perseverant et potationes illas appellant ipsi traxviza (sic.) In sero vero tabernarii faciunt rationem cerbesie quam hauserint et quilibet solvit ratam sibi contingentem et uxori et filiis si ibi erunt. Et dum in straviza sive potionibus illis sunt, faciunt sibi concedere denarios super filiis a mercatoribus forensibus, videlicet de gazaria soldaria et aliis partibus circumstantibus et denarios illos in potionibus illis expendunt et sic filios suos vendunt“. (233, 234.)

¹⁵ Marco Polo, *La description du monde*, Texte intégral en françois moderne avec introduction et notes par Louis Hambris, Paris 1955, 325, 416.

¹⁶ Hier soll erwähnt werden, daß Á. Cs. Soós sämtliche Gruben und Brandgräber von Basaharc für keltisch hält. Sie spricht sogar über keltische Siedlung auf dem Gebiet des Gräberfeldes (in der Rezension meines Buches in AÉ 94, 1967, 105). Mit ihrer Rezension werde ich mich in anderer Stelle ausführlich befassen. Hier nur soviel, daß während 10 Jahren in Basaharc keine keltische Wohnhäuser gefunden wurden. Die Gruben sind hier ausnahmslos Opfergruben des Totenkultes. Sie stammen aus zwei verschiedenen Epochen (69 aus der Spätawarenzzeit, 40 aus der ungarischen Landnahmezeit). 14 slawische Brandgräber stammen aus der Spätawarenzzeit. Die Ausgrabungen in Basaharc sind noch nicht abgeschlossen.

¹⁷ Theophylaktos Simokatta, op. c. VI, 9. Theophanes, *Chronographia*, ed. de Boor, Lipsiae 1883, 270—271.

¹⁸ Ekkehardi (IV) *Casus Sancti Galli*, in Pauler Gy. — Szilágyi S., *A magyar honfoglalás kútjai*, Budapest 1900, 337 f. Die Erzählungen der Einäscherung der beiden umgekommenen Gesellen auf S. 337 und der großen Schmauserei, Wetteifer und Turnspiele, sowie der Berufung auf die „Götter“ auf S. 338 scheinen zusammengehören. Der fromme Mönch konnte nicht verstehen, um was es sich dort handelte: „... Postquam vero mero incaluerunt, horridissime diis suis vociferabant“.

ŽELEZNÉ KOVANIA ZO SLOVANSKO-AVARSKÝCH HROBOV V ZÁHORSKEJ BYSTRICI

LUDMILA KRASKOVSKÁ

V katastri obce Záhorská Bystrica, okres Bratislava-vidiek, objavili roku 1966 pri otváraní pieskovej jamy hroby z doby slovansko-avarskej. Nálezisko je na pieskovej dune v blízkosti železničnej stanice Devínske Jazero, v polohe Lokvy pri Morave. Archeologické oddelenie Slovenského národného múzea v Bratislave tu uskutočnilo v rokoch 1966 – 1968 záchranný výskum. Zloženie pôdy zapričinilo úplné zničenie kostného materiálu v hroboch. Tak isto zložením pôdy treba vysvetliť zlý stav nájdených železných predmetov, ktoré boli oblepené vrstvou piesku spojeného hrdzou, čím sa utvoril tvrdý, ľahko odstrániteľný povlak. K stanoveniu nálezovej situácie prispelo aj to, že väčšina hrobov bola porušená, pravdepodobne súdobými vykrádačmi.

V jednom porušenom hrobe (20) sa našli zvyšky pásovej súpravy, ktorá technikou výroby a výzdoby vyniká spomedzi ostatných nálezov. Hrobová jama mala veľké rozmerы — dĺžku 250 cm, šírku 200 cm, hĺbku tiež 200 cm — a bola orientovaná v smere Z – V. Hrobové jamy takejto veľkosti na iných pohrebiskách z toho istého obdobia obsahovali kostru jazdca s koňom. Avšak na pohrebisku pri Záhorskej Bystrici, ako sme už spomenuли, všetky kostry boli zničené, pravdepodobne pôsobením spodnej vody. Ani v hrobe 20 sa nezachovali nijaké kosti. Hrob bol zrejme vykradnutý, pretože nájdené pamiatky boli v jame pomiešané a neležali na príslušných miestach. Našla sa tu rozbitá nezdobená nádoba, zlomky železného okutia vedierka so zvyškami dreva, fragment železného noža v drevenej pošve, kresací kamienok, dve železné trojhrebienkové strely s tŕňom a železná pracka. Medzi týmito predmetmi ležali zlomky železných kovaní. Podľa opísaných nálezov bol to hrob bojovníka.

Uvedené predmety predstavujú obvyklý inventár hrobov na pohrebisku pri Záhorskej Bystrici. Avšak železné kovania nemajú analógie ani na tomto po-

hrebisku, ani na ďalších súdobých pohrebiskách na našom území. Jediný známy príklad pochádza zo susedného pohrebiska v Devínskej Novej Vsi, kde sa v hrobe 205 našli nezdobené železné kovania spolu s prackami. Boli to menšie jazykovité nákončia, ktoré nepochybne patrili k opasku. Jej charakterizovali tieto železné nákončia ako okrasy západného rázu. Poukázal na to, že železné kovania pravdepodobne napodobňovali bronzové ozdoby avarských pásov.¹

Železné kovania z pohrebiska pri Záhorskej Bystrici boli zdobené striebrom, pričom tenké prúžky strieborného plechu tvorili rozličné geometrické vzory; strany mali vykladané jemnými striebornými drôtikmi. Kovania boli rozložené a veľmi poškodené koróziou, preto sa ich ornament podarilo zrekonštruovať iba na základe röntgenových snímok. Za vyhotovenie týchto snímok v laboratóriu Slovenského ústavu pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody v Bratislave ďakujem inž. S. Matájovi.

Dovedna sa zachovalo sedem železných kovaní. Medzi nimi bolo jedno dlhé jazykovité nákončie (d. 7,3 cm, š. asi 1,8 cm). Dva strieborné prúžky lemovali ústredný motív, ktorý tvorila negatívna kľukatka — železný podklad vymedzený striebornými trojuholníkmi (obr. 1: 1, obr. 2: 1). Podobný vzor bol na menšom nákončí (d. 4 cm, š. 2 cm; obr. 1: 3, obr. 2: 2), ako aj na zlomku ďalšieho jazykovitého nákončia (d. 4,2 cm, š. 2 cm), na ktorom bol ústredný motív zakončený malým krúžkom. Krúžok sa pravdepodobne nachádzal v strede nákončia, ktorého druhý koniec bol odlomený; jeho pôvodná dĺžka mohla byť 8 cm (obr. 1: 4).

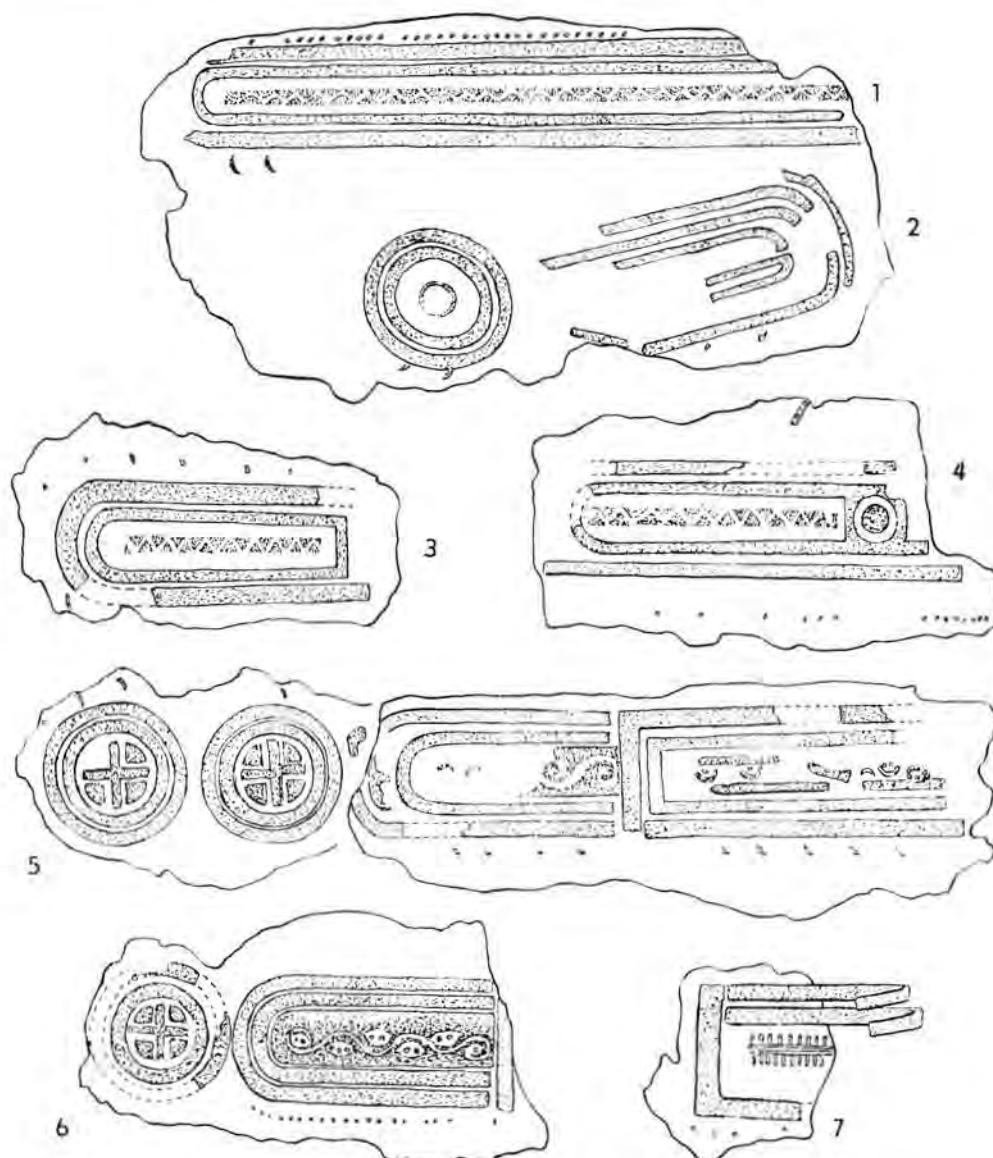
Podlhovasté kovanie (d. 10 cm, š. 2 cm) zakončené dvoma kotúčovitými okrasami malo odlišný ústredný motív, tiež lemovaný dvoma striebornými prúžkami. V jednej časti nákončia boli na striebornom pozadí negatívne — železné — volúty, v druhej jeho časti bol ústredný motív narušený,

iba po stranach sa zachovali oblúkovité ozdoby. Kotúčovité okrasy mali uprostred križe (obr. 1: 5, obr. 2: 4). Ďalšie kovanie, zakončené jednou kotúčovitou okrasou s krížom v strede, je zdobené zložitým ústredným motívom: negatívny ornament tvorí vlnovka a po jej stranach sú umiestnené oválne ozdoby (d. 4,5 cm, š. 2 cm; obr. 1: 6, obr. 2: 3). Nie je vylúčené, že opísaný ústredný motív nachádzal sa aj na porušenej časti predchádzajúceho kovania.

Vedľa spomenutého prvého dlhého nákončia bol hrdzou nalepený zlomok širšieho nákončia, z ktorého zostalo iba rámovanie zo strieborných prúzkov, ústredný motív chýbal. Na konci bola kruhová okrasa s krúžkom v strede (d. 5,5 cm, š. 2,2 cm).

Pravdepodobne kruhová okrasa pôvodne bola uprostred nákončia, teda jeho polovica bola zničená. Celková dĺžka nákončia mohla byť 9,5 cm (obr. 1: 2). Na poslednom malom zlomku sa zachovali iba zvyšky strieborného lemovania s rovným zakončením, uprostred akiete bol stupňovitý vzor (obr. 1: 7).

Pri analýze ornamentu zistujeme, že všade bol použitý ústredný motiv — na striebornom pozadí vymedzený vzor zo železného podkladu, rámovaný dvoma striebornými prúzkami. Podľa ústredného motívov rozlišujeme dva druhy kovaní: 1. kľukatkou bolo zdobené jedno dlhé nákončie, zlomok druhého nákončia a malé nákončie, 2. vlnovkou a volútami boli okrášlené dve kovania s kotúčovitými

Obr. 1. Záhorská Bystrica. Železné kovania (zväčšené; tmavé plochy = striebro).

okrasami. Nemožno zistíť aký ústredný motív mal zlomok väčšieho nákončia a s čím súvisel posledný malý zlomok. Zachované zlomky kovani určujeme podľa tvarov ako okrasy pásu.

Charakteristickou súčasťou mužského odevu v dobe slovansko-avarskej bol kožený pás, zdobený kovovými okrasami. Na výzdobu opaskov sa používali dva druhy okrás: kovania lisované zo strieborného plechu alebo hladké kusy z bronzového plechu, a kovania liate z bronzu. Železné kovania so striebornými ornamentmi sa v hroboch zo spomenutého obdobia na Slovensku dosiaľ nenašli. Z publikovaného materiálu v susednom Maďarsku poznáme z tých čias pásové súpravy s tauzovanou výzdobou. I. Kovrigová opisuje striebrom tauzované železné nákončia z hrobu 520 v Alattyáne; kovania boli také poškodené, že sa zistili iba zvyšky geometrického ornamentu. Autorka spomína, že z územia Maďarska sú známe nálezy tauzovaných železných kovani, avšak výsledky výskumov príslušných pohrebisk neboli ešte uverejnené.² I. Bóna spracoval tauzované nákončia z hrobu 200 v Előszállási-Bajcsihégyi, tie však boli zdobené antropomorfími motívmi. V súvislosti s uvedeným nálezom bádateľ sa vyslovil, že tauzované železné súpravy sa vyskytujú na včasnoavariských pohrebiskach a uviedol niektoré lokality (Csákberény, Környe, Szekszárd).³ Tieto kovania predstavujú cudzí prvok v hrobovom inventári slovanskoavariských pohrebisk, preto ich pôvod treba hľadať mimo územie, na ktorom bola rozšírená slovanskoavarská kultúra.

Železné kovania s ornamentmi tauzovanými striebrom našli sa v kostrových hroboch v alamansko-bajuvarskej oblasti. Podobné kovania zdobili opasky nájdené v bohatých hroboch na území Bavarska, Württemberska a Badenska. F. Steinová, ktorá spracovala bohaté hroby v Nemecku, rozdelila železné pásové súpravy na dva typy: trojdielne a viacdielne. Autorka poukázala na to, že trojdielne súpravy sa používali v západnej, alamanskej oblasti a viacdielne súpravy zdomácneli na východe u Bajuvarov.⁴

Pri určovaní železných kovani zo Záhorskej Bystrice treba sledovať niekoľko závažných príznakov súprav z alamansko-bajuvarskej oblasti, a to: počet kusov v súprave, typy kovani, techniku výzdoby a ornamentálne motify.

Trojdielnu súpravu tvorila veľká pracka s pripojeným kovaním, kovanie podobného tvaru na druhý koniec remeňa a štvorcové kovanie. Na týchto súpravách sa uplatňoval obvykle štylizovaný ornament so zvieracími motívmi.⁵ Viacdielna sú-

prava sa skladala z nákončí rozličnej veľkosti a rôznych kovani. Počet ozdobných článkov nebol ustálený, zachované pásové súpravy ich mali 7 až 21. Ako upozorňuje U. Kochová, hroby boli často vykradnuté a zostali v nich iba zlomky kovani.⁶ Uvádzame počet okrás pásových súprav, ktoré sa tvarom kovani a ich ornamentikou najviac približujú k nálezom zo Záhorskej Bystrice: v bohatom hrobe na pohrebisku v Aschheime bolo 17, v Öhningene 13, v Münchene-Pasingu 9, v Gammertingene 7 kovaní; hrob na nálezisku v Essingu-Altessingu obsahoval 8 kovaní, v Otzingu-Kleinweichse bolo 12 a v Strasskirchene-Sandwegu 21 kovaní;⁷ zo súpravy železných kovani v Záhorskej Bystrici sa zachránilo 7 zlomkov.

Vo viacdielnej súprave boli zastúpené tieto typy okrás: jedno veľké nákončie (dlžka 14–18 cm), tri až osiem dlhých nákončí (dlžka 9–10 cm), jedno až šesť malých nákončí (dlžka 4–5 cm). Pre tieto súpravy boli typické podlhovasté kovania zakončené jedným alebo dvoma kotúčikmi, ktoré mali dĺžku 9–12 cm a vyskytovali sa v hrobe po dva až štyri.⁸ Uvedené typy okrás zachovali sa v jednotlivých súpravách v rozličných kombináciach. Kovania s kotúčovitými okrasami tvorili súčasť pásových súprav v hrobe v Öhningene (dlžka 11,5 cm), Münchene-Pasingu (dlžka 11,5 cm), Otzingu-Kleinweichse (dlžka 12 cm), Essingu-Altessingu (dlžka 9 cm), Rudelsdorfe (dlžka 9,5 cm).⁹ Z opisaných typov v Záhorskej Bystrici sa zachovali: jedno dlhé nákončie a fragmenty dvoch takýchto nákončí, jedno malé nákončie a dve kovania s kotúčovitými okrasami. Nebolo tu zastúpené veľké nákončie.

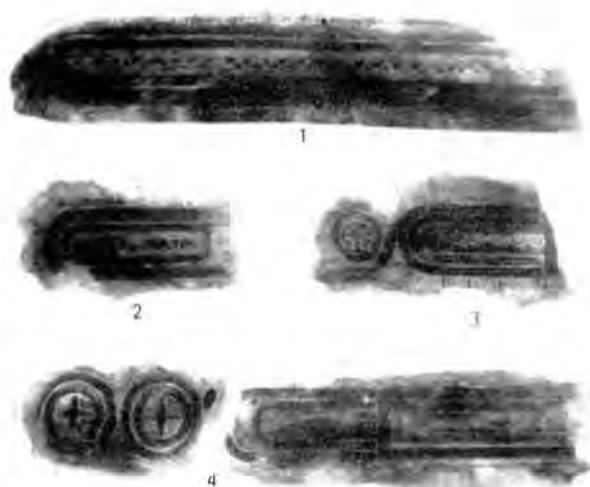
Dôležitým príznakom je technika výzdoby kovani zo Záhorskej Bystrice, neobvyklá v slovansko-avarskej dobe na území Slovenska. Železné kovania boli zdobené tauzovanými a platovanými ornamentmi. Boky boli tauzované striebornými drôtikmi. Hornú plochu kovania zdobili úzke prúžky strieborného plechu (šírka 2 mm). Ornament vyrézaný v strednom striebornom pásku tvoril negatívny ústredný motív. Bádatelia, ktorí sa zaobrali železnými pásovými súpravami z konca VII. stor., pokladali techniku výzdoby týchto kovani za platovanie. F. Steinová upozorňuje, že železné viacdielne súpravy opaskov na konci VII. stor. začali zdobiť namiesto tauzovania platovaním (*Wabenplattierung*). U. Kochová piše, že pásové súpravy z konca VII. stor. boli platované striebrom. Západné pásové súpravy, uvedené ako analógie ku kovaniom zo Záhorskej Bystrice, bádatelia označujú ako kovania platované striebrom; ide

o nálezy z lokalít: Aschheim, München-Pasing, Essing-Altessing, Otzing-Kleinweichs, Strasskirchen, Öhningen.¹⁰

Technika platovalia v dobe slovansko-avarskej zistila sa na Slovensku len na falérach z pohrebiska v Devínskej Novej Vsi a v Žitavskej Tôni. V hrobe 842 v Devínskej Novej Vsi sa našli dve železné faléry platovalé ornamentmi z pozláteného medeného plechu. Veľké faléry patrili ku konskému postroju.¹¹ Na pohrebisku v Žitavskej Tôni v hrobe 31 zachoval sa pári väčších železnych falér zdobených bohatým platovalým ornamentom z pozláteného medeného plechu. Takým istým spôsobom boli okrášlené tri menšie železné faléry z hrobu 10.¹² Z. Čilinská pri spracovaní falér zo slovansko-avarských pohrebísk vytriedila železne platovalé faléry ako osobitný tretí typ okrás.¹³ Pozornosť si zaslhuje fakt, že platovalé kovania zo Záhorskej Bystrice mali aj západné tvary, teda ide o dovezené výrobky. Avšak na falérach z uvedených pohrebísk sa cudzia výzdobná technika uplatnila na typickej domácej okrase.

V archeologickej literatúre používa sa výraz tauzovanie aj v širšom zmysle na označenie výzdoby kovových predmetov iným kovom, bez presnejšieho určenia techniky práce. Tauzovanie železnych okrás uvádzajú bádatelia ako techniku charakteristickú pre oblasť alamansko-bajuvarskej v pokročilom VII. stor. Vývoj kovania v tomto období smeroval k užšim tvarom a v ornamentike dochádzalo k zjednodušovaniu motívov. Namiesto zvieracích motívov zdomácneli na viacdielnych súpravách geometrické vzory.¹⁴ J. Reitinger uvádza ako vzory používané na kovaniach kľukatku, poloblúčky a štvorce. Na rakúskych náleزوach tieto ornamenty tvorili orámovanie ústredného motívu, ktorý predstavoval väčšinou stupňovitý vzor.¹⁵

Z bohatého komplexu ornamentálnych prvkov použitých na železnych kovaniach v západnej oblasti vyberáme iba motívy súvisiace s kovaniami zo Záhorskej Bystrice. Veľké nákončie i dlhé nákončie z pohrebiska v Aschheime mali uprostred koncentrické kruhy, ktoré rozdeľovali celú okrasu na dve časti. Podobné rozdelenie plochy, avšak menším krúžkom, nachádzame na nákončiach súpravy z hrobu v Öhningene a na nákonči z hrobu v Gammertingene.¹⁶ Rovnaké delenie povrchu pomocou väčších alebo menších kruhov pozorujeme na dvoch nákončiach zo Záhorskej Bystrice. Aj rámovanie z jednotlivých prúžkov okolo strednej časti kovania vyskytovalo sa na spomenutých nálezkách, napr. na veľkom nákonči z hrobu v Aschheime a na nákonči z hrobu v Gammertingene.

Obr. 2. Záhorská Bystrica. Železne kovania. Röntgenové snímky (tmavé miesta = striebro).

K ústredným motivom na kovaniach zo Záhorskej Bystrice (kľukatka, vlnovka, voluity) nenachádzame presné analógie, hoci jednotlivé prvky možno sledovať na náleزوach z Rakúska.¹⁷ Celkový charakter výzdoby našich kován však zodpovedá okrásám z bajuvarskej oblasti.

Podľa zloženia možno usudzovať, že v hrobe v Záhorskej Bystrici bola jedna viacdielna pásová súprava. Tomuto predpokladu neodporuje ani to, že ornament na nákončiach sa čiastočne odlišoval od ornamentiky na kovaniach s kotúčikmi. Aj na súpravách z Nemecka sa stretávame s variantmi výzdoby na jednotlivých kovaniach (napr. súprava z hrobu v Aschheime alebo v Öhningene).¹⁸ H. Ladenbauer-Orellová upozorňuje, že súpravy v Rakúsku mali obvykle rovnaký ornament, stratené kovania však mohli byť nahradené novými s odlišným vzorom.¹⁹

Príklady vybrané z rozsiahleho náleزوvého materiálu alamansko-bajuvarskej oblasti svedčia, že kovania zo Záhorskej Bystrice mali pôvod v týchto krajoch. Datovanie spomenutých pásových súprav umožňuje určiť čas vzniku kován zo Záhorskej Bystrice. F. Steinová súdi, že viacdielne súpravy boli v obľube v bajuvarskej oblasti v druhej polovici VII. stor. Ako konkrétny príklad možno uviesť súpravu z München-Pasingu, ktorú autorka datuje na koniec VII. stor. (do r. 680 – 710).²⁰ U. Kochová piše, že neskôr tvary z poslednej treťiny VII. stor. predstavujú fažké, železne, striebrom platovalé viacdielne súpravy s dlhými kovanicami, ktoré sa prestávajú používať po roku 700.²¹ H. Stoll uvádza, že striebrom tauzované želez-

né kovania sa vyskytovali v najmladšej skupine hrobov na pohrebisku v Hailfingene (Württembersko), ktoré spomenutý autor datoval na koniec VII. stor.²² P. Paulsen tiež upozorňuje, že u Alamanov bola v obľube technika tauzovania a platovania; výrobky domáčich dielní s touto výzdobou datuje do polovice VII. stor.²³ H. Ladenbauer-Orel však pokladá tauzované železné súpravy za charakteristické výrobky pokročilejší VII. stor.²⁴ Ak zhrnieme uvedené názory bádateľov na datovanie železných súprav s tauzovanými striebornými ornamentmi, prichádzame k záveru, že kovania zo Záhorskej Bystrice mohli byť vyhotovené v druhej polovici VII. stor.

Cas výroby pásovej súpravy zo Záhorskej Bystrice sa však nekryje s časom jej uloženia do hrobu. H. Ladenbauer-Orel v súvise s výskumom pohrebiska v Linz-Zizlau zmieňuje sa o pustošivých avarských vpádoch koncom VII. stor.²⁵ Azda počas takého nájazdu ukoristil bojovník západnú pásovú súpravu, s ktorou ho potom pochovali. Uloženie kovania do hrobu v Zá-

horskej Bystrici možno preto datovať do čias okolo roku 700.

Zostáva nám zhrnúť výsledky analýzy železných kovanií zo Záhorskej Bystrice do stručných záverov:

1. Železné, striebrom zdobené kovania boli cudsími prvkom v inventári hrobov z doby slovansko-avarškej,

2. Technika výroby a výzdoby kovanií poukazuje na západnú oblasť merovingskej kultúry,

3. Podľa zloženia súpravy pochádzali kovania z bajuvarskej oblasti a predstavujú umelecký výrobok tamojších remeselníkov,

4. Analógie na pohrebiskách v alamansko-bajuvarskej oblasti umožňujú datovať vznik kovanií zo Záhorskej Bystrice do druhej polovice VII. stor. Ak berieme do úvahy zložitú cestu, ktorou sa dostali na územie Slovenska, ich vloženie do hrobu možno posunúť do obdobia okolo roku 700,

5. Pásová súprava so železnými kovaniami došla sa k nám pravdepodobne ako vojnová korist. Ak by sa tak bolo stalo prostredníctvom obchodu, boli by sa našli aj ďalšie podobné výrobky.

Anmerkungen

¹ Eisner J., *Devinska Nová Ves*, Bratislava 1952, 61, 282, obr. 33, obr. 107: 7-9.

² Kovrig I., *Das avarzeitliche Gräberfeld von Alattyán*, Budapest 1963, 135, 136, tab. XXXIV: 47, 48.

³ Bóna I., *Beiträge zu den ethnischen Verhältnissen des 6-7. Jahrhunderts in Westungarn*, Alba Regia II-III, 1963, 64, 65, tab. XXIV.

⁴ Stein F., *Adelsgräber des achten Jahrhunderts in Deutschland*, Berlin 1967, 32.

⁵ Stoll H., *Die Alamanengräber von Hailfingen in Württemberg*, Berlin 1939, 39, tab. 26. Stein F., l. c., 32. Dannheimer H., *Epolding-Mühlthal, Siedlung, Friedhof und Kirche des frühen Mittelalters*, München 1968, obr. 2 a 3.

⁶ Koch U., *Die Grabfunde der Merowingerzeit aus dem Donautal um Regensburg*, Berlin 1968, 75.

⁷ Stein F., l. c., 219, 240, tab. 75, 79, 86, 88. Koch U., l. c., 143, 151, 232, tab. 88, 89, 90.

⁸ Stein F., l. c., tab. 75, 79, 86, 88. Koch U., l. c., tab. 88, 89, 90.

⁹ Wagner E., *Fundstätten und Funde im Großherzogtum Baden*, Tübingen 1908, 29, obr. 21. Stein F., l. c., tab. 79. Koch U., l. c., tab. 88, 89. Reitinger J., *Oberoesterreich in ur- und frühgeschichtlicher Zeit*, Linz 1969, obr. 308.

¹⁰ Stein F., l. c., 32, 219, 240. Koch U., l. c., 75, 143, 151, 232.

¹¹ Eisner J., l. c., 182, 279, obr. 86, 87.

¹² Budinský-Krička V., *Pohrebisko z neskorej doby avarškej v Žitavskej Tôni na Slovensku*, SIA IV-1, 1956, 56, obr. 16, tab. XVIII: 5, tab. XIX: 14, 15, tab. XXXII.

¹³ Čiliinská Z., *Nové nálezy falér zo slovansko-avarškých pohrebísk na Slovensku*, SIA IX-2, 1961, 325, 340.

¹⁴ Ladenbauer-Orel H., *Linz-Zizlau, das bairische Gräberfeld an der Traunmündung*, Wien-München 1960, 68. Koch U., l. c., 75. Stein F., l. c., 32.

¹⁵ Reitinger J., l. c., 376.

¹⁶ Stein F., l. c., tab. 75, 86, 88.

¹⁷ Reitinger J., l. c., 376.

¹⁸ Stein F., l. c., tab. 75, 88.

¹⁹ Ladenbauer-Orel H., l. c., 64.

²⁰ Stein F., l. c., 32, 405.

²¹ Koch U., l. c., 75.

²² Stoll H., l. c., plán pohrebiska v Hailfingene.

²³ Paulsen P., *Alamanische Adelsgräber von Niederstotzingen*, Stuttgart 1967, 49.

²⁴ Ladenbauer-Orel H., l. c., 68.

²⁵ Tamže, 85.

Eisenbeschläge aus den slawisch-awarischen Gräbern in Záhorská Bystrica

Ludmila Kraskovská

Im Kataster der Gemeinde Záhorská Bystrica (Bez. Bratislava-Umgebung) bei der Erschließung einer Sandgrube im Jahre 1966 wurde ein Gräberfeld aus der slawisch-awarischen Zeit entdeckt. Das Slowakische Nationalmuseum zu Bratislava unternahm hier in den Jahren 1966–68 eine Rettungsgrabung. Das Gräberfeld erstreckte sich auf einer Sanddüne. Infolge der Bodenstruktur wurde das Knochenmaterial in den Gräbern vernichtet und die Eisengegenstände beschädigt. In Grab 20 wurden Eisenbeschläge gefunden, die vom üblichen Grabinventar der slawisch-awarischen Zeit abweichend sind. Das Grab mit den Ausmaßen von 200 × 250 cm und 200 cm Tiefe wurde wahrscheinlich geplündert, denn das Fundgut war im Grab durcheinander. Neben den eisernen Beschlagüberresten wurden im Grab ein Gefäß, ein Eimerbeschlag aus Eisen, zwei eiserne dreiflügelige Pfeilspitzen, ein Messer, ein Feuerstein und eine eiserne Schnalle geborgen.

Die Eisenbeschläge mit Silberverzierung waren dermaßen beschädigt, daß ihr Ornament nur mit Hilfe von Röntgenaufnahmen rekonstruierbar war. Die sieben geborgenen Beschläge bestanden aus einer langen Riemenzunge (L. 7,3 cm, Br. 1,8 cm), zwei Fragmenten von langen Riemenzungen (L. 4,2 cm und 5,5 cm, Br. 2 cm und 2,2 cm), einer kleinen Riemenzunge (L. 4 cm), zwei Beschlägen mit Scheibenverzierung abgeschlossen (L. 10 cm und 4,5 cm, Br. 2 mm) und einem kleinen Bruchstück von unbestimmtem Beschlag. Die Silberornamente der Beschläge wurden durch Plattierung und Tauschierung hergestellt (Silberdraht und -streifen) aus 2 cm breitem Blech. Im Rahmen aus silbernen Streifen stand das Zentalmotiv: Zackenlinie, Wellenlinie, Spiralbänder; die scheibenförmigen Zierstücke hatten Kreuzverzierung. Der Form nach dürften es Beschläge eines Riemengürtels sein, die erhalten gebliebenen Bruchstücke gehörten einer mehrgliedrigen Gürtelgarnitur an.

Im slawisch-awarischen Kulturbereich wurden die Gürtel gewöhnlich mit Metallbeschlägen aus gepreßtem Blech oder gegossener Bronze verziert. Eisenbeschläge mit Silberornamentverzierung wur-

den im alemannisch-bajuwarischen Raum verwendet. Um einen Vergleich der Beschläge aus Záhorská Bystrica mit der Verzierungsart der Gürtelgarnituren dieses westlichen Gebietes anstellen zu können, werden von Autorin einige wichtige Merkmale verfolgt: Beschlaganzahl einer Gürtelgarnitur, Typen von Beschlägen, Verzierungstechnik und Motive der Ornamentik. Die nächste Analogie entbieten die verzierten Beschläge der Gürtelgarnituren von den Gräberfeldern in Ohningen, Aschheim, München-Pasing, Otzing-Kleinweichse, Essing-Altessing, Straßkirchen-Sandweg, Gammertingen. Diese Fundstellen liegen in Baden, Württemberg und Bayern. Die beschriebenen Beschläge aus dem alemannisch-bajuwarischen Raum bilden auch die Grundlage für die Datierung der Gürtelgarnitur aus Záhorská Bystrica.

Die Analysenergebnisse der Eisenbeschläge aus Záhorská Bystrica werden von Autorin in folgende Schlußfolgerungen zusammengefaßt:

1. Eisenbeschläge mit Silberverzierung stellen ein fremdes Element im Grabinventar der slawisch-awarischen Zeit dar.

2. Herstellungs- und Verzierungstechnik der Beschläge weist auf das Westgebiet der merowingschen Kultur hin.

3. Laut Zusammensetzung der Beschlaggarnitur sollten diese aus dem bajuwarischen Gebiet herkommen und sie bilden ein Kunstgewerbezeug der dortigen Handwerker.

4. Analogiescheinungen auf den Gräberfeldern im alemannisch-bajuwarischen Gebiet gestatten die Entstehung der Beschläge aus Záhorská Bystrica in die zweite Hälfte des VII. Jh. zu datieren. Im Hinblick auf ihren komplizierten Lebensweg bis in den Raum der Slowakei, kann ihre Grablegung um das Jahr 700 verschoben werden.

5. Die Gürtelgarnitur mit den eisernen Beschlägen gelangte in die Slowakei höchstwahrscheinlich als Kriegsbeute. Sollte hier die Möglichkeit eines Handels in Erwägung gezogen werden, dann hätte man sicherlich schon mehrere ähnliche Exemplare gefunden.

Übersetzt von Z. Lányiová

POHREBNÝ RÍTUS NA VČASNOSTREDOVEKÝCH POHREBISKÁCH V HOLIAROCH A ŠTÚROVE

ANTON TOČÍK

Roku 1968 vyšli v edičnej sérii *Archaeologica Slovaca – Catalogi* ako jej I. a II. zväzok dokumentačné správy o dvoch pohrebiskách zo VII. a VIII. stor. na juhozápadnom Slovensku, a to v Holiaroch, okr. Komárno (výskum v rokoch 1952–1955, 788 hrobov), a v Štúrove, okr. Nové Zámky (výskum v rokoch 1956–1957, 280 hrobov).¹ Obidve pohrebiská ležia na ľavom brehu Dunaja, teda na území, ktoré už v VII. storočí kultúrne a azda aj politicky patrilo do sféry avarskej ríše, zatiaľ čo pohrebiská z územia nachádzajúceho sa severnejšie prehrázdzajú, že vplyvy z centra Karpatkej kotliny prenikli sem až koncom VII. storočia, resp. až v VIII. storočí. Obidve preskúmané pohrebiská – predovšetkým však holiarske – po-važujeme za dôležité vzhľadom na nálezy staršieho horizontu, ku ktorým patrí najmä inventár z kulturného okruhu Martynovka-Čađavica, ako aj nálezy z okruhu liatej industrie.

Vzhľadom na charakter spomenutej edičnej súrie nebolo možné publikovať rozbor materiálu z preskúmaných pohrebisk a z neho vyplývajúce závery. Práve pohrebiská v Holiaroch a Štúrove si zaslúžia osobitnú pozornosť nielen pre hrobový inventár, ale aj pre pohrebné zvyky. Pohrebný ríitus na kostrových pohrebiskách zo VII. a VIII. storočia sa dostáva do centra záujmu iba v posledných rokoch a ukazuje sa, že na základe jeho štúdia možno objasniť mnohé z dejín našich predkov. Preto sme sa rozhodli zhŕnúť, hoci iba stručne, výsledky pozorovaní pohrebných zvykov na obidvoch spomenutých pohrebiskách.

Pohrebiská v Holiaroch a Štúrove pri svojom počte hrobov a pôdných podmienkach (sprašové podložie a piesok) poskytli možnosť sledovať hrobové jamy a rozlísiť niekoľko ich tvarov i drevených konštrukcií. Na obidvoch pohrebiskách sa pochovávalo v priebehu dvoch storočí a úvodom treba konštatovať, že medzi VII. a VIII. stor. niet podstatných rozdielov v tvare hrobových jám,

v spôsobe ich vystužovania drevom, prípadne ukladania zomrelých do rakiev.

Hrobové jamy

Tvar hrobových jám

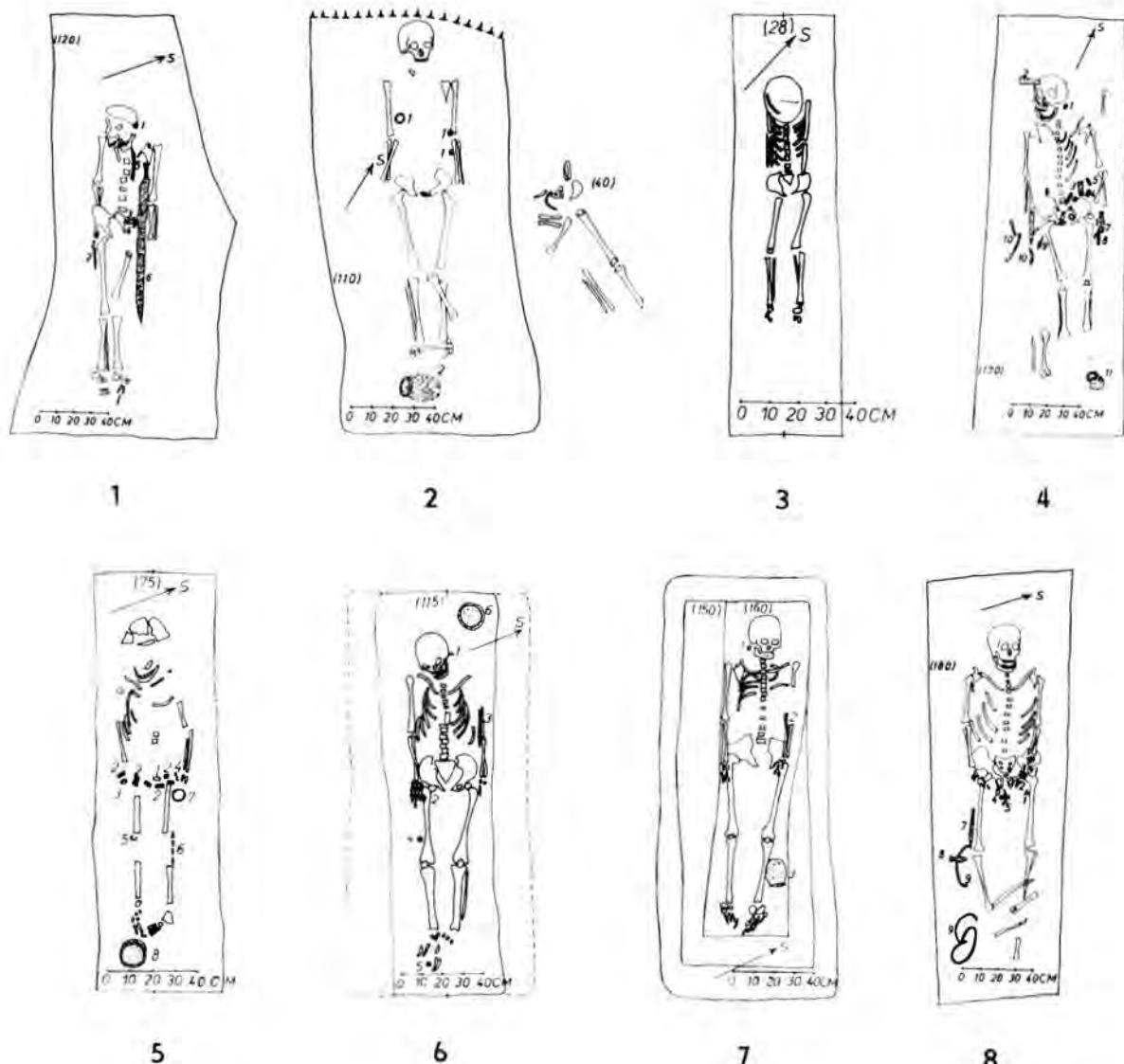
Hrobové jamy v Holiaroch a Štúrove môžeme podľa tvaru v podstate rozdeliť na dva typy s niekoľkými variantami.

Typ I

Tento typ zahrňuje hrobové jamy so zvislými alebo šikmými stenami a rovným dnom. Čo do rozmerov jamy a dĺžky stien má tento typ tri varianty:

Variant Ia: Obdĺžnikové hrobové jamy so zvislými stenami a rovným dnom sú najpočetnejšie na obidvoch pohrebiskách. Okrem tých, ktoré sú úmerné veľkosti kostry čo do šírky, vyskytli sa jamy neúmerné široké alebo úzke. Pomerne časte sú na pohrebisku v Holiaroch jamy, ktorých šírka pri normálnej dĺžke je od 100 do 130 cm; k najširším patria hroby 24, 25, 63, 69, 75, 118, 141, 282, 285, 567, 568, 736 a 776, v Štúrove iba hrob 82. Druhým extrémom sú úzke jamy (šírka 50–60 cm), takže kostra vyplňuje takmer celú šírku jamy a niekedy sa ramenné kosti dotýkajú stien. V Holiaroch patria k najužším hroby 299, 387, 389, 595, 634 a 767, v Štúrove 46, 51, 65, 70, 118, 161, 168 (obr. 1: 3), 201, 203, 223, 273 a 274. Na slovansko-avarských pohrebiskách zo Slovenska sa zistili nepomerne široké alebo úzke jamy v Prši² a Devínskej Novej Vsi.³ Príčinu, prečo boli niektoré jamy pri dĺžke úmernej kostre veľmi široké alebo úzke, ľahko vysvetliť.

Variant Ib: Hrobové jamy so zvislými stenami a rovným dnom lišia sa iba dĺžkou kratších stien, čím jama nadobúda lichobežníkový tvar.⁴ V Holiaroch bola v desiatich hroboch širšia stena pri lebke (hroby 67, 69, 73, 106, 207, 734 atď.), v ôsmich hroboch pri nohách (hrob 47, 72, 133,

Obr. 1. Rôzne typy hrobových jám. Holiare: 1 – hrob 155; 2 – hrob 233; 4 – hrob 85; 8 – hrob 68. Štúrovo: 3 – hrob 168; 5 – hrob 183; 6 – hrob 53; 7 – hrob 221.

143, 164 atd.), v Štúrove iba vo dvoch hroboch (8 a 108), v obidvoch tiež pri nohách. Ojedinele sa lichobežníkové jamy vyskytli aj v Prši,⁵ zo Žitavskej Tône uvádza V. Budinský - Krička detské hroby, ktorých jamy boli prevažne lichobežníkové,⁶ a L. Kraskovská z Bernolákova 21 lichobežníkových jám so zvislými stenami.⁷

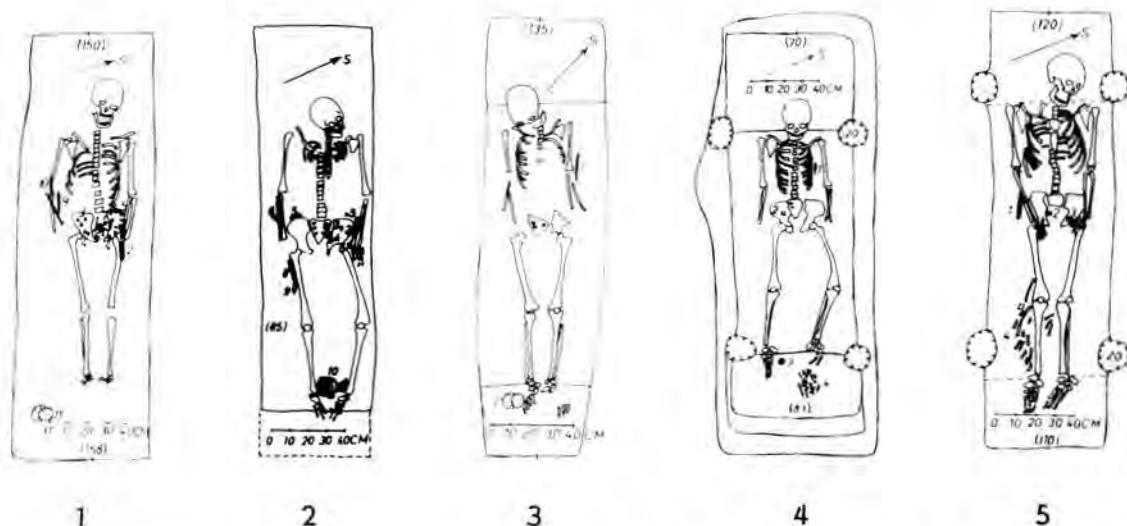
Variant Ic: Obdlžnikové hrobové jamy so šikmými stenami mali väčšie rozmery ústia než dna. V niektorých hroboch boli šikmé iba dlhšie steny (Holiare – hroby 213, 224, 582 a 632, Štúrovo – hroby 53, 93, 230 a 245), v iných všetky štyri steny; naposledy uvedené sú na obidvoch pohrebiskách početnejšie ako predchádzajúce (Holiare – hroby 36, 130, 230, 231, 232, 236 atd., Štúrovo – hroby 217, 219, 220, 231, 268, 269 a

270). So šikmými stenami v hroboch stretávame sa nielen na iných slovansko-avaruských,⁸ ale aj na veľkomoravských⁹ pohrebiskách. Čažko rozhodnút, či ide o zámerné zošikmenie stien z technických príčin, súvisiace s ľahkosťami pri kopaní, t. j. s pevnosťou pôdy, ako sa domnievajú J. Eisner¹⁰ a V. Budinský - Krička,¹¹ alebo o zošikmenie náhodné.

Typ II

K tomuto typu sme zaradili hrobové jamy s ne-rovinným, rôzne upraveným dnom, pričom ani jeden tvar nesúvisí s drevenou konštrukciou v hrobe. Tento typ má štyri varianty:

Variant IIa: Hrobové jamy s prieplátkami na dne pri kratších stenach (obr. 2, 4, 5). Prieplátky boli hĺbené alebo kolmo (hrana tvorí s dnom pra-

Obr. 2. Štúrovo. Hrobové jamy s priehlbňami v dnach. 1 – hrob 227; 2 – hrob 222; 3 – hrob 246; 4 – hrob 269; 5 – hrob 242.

vý uhol), alebo šikmo. Dĺžka priehlbní (od hrany po stenu jamy) je rôzna a všeobecne na pohrebiskách nebadáť pravidlo čo do ich rozmerov a hĺbky. V Holiaroch boli na obidvoch koncoch hrobovej jamy priehlbne len v hrobe 390 (h. 10 cm). Častejšie boli na pohrebisku v Štúrove, kde mali alebo obidve priehlbne rovnakú hĺbkou (hroby 228, 246, 261 a 267), alebo priehlbeň pri lebke bola plytšia než pri nohách (hroby 15, 41, 202 atď.), alebo naopak (hroby 233, 240, 242 atď.).

V niektorých hroboch bola priehlbeň iba pri lebke (Holiare – hrob 127, Štúrovo – hroby 29, 44, 46, 57, 59 atď.) alebo len pri nohách (Holiare – hrob 458, Štúrovo – hroby 10, 18, 26, 118, 159 atď.). Hoci sa donedávna pri skúmaní pohrebísk nevenovala pozornosť hrobovým jamám, predsa najnovšie výskumy prinášajú vždy väčší počet dokladov o priehlbinách na dne. Na Slovensku sa vyskytovali zriedka v Žitavskej Tôni,¹² častejšie v Šali¹³ a vo veľkom počte hrobov v Nových Zámkoch.¹⁴ Podla niektorých autorov mali priehlbne praktický účel: zachytávali vodu, aby telo neležalo v nej. F. Móra uvádza z pohrebiska vo Fehértó B hroby z doby avarskej, v ktorých sa v rohoch našli obdlžníkové jamky; podľa neho mali zachytávať spodnú vodu. Jamky vo Fehértó boli vyplnené čiernym humusom podobne ako priehlbne v hroboch na Slovensku, preto je tento praktický účel najpravdepodobnejší.¹⁵

Variant IIb: Hrobové jamy so šikmým dnom vyhlbeným tak, že k jednému z koncov jamy dno postupne klesalo; kostra ležala v šikmej polohe. S hlavou vyššie ležali v Holiaroch kostry v hroboch 230 a 283, v Štúrove v hroboch 84, 127,

184 a 253. S lebkou nižšie sme našli kostry iba v Štúrove v hroboch 166, 181 a 274. Šikmé uloženie kostier sa vyskytuje aj na mladších pohrebiskách z IX. stor., napr. vo Veľkom Grobe, kde rozdiel v hĺbke dosahoval až 25 cm.¹⁶

Variant IIc: Hrobové jamy s korytotvrdým dnom; takéto mali v Holiaroch hroby 219, 285, 574 a v Štúrove hroby 158 a 277. Analogické prípady uvádza V. Budinský - Krička z pohrebiska v Žitavskej Tôni, kde boli korytotvrdé dná časté v detských hroboch, ale vyskytli sa aj v jazdeckých hroboch 29, 31 a 43.¹⁷ Na pohrebisku v Bernolákove sa v siedmich hroboch zistila korytotvrdá priehlbeň, v ktorej bola uložená kostra,¹⁸ v Devínskej Novej Vsi bolo v štyroch hroboch korytotvrdé dno.¹⁹ Z mladších veľkomoravských pohrebísk uvedieme aspoň pohrebisko vo Veľkom Grobe, kde tiež boli hroby s dnami tohto typu.²⁰

Variant IIId: Hrobové jamy s vypuklým dnom. Takáto úprava dna sa zistila v Holiaroch v hrobe 390 a v Štúrove v hroboch 71, 189 a 245. Vypuklé dno nie je na slovansko-avariských pohrebiskách časté. Z územia Slovenska môžeme uviesť vypuklé dná z veľkomoravského pohrebiska vo Veľkom Grobe.²¹

Hĺbka hrobových jam

Hĺbka jám na obidvoch pohrebiskách bola rôzna. V Holiaroch mali hroby hĺbkou od 30 do 275 cm. Najplytšie boli detské hroby, hoci aj niektoré z nich dosahovali väčšiu hĺbkou (napr. hrob 48 – 150 cm, hrob 181 – 130 cm, hrob 201 – 185 cm, hrob 281 – 180 cm atď.). Všeobecne boli hlboké hroby žien, iba výnimcoene sa zistili plytšie ako 100 cm a iba tri hroby boli veľmi

plytké (hrob 52 — hlbka 50 cm, hrob 754 — hlbka 50 cm, hrob 76 — hlbka 45 cm). Hroby mužov boli hlbokej 30—40 cm (hroby 41 a 162), no aj nad 200 cm (hroby 291, 366 a 645). Jazdecké hroby boli spravidla hlbokej, iba hrob 248 mal hlbku 92 cm. V Štúrove hlbka jám tiež nezávisela od veľkosti a úpravy hrobu; všeobecne môžeme konštatovať, že najplytšie boli detské hroby a pomerne veľkú hlbku dosahovali jazdecké hroby (hrob 5 — 220 cm, hrob 20 — 150—180 cm, hrob 157—190 cm); hlbka ostatných hrobov sa pohybovala od 50 do 220 cm.

Drevené konštrukcie

Vhodné pôdne podmienky (najmä v Štúrove) dovolili sledovať detaily hrobových jám, osobitne zvyšky drevených konštrukcií. Pri výskume slovansko-avarských pohrebisk sa otázke takýchto konštrukcií nevenovala dostatočná pozornosť napriek tomu, že sa všeobecne vyskytujú na pohrebiskách v Maďarsku i Rakúsku.²²

Stupňovitá úprava stien

K najjednoduchejšej vnútornnej úprave hrobovej jamy patrili stupne v stenách, ktoré slúžili na drevené prekryvy, zaistujúce na istý čas prázdný priestor nad kostrou na spôsob krypty (obr. 1; 6). Zatiaľ čo v Holiaroch sa stupne v dlhších stenách zistili iba v hrobe 637, v Štúrove bol tento spôsob oblúbenejší, stupne tu boli asi 70—80 cm (hrob 6 — asi 75 cm, hrob 7 — 70 cm, hrob 17 — 15 cm, hrob 18 — 80 cm atď.), ale niekedy iba 15 cm nad dnom (napr. hrob 17). Stupne v tom istom hrobe neboli nikdy rovnako široké; rozdiel v šírke sa pohyboval od 5 do 15—30 cm na každej strane.

Ojedinelé boli aj hrobové jamy s dvojitými stupňami, t. j. dvakrát zúžené. V Štúrove v hrobe 13, ktorý mal hlbku 240 cm, bol jeden stupeň asi 70 cm a ďalší asi 15 cm nad dnom, pričom jeho šírka nepresahovala 5 cm.

Konštrukčne zaujímavé sú jamy so zárezmi nie len na širších, ale aj na užších stranach; v takto zúženej jame bolo miesto iba pre pochovaného (Štúrovo, hroby 29 a 223); stupne sú len 30—35 cm nad dnom.

Na slovansko-avarských pohrebiskách sa nestretávame často so stupňovite upravenými stenami; vyskytli sa ojedinele napr. v Devínskej Novej Vsi,²³ Žitavskej Tôni,²⁴ Šali²⁵ a Alattyáne.²⁶ Na pohrebisku v Nových Zámkoch bola stupňovitá úprava hrobovej jamy azda miestnym zvykom, pretože sa tu zistila takmer v každom hrobe.²⁷ Analógie nachádzame aj na mladších pohrebiskách z doby veľkomoravskej, napr. na mohylníku pri Stra-

žoviciach a v Jarohněviciach na Morave²⁸ a v Skalici na Slovensku.²⁹

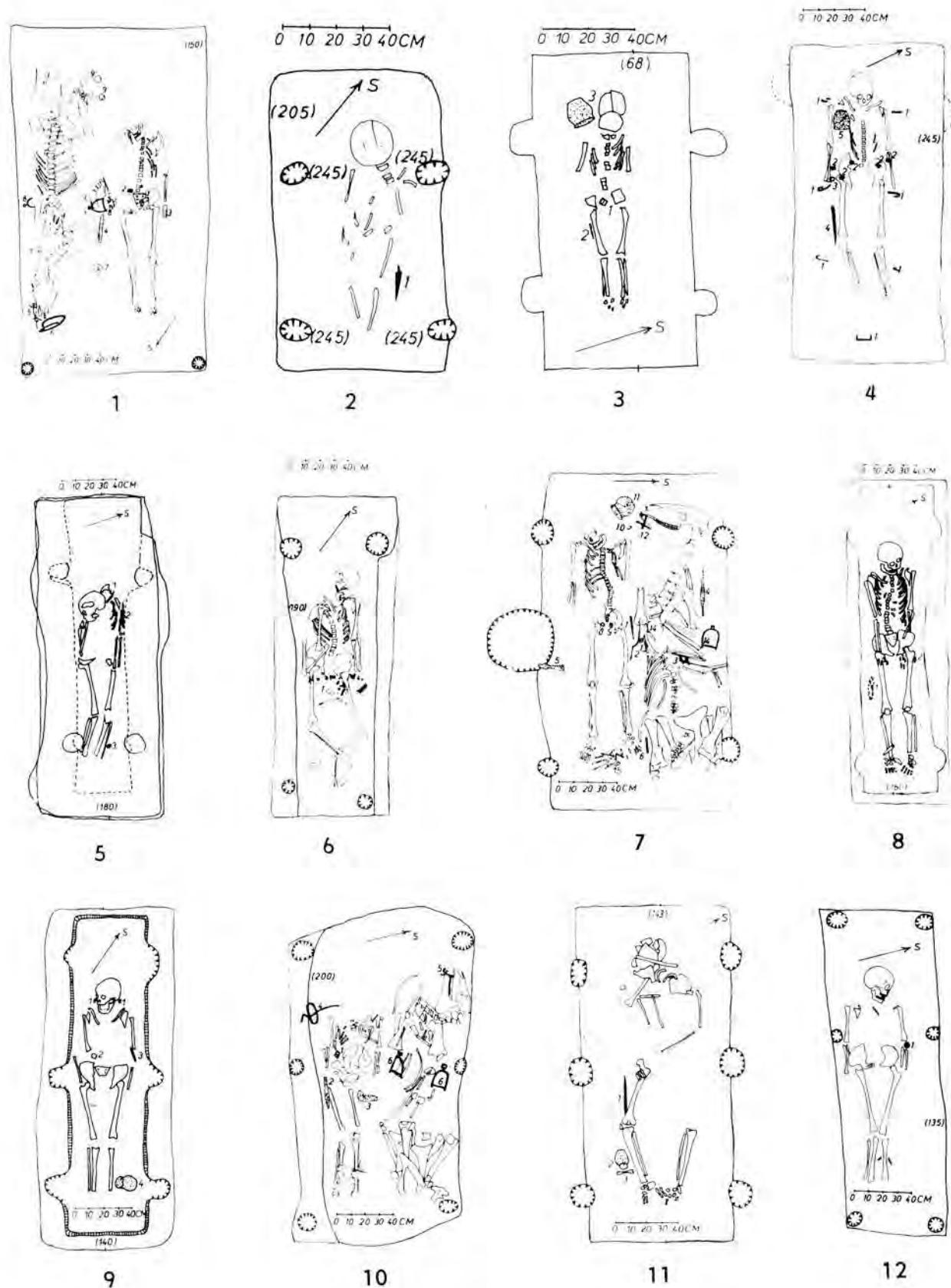
Jamy s kolovou konštrukciou (obr. 3: 1—12)

Jamy s touto konštrukciou boli hojné najmä v Holiaroch. Najčastejšie sa vyskytovali jamy so štyrmi, zriedkavejšie so šiestimi kolmi. Stopy po koloch sa obyčajne zistili v spodnej časti hrobových jám, pričom jamky na okraji sme mohli sledovať v zásype už 50—70 cm nad dnom, ostatné iba tesne nad ním. Omnoho ľahšie sa dala zistíť hlbka kolových jamok, prípadne aj ich tvar; siahalo do hlbky 20—30 cm pod úroveň dna a boli hrotité. Rozdelenie drevených konštrukcií na jednotlivé typy je dosť relativne, pretože nie vždy sa podarilo rozpoznať zvyšky drevených konštrukcií. Takéto konštrukcie sa v mnohých prípadoch nezachovali; najlepšie to dokazujú železné skoby napr. v Holiaroch v hroboch 98 a 402; z rakiev sa však nezachovali zvyšky, ba ani zem tu nebola odlišne sfarbená.

Hoci kolové jamky, prípadne ich negatívne odťačky s istotou dokladajú rošťovú konštrukciu, len v ojedinelých prípadoch sa z nej zachovali aj zvyšky dreva.

Štvorkolové konštrukcie sa zistili prevažne v širokých hrobových jamách a iba na pohrebisku v Holiaroch; stopy kolových jám boli v rohoch. Ide o podpery pre drevenú rošťovú konštrukciu, ktorá bola najčastejšie 50 cm nad kostrou. K tomuto typu patrí hrob 426 so zreteľnými stopami po koloch v stenách so zaoblenými rohmi. Hlbka hrobu (250 cm) svedčí o hrubej humusovej výplni, resp. prekryve. Mierne prehnuté steny v strede mal hrob 501, hlboký 190 cm, ktorého dno bolo od hlavy k noham mierne sklonené (rozdiel 10 cm). Podobné steny mali aj hroby 504 (hlbka 200 cm) a 534 (hlbka 195 cm), v ktorých štyri kolové jamky siahalo 35 cm pod dno. Aj v hrobe 691 (hlbka 160 cm) boli kolové jamky temer v rohoch, pričom odťačky kolov sa zachovali do výšky 40—50 cm nad dnom iba na pravej stene.

Do tejto skupiny patria aj hroby s kolovými konštrukciami posunutými od rohov viac k stredu; štyri kolové jamy boli (po dve a dve) umiesťene v dlhších stenách oproti sebe. V Holiaroch sa podarilo v hrobe 119 (hlbka 190 cm) zistiť koly 55 cm nad dnom; hrotky kolov siahalo 35 cm pod úroveň dna. Podobne zahrozené koly boli aj v dvojhrobe 125—126 a v hrobe 287; jamky v nich siahalo do hlbky 25 cm pod úroveň dna. V hrobe 360 boli koly čiastočne zapustené do stien a dali sa sledovať 50 cm nad dnom. V hrobe 377, ktorý mal pozoruhodnú hlbku 235 cm, sa zistili koly už

Obr. 3. Hrobové jamy s kolovými konštrukciami. Holiare: 1 – hrob 558; 2 – hrob 351; 4 – hrob 645; 5 – hrob 583; 6 – 613; 8 – hrob 578; 9 – hrob 784; 10 – hrob 286; 12 – hrob 276. Štúrovo: 3 – hrob 204; 7 – hrob 258; 11 – hrob 247.

80 cm nad dnom a ich zahrotené konce siahali 30–40 cm pod jeho úroveň.

V Štúrove boli po štyri kolové jamky v 13 hroboch. V hrobe 204 sa zistili kolové jamky už 60–65 cm nad dnom, pod jeho úroveň nešli. V hroboch 206, 242 a 275 siahali zahrotené konce kolov 8–20 cm pod úroveň dna. Dve kolové jamky iba pri jednej z dĺhších stien sme zistili v hroboch 209 a 277, zatiaľ čo pri druhej stene bola len jedna jamka, druhá sa od okolitého terénu nedala rozlísiť. V hrobe 277 sa zistili okrem kolových jamôk, ktoré siahali 50 cm nad dno, v tej istej hlbke pozdĺž ľavej steny zvyšky drevnej latky, širokej 5–10 cm.

Zdá sa, že kolové konštrukcie tohto typu sa objavujú výlučne v hlbokých hrobových jamách a patria prevažne do mladšieho obdobia pochovávania, t. j. do VIII. stor. Hrob 505 v Holiaroch, hlboký 150 cm, so šikmými stenami, patrí však do VII. stor. V zásype hrobu sa nám nepodarilo zistiť zvyšky drevného obloženia. Napriek tomu však je funkcia kolov — podľa analógií z iných pohrebisk — nepochybná: vo výške 50–80 cm nad dnom držali drevnú konštrukciu. Takáto konštrukcia bola v niektorých prípadoch veľmi pevná, napr. v Holiaroch v hrobe 119 koly boli zapustené 35 cm do zeme a 55 cm nad dnom bola zostrojená konštrukcia, alebo v hrobe 377, v ktorom hrotky kolov šli do hlbky 30–40 cm a siahali 70–80 cm nad dno. Umiestením roštu nad hrobom vznikol prázdný priestor, ktorý sa vyplnil zeminou až po zotletí dreva, keď sa konštrukcia zrútila, pričom obyčajne bola rozmliaždená lebka, prípadne došlo k zmene polohy niektorých kostí.

V Holiaroch v detskom hrobe 351 (hlbka 205 cm) boli dlhšie steny jamy pri dne obložené pravdepodobne doskami, utesnenými potom kolmi. Obloženie siahalo do výšky 50 cm nad dno, kde boli dlhšie steny vybraté na zapustenie drevného roštu. Ide o nepochybný dôkaz roštovania. U tohto typu drevných konštrukcií zdanlivo nebolo okolo kostry obloženie, prípadne rakva. Že nejde iba o relatívne poznatky, potvrzuje napr. hrob 645, v ktorom sa — v jame so štyrmi kolmi v stenách — našlo pri boku kostry 6 kovaní a konča hlavy a nôh hákosité kovania z drevnej rakvy.

Ďalšiu skupinu tvoria hroby s kombináciou kolov s drevným obložením, prípadne s rakkami, po ktorých sa zachovali zvyšky alebo stopy. Boli to predovšetkým kolové jamy v stenách alebo pri stenách a samostatné obdlžníkové obloženia, prípadne rakkvy; kolové jamy sa nachádzali v rohoch alebo bližšie k stredu.

V Holiaroch v hrobe 285 (hlbke 215 cm), so stenami zužujúcimi sa k dnu, bolo dno korytovite prehlbené a koly siahali do hlbky 20–30 cm. Stiahnutá kostra ležala v úzkom drevnom obložení pravdepodobne bez príklopov. V hrobe 335 (šírka 110 cm) bolo drevné obloženie s príklopom a zahrotené konce kolov siahali do hlbky 40 cm; železné kovania z rakkvy sa tu nenašli. Obloženie v hrobe 336 siahalo asi 15–20 cm nad a 20 cm pod dno. Bez príklopov bolo obloženie kostry v hrobe 445; koly siahali 30 cm pod dno. Príklopy neboli ani v hrobe 489, ktorý mal šikmé steny.

Zarovno s drevným obložením kostry, ktorá bola v porovnaní s dĺžkou jamy malá, sme zistili umiestené kolové jamy v Holiaroch v hroboch 535 a 536, zatiaľ čo v hroboch 538, 541 a 627 obloženie kostier siahalo temer od jedného konca jamy k druhému a kolové jamy boli bližšie k jej stredu. Obloženie do výšky 60 cm sa podarilo rozpoznať v hrobe 532, zatiaľ čo v ostatných hroboch sa dalo zistiť iba 15–20 cm nad dnom. Všeobecne obloženie siahalo 15–20 cm pod úroveň dna. Príklopy sme nepochybne rozpoznali v hroboch 444, 499, 524, 526 a 543, zatiaľ čo v ostatných hroboch ich možno predpokladať napriek tomu, že chýbali zvyšky dreva, prípadne železné kovania.

Hoci ojedinele, predsa aj u tohto typu úpravy hrobovej jamy môžeme predpokladať, že kolové jamy, prípadne koly dokladajú drevnú konštrukciu, ktorá bola nad dnom pravdepodobne vo výške 50–80 cm, pričom zomrelý bol uložený do drevnej schránky, ktorá obyčajne siahala pod úroveň dna. Preto je pravdepodobné, že najprv sa zhovila konštrukcia a až potom vtesnali do nej zomrelého.

V jame hrobu 358 (hlbka 220 cm) sa zistili z vonkajšej strany úzkej rakkvy konča nôh a pri hlave kolové jamky; koly súviseli skôr s fixovaním rakkvy než s predpokladanou roštovou konštrukciou, hoci ani tá nie je vylúčená. Nepochybne však bola roštová konštrukcia v hrobe 400 (hlbka 170 cm), kde sa zistili v štyroch rohoch obloženia s príklopom kolové jamy (hlbka 15–20 cm). V dlhších stenách boli vybratia 50 cm nad dnom, z čoho vyplýva, že koly podopierali roštovú konštrukciu. To isté možno predpokladať v hrobe 444, kde obdlžníkové obloženie s príklopom temer dosahovalo krátšie steny a v rohoch boli kolové jamy. Dno siahalo do hlbky 180 cm a aj ďalší hrob s podobnou konštrukciou mal dno v hlbke 160 cm a šikmé steny; dno od hlavy smerom k nôhám klešalo. Jediný hrob so stupňovitým zúžením — hrob

637 — mal v zúžených dlhších stenách podobné vybratie ako predošlé.

Nie nosnú, ale spevňovaci funkciu mali pravdepodobne koly v hrobe 613, kde bolo drevené obloženie dovnútra prehnuté a siahalo od jedného okraja k druhému; príklop sa zachoval iba čiastočne.

Šesťkolové konštrukcie (obr. 3: 10–12) boli v Holiaroch i v Štúrove veľmi zriedkavé. Podarilo sa ich odkryť, prípadne rozpoznať v Holiaroch v siedmich hroboch (200, 276, 282, 286, 337, 604, 784), v Štúrove iba v jednom hrobe (247). V Holiaroch v hroboch 200, 286 a 276 a v Štúrove v hrobe 247 okrem kolových jám, umiestených pravidelne po tri oproti sebe na každej strane, sa nezachovalo drevené obloženie. V Holiaroch v hrobe 282 bolo obloženie na obidvoch dlhších stenách a temer splývalo s kolmi, v hrobe 784 sa zistili kolové jamy v tesnej blízkosti dreveného obloženia, teda nejde o nosné stĺpy, ale o konštrukciu, ktorá z vonkajšej strany podopierała obloženie. Šesťkolové konštrukcie sa vyskytujú prevažne v hroboch s pomerne veľkými hlbkami — okolo 200 cm (napr. v hrobe 282). V hrobe 337 boli kolové jamy 20–30 cm hlboké, na koncoch zahrotene; asi 70 cm nad dnom spočívala drevená rošťová konštrukcia.

Hroby s kolovými konštrukciami nie sú na iných slovansko-avarských pohrebiskách časté pravdepodobne preto, lebo bádatelia pri výskume nevenovali dostatočnú pozornosť vnútornej úprave hrobov. Napriek tomu máme o nich správy z niekoľkých pohrebísk. V Prši boli v hrobe štyri kolové jamy zapustené 20–25 cm pod dno,³⁰ podobné jamy sa vyskytli aj na pohrebisku v Nových Zámkoch.³¹ V Žitavskej Tôni sa zistili jamy s kolovou konštrukciou predovšetkým v jazdeckých hroboch.³² Je zaujímavé, že kolové jamy nezistil na pohrebiske v Devínskej Novej Vsi J. E. S. n. e. r., ktorého detailné pozorovania niekedy až prekvapujú. Kusé správy o kolových konštrukciách máme aj z pohrebísk v Maďarsku. J. E. d. é. l. y. i. spomína dva hroby z Jánoshihy, v ktorých boli zárezy do stien;³³ ako analógiu uvádza z nepublikovaného pohrebiska v Előszállási hroby so štvorkolovou až šesťkolovou konštrukciou.³⁴ O koly pravdepodobne ide aj v hrobe 133 na pohrebisku v Úllő, odkiaľ uvádzá T. Horváth zvyšky tyčí v zásype nad kostrou.³⁵ Na pohrebisku v Alattyáne bolo v hrobe 454 po jednej kolovej jamke a v hrobe 607 po dve jamky v obidvoch dlhších stenách.³⁶ Štyri kolové jamky boli aj v hrobe LX (65) na pohrebisku v Kiskörösi-Vágóhide.³⁷ Na veľkomoravskom pohrebisku

v Starom Měste sa vyskytli drevené konštrukcie okolo kostier, podopreté pri bočných stenách štyrimi kolmi, zapustenými do dna.³⁸

Hroby s dreveným obložením bez kolovej konštrukcie (obr. 4: 1–8)

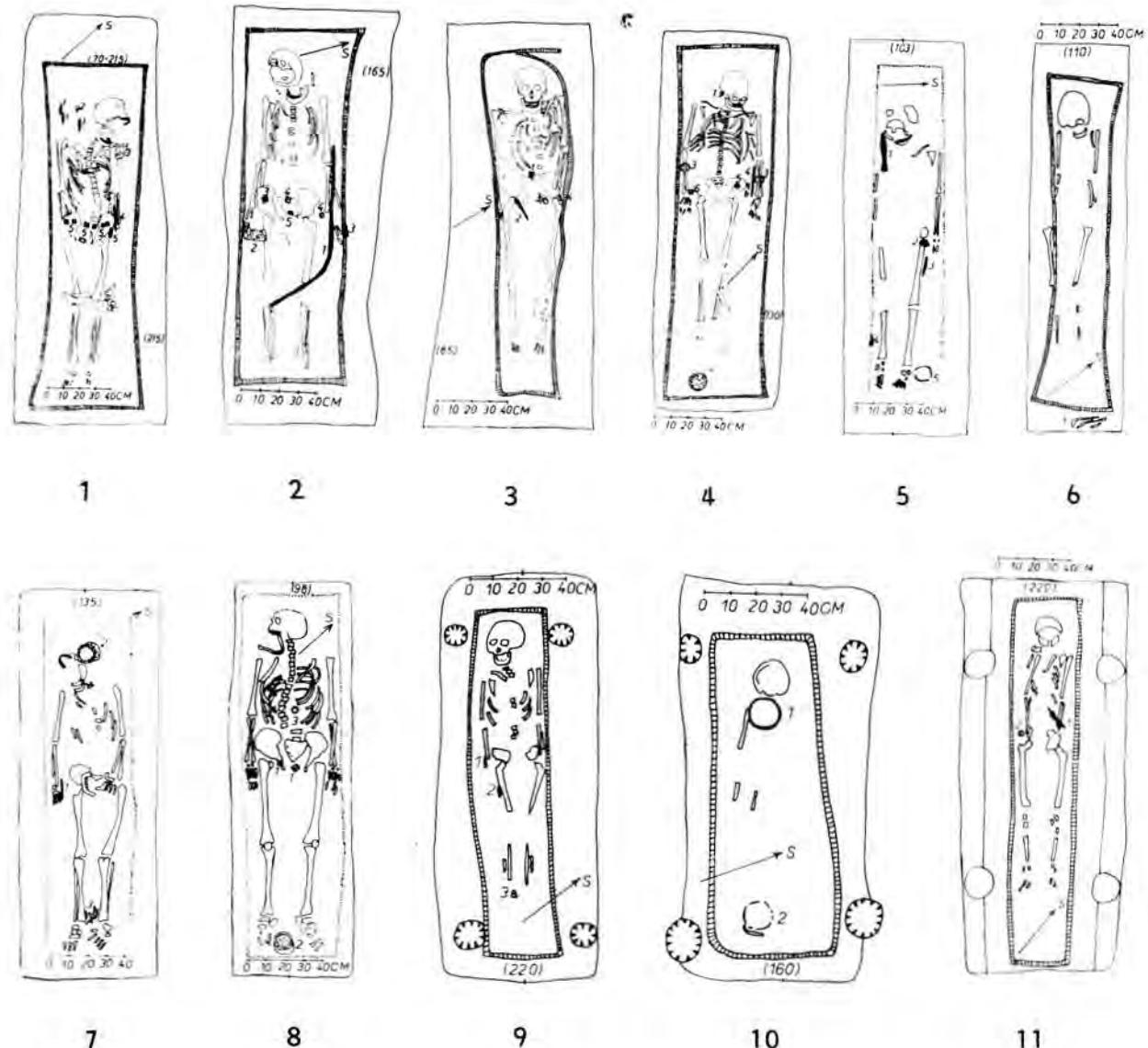
Kritériá tohto typu hrobových jám sú dosť obmedzené preto, lebo nie vždy a všade sa zachovali zvyšky drevenej konštrukcie, k čomu ešte pristupujú aj nedostatočné pozorovania. Treba konštatovať, že veľmi často drevené obloženie išlo až 20–30 cm pod dno jamy, teda bolo zapustené (napr. hrob 259 v Holiaroch, hrob 154 v Štúrove), a preto nemôžno pri tomto druhu jám predpokladať drevený podklad. Ďalej treba konštatovať, že rozdelenie obložení na obloženia s príklopom a bez príklopu je veľmi relatívne, pretože železné kramle bez dreveného príklopu priamo na kostre svedčia o tom, že priklop mohol byť aj tam, kde sme ho nezistili.

V konštrukcii dreveného obloženia sa vyskytuje niekoľko variantov: a) obloženie kostry doskami v podobe obdlžníka, ktorého dlhšie steny sú rovné a rohy sa dotýkajú, b) obloženie podobné predchádzajúcemu, ale dosky (trámy) sa v rohoch križujú a prečnievajú.

Niekedy sa vyskytuje obloženie kostry, ktorého dlhšie steny sú nad kostrou v strede o 30–40 cm zúžené a konce rozšírené; pri kostre na dne sú dlhšie steny rovné. Z toho vyplýva, že prehnutie bočných stien obvykle spôsobil tlak nahrnutej zeminy.

Osobitne sa treba zmieniť o obložení stien, ktoré malo skôr nosnú funkciu, pretože siahalo až do výšky 70 cm a nieslo rošťovú konštrukciu.

Variant a. V rámci tejto skupiny možno urobiť ďalšie triedenie, napr.: obloženie obdlžníkové, ktorého bočné steny prečnievajú a medzi ne sú vložené čelné kratšie steny (Holiare — hroby 261, 345, 343 a 313); obloženie lichobežníkové so širšou stenou pri hlave (v Holiaroch napr. hroby 721, 725 a 728); najčastejšie je však — v Holiaroch i v Štúrove — rámcové obdlžníkové obloženie so stenami dotýkajúcimi sa v rohoch. Drevená konštrukcia mala rôznu výšku, niekedy až 60 cm (Štúrovo, hrob 9), častejšie bolo však rámcové obloženie tesne nad kostrou (Holiare — hroby 268, 269, 305, 509 atď., Štúrovo — hroby 105, 154 atď.). Niekedy sa podarilo okrem bočných dosák zachytiť aj zvyšky príklopu rakvy v podobe tma-vých škvŕn po celej ploche nad kostrou (Holiare — hroby 295 a 313, Štúrovo — hrob 137) alebo zvyšky dreva (Holiare — hrob 229). Zriedka sa dalo rozlíšiť vydrevenie dna (snáď v Holiaroch

Obr. 4. Hrobové jamy s dreveným obložením. Holiare: 1 – hrob 366; 2 – hrob 484; 3 – hrob 259; 4 – hrob 368; 5 – hrob 343; 6 – hrob 343; 9 – hrob 358; 10 – hrob 547; 11 – hrob 627. Štúrovo: 7 – hrob 154; 7 – hrob 33; 8 – hrob 94.

v hrobe 384). Bočné drevené obloženie s prehnutými stenami sme zistili iba v Holiaroch, a to ponadre často (napr. hroby 23, 317–318, 343, 365, 372, 375, 392, 394 atď.).

Variant b. Tento variant – s prečnievajúcimi trámami v rohoch – sa zistil len v Holiaroch, v hrobe 261 a 313.

Obloženia kostry – rakvy – sú hojné v kombinácii s kolovými konštrukciami, z čoho vyplýva, že rakvy nemali konštrukčnú funkciu, ale slúžili na obloženie telesnej schránky zomrelého. Začali sa používať veľmi skoro a sú nepochybne doložené už v VII. stor., t. j. v najstaršom horizonte, napr. v Holiaroch v hroboch 366, 368, 372 a 385.

Nepretržite sa držia až do najmladšieho obdobia. Obloženie sa zistilo v jamách s rôznou hĺbkou, napr.: Holiare, hrob 259 – hlbka 85 cm, hrob 343 – hlbka 110 cm, hrob 392 – hlbka 130 cm, hrob 656 – hlbka 130 cm, hrob 650 – hlbka 100 cm, hrob 767 – hlbka 100 cm. V Štúrove boli drevené konštrukcie iba v hlbokých hroboch, napr.: hrob 5 – hlbka 220 cm, hrob 9 – hlbka 170 cm, hrob 94 – hlbka 138 cm, hrob 221 – hlbka 203 cm. Obloženie bolo aj v najdlhších a najhlbších hroboch, napr. v Holiaroch v hrobe 572, hlbkom 255 cm, v ktorom bočné steny dreveného obloženia siahali do výšky 60 cm od dna; podobne to bolo aj v hroboch 490 a 580.

V úzkych a obyčajne aj dlhých rakvach a obloženiaci boli kostry veľmi zúžené — stiahnuté, s ramenami pri tele alebo na tele, takže pôsobia dojmom, že boli pred uložením stiahnuté povrázom, prípadne vložené do obalu — vreca. V Holiaroch ide o hroby 260, 275, 346, 375 atď., v Štúrove o hroby 154 a 221. Zatiaľ nemožno rozhodnúť, v ktorých prípadoch bolo obloženie urobené priamo v hrobe a v ktorých bol zomrelý uložený do jamy už v rakve.

Milodary okrem výstroja a súčasti obleku sa vkladali do obloženia a rakvy, ale často aj mimo obloženia. Týka sa to najmä nádob, ale aj výzbroje, napr. obloženia luku a železnych streliek. Čažko rozoznať, ktoré neidentifikovateľné fragmenty železa sú súčasťou obloženia. Drevené obloženie a kolové konštrukcie nachádzame v hroboch bohatých i chudobných bez sprievodných nálezov. Veľmi časté sú drevené obloženia a rakvy v hroboch detí. V hroboch jazdcov, napr. v Holiaroch v hrobe 533, je veľmi zreteľné obloženie len bojovníka-jazdca, zatiaľ čo v hrobe 562 malo obloženie celého hrobu iba konštrukčnú funkciu. V porušenom jazdeckom hrobe 5 v Štúrove sa dalo napriek porušeniu zreteľne rozoznať obloženie okolo nôh jazdca.

Hroby s dreveným obložením bez kolovej konštrukcie sú na slovanských pohrebiskách všeobecne početnejšie než hroby s kolovou konštrukciou. Na všetkých systematicky odkrytých slovansko-avar-ských pohrebiskách na Slovensku boli drevené konštrukcie. Vyskytovali sa vo všetkých štyroch variantoch, ktoré sme uviedli z Holiar a Štúrova. V Devínskej Novej Vsi odkryl J. Eisner 118 hrobov s drevenou konštrukciou. Najbežnejšie bolo obloženie doskami v podobe obdlžnika (varianta a) a jeho obmena — obdlžnikové obloženie so zaoblenými rohmi.³⁹ Drevená konštrukcia spojená skobami bola iba v hrobe 524.⁴⁰ V ďalších hroboch sa nachádzali obloženia podobné spomenutému variantu. Podobné drevené konštrukcie uvádzaj G. P. Sosnovskij zo Zabajkalska, kde sa vyskytovali v hunských mohylách z V. a VI. stor.; výška zrubu bola 40–60 cm a pokrytý bol priklopom.⁴¹ V Prši sa vyskytovali iba dva typy drevených obložení, predovšetkým obdlžnikové (varianta a) a v hroboch 47 a 66 zatiaľ jediné analógie nášho v strede zúženého obloženia. Zistili sa aj dná vyložené drevom a priklopy obložení.⁴² V Bernolákove boli drevené konštrukcie bez kolových jám v piatich jazdeckých a šestnásťstich nejazdeckých hroboch dospelých (varianty a, b).⁴³ V Nových Zámkoch⁴⁴ sa stretávame so všetkými variant-

mi z Holiar i Štúrova. Zo Žitavskej Tône sú známe hroby s pestrou paletou konštrukcií. Okrem tvarov z Holiar a Štúrova, ktoré sme označili ako varianty a a b, uvádzaj V. Budinský-Krička zo Žitavskej Tône hroby s bokmi korytovite sa zbiehajúcimi nadol alebo zužujúcimi sa smerom nahor. Skoby na tomto pohrebisku boli častejšie než na iných pohrebiskách a podľa spomenného autora spájali v hrobe 10 dosky na dne, pretože na bočné dosky sa v hrobe neprišlo. V jazdeckých hroboch v Žitavskej Tôni boli drevené obloženia prevažne iba okolo kostry jazdca alebo napriek vystuženiu celej jamy jazdec bol zvlášt obložený doskami.⁴⁵

V Barci v hrobe 6, ktorý jediný na pohrebisku mal drevenú konštrukciu, zistila sa časť drevnej priečky medzi jazdcem a koňom.⁴⁶ V Dolných Dunajoviciach na Morave na pohrebisku, ktoré bolo podľa nálezov zaradené do okruhu slovansko-avar-ských pohrebísk, zistil J. Poulik takmer vo všetkých hroboch nad kostrami a okolo nich stopy dreveného obloženia.⁴⁷ Z rakuských slovansko-avar-ských pohrebísk poznáme drevené konštrukcie variantu a z Münchendorfu a Mistelbachu, kde sa zistili aj priklopy,⁴⁸ a z Leithaprodersdorfu, kde okrem obloženia stien hrobovej jamy boli v 16 hroboch zvyšky rakiev.⁴⁹

Už J. Eisner si všimol, že na slovansko-avar-ských pohrebiskách v Maďarsku sa s uvedenými drevenými konštrukciami nestretávame.⁵⁰ Podľa výskytu skôb predpokladá T. Horváth rakvy v hroboch na pohrebisku v Úlló.⁵¹ Skoby boli vo viacerých hroboch aj v Abonyi, Csíkó, Csongráde, Kecele, Mártélyi, Nagykamarási, Kis-kőrösi⁵² atď. Zvyšky vydrevenia boli badateľne v Szóregu v hrobe 23⁵³ a v Alattyáne v hrobe 233.⁵⁴ Z Rakúska poznáme drevenú konštrukciu z Leithaprodersdorfu, Mistelbachu, Münchendorfu⁵⁵ a Zillingtalu.⁵⁶ Početné sú doklady o drevenom obložení kostier z mladších slovanských pohrebísk. Na slovanskom mohylníku v Skalici boli detské, ženské i mužské hroby s drevenými konštrukciami. Okrem drevom vyloženého dna sa vyskytli aj obdlžnikové konštrukcie okolo kostry.⁵⁷ Na veľkomoravskom pohrebisku vo Veľkom Grobe bolo doštenie zo spodku z dvoch strán kostry i hore prekryté.⁵⁸ O pretrvávaní vnútornej úpravy hrobovej jamy u Slovanov drevenými konštrukciami do IX. stor. i dlhšie svedčí aj pohrebisko v Starom Meste⁵⁹ (kde bolo obloženie kostry drevenou ohradou veľmi časté), v Devine,⁶⁰ Rebešoviciach,⁶¹ Libiciach⁶² a inde. Aj z Maďarska sú známe drevené konštrukcie na mladších pohrebiskách. Gy. Tö-

rök sa nimi podrobne zaoberá v práci o pohrebisku v Halimbe a sleduje drené konštrukcie vo všetkých troch vývojových fázach; zatiaľ čo v prvej fáze boli na okrajoch jám brvná, v druhej a tretej fáze sa už objavujú obdlžnikové drené konštrukcie ohraničujúce kostru.⁶³ O dlhom prežívaní skôb slúžiacich na spájanie dosák svedčia tri hroby zo spomenutého pohrebiska (461, 489 a 490), ktoré Gy. Török zaraďuje až do tretej fázy.⁶⁴ Aj na iných pohrebiskách z IX. stor. južne od Dunaja (Zalavár,⁶⁵ Sopronkóhida,⁶⁶ Fenékpuszta⁶⁷) sa zistili v hroboch drené rámové konštrukcie.

Zložitosť drených konštrukcií v hroboch zvádzala k domnienke, že sa nimi vystužovali iba hroby majetnejších zomrelých. V skutočnosti sa však drené konštrukcie – podobne ako na iných pohrebiskách – aj v Holiaroch a Štúrove zistili v hroboch zomrelých rôzneho veku a spoločenského postavenia. Okrem bohatých hrobov boli aj veľmi chudobné hroby s drenou konštrukciou, a to s kolmi i bez nich. V Žitavskej Tôni sa zistili okrem jazdeckých hrobov, ktoré boli bez výnimky vykradnuté, aj tri celkom chudobne vybavené hroby dospelých s drenou konštrukciou. Aj na pohrebisku v Štúrove boli takéto hroby (napr. 9, 206, 245). Na niektorých pohrebiskách sa vyskytol veľký počet vydrených jazdeckých hrobov. V Holiaroch z dvadsiatichsiestich jazdeckých hrobov mal drenou konštrukciu iba hrob 533, v Štúrove z desiatich len hroby 10 a 258. Zvyšky drených konštrukcií sa zistili v hroboch detí i v hroboch dospelých. L. Krasokovská uvádza, že na pohrebisku v Bernolákove neboli ani jeden detský hrob s drenou konštrukciou.⁶⁸ V Žitavskej Tôni sa zistil iba jeden.⁶⁹ V Holiaroch bol počet detských hrobov s drenou konštrukciou pomerne vysoký. Rôznorodosť drených konštrukcií vyplýva z rozmanitosti ich funkcie. J. Eisner správne uvádza, že steny jamy boli vydoštené preto, aby sa nezosúvali.⁷⁰ Toto však bola iba jedna z príčin; ďalšou bola úcta k mŕtvym, ktorá nutila našich predkov upravovať hrobovú jamu tak, aby sa telo zomrelého zachovalo čo najdlhšie, čím mu pozostali preukazovali poslednú službu.

Poloха kostier

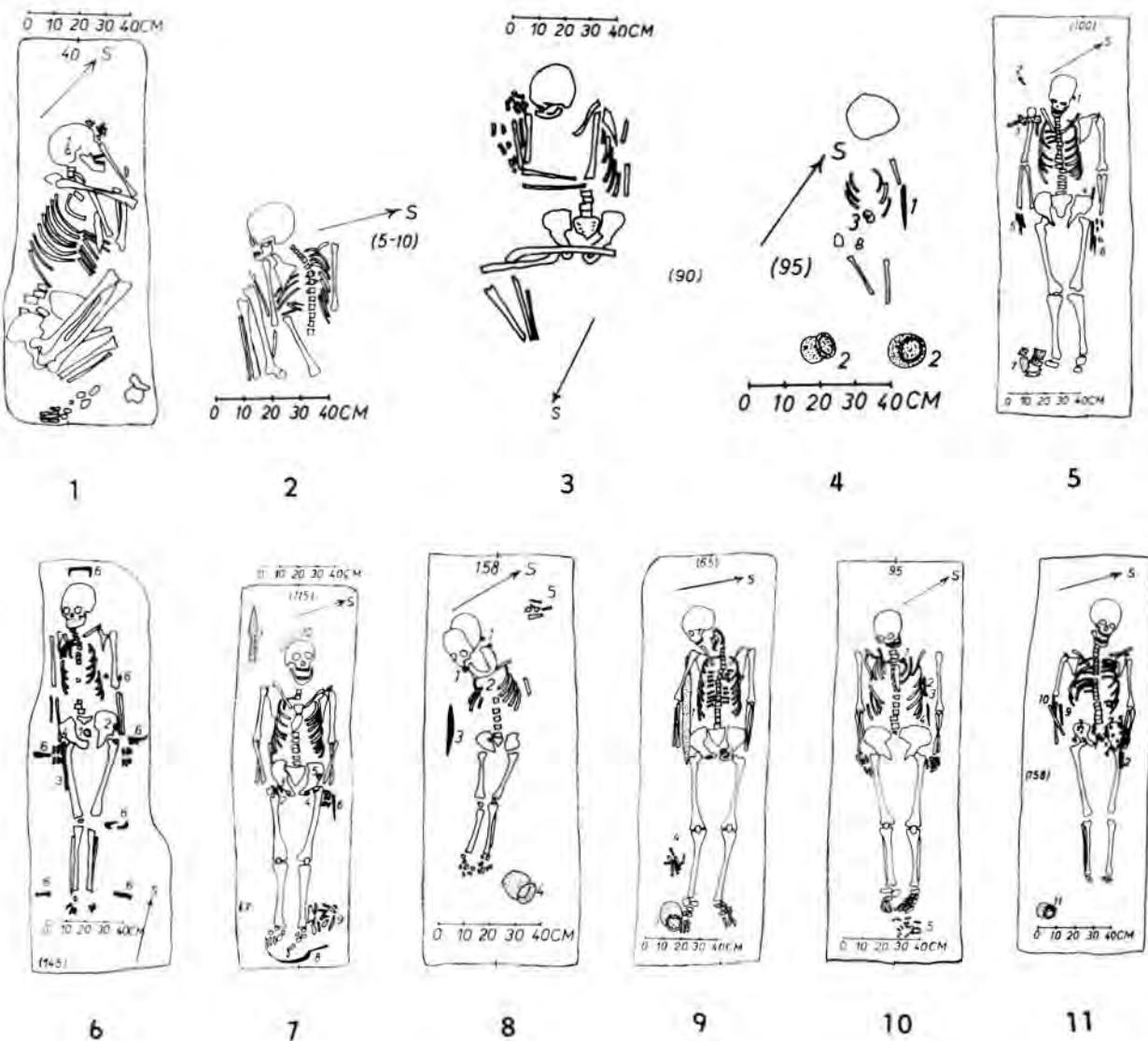
Na slovansko-avarských pohrebiskách ukladali zomrelých do hrobov obvykle na chrbát, s nohami natiahnutými vedla seba a s rukami pozdĺž tela (obr. 5: 6, 7, 9–11). Aj na pohrebiskách v Holiaroch a Štúrove bola táto poloha kostier najčastejšia. V hroboch s kostrou v natiahnutej polohe

ležala lebka buď na temennej kosti, alebo na pravom či ľavom boku, niekedy klesla aj na rameno (to sa však stalo až po rozpadnutí väziva). Ruky boli vedľa tela tesne alebo voľne, nohy vedľa seba natiahnuté, niekedy v kolenach mierne roztiahnuté (zrejme ako dôsledok uvoľnenia šliach a rozpadu tela). V Holiaroch i Štúrove boli však hroby, v ktorých poloha kostier vybočovala z obvyklého rámcu, a to uložením celého tela alebo horných i dolných končatín.

V Holiaroch ležala kostra na boku v natiahnutej alebo skrčenej polohe v piatich a v Štúrove v troch hroboch. Na pravom boku ležala v Holiaroch kostra v hroboch 731 (obr. 5: 3), 136 (v natiahnutej polohe) a 722 (skrčená), na ľavom boku v hroboch 400 (natiahnutá) a 503 (skrčená). V Štúrove ležala kostra na boku v skrčenej polohe v hroboch 24 (obr. 5: 1), 144 (obr. 5: 2) a 262. Hroby so skrčenými kostrami sú plytké, preto obrisy hrobových jám splývali s ostatným okolitým humusom a nedali sa v každom hrobe zachytiť. V Holiaroch hrob 503 (d. 140 cm) a v Štúrove hrob 24 (d. 148 cm) mali jamy veľmi krátke napriek tomu, že sa v nich zistili kostry dospelých, čo svedčí o tom, že boli vyhlbené s úmyslom vložiť do nich zomrelých v skrčenej polohe. Úprave jám týchto hrobov sa nevenovala osobitná pozornosť, iba v Holiaroch v hrobe 400, v ktorom ležala natiahnutá kostra na ľavom boku, sa zistila drená kolová konštrukcia.

V skrčenej polohe na boku boli uložení dospeli zomrelí, okrem hrobov 144 a 262 v Štúrove, v ktorých bolo pochované po dieťati. Všetky uvedené hroby boli chudobno vybavené alebo úplne bez inventára. Okrem dvoch hrobov v Holiaroch (138 a 731), orientovaných v smere JV–SZ (hlavou na JV), všetky ostatné mali orientáciu SZ–JV.

Hroby s kostrami uloženými v skrčenej polohe sú na súvekých pohrebiskách ojedinelé. Stretávame sa s nimi však na mnohých pohrebiskách. V Devínskej Novej Vsi boli kostry v mierne skrčenej polohe na boku v štyroch hroboch.⁷¹ O skrčenú polohu ide zrejme aj v troch hroboch v Bernolákove, z ktorých uvádza L. Krasokovská kostry skrčené v kolenach.⁷² Aj v jednom hrobe vo Všechnsvätych sa našla kostra dospelého skrčená v kolenach,⁷³ a detská skrčená kostra na pohrebisku v Barci.⁷⁴ V Nových Zámkoch sa zistili skrčené kostry v troch hroboch.⁷⁵ I. Kováčiková uvádza všetky pohrebiská z územia Maďarska, na ktorých sa nachádzali kostry v skrčenej polohe; aj ona prišla k záveru, že všetky boli chudobné, alebo úplne bez inventára.⁷⁶

Obr. 5. Rôzne polohy kostier v hroboch. Stúrovo: 1 – hrob 24; 2 – hrob 144; 5 – hrob 112; 7 – hrob 38; 8 – hrob 86; 9 – hrob 208; 10 – hrob 71; 11 – hrob 227. Holiare: 3 – hrob 731; 4 – hrob 349; 6 – hrob 736.

Skrčené kostry uložené na boku vyskytujú sa aj na mladších slovanských pohrebiskách — z IX. a X. stor. Ojedinelé boli na pohrebisku v Starom Meste,⁷⁷ Nitre-Lupke⁷⁸ a Fenékpuszte;⁷⁹ o ich neprerušitom výskyne v Čechách do XII. stor. sa dozvedáme z práce I. Borkovského.⁸⁰ Aj L. Niederle spomína skrčené kostry zo slovanských pohrebisk, ale svoj názor na ne neuvádza.⁸¹ Niektorí bádatelia sa domnievajú, že u skrčených kostier ide o zomrelých, u ktorých za ich života predpokladali nadprirodzené sily.⁸² Podľa V. Hrubého skrčovanie kostier, resp. zomrelých súvisí s prirodzenou polohou zomrelého, a nie s rituálnymi pohnútkami.⁸³

Nech sú už príčiny pochovávania v skrčenej po-

lohe akékoľvek, fakt je, že hroby so skrčenými kostami boli prevažne bez inventára alebo veľmi chudobné a pochovaní ležali v porovnaní s inými hrobmi veľmi plynko. Pretože tieto poznatky o skrčencoch sa zistili na všetkých pohrebiskách, ide zrejme o Iudí so zvláštnym postavením voči ostatným obyvateľom. O intencionálnom (a teda nie náhodnom) uložení zomrelého v skrčenej polohe svedčia okrem spoločných znakov (plytké hroby takmer bez inventára) aj menšie hrobové jamy než pre zomrelých uložených v natiahutej polohe.

Odchylné uloženie rúk od obvyknej polohy (t. j. pozdiž tela) sme zistili na pohrebisku v Holiaroch v 29 a v Stúrove v 11 hroboch. Niekedy boli obidve ruky na prsiach, inokedy iba jedna, zatiaľ čo

druhá ležala pozdĺž tela. Obidve ruky na panve boli v Holiaroch v deviatich a v Štúrove v troch hroboch. V uložení rúk na panve možno pozorovať rozdiely. V Holiaroch v niekoľkých hroboch (50, 131, 214 atď.) sme našli ramenné kosti tesne pri hrudníku a na celkovom uložení kostry badať akéosi stiahnutie, akoby kostra, resp. mŕtvola bola pôvodne zviazaná. Zdá sa, že v obidvoch skupinách prípadov nešlo o zámerné uloženie rúk na panvu, ale že sa tam dostali pri zviazani zomrelého. U ostatných kostier ležali ramenné kosti voľne vedľa hrudného koša a ruky boli na panve, čo svedčí o ich zámernom uložení.

Kostry s jednou rukou na panve a druhou vedľa tela sme našli v Holiaroch v jedenástich a v Štúrove v šiestich hroboch.

Na prsiach mala uloženie obidve ruky kostra v Holiaroch v hrobe 402 a v Štúrove kostra v hrobe 45. Našli sme aj hroby, v ktorých mal zomrelý jednu ruku na prsiach a druhú vedľa tela (Holiaroch — 5 hrobov, Štúrovo — 1 hrob).

Hoci uloženie rúk na panve a prsiach nemalo v pohrebnom ríte našich predkov zvláštny význam, chceme aspoň poukázať na rozšírenie tohto zvyku na území avarskej ríše, pokiaľ sa ním autori zaobrali. Z územia Slovenska uvádzajú J. E. S. N. E. z Devínskej Novej Vsi dva takéto hroby.⁸⁴ V Pršim ruky na panve muž v dvojhrobe 46.⁸⁵ Neobvyklú polohu uvádzajú aj L. Kraskovská z Bernolákova.⁸⁶ Aj z Maďarska poznáme hroby s kostrami, ktorých ruky boli uložené na panve, sú však pomerne zriedkavé; v Szentesi-Kajáne sa zistili kostry s rukami (resp. jednou z rúk) na panve v 24 hroboch,⁸⁷ menej ich bolo na pohrebisku v Úrbópusztele,⁸⁸ Üllő a Kiskőrösi.⁸⁹ Z Rakúska uvádzajú kostry s rukami na panve H. Mitschamärlheim.⁹⁰

V Karpatkej kotline vkladali zomrelých do hrobu s rukami na panve už pred vytvorením avarskej ríše. Podobnú polohu rúk uvádzajú D. Csályán z gepidských⁹¹ a I. Bóna z longobardských pohrebísk.⁹²

Na slovanských pohrebiskách z IX. storočia sa tiež nachádzali kostry s rukami na panve. Časté boli vo Velkom Grobe,⁹³ Skalici,⁹⁴ Starom Meste⁹⁵ a na Morave v hroboch s blučinským typom keramiky.⁹⁶ Ani v ďalších storočiach tento zvyk nezanikol, naopak, na mladších, už kresťanských pohrebiskách z X.—XII. stor. sa vyskytuje uloženie rúk na panve oveľa častejšie než v predchádzajúcich storočiach.⁹⁷

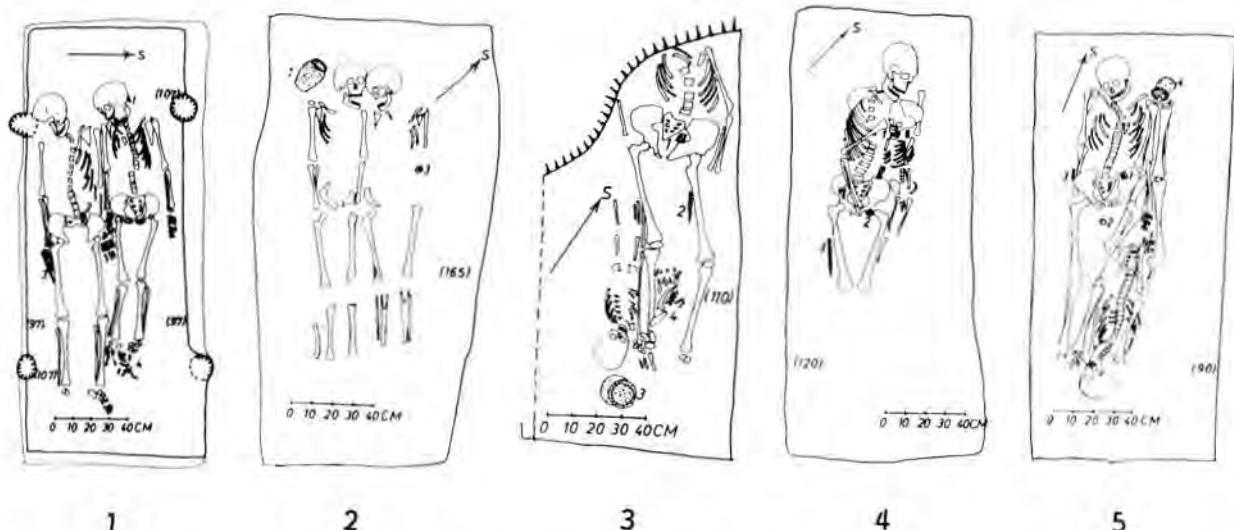
Podobne ako u rúk vyskytla sa aj neobvyklá po-

loha nôh. Predovšetkým ide o prekríženie holenných kostí, a to pravej cez ľavú alebo opačne (Holiaroch — hroby 334, 613 a 678, Štúrovo — hroby 63 a 113). V Holiaroch mal jazdec v hrobe 690 nohy ohnuté v kolenach tak, že holenné kosti ležali vedľa stehenných. Neobvyklú polohu nôh v ďalších hroboch — napr. v Holiaroch v detskom hrobe 46 ľavá ohnutá v kolene a pritiahnutá k pravej, v hrobe 258 nohy mierne ohnuté v kolenach a vysunuté vpravo, alebo prípady, keď jedna z končatín bola vysunutá na jednu alebo na druhú stranu — považujeme za náhodné, zapričinené uvoľnením svalov a šliach pri rozklade tela, prípadne posunutím pôdy.

Hroby s kostrami s neobvyklou polohou nôh sa nelíšili od ostatných ani tvarom a úpravou jamy, ani inventárom. Uvedené polohy nôh sú na slovansko-avariských pohrebiskách veľmi sporadické; bádatelia si tieto odlišnosti nevelmi všímali a v literatúre ich neuvádzajú.

V súvise so zvláštnym uložením zomrelého treba spomenúť dva hroby z Holiaroch a jeden zo Štúrova. V Holiaroch v hrobe 618 (h. 90 cm) ležala na bruchu kostra dospelého jedinca s rukami vedľa tela a mierne pokrčenými nohami; našla sa pri nej náušnica, tyčinkové ozdoby (pravdepodobne z čepca), korálky, nôž a obrúča z vedierka. V Štúrove v hrobe 1 (h. 130 cm) bol zomrelý uložený podobne, no s ľavou rukou pozdĺž tela, pravá ramenná kost sa našla na chrbte, predlaktie chýballo; z ľavej nohy sa v pôvodnej polohe zachovala ľavá stehenná kost, jedna holenná kost sa zistila na lebke, pravá stehenná kost bola vykrútená v kľbe a smerovala k lebke, druhá holenná kost chýbala.

Hrobmi, v ktorých boli zomrelí pochovaní dolu tvárou, zaoberala sa podrobne I. Kováčiová; zhrňuje nielen výskyt takýchto hrobov na pohrebiskách zo VII.—VIII. stor., ale uvádzajú aj početné analógie z iných období a zo širokého územia. Hoci hroby v Holiaroch a Štúrove boli chudobné, vzhľadom na analogické, spomenutou autorou uvedené prípady, ako hrob z Ozory,⁹⁸ hrob 448 z Alattyánu⁹⁹ a iné, vidíme, že na bruchu, resp. dolu tvárou boli ukladaní aj Iudia s vyšším spoločenským postavením. Preto je pravdepodobnejšia domnenka, že takto pochovali ľudí za previnenie, a nie z obavy pred domobelou nadprirodzenou silou zomrelého a zo strachu z jeho očí.¹⁰⁰ Zdá sa, že príčina tohto spôsobu pochovávania zostane nevysvetlená, lebo hroby nemajú spoločné znaky, ktorými by sa líšili od ostatných hrobov.

Obr. 6. Dvojhroby. Štúrovo: 1 – hrob 251. Holiare: 2 – hrob 136–137; 3 – hrob 780; 4 – hrob 774; 5 – hrob 90–91.

Dvojhroby

Podobne ako na iných pohrebiskách zo VII. a VIII. stor. aj v Holiaroch a Štúrove boli hroby s dvoma pochovanými, a to alebo s dvoma dospelými, alebo s dospelým a dieťaťom. Dvaja dospelí – muž a žena – boli na holiarskom pohrebisku v hroboch 57–58, 90–91 (obr. 6: 5), 125–126, 136–137 (obr. 6: 2), 158–159 a 317–318, v Štúrove iba v hrobe 251 (obr. 6: 1). Okrem holiarskych hrobov 90–91 a 125–126 ležali obidve kostry vedľa seba a boli rovnako orientované, muž v pravej polovici jamy, žena po jeho ľavom boku. V hroboch 90–91 a 125–126 boli zomrelí tiež uložení vedľa seba, no opačne orientovaní.

Dospelý s dieťaťom bol pochovaný v Holiaroch v šiestich hroboch (30, 63, 182, 701, 774 [obr. 6: 4] a 780 [obr. 6: 3]), v Štúrove vo dvoch hroboch (23 a 99). Deti ležali na hrudníku alebo pri nohách dospelého. V Štúrove sa našli v hrobe 99 kosti dieťaťa medzi panvovými kostami ženy; ide pravdepodobne o nenanodené dieťa alebo o smrť ženy pri pôrode. V Štúrove v hrobe 214 bolo pochované väčšie dieťa (orientované hlavou na SZ) s menším, ktoré ležalo na pravom boku staršieho a bolo opačne orientované.

Dvojhroby sú známe z celého praveku. Na pohrebiskách zo VII. a VIII. stor. sa vyskytujú iba v malom počte, zato však v celej Karpatskej kotline. Na slovenských pohrebiskách sa vyskytujú dvojhraby bez výnimky, a to dvaja dospelí alebo dospelý s dieťaťom (obr. 6: 1–5). Na pohrebis-

kách v Maďarsku je situácia podobná, preto spomieneme iba tie, na ktorých je väčší počet dvojhrbov: z Alattyánu uvádzia I. Kovrigová 9 dvojhrbov,¹⁰¹ v Jánoshide ich bolo 7,¹⁰² v Szentesi-Kajáne 6,¹⁰³ v Kiskőrösi tiež 6 a v Úllő 5.¹⁰⁴

Pričinou súčasnej smrti dvoch ľudí sa už zoberalo viac bádateľov a každý uvádzal iný dôvod. L. Niederle predpokladá, že druhý pochovaný bol obetou pri pohanských pohrebných obredoch; proti tomu však svedčí výskyt dvojhrbov na mladších, už kresťanských pohrebiskách.¹⁰⁵ S využitím širokých etnografických poznatkov rozoberá hroby matky s dieťaťom G. Wilke, ktorého závery však nie sú pre obdobie VII.–VIII. stor. v Karpatskej kotlinе prijateľné.¹⁰⁶ Násilnú smrť ženy po smrti muža pripúšťam na základe písomných prameňov.¹⁰⁷ I. Kovrigová konštatuje, že ide pravdepodobne o ochorenie a smrť dieťaťa súčasne s dospelým členom rodiny.¹⁰⁸

Obalovanie zomrelého

V niektorých hroboch sme našli kostry, ktoré neležali voľne, ale ruky mali primknuté tesne k hrudníku, prípadne nohy boli tesne vedľa seba. Z takéhoto uloženia jasne vyplýva, že zomrelý bol do hrobu vložený alebo v niečom zavinutý, alebo zviazaný. Hoci sa nenašli zvyšky látky či koženého obalu, predsa v Holiaroch v hroboch 416, 450 a 770 boli tesne nad kostrou tmavé škvurny, pravdepodobne stopy nejakého obalu. Uloženie zabalého zomrelého do hrobu môžeme predpokla-

dať v Holiaroch z polohy kostier ešte v hroboch 28, 50, 89, 182, 188, 215, 277, 636, 684, 747, 758 a 767. V Štúrove sme nenašli ani jednu kostru v polohe, ktorá by svedčila o zavinutí pochovaného.

Podobne ako na iných pohrebiskách môžeme aj v Holiaroch a Štúrove konštatovať, že hroby s obalenými pochovanými sa nelišili od ostatných hrobov. Tri takéto hroby v Holiaroch (188, 684, 747) neobsahovali milodary a ostatné boli vybavené okrem osobného výstroja aj milodarmi. Ani v jednom z týchto hrobov sa nenašli zvyšky drevených konštrukcií; ich funkciu plnil obal, pravdepodobne z kože alebo tkaniny.

F. Horváth predpokladá, že v obale sa do hrobu vkladali iba bohatí jedinci.¹⁰⁹ Prevažná časť hrobov v Devínskej Novej Vsi, v ktorých J. Eisner podľa zvyškov kože zistil pochovaných v obale, patrila jazdcom s bohatou zdobenou pásom.¹¹⁰ Spomenutý autor súčasne konštatuje, že použitý obal bol z kože koňa, čo je pravdepodobné, lebo išlo o pevnú, nepriepustnú látku.¹¹¹ V tejto súvislosti môžeme ešte uviesť jeden bohatý hrob (36/37) zo Žitavskej Tône, tu však nálezové okolnosti nie sú jednoznačné,¹¹² zatiaľ čo v hrobe 30/60 bola kostra úplne stiahnutá a tmavé sfarbenie zeme tesne okolo nej zrejme svedčí o obale.¹¹³ Hrob bol chudobný, podobne ako hroby tohto druhu v Münchendorfe, Mistelbachu¹¹⁴ i Jánoshide.¹¹⁵

Zvyk pochovávať zomrelých zavinutých v obale začína sa objavovať už na včasnoavaruských pohrebiskách východne od Tisy,¹¹⁶ udržiava sa cez celé VIII. stor. a ojedinele sa s ním stretávame aj na veľkomoravských pohrebiskach.¹¹⁷

Orientácia hrobov

Orientácia hlavou na SZ

Už I. Kovrigová pri podrobnom rozboru orientácie hrobov na pohrebiskách zo VI.–VIII. stor. v Karpatskej kotline konštatovala, že dve treťiny všetkých hrobov, predovšetkým však hroby s liatou industriou, boli orientované v smere SZ–JV.¹¹⁸ Tento jej záver potvrzuje aj výskum pohrebisk v Holiaroch a Štúrove, kde táto orientácia mala absolútну prevahu. Hlavou na SZ a nohami na JV sme našli orientované kostry v Holiaroch v 557 hroboch (73,6 %), v Štúrove v 168 hroboch (60 %).

Casové zaradenie hrobov, v ktorých boli zomrelí uložení hlavou na SZ, nie je jednoznačné. Na holiarskom pohrebisku má súčasne prevažná časť hrobov z VIII. stor. túto orientáciu, no práve tak väčšina hrobov zo VII. stor., v ktorých sú nálezy

z okruhu Martynovka–Čadavica a tepaná industria, je orientovaná v smere SZ–JV (napr. hroby 38, 85, 232, 246, 366, 484, 630, 694, 712 atď.). V Maďarsku boli na pohrebisku v Jánoshide¹¹⁹ orientované v smere SZ–JV všetky relatívne staršie hroby, podobne ako v Tiszavárkonyi.¹²⁰ Na pohrebisku v Holiaroch sa zistilo 87 hrobov z X. a XI. stor. a z nich 56 (64 %) bolo orientovaných tiež v smere SZ–JV. Tento fakt je zaujímavý aj preto, lebo na iných pohrebiskách zo spomenutých storočí prevažovala (alebo bola výlučná) orientácia v smere Z–V.¹²¹ V Štúrove boli v smere SZ–JV orientovaní zomrelí prevažne s liatou industriou a mladými šperkmi, ale aj niektoré hroby s tepanou industriou (126, 133, 210, 259) mali takúto orientáciu.

Na Slovensku okrem Holiar a Štúrova prevažuje orientácia SZ–JV na pohrebisku v Nových Zámkoch,¹²² Dolných Krškanoch,¹²³ Dvoroch nad Žitavou,¹²⁴ Virte,¹²⁵ Čuňove¹²⁶ a Vojniciach.¹²⁷ V Maďarsku je množstvo pohrebísk s uvedenou orientáciou; zhrnuje ich vo svojej štúdii I. Kovrigová v ďalšom.¹²⁸ Aj v Rakúsku sa – okrem malých výnimiek – stretávame na pohrebiskách prevažne s orientáciou v smere SZ–JV. Hroby datované do VIII. a na začiatok IX. stor. v Münchendorfe, Katzelzdorfe, Mistelbachu¹²⁹ a Leithaprodersdorfe¹³⁰ sú s malými odchýlkami orientované v spomennom smere.

V IX. stor. na veľkomoravských pohrebiskách naši predkovia všeobecne ukladali zomrelých do hrobu v smere Z–V, niekedy sa však aj na týchto pohrebiskách stretáme s orientáciou v smere SZ–JV. B. Chropovský uvádzá z Nitry-Lupky 77 %¹³¹ a z Veľkého Grobu 16 hrobov (zo 133)¹³² orientovaných v smere SZ–JV. Ojedinele sa takto orientované hroby vyskytujú aj v Starom Meste¹³³ (65 hrobov), v Skalici¹³⁴ atď.

Orientácia hlavou na SSZ

S takýmto uložením zomrelých sme sa stretli v Holiaroch v 97 hroboch, zatiaľ čo v Štúrove neboli takto orientovaný ani jediný pochovaný. Z uvedeného počtu je v Holiaroch takto orientovaná prevažná časť hrobov, v ktorých sa našiel materiál datovaný do VIII. stor. Iba niekolko z nich môžeme označiť ako staršie (hroby 81, 82, 244, 368, 372, 385, 388, 406 a 509). Šesť hrobov patrí do X. a XI. stor. (hroby 381, 402, 409, 432, 513 a 515).

Táto nepatrňá odchýlka od smeru S–J sa vyskytuje veľmi ojedinele.¹³⁵ Na pohrebisku v Prši boli však v tomto smere orientované bez výnimky všetky hroby.¹³⁶ Ojedinele boli orientované v smer-

ie SSZ—JJV (hlavou na SSZ) hroby v Dolných Krškanoch,¹³⁷ Nových Zámkoch¹³⁸ a Dvoroch nad Žitavou.¹³⁹ Mimo územia Slovenska sa táto orientácia vyskytuje tiež sporadicky. Niekoľko takto orientovaných hrobov bolo na rakúskych pohrebiskách v Leithaprodersdorfe¹⁴⁰ a Zillingtale,¹⁴¹ nepoznáme však ich presný počet, lebo J. C. Aspar t pri opise orientácie udáva smer SSZ—JJV, ale s odchýlkami 0—12°. Analogické pohrebisko v Prši je na maďarskom území pohrebisko v Jánoshide,¹⁴² kde boli v smere SSZ—JJV orientované všetky relativne mladšie hroby.

Inventár hrobov, v ktorých boli pochovaní uložení hlavou na SSZ, pokiaľ sa dá časovo zaradiť, patrí do mladšieho horizontu doby avarskej. Na pohrebiskách z IX. až XII. stor. orientácia v smere SSZ—JJV mizne a takto orientované hroby sú už iba výnimkou.¹⁴³

Orientácia hlavou na západ

Takto uložených zomrelých sme v Holiaroch našli v 44 a v Štúrove v 11 hroboch. Všeobecne sa medzi maďarskými bádateľmi prijíma názor, že takto orientované hroby pochádzajú zo staršieho obdobia avarskej ríše a vystupujú opäť neskôr na slovanských kostrívnych pohrebiskách v IX.—X. stor.¹⁴⁴

V Holiaroch bolo zo spomenutých 44 hrobov 16 plytkých, takmer bez inventára; patria asi do X. a XI. stor. Ostatné hroby s pochovanými orientovanými hlavou na západ, pokiaľ sa v nich nachádzal datovateľný inventár, boli zo VII., no aj z VIII. storočia. Napr. v jazdeckom hrobe 248 (jazdec aj kôň orientovaní hlavou na západ) bol opasok jazdea zdobený liatymi kovaniami s úponkou a grifom.

Zo Štúrova môžeme do VII. stor. s istotou zaradiť iba hrob 49, ktorý sa nachádzal pod mladším hroboom 48 (orientovaným v smere SZ—JV) a ženský hrob 123, v ktorom boli strieborné náušnice s priveskom z dutých guliek. V hrobe 208 bol bojovník s mečom, v hrobe 258 jazdec s koňom — rovnako orientovaní. Náušnice s viacerými sklenenými priveskami na oblúku v hrobe 209 zaraďujú tento hrob do VIII. stor. Hlavou na západ bol uložený aj zomrelý v hrobe 1; ležal na bruchu a v hrobe sa nenašiel žiadny inventár. V hrobe 36 lebka ležala na panve, ostatné časti kostry, orientovanej nohami na východ, ostali neporušené. Jediný dvojhrob (251) zo Štúrova patrí orientáciou do tejto skupiny; obidve kostry ležali hlavou smerom na západ, inventár z hrobu je však nedatovateľný, podobne ako z ostatných hrobov orientovaných v smere Z—V (hroby 128, 130 a 254).

Z uvedeného vyplýva, že na pohrebiskách v Holiaroch a Štúrove neukladali zomrelých do hrobu hlavou na západ a nohami na východ iba v staršej dobe avarskej, ale aj — hoci zriedka — po celý čas trvania avarskej ríše, podobne ako na iných slovansko-avarských pohrebiskách severne od Dunaja. Najčastejší výskyt hrobov orientovaných v smere Z—V uvádza I. Kovrigová z najstaršej doby avarskej v Zadunajske, na území medzi Dunajom a Tisou, ako aj v sachtových hroboch v oblasti strednej Tisy a východne od tejto rieky.¹⁴⁵ Takto boli orientované aj hroby staršieho horizontu v Úrbópuszte¹⁴⁶ a Csikó.¹⁴⁷ Na terajšom území Československa sa plne uplatňovala táto orientácia na pohrebiskách z IX. stor. a neskôr s ich (aj v Holiaroch v 16 hroboch z X. a XI. stor.).

Orientácia hlavou na ZSZ

Hroby orientované v tomto smere sa v literatúre neuvádzajú. Nevieme však s istotou, či sa v oblasti avarskej ríše mimo územia Slovenska takto naozaj nepochovávalo, lebo je možné, že bádatelia túto orientáciu radia k smeru Z—V, resp. SZ—JV. Pretože orientácia v smere ZSZ—VJV sa na pohrebiskách v Holiaroch a Štúrove nevyskytuje iba sporadicky (v Štúrove bolo takto orientovaných 93 hrobov, t. j. 33 % z celkového počtu, v Holiaroch 24 hrobov), uvádzame ju ako samostatnú skupinu. V Štúrove boli hroby orientované v smere ZSZ—VJV v severnej a severovýchodnej časti pohrebiska, kde sa nachádzali aj hroby orientované v smere Z—V. V tejto časti pohrebiska sa našlo aj šesť jazdeckých hrobov (dovedna sa ich zistilo na pohrebisku 10), v ktorých boli jazdec a kôň uložení hlavou na ZSZ. Hroby s datovateľným materiálom sú práve tak zo staršieho (hroby 126, 231, 210 a 269), ako aj z mladšieho úseku avarskej doby (hroby 44, 68, 86, 132, 152, 157, 218, 227 atď.); vo väčšine ostatných hrobov sa nachádzal atypický materiál (nôž, železná pracka atď.). V smere ZSZ—VJV bolo orientovaných 28 % hrobov aj na pohrebisku z mladšej epochy avarskej ríše vo Dvoroch nad Žitavou,¹⁴⁹ menej sa vyskytovali na pohrebisku v Nových Zámkoch.¹⁵⁰ Na mladších slovanských pohrebiskách z IX. stor. nachádzame takisto orientáciu vo Veľkom Grobe,¹⁵¹ Nitre-Lupke,¹⁵² Skalici,¹⁵³ Starom Meste¹⁵⁴ atď. Autori považujú orientáciu v smere ZSZ—VJV na veľkomoravských pohrebiskách za odchýlku od hlavného smeru Z—V, spôsobenú rôznym postavením slnka v ročných obdobiah.¹⁵⁵

V VII.—VIII. stor. je v Karpatskej kotline iná skupina pohrebísk s hrobmi, ktoré sa vymykajú

z orientácie v rozpäti smeru S—Z, na čo už upozornili viaceri bádatelia.¹⁵⁶ V tejto skupine prevláda orientácia V—Z (hlavou na východ) s odchýlkami na sever alebo juh. Z územia Slovenska sem patria pohrebiská v Devínskej Novej Vsi,¹⁵⁷ Žitavskej Tôni,¹⁵⁸ Bernolákove,¹⁵⁹ Všechsvätých¹⁶⁰ a Barci.¹⁶¹ Relatívne málo ich je však v pomere k prvej skupine pohrebisk s orientáciou hrobov v rozpäti S—Z na území Maďarska. Z uvedeného vyplýva, že pohrebiská v Holiaroch a Štúrove s prevažujúcou orientáciou v smere SZ—JV s odchýlkami na sever a západ patria k pohrebiskám prvej skupiny.

Zriedkavé orientácie

Ojedinele sa vyskytujú aj hroby, ktoré vybočujú z rámca uvedených smerov; vzhladom na nálezové okolnosti a inventár neprisudzujeme im však osobitné postavenie alebo význam.

V smere S—J (hlavou na sever) sa našlo v Holiaroch orientovaných päť hrobov (83, 174, 390, 720 a 782), z ktorých iba v detskom hrobe 83 boli oválne náušnice so skleneným príveskom a korálky, datované do VIII. stor., v ostatných bol inventár atypický. V Štúrove bol hrob 22 orientovaný v smere S—J a podobne datovaný korálkami tvaru melónového zrna do VIII. stor.

Hlavou na ZJJ a nohami na VSV bolo v Holiaroch uložených 13, v Štúrove 5 zomrelých. V smere JZ—SV (hlavou na JZ) bolo v Holiaroch orientovaných päť kostier, hlavou na juh a nohami na sever tri kostry a po jednej hlavou na JJV a na východ.

Niektorí bádatelia sú tej mienky, že na pohrebiskách majú zvláštne postavenie hroby, v ktorých sú pochovaní orientovaní opačne, než je prevládajúca orientácia na tom-ktorom pohrebisku.¹⁶² V Holiaroch a Štúrove ide teda o hroby, v ktorých ležali kostry hlavou na JV a nohami na SZ. V Holiaroch to boli hroby: 87, 138, 139, 170, 217, 265, 397, 500, 558, 617, 706 a 731 (hroby 87 a 170 patria do X.—XI. stor.). V troch z uvedených hrobov — 138 (h. 190 cm), 706 (h. 75 cm) a 731 (h. 90 cm) — sa zistili kostry v skrčenej polohe; v hrobe 138 sa našiel nôž, ostatné dva boli bez inventára. V hroboch 139, 217, 265, 397, 500 a 617 ležali pochovaní na chrbe v natiahnutej polohe, hroby boli chudobné (našiel sa iba nôž a železný krúžok) alebo celkom bez inventára. V hrobe 558, patriacom do tejto skupiny, bol jazdec s koňom; jazdec ležal hlavou na JV, koň po jeho pravom boku bol opačne orientovaný; jazdec mal opasok zdobený plechovými kovanicami s liatymi malými nákonciami a koň ohľávkou s falérami.

Hrob s touto orientáciou jazdca a týmto uložením koňa patrí do skupiny pohrebísk, ktorú reprezentuje pohrebisko v Devínskej Novej Vsi. V Štúrove boli orientované v smere JV—SZ hroby 17 a 81 a okrem orientácie sa nelíšili od ostatných hrobov.

Bádatelia sa zhodujú v tom, že pri pochovávaní bola pre orientáciu rozhodujúca poloha slnka. No niektorí z nich už upozornili na to, že aj iné okolnosti môžu hrať úlohu pri rôznom ukladaní mŕtvych na tom istom pohrebisku, napr. etnická rozdielnosť, zvláštne postavenie zomrelého k ostatným obyvateľom (opačná orientácia) atď. Nemenší význam majú aj regionálne zvyklosti a rozdiely v nich. Podľa doterajších výsledkov bádania možno súdiť, že pohrebiská s hrobmi orientovanými v smere SZ—JV (hlava na SZ) percentuálne prevažujú severne od Dunaja v porovnaní so Zadunajskom. Severne od Dunaja nie sú všetci pochovaní na pohrebiskách zo staršej doby avarskej orientovaní hlavou na západ, ako uvádzajú maďarskí bádatelia.¹⁶³

Jazdecké hroby

Jazdeca pochovaného spolu s koňom sme našli v Holiaroch v 26, v Štúrove v 10 hroboch (obr. 7: 1—8). Na oboch pohrebiskách chýbajú hroby, v ktorých by bol pochovaný iba koň bez jazdca.

Jamy jazdeckých hrobov sa tvarom nelisia od ostatných, sú však pochopiteľne väčšie a okrem hrobu 248 v Holiaroch, ktorý bol hlboký 92 cm, všetky dosahovali hĺbku nad 100 cm, nie zriedka aj vyše 220 cm. Aj jazdecké hroby boli s drevěnými konštrukciami; pretože sme sa nimi už zaobrali, upozorníme iba na to, že zvyšky takýchto konštrukcií sme našli v Holiaroch len v štyroch (286, 533, 558, 562) a v Štúrove vo dvoch hroboch (5 a 258).

Úvodom sa treba zmieniť o okolnosti, na ktorú sme upozornili už v kapitole o orientácii, a to o dvoch hlavných smeroch, ktorými sa pohrebiská zo VII.—VIII. stor. na Slovensku líšia: orientáciou hrobov v smere SZ—JV (s odchýlkami na sever a juh) a v smere V—Z (s odklonom na sever a juh). V každej z týchto dvoch skupín pohrebísk sa uplatňoval odlišný spôsob uloženia koňa do hrobu. Na pohrebiskách s orientáciou jazdeckých hrobov v smere SZ—JV boli jazdec i koň orientovaní v tom istom smere; koň bol uložený po ľavom boku jazdca. V druhej skupine pohrebísk (s hrobmi orientovanými v smere V—Z), s ktorou sa sice na Slovensku stretávame pomerne často, zatial čo na ostatnom území Karpatskej kotliny

Obr. 7. Jazdecké hroby. Holiare: 1 – hrob 2; 2 – hrob 115; 3 – hrob 177; 4 – hrob 248; 5 – hrob 533; 6 – hrob 558. Štúrovo: 7 – hrob 131; 8 – hrob 187.

je tento druh pohrebísk zriedkavejší, ležal jazdec hlavou na východ (VJV, VSV) a kôň po jeho pravej strane, s hlavou pri jazdcových nohách, bol teda opäčne orientovaný.¹⁶⁴

Jazdecké hroby na pohrebiskách v Holiaroch a Štúrove patria k prvej skupine, v ktorej boli kôň i jazdec rovnako orientovaní. Výnimku tvorí hrob 558 v Holiaroch, v ktorom ležal v ľavej polovici jamy jazdec orientovaný hlavou na JV a kôň po jeho pravici orientovaný hlavou na SZ; hrob teda patrí do skupiny s opačnou orientáciou jazdca a koňa. Jazdcovi patrila dýka, opasok mal zapnutý bronzovou prackou a zdobený obdlžníkovými plechovými kovániami (zachovali sa iba zlomky) a

jedným malým nákončím zdobeným esovitou úponkou. Pri koňovi sa našiel iba jeden strmeň, čo je v jazdeckých hroboch na slovenských pohrebiskách z tohto obdobia veľmi ojedinelý zjav. Ohlávka koňa bola zdobená dvoma plechovými falérami a postroj na zadnej časti dvoma liatymi bronzovými pozlátenými kotúčmi. Z iných súčasných pohrebísk nepoznáme analogický prípad, že by takýmito kotúčmi – falérami – bol zdobený postroj koňa nad zadnými stehnami. Okrem pohrebísk z územia Slovenska, na ktorých sa vyskytol po pravici jazdcu opačne orientovaný kôň, vystupuje tento spôsob uloženia jazdca a koňa na pohrebiskách v okoli Szentesa¹⁶⁵ a veľmi často u nomádskych kmeňov

na centrálnoázijských a juhosibírskych pohrebiskách.¹⁶⁶

V Štúrove v hroboch 126 a 138 ležal po pravom boku jazdca rovnako orientovaný kôň.

S ojedinelým uložením jazdca a koňa sme sa stretli v Štúrove v hrobe 157. Ležala v ňom kostra jazdca a koňa v nerovnakej hlbke. Pravá polovica hrobu, v ktorej bol uložený kôň, dosahovala hlbku 154 cm, kdežto časť, v ktorej ležal jazdec, až 210 cm. Takýto spôsob uloženia jazdca i koňa na slovansko-avariskom pohrebisku poznáme iba z Dunapentele (hrob 7), kde bol kôň uložený v hlbšej časti hrobu.¹⁶⁷ V nerovnakej hlbke ležiace ľudské kostry sme našli na pohrebisku v Dolných Krškach, kde bol v dvojhrobe 4 pochovaný mladistvý so ženou, ktorá ležala o niečo hlbšie.¹⁶⁸

Jazdecké hroby zo VI.–VIII. stor. v Karpatskej kotline si bádatelia po stránke pohrebného rítu málo všímali, iba v posledných rokoch týmto hrobom niekoľki venovali pozornosť.¹⁶⁹ V Úrbópusztele zo štyroch jazdeckých hrobov sa dala poloha kostier určiť iba v hrobe 8 (ostatné boli porušené), v ktorom kôň ležal v ľavej časti jamy a bol rovnako orientovaný ako jazdec (hlavou na západ).¹⁷⁰ Na pohrebisku v Jutasi sa zistil jeden jazdecký hrob (121), v ktorom ležal kôň vpravo od jazdca, orientáciu však Gy. R h e neudáva.¹⁷¹

V Bernolákove sme sa stretli s jazdeckým hrobom, v ktorom pri kostre koňa bol pochovaný spálený jazdec s honosnou pozlátenou garnitúrou kovaní opaska.¹⁷² Že ide o bojovníka, dosvedčuje kopija a strelka. Tento zaujímavý prípad doviedol I. K r a s k o v s k ú k záveru, že ide o slovanského veľmoža s avarským výstrojom. Kovania opaska patria k najmladším na území Slovenska, sú teda z druhej polovice VIII. stor., keď Slovakia na juhzápadnom Slovensku pochovávali spoplnené telá len ojedinele. Preto záver o etnicite hrobu môže vyplývať iba z poznatku, že u nomádov je vylúčené žiarové pochovávanie. Tento osihotený prípad však nemôže byť smerodajný pri určovaní etnicity jazdeckých hrobov. Podľa nášho názoru podunajski Slovakia si počas súžitia s Avarmi okrem iného osvojili aj pochovávanie jazdca s koňom.

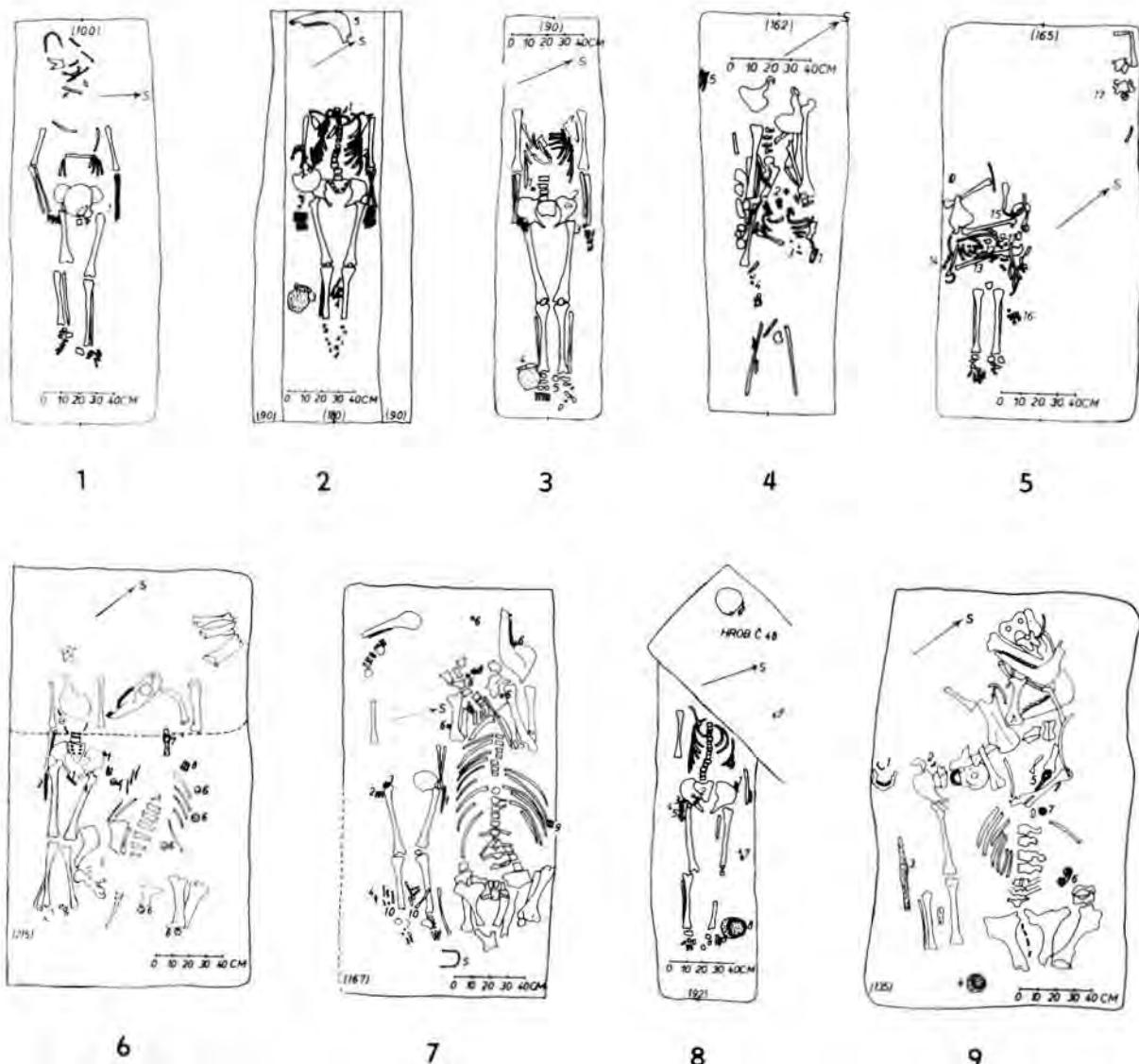
Zložitá je aj otázka funkcie a významu pochovávania koňa do hrobu. Napriek tomu, že kôň predstavoval istú hodnotu, nie vždy musí označovať aj bohatosť a výnimočné spoločenské postavenie s ním pochovaného človeka. Nie zriedka sa stretáme s jazdeckými hrobmi, ktoré sú úplne chudobné (Holiare, napr. hroby 98, 114, 316, 533 atď., Štúrovo – hroby 131, 187, 258, 259) alebo

bez inventára (Holiare – hrob 690). Kôň mohol byť do hrobu vložený z viacerých dôvodov. Niet pochýb o tom, že v mnohých bohatých hroboch bol spolu s pánom pochovaný aj kôň, preto nemôžno vylúčiť predpoklad, že kôň je prejavom majetnosti. Známe sú napr. bohaté hroby z Dunavárosa (Dunapentele), ktoré Gy. László označuje ako náčelnické pohrebisko a v ktorých boli aj kone.¹⁷³ Je neveľmi pravdepodobné, že hroby s koňom sú prejavom príslušnosti s ním pochovaného človeka k nomádzskemu kmeňu. Vylúčené je to predovšetkým v VIII. stor. na území nad Dunajom, kde musíme počítať so silnou slovanskou zložkou. Inventár jazdeckých hrobov tvorí s materiálom z ostatných hrobov jednoliatu materiálnu kultúru a neliši sa od inventára z hrobov slovanského obyvateľstva.

Kôň v hrobe môže označovať aj zamestnanie a stavovskú príslušnosť pochovaného. Tu prichádzajú do úvahy tri alternatívy, totiž že môže ísť o príslušníka jazdeckej zložky, príslušníka náčelnickej družiny alebo chovateľa dobytku. Vyzbrojený jazdec pochovaný s koňom môže byť príslušníkom jazdy alebo družiny, a to podľa výstroja a výzbroje. Vyskytujú sa však aj jazdecké hroby bez zbraní a sotva by boli bojovníka pochovali bez atribútu jeho zamestnania, aj keď berieme do úvahy cenu zbrani v tomto období. Preto hroby bez zbraní možno azda považovať za hroby chovateľov dobytku; takéto hroby poznáme z pohrebisk zo VII. stor. na južnej Sibiri, kde boli chovatelia dobytku pochovávaní s osedlaným koňom.¹⁷⁴

Porušené hroby

Na pohrebiskách v Holiaroch a Štúrove okrem hrobov porušených novodobými zásahmi alebo zvieratami stretli sme sa s hrobmi, v ktorých bola kostra porušená krátko po pochovaní (obr. 8: 1–9). V niektorých prípadoch fažko rozhodnúť, či ide o umelý zásah, alebo či boli jednotlivé kosti, resp. iba lebka vysunuté z pôvodnej polohy zrútením drevenej konštrukcie, prípadne či došlo k zmene polohy kostry (jej časti) z iných dôvodov, napr. v dôsledku uvoľnenia väziva a svalov pri rozklade tela zomrelého. K porušeniu časti kostry pri zrútení drevenej konštrukcie mohlo dojsť v Holiaroch v hrobe 490, v ktorom bola prevrátená lebka obrátená obličajovou stranou na západ (kostra orientovaná nohami na JV) a ramenné kosti boli znateľne vysunuté z pôvodnej polohy. Pravdepodobne z podobnej príčiny bola v Holiaroch lebka jazdca v hrobe 533 prevrátená obličajovou stranou

Obr. 8. Porušené hroby. Štúrovo: 1 – hrob 36; 2 – hrob 264; 3 – hrob 58; 4 – hrob 23; 5 – hrob 20; 7 – hrob 132; 8 – hrob 48–49. Holiaro: 6 – hrob 598; 9 – hrob 256.

k zemi a horná časť kostry mierne prehnutá. Aj v hroboch 543 a 572 boli niektoré kosti vysunuté z pôvodnej polohy po zrútení drevenej konštrukcie. Nie je jasné dôvod presunutia ľavej ramennej kosti na hrudník a vysunutia prekrížených holenných kostí v Holiaroch v hrobe 277 vľavo; zvyšky drevenej konštrukcie sa v jame nenašli, zomrelý bol však pravdepodobne pochovaný v obale alebo zviazaný (svedčí o tom celá kostra, ktorá bola akoby stiahnutá), a preto sa kosti dostali z pôvodnej polohy.

Nesporný druhotný zásah sme zistili v Holiaroch v 26 a v Štúrove v 25 hroboch; niektoré časti kostry chýbali alebo zásah smeroval na určitú časť tela, ktorá bola porušená.

Kostry bez lebky

V Štúrove chýbala lebka v troch hroboch. V hrobe 58 ležala neporušená kostra, z lebky sa našla vo výplni hrobovej jamy (13 cm nad kostrou) iba mandibula. V jazdeckom hrobe 187 chýbala celá lebka, ostatná časť kostry ostala neporušená. Iba v hrobe 28, z ktorého tiež chýbala lebka, bola kostra porušená; v pôvodnej polohe sa zistili v juhovýchodnej časti jamy len holenné kosti, ostatné kosti sa nachádzali vo výplni až 35 cm nad dnom. Vo všetkých troch prípadoch ide o vyzdvihnutie lebky v čase, keď telo bolo už rozložené; dokazujú to mandibuly z hrobov 28 a 58. Ani jeden zo spomenutých hrobov nepatril k bohatu vybaveným, naopak, skôr ich možno označiť za chudobné. Hrob

58 narušiteľia nevykradli, zato v jazdeckom hrobe 187 chýbal strmeň a zubadlo, ostatný výstroj jazdca bol kompletný. V prípade už spomenutého hrobu 28, v ktorom sme našli nôž vo výplni jamy (25 cm nad dnom) a nádobu medzi neporušenými nohami, nemožno zistiť príčinu porušenia.

Podobné prípady kostier bez lebiek uvádzajú bádatelia aj z iných súčasných pohrebisk. I. Kovariगová uvádza z Alattyánu deväf hrobov, v ktorých chýbali lebky; len v troch z nich nebola porušená kostra.¹⁷⁵ Lebky chýbali aj na pohrebiskách v Úlló a Kiskörösi,¹⁷⁶ pritom však z niektorých lebiek zostala v hrobe mandibula. Pri neporušených kostrách chýbali lebky v Úrbőpusztele¹⁷⁷ a na mnohých iných pohrebiskách, ako v Győri,¹⁷⁸ Cikó,¹⁷⁹ Keszhelyi,¹⁸⁰ Jánoshide,¹⁸¹ Dunavárosi¹⁸² (Dunapentele) atď. Na slovansko-avarských pohrebiskách severne od Dunaja zistila kostru bez lebky L. Kraskovská v jednom hrobe v Bernolákovے,¹⁸³ V. Budinský - Krička v štyroch hroboch v Žitavskej Tôni¹⁸⁴ a Z. Čilinská vo dvoch hroboch z toho istého pohrebiska.¹⁸⁵ Aj v Münchendorfe (Rakúsko) chýbala lebka v jednom hrobe.¹⁸⁶

Pretože hroby s neporušenými kostrami bez lebky neboli vykradnuté a lebka chýbala v hroboch bez rozdielu pohlavia a sociálneho postavenia zomrelého, možno sa domnievať, že ide o akt spojený s poverou, pripadne mágiu.

U ostatných porušených hrobov v Holiaroch a Štúrove možno konštatovať celkovú pravidelnosť a niekoľko spôsobov narušenia.

Premiestenie lebky

V Holiaroch v hroboch 526, 583, 598 a v Štúrove v hroboch 33 (?), 36 a 264 zásah sa týkal iba lebky, ktorá však nebola vybratá z hrobu, ale iba premiestená z pôvodnej polohy. Kostry v spomenutých hroboch neboli porušené, lebky však ležali na hrudníku alebo na panve. Všetky spomenuté hroby patrili skôr k chudobným. Šachtu, ktorou sa narušiteľia do hrobu dostali, sme zistili iba v Holiaroch v jazdeckom hrobe 598, kde bola porušená aj príslušná časť koňa vedľa lebky jazdca. V Štúrove v hrobe 33 ležala horná časť lebky prevrátená na pôvodnom mieste, mandibula sa nachádzala na panve.

Či bola lebka premiestená pred pochovaním, alebo až po istom čase, keď sa už telo pochovaného rozpadlo, môžeme ustáliť podľa niekoľkých skutočností. To, že lebka bola oddelená a uložená na hrudník ešte pred pochovaním, je zrejmé v hrobe 583 v Holiaroch, kde sa pri lebke na hrudníku našla náušnica ešte v pôvodnej polohe. Šachta

v hrobe 598 v Holiaroch a od lebky oddelená mandibula v Štúrove v hrobe 33 svedčia o premiestení lebky až po pochovaní, a to v čase, keď telo bolo už v rozklade.

Premiestenie lebky je všeobecný jav na pohrebiskách z doby avarskej na území Slovenska¹⁸⁷ i v Maďarsku.¹⁸⁸

Porušenie hornej časti kostry

Porušenú hornú časť kostry včítane panvových kostí sme zistili v Holiaroch v hroboch 121, 256, 286, 339, 506, 745, 757, 769 a 785, v Štúrove v hroboch 5, 18, 20, 28, 31, 47, 56, 72, 132, 157, 172, 259 a 260. Kosti hornej časti kostry boli rozrážzané nielen na dne, ale aj vo výplni hrobovej jamy. Lebky sa našli na rôznych miestach a niekedy niektoré kosti chýbali. Zdá sa, že narušiteľom týchto hrobov išlo predovšetkým o odcudzenie cenných predmetov. Okrem hrobov 5 a 20 v Štúrove, v ktorých sa zachovala takmer celá garnitúra kovaní opaska, boli ostatné porušené hroby chudobné na nálezy. Predmety sa zachovali obyčajne v neporušenej časti hrobu, no vyskytli sa aj prípady, že v porušenej časti kostry sa našiel inventár, ktorý pravdepodobne ušiel pozornosti vykrádačov; napr. v Holiaroch v hrobe 769 sa z garnitúry opaska zachovali dve erbovité kovania.

V Štúrove v jazdeckom hrobe 132 bola horná časť kostry rozrážzaná v rôznych hĺbkach vo výplni, lebka sa našla vo dvoch kusoch na rôznych miestach tiež vo výplni; okrem tejto lebky sme v hrobe našli 25 cm nad dnom ďalšiu lebku. Čudzie lebky v hroboch sa vyskytli aj na iných súčasných pohrebiskách.¹⁸⁹

Porušenie kostier v Štúrove vo dvoch hroboch (126 a 247) vzbudzuje zdanie, že zásah smeroval na panvu. V jazdeckom hrobe 126 (h. 115 cm) bola porušená panva a pravá horná končatina, kostru koňa sme našli rozrážzanú a kosti sa nachádzali aj vo výplni jamy. Porušenie kostry koňa možno vysvetliť tým, že ležala v pravej polovici jamy, čo je neobvyklé, pretože v ostatných hroboch (okrem ďalšieho hrobu — 138) kone ležali v ľavej polovici jamy; vykrádači boli pravdepodobne oboznámeni so zvyčajným uložením jazdca a koňa, a preto aj v hrobe 126 predpokladali v pravej časti jamy jazdca. Inventár (nádoba, strelky) sa zachoval predovšetkým v neporušenej časti hrobu, v porušenej časti sa našli iba zvyšky garnitúry kovaní opaska. V hrobe 247 zostali v pôvodnej polohe kosti nôh a časť kostry pri lebke; pri ľavej nohe sa našiel nôž a nádoba.

V niektorých hroboch ľahko určí miesto zásahu, lebo celé kostry boli úplne rozrážzané a nie

zriedka sa kosti nachádzali vo výplni hrobu. Na holiarškom pohrebisku boli kostry úplne rozhádzané v hroboch 132, 249, 475, 748, 769 a 778, v Štúrove v hroboch 15, 23 a 141. Ani v jednom z týchto hrobov sme nezistili veľa z pôvodného inventára. Medzi rozhádzanými kostami sa obyčajne našiel nôž, železná pracka a nádoby v črepoch (v Holiaroch v hrobe 475 bola takáto nádoba vo výplni). V Štúrove v hrobe 23 (bol v ňom pochovaný doспely s dieťaťom) zostala časť garnitúry opaska: nákonie a tri kovania. Rozhádzanie kostry sa dá vysvetliť jedine tak, že vykrádači v snahe nájsť čo najviac predmetov z obsahu hrobu prekopali celú plochu nad kostrou, potom pri prehlbovaní zásahu kostru rozhádzali a po vykradnutí hrobu zaspali.

Ťažko vysvetliť spôsob porušenia hrobov 31 (h. 120 cm), 49 (h. 85 cm) a 104 (h. 170 cm) v Holiaroch. V hrobe 31 bola kostra v pôvodnej polohe, iba lebka ležala prevrátená na pravom ramene a pravá noha chýbala. Analogický prípad sa zistil na pohrebisku v Mistelbachu, kde v hrobe B chýbala ľavá dolná končatina.¹⁹⁰ V hrobe 49 ležala kostra na chrbte v natiahnutej polohe s ľavourukou pozdĺž tela; pravá ruka a niekoľko rebier sa našlo pri pravej holennej kosti. V hrobe 104 boli v pôvodnej polohe horné i dolné končatiny, lebka sa našla na pôvodnom mieste, no bola prevrátená a mandibula chýbala. Či boli kosti strávené, alebo zničené pri druhotnom zásahu, fažko ustáliť.

Porušenie jazdeckých hrobov

Porušeniu a vykradnutiu neunikli ani jazdecké hroby. V Holiaroch z 26 jazdeckých hrobov bolo porušených osem (256, 286, 533, 598, 745, 757, 766 a 778), v Štúrove z desiatich hrobov sedem. Všetky tieto hroby môžeme v podstate rozdeliť na čiastočne a úplne porušené. Niektoré z nich (Holiarie – hroby 256, 286, 533, 598 a 745, Štúrovo – hroby 187 a 259) boli porušené rozhádzaním časti kostry koňa a jazdca. Na obidvoch pohrebiskách boli kone rovnako orientované ako jazdci, preto vykrádači pri porušení hornej časti kostry jazdca rozhádzali aj prednú časť kostry koňa, zatiaľ čo zadná časť zostala neporušená. Vykrádačom išlo predovšetkým o výstroj jazdca, no keď narazili aj na postroj koňa, nepohrdli ani ním; svedčia o tom hroby 256, 598 a 745 v Holiaroch a hroby 132, 157, 187 a 259 v Štúrove, v ktorých chýbali zubadlá a strmene, prípadne jeden strmeň. V spomenutých hroboch sme nenašli ani ozdoby ohlávky, preto nie je vylúčené, že sa tiež stali koristou vykrádačov. Doklady o tom, že vykrádači sa orientovali predovšetkým na výstroj jazdca, máme z pohrebisk s hrobmi, v ktorých bol kôň ulo-

žený hlavou pri jazdcových nohách a pri zásahu na hornú časť tela jazdca bola porušená vedľa ležiaca zadná časť koňa, zatiaľ čo lebka koňa, niekedy zdobená aj zlatými kovaniami, ostala neporušená.

V ostatných porušených jazdeckých hroboch boli kostry jazdca i koňa rozhádzané a jednotlivé kosti sa nachádzali aj vo výplni jamy.

Okrem štyroch hrobov v Štúrove (5, 20, 132 a 157) boli porušené hroby chudobné. Ak sme z týchto hrobov získali inventár (nôž, sekera, pracka, časť garnitúry kovaní opaska, nádoba), pochádzal z neporušenej časti hrobu.

Porušovanie a vykrádanie hrobov nie je výlučným javom iba na pohrebiskách z doby avarskej, ale je obvyklé napr. aj na pohrebiskách z doby staťovania národov. Na slovansko-avarských pohrebiskách badať rozdiely v počte porušených hrobov v percentuálnom pomere k ostatným hrobom na tom istom pohrebisku. Malý je počet porušených hrobov v Holiaroch – iba 3,8 %, v Štúrove je vyšší – 8,9 %. Podobne malé percento porušených hrobov uvádza I. Kovrigová z Alattyánu (7 %) a konštatuje, že ide o malý počet v porovnaní s ostatnými pohrebiskami, na ktorých porušené hroby tvoria niekedy takmer 50 % celkového počtu.¹⁹¹ Vysoký počet porušených hrobov (nad 50 %) bol aj na pohrebisku vo Virte (obec Radvaň nad Dunajom).¹⁹²

Rozbor porušených hrobov na rôznych pohrebiskách dovoľuje výklad, že hroby boli porušované z rovnakých dôvodov. S poverou súvisí absencia alebo premiestenie lebky, ako aj to, že takýmto narušením neboli dotknutý inventár v hrobe; napr. v Žitavskej Tôni takmer vo všetkých porušených jazdeckých hroboch boli nádherné pozlátené garnitúry kovaní opaskov; podobne to bolo aj na pohrebisku v Leithaprodersdorfe.¹⁹³ No v iných prípadoch, keď sa v hrobe z garnitúr pásových kovani nezachovalo nič, alebo iba ich časti, môžeme s istotou tvrdiť, že hroby boli narušené pri vykradnutí.

Otzážka kto a kedy hroby vykradol, je zatiaľ len čiastočne riešená a sotva niekedy bude možné na ňu presne odpovedať. Isté však je, že hroby museli byť na povrchu označené a že k vykradnutiu došlo relativne krátko po pochovaní zomrelého, lebo narušitelia vedeli do ktorej časti hrobu majú vniknúť.

Uloženie milodarov

Pod milodarmi rozumieme inventár, ktorý nie je súčasťou šiat, okrasou alebo osobným výstrojom či zbraňou pochovaného a ktorého vloženie do hro-

bu súvisí s náboženskými predstavami. Na pohrebiskách z doby avarskej patrí k milodarom predovšetkým keramika, vedierka a železné nástroje a výlučne v ženských hroboch ihelníky, prasleny a pinzety. Kedže súčasťou pohrebného rítu je predovšetkým vkladanie milodarov do hrobu, všimnime si ich uloženie a rozmiestenie.

Pravidlo ukladania milodarov do hrobu pravdepodobne neexistovalo, pretože ich nachádzame v rôznych polohách, predsa však možno konštatovať, že isté spôsoby a miesta uloženia milodarov sa častejšie opakujú.

K e r a m i k a

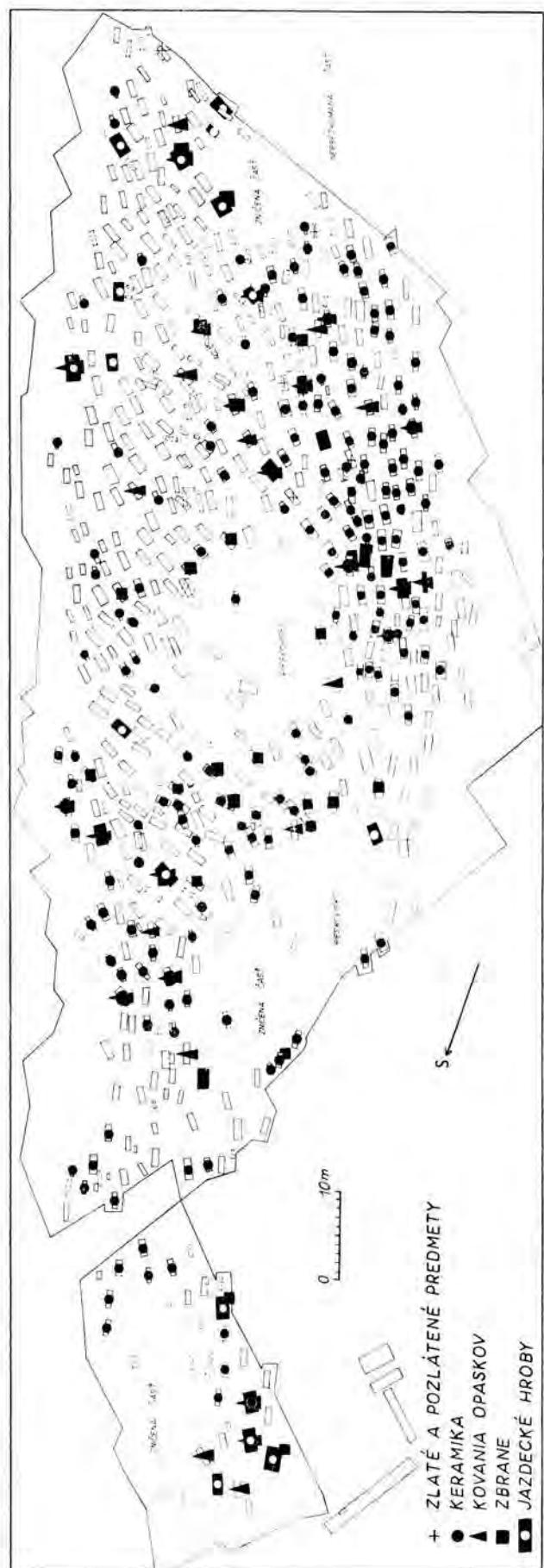
Nádoby sú na včasnostredovekých pohrebiskách najčastejším milodarom v hroboch. V Holiaroch boli v 188 a v Štúrove v 136 hroboch dospelých i detí, bez rozdielu pohlavia a bohatstva ostatného obsahu hrobu. Najčastejšie bola nádoba uložená k nohám alebo k holenným kostiam (Holiare 129 hrobov, Štúrovo 116 hrobov). V iných hroboch boli hrnce uložené pri lebke alebo za ľinou (Holiare 12 hrobov, Štúrovo 19 hrobov), na pravej alebo ľavej strane kostry. Po dve nádoby sa našli v Holiaroch v hroboch 349, 459 a 623, v Štúrove v hroboch 29 a 81 sa (v každom z nich) našiel jeden hrniec a žltý krčiažtek s uškom. V niekoľkých prípadoch sa našla nádoba aj na kostre; dosťala sa tam po zrútení drevenej konštrukcie, na ktorú ju pôvodne uložili.

Prečo sa vkladala nádoba zomrelému do hrobu sa asi sotva niekedy s určitosťou vysvetli, pretože nádoby nachádzame obyčajne prázdne. Iba v Štúrove sme v jednom hrobe (254) našli v hrnci vařičko. Vzhľadom na mäsitú potravu, ktorou pozostali zaopatrili pochovaného na posmrtný život, môžeme usudzovať, že v hrnoch bola pravdepodobne tekutina.

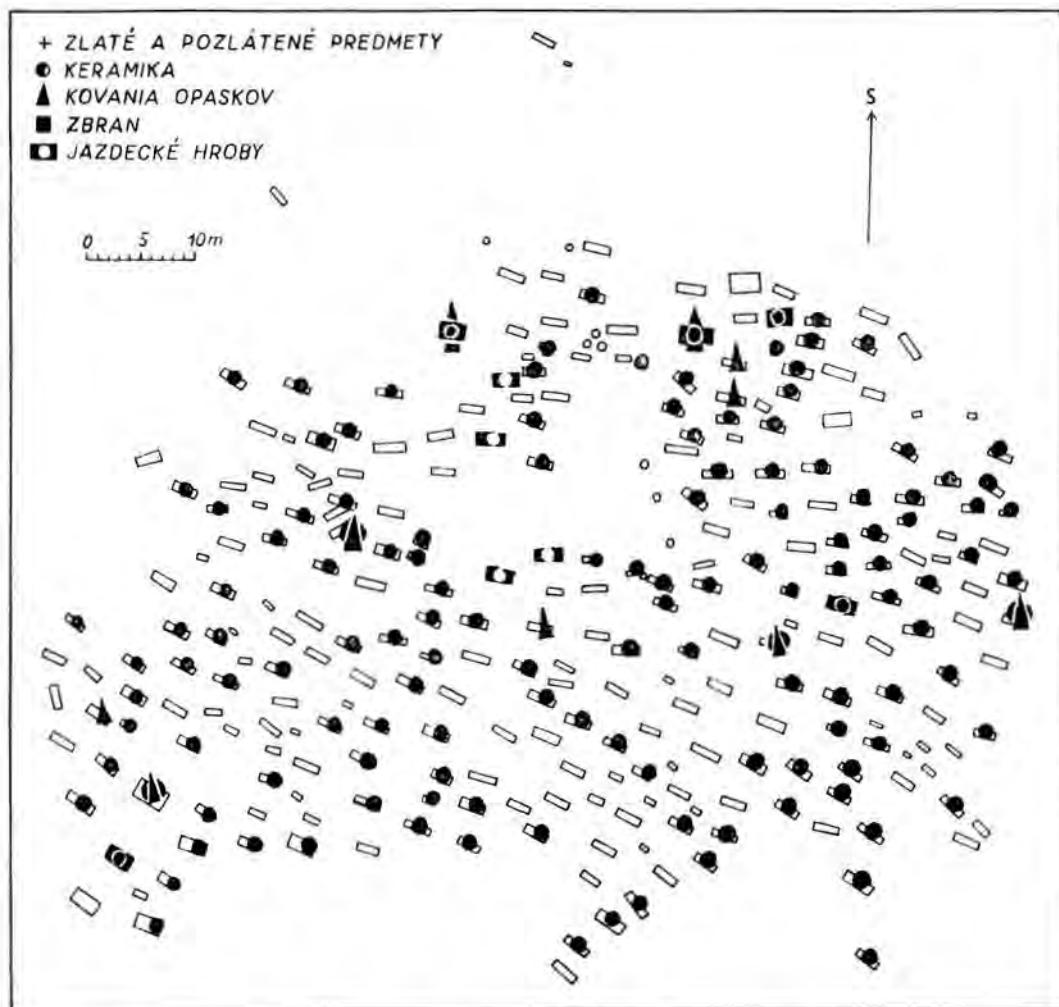
V e d i e r k a

Železné obrúče z vedierok a držadlá, prípadne iba zlomky obrúčí sa našli v Holiaroch v 69 a v Štúrove v 8 hroboch. Aj vedierka boli — podobne ako keramika — uložené predovšetkým k nohám (Holiare 29 hrobov, Štúrovo 5 hrobov), k lebke a po bokoch tela.

So zaujímavým úkazom sme sa stretli v 17 hroboch v Holiaroch; boli v nich obrúče a držadlo z vedierka v rôznych hĺbkach výplne neporušenej jamy (napr. hrob 598). Obruče neboli spolu, ale na viacerých miestach (napr. hroby 337 a 543), prípadne obrúče sa nachádzali na inom mieste než držadlo (napr. hrob 224). Pretože ide o hroby neporušené, usudzujeme, že už pri pohrebných obrazoch sa obrúče dostali do výplne jednotlivu. O roz-

Obr. 9. Holiare, okr. Komárno. Plán výskumu v časnostredovekého pohrebiska v rokoch 1952–1955 s vyznačením hlavných druhov nálezov v hroboch.

Obr. 10. Štúrovo, okr. Nové Zámky. Plán výskumu včasnostredovekého pohrebsiska v rokoch 1956–1957 s vyznačením hlavných druhov nálezov v hroboch.

ptýlených zvyškoch vedierok, ktoré sa často vyskytovali aj na pohrebisku v Devínskej Novej Vsi, sa J. Eisner domnieva, že sa dostali na rôzne miesta po zrútení krytu, na ktorom bol vedierko uložené.¹⁹⁴

Vedierko spolu s nádobou sme našli v Holiaroch v hroboch 63, 71, 104, 158–159, 172, 185, 406, 452 a 603, v Štúrove v hroboch 5, 6, 15 a 214; boli obyčajne pri dolných končatinách (čo však nie je pravidlom).

Účel vedierka v hrobe je podobný ako u nádoby. Aj v jednom vedierku v Štúrove (hrob 218) sme našli vajíčko. Niektorí bádatelia sa domnievajú, že vedierka i hrnce boli naplnené vodou alebo iným nápojom.¹⁹⁵

V Holiaroch sa hroby s nádobami koncentrovali v juhozápadnej časti pohrebiska, zatiaľ čo celé skupiny hrobov v tejto i ostatných častiach pohrebiska neobsahovali žiadne nádoby (obr. 9). Pretože na

tejto ploche sa pochovávalo od začiatku až do ukončenia pochovávania, nie sú vylúčené etnické dôvody pohrebného zvyku vkladania nádob do hrobu. V Štúrove boli hroby s nádobami (vyše 50 % z ich celkového počtu) rozmiestené po celej ploche pohrebiska (obr. 10).

Zvieracie kosti

S nápojom v hrobe úzko súvisí aj mäsitá potrava, z ktorej sa zachovali zvyšky kostí. Boli v hroboch veľmi početné a nachádzali sa aj v hroboch bez inventára. Zatiaľ čo v Holiaroch prevažovali kosti hovädzieho dobytka, ovce, ošípanej, koňa a kury domácej, v Štúrove boli početnejšie kosti hydiny – kury a husi domácej, no našli sa aj kosti hovädzieho dobytka, ovce alebo kozy. Zvieracie kosti sme v hrobe nachádzali na rôznych miestach, najčastejšie však pri nohách. O kostiach, ktoré sa našli na kostre, platí to isté čo o nádobách, t. j. že pôvodne boli uložené na drevenom kryte.

Vajíčka

Hoci vajíčka nie sú na všetkých pohrebiskách početné, predsa sa vyskytujú všeobecne. Naše dve pohrebiská patria k tým, na ktorých boli vajíčka pomerne časté. V Holiaroch sme ich našli v 45 a v Štúrove v 12 hroboch. V Holiaroch v hroboch 35 a 215 sa našli škrupiny z vajíčok väčších než slepačie, v ostatných hroboch boli asi slepačie vajcia.

Do niektorých hrobov sa dávalo po dve, ba aj viac vajec (v Holiaroch ich bolo v hrobe čís. 30 až päť), a to bez rozdielu pohlavia a veku. Škrupiny sme nachádzali na rôznych miestach pri kostre, len v Štúrove bolo po jednom vajíčku v nádobe (hrob 257) a vedierku (hrob 218). Zatiaľ sa nepodarilo stanoviť súvis vajíčok s pohlavím pochovaných.

Kosáky

Vo dvoch hroboch v Štúrove sme našli ako milodar kosáky; obidva hroby (38 a 258) patrili mužom — bojovníkom. V hrobe 38 bol pochovaný peší bojovník s kopijou a strelkami, konča noh mal položený kosák. V hrobe 258 bol jazdec tiež so zbraňami, kosák ležal pri lavej stehennej kosti medzi jazdcom a koňom. Z akých dôvodov sa dával kosák — polnohospodársky nástroj — do hrobu bojovníka, nie je známe. Gy. László považuje kosák za symbol vojenský, a nie polnohospodársky.¹⁹⁶ Vieme však, že kosák sa vyskytuje aj v hroboch nevojenských — mužských i ženských, ba našiel sa dokonca aj v hrobe veľmoža v Igare.¹⁹⁷

Prasleny, ihelníky a pinzety

V ženských hroboch v Holiaroch i Štúrove sa často vyskytujú prasleny, menej ihelníky a pinzety.

V hroboch z doby avarskej sú tieto milodary rozšírené na celom území Karpatskej kotliny a nachádzame ich pri kostre na rôznych miestach. Prasleny a ihelníky sa vkladali do hrobov ako atribút zamestnania žien nielen na pohrebiskách z doby avarskej, ale na širokom slovanskom území,¹⁹⁸ a vyskytujú sa aj v žiarových hroboch.¹⁹⁹ Pinzety sa nachádzajú nielen v ženských, ale aj v mužských hroboch. Aj predmety, ktoré boli súčasťou šiat a nenašli sa na patričnom mieste (ak nejde o porušené hroby), môžeme považovať za milodary; v Holiaroch a Štúrove to boli v ženských a detských hroboch náušnice a korálky, ktoré sme spravidla nachádzali pri lebke. V Holiaroch v hroboch 39, 349, 398, 576, 634 a v Štúrove v hroboch 89 a 98 sme našli náušnice a korálky pri ruke, nohe alebo na panve a hrudníku. V hrobe 119 v Štúrove ležala pri lavej nohe spona z doby rímskej, ktorú našli akiese pri kopaní hrobu, lebo pohrebisko sa nachádzalo na sídlisku z doby rímskej. Ani jeden z uvedených hrobov neboli porušené, preto ide o pôvodné uloženie predmetu na miesto, kde sme ho našli. Korálky a náušnice sa teda dostali do hrobu ako milodary zrejme z rituálnych dôvodov, ktoré nemôžeme bližšie osvetliť.

Uvedené poznatky o pohrebnom rite na dvoch pohrebiskách zo VII.—VIII. stor. sme pokladali za potrebné publikovať vzhľadom na ich význam pre štúdium dejín slovanských kmeňov v Karpatskej kotline so zvláštnym zreteľom na ich postavenie v tzv. avarskej ríši. Predpokladáme, že toto zhnutie bude slúžiť na ďalší rozbor a podrobnejšie štúdium, ktoré si dnešný stav bádania tejto problematiky vyžaduje.

Poznámky

¹ Točík A., *Slawisch-awarisches Gräberfeld in Holiaroch*, Archaeologica Slovaca — Catalogi I, Bratislava 1968; ten istý, *Slawisch-awarisches Gräberfeld in Štúrove*, Archaeologica Slovaca — Fontes II, Bratislava 1968.

² Točík A., *Pohrebisko a sídlisko z doby avarskej ríše v Prši*, SIA XI-1, 1963. (Dalej: Točík A., Prša.)

³ Eisner J., *Devínska Nová Ves*, Bratislava 1952, 228. (Dalej: Eisner J., Devínska Nová Ves.)

⁴ Lichobežníkový tvar nemá iba obrys horného okraja jamy, ale aj dno.

⁵ Točík A., Prša, 158 n.

⁶ Budinský-Krička V., *Pohrebisko z doby avarskej v Žitavskej Tóni na Slovensku*, SIA IV-1, 1956, 42. (Dalej: Budinský-Krička V., Žitavská Tóň.)

⁷ Kraskovská L., *Pohrebisko v Bernolákovے*, SIA V-2, 1962, 444. (Dalej: Kraskovská L., Bernolákovے.)

⁸ Čilinská Z., *Slawisch-awarisches Gräberfeld in Nové Zámky*, Archaeologica Slovaca — Fontes VII, Bratislava 1966, 103. (Dalej: Čilinská Z., Nové Zámky.)

⁹ Chropovský B., *Slovanské pohrebisko z 9. stor. vo Veľkom Grobe*, SIA V-1, 1957, 197 n. (Dalej: Chropovský B., Veľký Grob.)

¹⁰ Eisner J., *Devínska Nová Ves*, 228.

¹¹ Budinský-Krička V., Žitavská Tóň, 42 n.

¹² Tamže, 97.

¹³ Nepublikovaný výskum A. Točíka.

¹⁴ Čilinská Z., Nové Zámky, 105, 106.

¹⁵ Móra F., *Néprajzi vonatközös szegedvidéki népvándorláskori és korai magyar leletekben*, Ethnographia Népélet XLIII, 1932, 54 n.

¹⁶ Chropovský B., Veľký Grob, 197 n.

¹⁷ Budinský-Krička V., Žitavská Tóň, 43.

- ¹⁸ Kraskovská L., Bernolákovo, 444.
- ¹⁹ Eisner J., Devínska Nová Ves, 229.
- ²⁰ Chropovský B., Veľký Grob, 192.
- ²¹ Tamže.
- ²² Čilinská Z., Nové Zámky, 109–114.
- ²³ Eisner J., Devínska Nová Ves, 229.
- ²⁴ Budinský-Krička V., Žitavská Tôň, 43.
- ²⁵ Nepublikované.
- ²⁶ Kovrig I., Das awarenzeitliche Gräberfeld von Alattyán, AH XL, 1963, 61.
- ²⁷ Čilinská Z., Nové Zámky, 109.
- ²⁸ Poulik J., Staroslovanská Morava, Monumenta Archaeologica I, Praha 1948, 77. (Dalej: Poulik J., Staroslovanská Morava.)
- ²⁹ Budinský-Krička V., Slovanské mohyly v Skalici, Archaeologica Slovaca – Fontes II, Bratislava 1959, 16. (Dalej: Budinský-Krička V., Skalica.)
- ³⁰ Točík A., Prša, 158.
- ³¹ Čilinská Z., Nové Zámky, 110.
- ³² Budinský-Krička V., Žitavská Tôň, 42 n.
- ³³ Erdélyi J., A jánoshidai avarkori temető, Régészeti füzetek II-1, 1958, 45.
- ³⁴ Tamže.
- ³⁵ Horváth T., Die awarischen Gräberfelder von Ulló und Kiskörös, AH XIX, Budapest 1935, 21.
- ³⁶ Kovrig I., Das awarenzeitliche Gräberfeld von Alattyán, AH XL, 1963, 63.
- ³⁷ László Gy., Études archéologiques sur l'histoire de la société des Avars, AH XXXIV, 1955, 21 n.
- ³⁸ Hrubý V., Staré Město – velkomoravské pohřebiště „Na valách“, Monumenta Archaeologica III, Praha 1955, 65. (Dalej: Hrubý V., Staré Město.)
- ³⁹ Eisner J., Devínska Nová Ves, 229.
- ⁴⁰ Tamže.
- ⁴¹ Sosnovskij G. P., Raskopki Ilmovoj padi, Sov. arch. VIII, 1946, 51 n.
- ⁴² Točík A., Prša, 158.
- ⁴³ Kraskovská L., Bernolákovo, 444.
- ⁴⁴ Čilinská Z., Nové Zámky, 112, 113.
- ⁴⁵ Budinský-Krička V., Žitavská Tôň, 47.
- ⁴⁶ Kabát J., Avarsko-slovanské pohřebiště u Barci u Košic, AR VI, 1954, 605.
- ⁴⁷ Poulik J., Hroby slovanských zemědělců v Dolních Dunajovicích, AR I, 1949, 37.
- ⁴⁸ Mitscha-Märheim H., Der Awarenfriedhof von Leithaprodersdorf, Eisenstadt 1957, 41.
- ⁴⁹ Tamže.
- ⁵⁰ Eisner J., Devínska Nová Ves, 231.
- ⁵¹ Horváth T., Die awarischen Gräberfelder von Ulló und Kiskörös, AH XL, 1963, 55.
- ⁵² Pósta B., Sziráki ásatások (Nógrád m.), AK XIX, 1895, 67; Banner J., Népvándorláskori sirok Nagykámaráson, Dolgozatok III, 1927, 141 n.; Éber L., Abonyi sírleletek a régibb középkorból, AÉ XXII, 1902, 241 n.; Sós Cs. Á., A keceli avarkori temetők, Régészeti füzetek III, 1958, 29.
- ⁵³ Korek J., Zwei awarische Gräberfelder aus der Umgebung von Szeged, FA V, 1945, 121.
- ⁵⁴ Kovrig I., Das awarenzeitliche Gräberfeld von Alattyán, AH XL, 1963, 62, 63.
- ⁵⁵ Mitscha-Märheim H., Die frühmittelalterlichen Gräberfunde von Mistelbach, Katzenlsdorf, Münchendorf und Schwechat, Natur und Kultur, Heft 8, 1941, 40.
- ⁵⁶ Caspart J., Das frühgeschichtliche Gräberfeld bei Zillingtal im Burgenlande, MAGW LXV, 1935, 32.
- ⁵⁷ Budinský-Krička V., Skalica, 12.
- ⁵⁸ Chropovský B., Veľký Grob, 192.
- ⁵⁹ Hrubý V., Staré Město, 62.
- ⁶⁰ Kraskovská L., Slovanské pohrebiště u Devíne u polohe „Staré vinohrady“, AR V, 1953, 171 n.
- ⁶¹ Poulik J., Staroslovanská Morava, 77 n.
- ⁶² Tamže.
- ⁶³ Török Gy., Die Bewohner von Halimba im 10. und 11. Jahrhundert, AH XXXIX, Budapest 1952, 93.
- ⁶⁴ Tamže, 92.
- ⁶⁵ Sós A., Die Ausgrabungen Géza Fehérs in Zalavár, AH XLI, Budapest 1963, 85, 86.
- ⁶⁶ Osobné oznámenie dr. Gy. Töröka, za ktoré mu srdečne ďakujem.
- ⁶⁷ Sós Cs. Á., Das frühmittelalterliche Gräberfeld von Keszthely-Fenékpuszta, AAH XIII, 1961, 277.
- ⁶⁸ Kraskovská L., Bernolákovo, 444, 445.
- ⁶⁹ Budinský-Krička V., Žitavská Tôň, 43.
- ⁷⁰ Eisner J., Devínska Nová Ves, 229.
- ⁷¹ Tamže, 233.
- ⁷² Kraskovská L., Bernolákovo, 446.
- ⁷³ Pastor J., Pohrebisko vo Všechnvátych, AR XIII, 1961, 377.
- ⁷⁴ Pastor J., Avarsко-slovanské pohrebiště u Barci, okres Košice, SIA II, 1954, 137.
- ⁷⁵ Čilinská Z., Nové Zámky, 118, 119.
- ⁷⁶ Kovrig I., Das awarenzeitliche Gräberfeld von Alattyán, AH XL, 1963, 78.
- ⁷⁷ Hrubý V., Staré Město, 79.
- ⁷⁸ Chropovský B., Slovanské pohrebisko v Nitre na Lupke, SIA X-1, 1962, 186. (Dalej: Chropovský B., Nitra-Lupka.)
- ⁷⁹ Sós Cs. Á., Das frühmittelalterliche Gräberfeld von Keszthely-Fenékpuszta, AAH XIII, 1961, 273.
- ⁸⁰ Borkovský I., Skréné pohřby doby knižecí v Čechách, PA XLI, 1936–1938, 134–138.
- ⁸¹ Niederle L., Rukovět slovanské archeologie, Praha 1931, 82.
- ⁸² Tamže.
- ⁸³ Hrubý V., Staré Město, 79.
- ⁸⁴ Eisner J., Devínska Nová Ves, 233.
- ⁸⁵ Točík A., Prša, 158.
- ⁸⁶ Kraskovská L., Bernolákovo, 446.
- ⁸⁷ Korek J., Das awarische Gräberfeld zu Szenteskaján, Dolgozatok XIX, 1943, 92.
- ⁸⁸ Bóna I., Az ürbőpusztai avar temető, AÉ 84, 1957, 169.
- ⁸⁹ Horváth T., Die awarischen Gräberfelder von Ulló und Kiskörös, AH XL, 1963, 54.
- ⁹⁰ Mitscha-Märheim H., Die frühmittelalterlichen Gräberfunde von Mistelbach, Katzenlsdorf, Münchendorf und Schwechat, Natur und Kultur, Heft 8, 1941, 39.
- ⁹¹ Csallány D., Archäologische Denkmäler der Geipiden im Mitteldonaubereich (454–568 u. Z.). AH XXXVIII, Budapest 1961, 295.
- ⁹² Bóna I., Die Langobarden in Ungarn, AAH VII, 1956, 229.
- ⁹³ Chropovský B., Veľký Grob, 192.
- ⁹⁴ Budinský-Krička V., Skalica, 14.
- ⁹⁵ Hrubý V., Staré Město, 78.
- ⁹⁶ Poulik J., Staroslovanská Morava, 72.

- ⁹⁷ Krupica O., *Pohrebiště z XII.–XIV. stor. u Krásne na Slovensku*, AR V, 1953, 194.
- ⁹⁸ Kovrig I., *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Alattyán*, AH XL, 1963, 83 n.
- ⁹⁹ Tamže.
- ¹⁰⁰ Fettich N., *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Pilismarót-Basaharc*, Budapest 1965, 115 n.
- ¹⁰¹ Kovrig I., l. c., 66, 67.
- ¹⁰² Erdélyi J., *A jánoshidai avarkori temető*, Régészeti füzetek II-1, 1958, 44.
- ¹⁰³ Korek J., *Das awarische Gräberfeld zu Szenteskaján*, Dolgozatok XIX, 1943, 92.
- ¹⁰⁴ Horváth T., *Die awarischen Gräberfelder von Ulló und Kiskörös*, AH XL, 1963, 55.
- ¹⁰⁵ Hrubý V., *Staré Město*, 69.
- ¹⁰⁶ Wilke G., *Mutter und Kind*, Mannus 21, 1929, 48 n.
- ¹⁰⁷ Točík A., *Prša*, 159.
- ¹⁰⁸ Kovrig I., l. c., 67.
- ¹⁰⁹ Horváth T., l. c., 56.
- ¹¹⁰ Eisner J., *Devinska Nová Ves*, 234.
- ¹¹¹ Tamže.
- ¹¹² Budinský-Krička V., *Zitavská Tôň*, 43.
- ¹¹³ Čilinská Z., *Slovansko-avarské pohrebisko v Žitavskej Tôni*, SIA XI-1, 1963, 77.
- ¹¹⁴ Mitscha-Märheim H., *Der Awarenfriedhof von Leithaprodersdorf*, Eisenstadt 1957, 35.
- ¹¹⁵ Erdélyi I., *A jánoshidai avarkori temető*, Régészeti füzetek II-1, 1958, 44.
- ¹¹⁶ Kovrig I., *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Alattyán*, AH XL, 1963, 66, 43.
- ¹¹⁷ Chropovský B., *Velký Grob*, 219 n.
- ¹¹⁸ Kovrig I., l. c., 98.
- ¹¹⁹ Erdélyi I., l. c., 44.
- ¹²⁰ Kovrig I., l. c., 38.
- ¹²¹ Csallány D., *Grabfunde der Frühawarenzeit*, FA I–II, 1939, 171; Kovrig I., *Újabb kutatások a keszthelyi avarkori temetőben*, AÉ 87, 1960, 271–278.
- ¹²² Čilinská Z., *Nové Zámky*, 114, 115.
- ¹²³ Bártá J., *Pohrebiště zo staršej doby hradištej v Dolných Krškanoch pri Nitre*, AR V, 1953, 167 n.
- ¹²⁴ Nepublikovaný výskum A. Točíka.
- ¹²⁵ Čilinská Z., *Druhé predveľkomoravské pohrebisko v Radvani nad Dunajom* (pozri nasledujúci príspevok v tomto čísle SIA).
- ¹²⁶ Sötér A., *Ásatások a csunyi sirmezőn*, AK XIX, 1895, 87–115.
- ¹²⁷ Čilinská Z., *Nové nálezy z neskorej doby avarskej na juhozápadnom Slovensku*, AR XII, 1960, 834 n.
- ¹²⁸ Kovrig I., l. c., 98 n.
- ¹²⁹ Mitscha-Märheim H., *Die frühmittelalterlichen Gräberfunde von Mistelbach, Katzelsdorf, Münchendorf und Schwechat*, Natur und Kultur, Heft 8, 1941, 40.
- ¹³⁰ Mitscha-Märheim H., *Der Awarenfriedhof von Leithaprodersdorf*, Eisenstadt 1957, 35.
- ¹³¹ Chropovský B., *Nitra-Lupka*, 199.
- ¹³² Chropovský B., *Velký Grob*, 190.
- ¹³³ Hrubý V., *Staré Město*, 74 n.
- ¹³⁴ Budinský-Krička V., *Skalica*, 12.
- ¹³⁵ Súťahroby zo VII. aj VIII. stor.
- ¹³⁶ Točík A., *Prša*, 156.
- ¹³⁷ Bártá J., *Pohrebiště zo staršej doby hradištej v Dolných Krškanoch pri Nitre*, AR V, 1953, 169.
- ¹³⁸ Čilinská Z., *Nové Zámky*, 116.
- ¹³⁹ Nepublikovaný výskum A. Točíka.
- ¹⁴⁰ Mitscha-Märheim H., *Der Awarenfriedhof von Leithaprodersdorf*, Eisenstadt 1957, 35.
- ¹⁴¹ Caspart J., *Das frühgeschichtliche Gräberfeld bei Zillingtal im Burgenlande*, MAGW LXV, 1935, 31.
- ¹⁴² Erdélyi I., *A jánoshidai avarkori temető*, Régészeti füzetek, II-1, 1958, 44.
- ¹⁴³ Hrubý V., *Staré Město*, 74 n.
- ¹⁴⁴ Kovrig I., *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Alattyán*, AH XL, 1963, 92.
- ¹⁴⁵ Tamže.
- ¹⁴⁶ Bóna I., *Az ürböpusztai avar temető*, AÉ 84, 1957, 169.
- ¹⁴⁷ Hampel J., *Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn II*, Braunschweig, 1905, 257.
- ¹⁴⁸ Chropovský B., *Velký Grob*, 190; Hrubý V., *Staré Město*, 47 n.
- ¹⁴⁹ Nepublikovaný výskum A. Točíka.
- ¹⁵⁰ Čilinská Z., *Nové Zámky*, 115.
- ¹⁵¹ Chropovský B., *Velký Grob*, 190.
- ¹⁵² Chropovský B., *Nitra-Lupka*, 199.
- ¹⁵³ Budinský-Krička V., *Skalica*, 11 n.
- ¹⁵⁴ Hrubý V., *Staré Město*, 74 n.
- ¹⁵⁵ Tamže.
- ¹⁵⁶ Čilinská Z., *Nové nálezy zo slovansko-avarských pohrebísk na Slovensku*, SIA IX, 1961, 344; tá istá, *Nové Zámky*, 117, 118.
- ¹⁵⁷ Eisner J., *Devinska Nová Ves*, 227.
- ¹⁵⁸ Budinský-Krička V., *Zitavská Tôň*, 42; Čilinská Z., *Slovansko-avarské pohrebisko v Žitavskej Tôni*, SIA XI-1, 1963, 97.
- ¹⁵⁹ Kraskovská L., *Bernolákovo*, 44°.
- ¹⁶⁰ Pástor J., *Pohrebisko vo Všechnsvätých*, AR XIII, 1961, 377.
- ¹⁶¹ Pástor J., *Avarsко-slovenské pohrebište v Barci, okres Košice*, SIA II, 1954, 137.
- ¹⁶² Kovrig I., *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Alattyán*, AH XL, 1963, 102.
- ¹⁶³ Tamže.
- ¹⁶⁴ Čilinská Z., *Nové Zámky*, 121, 122.
- ¹⁶⁵ Korek J., *Das awarische Gräberfeld zu Szenteskaján*, Dolgozatok XIX, 1943, 96.
- ¹⁶⁶ Jevtuchova L. A. — Kiselev S. V., *Otcoto rabotach Sajano-altajskoj archeologičeskoj ekspedicii v 1935 g.* Trudy GIM XVI, 1941, 95.
- ¹⁶⁷ László Gy., *Études archéologiques sur l'histoire de la société des Avars*, AH XXXIV, 1955, 272.
- ¹⁶⁸ Bártá J., *Pohrebiště zo staršej doby hradištej v Dolných Krškanoch pri Nitre*, AR V, 1953, 169.
- ¹⁶⁹ Čilinská Z., *Nové nálezy falér zo slovansko-avarských pohrebísk na Slovensku*, SIA IX, 1961, 325–346; Kiss A., *Az avarkori lovas-temetkezés szokásának vizsgálata*, A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 1962 (1963), 153–162.
- ¹⁷⁰ Bóna I., *Az ürböpusztai avar temető*, AÉ 84, 1957, 165.
- ¹⁷¹ Rhé Gy. — Fettich N., *Jutas und Öskü*, Seminarium Konradovianum 4, Prag 1931, 26.
- ¹⁷² Kraskovská L., *Bernolákovo*, 444.
- ¹⁷³ László Gy., l. c., 272.
- ¹⁷⁴ Kiselev S. V., *Drevnaja istorija južnoj Sibiri*, MIA 9, 1949, 298.

- ¹⁷⁵ Kovrig I., *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Alattyán*, 88, 89.
- ¹⁷⁶ Horváth T., *Die awarischen Gräberfelder von Ulló und Kiskörös*, AH XIX, Budapest 1935, 57.
- ¹⁷⁷ Bóna I., *Az ürböpusztai avar temető*, AE 84, 1957, 168.
- ¹⁷⁸ Kovrig I., I. v., 89.
- ¹⁷⁹ Eisner J., *Devinska Nová Ves*, 242, pozn. 53.
- ¹⁸⁰ Kovrig I., *Újabb kutatások a keszthelyi avarkori temetőben*, AE 87, 1960, 167.
- ¹⁸¹ Erdélyi I., *A jánoshidai avarkori temető*, Régészeti füzetek II-1, 1958, resumé, 1.
- ¹⁸² László Gy., *Etudes archéologiques sur l'histoire de la société des Avars*, AH XXXIV, 1955, 38.
- ¹⁸³ Kraskovská L., *Bernolákovo*, 447.
- ¹⁸⁴ Budinský-Krička V., *Žitavská Tôň*, 46.
- ¹⁸⁵ Čilinská Z., *Slovensko-avarške pohrebisko v Zitavskej Tôni*, SIA XI-1, 1963, 97, 98.
- ¹⁸⁶ Mitscha-Märheim H., *Die frühmittelalterlichen Gräberfunde von Mistelbach, Katzelsdorf, Münchendorf und Schwechat*, Natur und Kultur, Heft 8, 1941, 40.
- ¹⁸⁷ Eisner J., *Devinska Nová Ves*, 242.
- ¹⁸⁸ Tamže.
- ¹⁸⁹ Tamže, 243.
- ¹⁹⁰ Mitscha-Märheim H., I. c.
- ¹⁹¹ Kovrig I., *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Alattyán*, 89, pozn. 189.
- ¹⁹² Čilinská Z., *Druhé predveľkomoravské pohrebisko u Radvani nad Dunajom* (pozri nasledujúci príspevok v tomto čísle SIA).
- ¹⁹³ Budinský-Krička V., *Žitavská Tôň*, 46 n.; Mitscha-Märheim H., *Der Avarenfriedhof von Leithaprodersdorf*, Eisenstadt 1957, 35, 36.
- ¹⁹⁴ Eisner J., *Devinska Nová Ves*, 235.
- ¹⁹⁵ Tamže.
- ¹⁹⁶ László Gy., *Etudes archéologiques sur l'histoire de la société des Avars*, AH XXXIV, 1955, 138.
- ¹⁹⁷ Fettich N., *Beiträge zum Entstehungsproblem des altgermanischen II. Stiles*, AE XLIII, 1929, 338.
- ¹⁹⁸ Čilinská Z., *Nové Zámky*, 126.
- ¹⁹⁹ Padin V. A., *Ranneslavianskie poselenija i mogilnik v rajone Trubčevska*, Sov. arch. 3, 1960, obr. 2: 4.

Bestattungsritus auf den frühmittelalterlichen Gräberfeldern in Holiare und Štúrovo

Anton Točík

Im J. 1968 erschienen in der Edition *Archaeologica Slovaca – Catalogi* die Fundberichte zweier Grabungen auf Gräberfeldern aus dem VII.–VIII. Jh., und zwar in Holiare, Bez. Komárno, und Štúrovo, Bez. Nové Zámky (siehe Anm. 1). In Anbetracht der Größe der Gräberfelder, besonders jenes in Holiare (788 Gräber), und der vorzüglichen Bodenverhältnisse in Štúrovo (280 Gräber) konnten genaue Beobachtungen hinsichtlich des Bestattungsritus gemacht werden, der auf diesen Gräberfeldern eine breite Skala von Bräuchen bei der Grablegung der Toten im VII.–VIII. Jh. umfaßt.

Form der Grabgruben

Absolutes Übergewicht haben auf diesen Gräberfeldern rechteckige Grabgruben mit geraden Wänden und gerader Sohle. Sie unterscheiden sich nur durch die Ausmaße und Tiefe. Besonders auf dem Holiarer Gräberfeld befanden sich sehr schmale Gruben (Br. 50 cm) oder umgekehrt sehr breite (bis zu 130 cm). Ein weiterer Unterschied besteht in der ungleichen Breite der Kurzseiten, wodurch trapezförmige Grabgruben entstanden. Manchmal waren wieder die Langseiten schräg ausgeschachtet, so daß die Grube oben breiter als unten war. Einen anderen Typus bilden Gruben, deren Sohle ungerade war. Am häufigsten erschienen von diesen Sohlen mit Vertiefungen bei den Kurzseiten, seltener muldenartige oder erhabene Sohlen.

Die Tiefe der Grabgruben beider Gräberfelder bewegte sich von 30 bis zu 275 cm. Im allgemeinen wiesen die Kindergräber die geringste Tiefe auf (wenn auch einige verhältnismäßig tief waren). In Holiare waren die Frauengräber beinahe ausnahmslos tief (über 100 cm), ähnlich auch die Reitergräber, und so verhielt es sich auch auf dem Štúrover Gräberfeld.

Holzkonstruktionen

Reste oder Spuren von Holzeinbauten erfaßte man auf beiden Gräberfeldern. Die einfachste Form, den Toten vor der Berührung mit der Erde zu schützen, war eine Holzdecke, die auf Stufen in den Grubenwänden lag. Die Stufen waren verschieden breit und befanden sich in verschiedener Tiefe.

Eine weitere Variante der Zurichtung waren Gruben mit Pfostenkonstruktion, die besonders häufig in Holiare vorgekommen sind. Wenn sich in der Grube vier Pfostenlöcher befanden, lagen sie entweder in den Ecken oder dicht bei den Längswänden (auf jeder Seite zwei) oder zu beiden Seiten des Toten. Gruben mit Sechspfostenkonstruktion sind auf beiden Gräberfeldern nur selten vorgekommen (in Holiare sieben Gräber, in Štúrovo eines). Die Pfostenlöcher waren zu je drei bei jeder Längswand in verschiedener Entfernung von ihr untergebracht.

Holzkonstruktionen ohne Pfosten begegneten auf

beiden Gräberfeldern häufiger. Sie bildeten mehrere Varianten. Am zahlreichsten erschien die Umstellung des Toten mit Brettern in Form eines geraden Rechteckes, wobei sich die Bretter in den Ecken berührten, in manchen Fällen aber auch kreuzten und vorragten. Manchmal waren die Längswände solcher Särge auch nach innen geschweift. Manche Gruben hatten die Wände verkleidet und auf diese Verkleidung stützte sich eine Rostkonstruktion.

Einhüllung der Toten

Einige Gräber enthielten Skelette, die nicht natürlich gelockert lagen, sondern die Arme dicht am Brustkorb und die Beine eng beieinander hatten, woraus zu entnehmen ist, daß der Tote entweder eingehüllt oder zusammengeschnürt in das Grab gelegt worden war.

Lage der Toten

Gebräuchlich war Rückenlage mit gestreckten Armen und Beinen. Seltener fand man Skelette an der Seite gebettet und in gehockter Lage vor (in Holiare fünf Gräber, in Štúrovo drei). Manchmal ruhten ein oder auch beide Arme auf der Brust oder auf dem Becken. Die Beine lagen vereinzelt voneinander oder mit gekreuzten Schienbeinen. Bauchlage, mit dem Gesicht nach unten wiesen in Holiare zwei Tote auf, in Štúrovo einer.

Doppelgräber

Zwei Erwachsene zusammen bestattet waren in Holiare in sieben, in Štúrovo in einem Grab. In Holiare waren davon in sechs und in Štúrovo in zwei Gräbern ein Erwachsener mit einem Kind (in Štúrovo waren in einem Falle zwei Kinder). Die Toten lagen entweder in gleicher oder entgegengesetzter Orientierung nebeneinander.

Reitergräber

Einen Reiter mit Pferd enthielten in Holiare 26 Gräber, in Štúrovo 10. In allen Gräbern befand sich das Pferd an der linken Seite des Reiters mit gleicher Orientierung, mit Ausnahme des Grabes 558 in Holiare, wo es an der rechten Seite des Reiters umgekehrt ausgerichtet untergebracht worden war.

Orientierung

Beide Gräberfelder gehören zu jenen, auf denen die Orientierung mit dem Kopf nach Nordwest, den Füßen nach Südost überwiegt. In Holiare waren 73,6 %, in Štúrovo 60 % der Gräber so angelegt, der Rest lag verschiedenartig.

Gestörte Gräber

Eingriffe in das Grab und Störungen der Skelette ließen sich auf beiden Gräberfeldern feststel-

len. In manchen Fällen war jedoch das Skelett ohne erkennbaren Eingriff von außen gestört, z. B. war der Schädel oder irgendein anderer Skeletteil aus seiner Lage verschoben; dies geschah wahrscheinlich beim Einsturz der vermoderten Holzkonstruktion. Bei den beabsichtigten Eingriffen in das Grab ist in beiden Fundorten eine gewisse Regelmäßigkeit zu beobachten und es sind mehrere Arten der Störung unterscheidbar, so z. B. das Stehlen des Schädels, der in drei Štúrover Gräbern fehlte, oder das Verlagern des Schädels (z. B. auf das Becken), das in Holiare und in Štúrovo in je drei Gräbern vorgekommen ist. Öfters erfaßte man eine Störung des Oberkörpers oder nur des Beckens des Toten. Vermutlich ging es in diesen Fällen den Störern nur um den Raub des vor allem in der Gürtelgegend untergebrachten Inventars (Beschlaggarnituren). Es sind noch Gräber zu erwähnen, in denen die Stelle des Eingriffes schwer zu bestimmen geht, weil die ganzen Skelette breitgeworfen waren, manchmal sogar in der Füllerde der Grube.

Abstellung der Beigaben

Es scheint, daß die Unterbringung der Beigaben keiner Regel oder Gesetzmäßigkeit unterworfen war, sie befanden sich nämlich an den verschiedensten Stellen im Grab. Doch beobachtete man die Unterbringung eines betreffenden Gegenstandes an der gleichen Stelle verhältnismäßig häufig. So befand sich z. B. Keramik (in Holiare in 188 Gräbern, in Štúrovo in 136) am häufigsten in der Fußgegend, ähnlich auch Tierknochen (in Holiare gewöhnlich Knochen von Rind, Schaf, Ziege, in Štúrovo mehr Geflügelknochen) und Eimer (in Holiare wiesen sie 29, in Štúrovo 5 Gräber auf). Eierschalen (Holiare 45 Gräber, Štúrovo 12 Gräber), Pinzetten, Spinnwirbel und Nadelbehälter (zahlreich in Frauengräbern) befanden sich an verschiedenen Stellen um das Skelett herum. Schließlich erfaßte man noch in vielen Fällen Beigaben (z. B. Tierknochen u. a.) direkt auf dem Skelett oder auf dem Gesicht, was sicherlich dafür spricht, daß sie ursprünglich auf den Sarg abgestellt worden waren und nur nach dessen Vermoderation auf das Skelett geraten sind.

Abschließend kann noch gesagt werden, daß ungeachtet der Erfassung von Gräbern sowohl aus dem VII. als auch VIII. Jh. zwischen ihnen kein Unterschied in der Bestattungsart erkannt werden konnte.

DRUHÉ PREDVELKOMORAVSKÉ POHREBISKO V RADVANI NAD DUNAJOM

ZLATA ČILINSKA

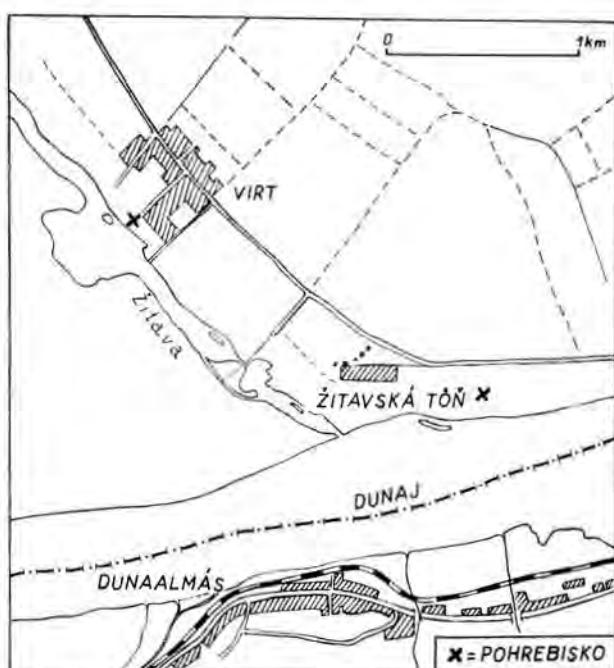
Ku kostrovým pohrebiskám z VII.-VIII. stor. na juhozápadnom Slovensku pribudlo roku 1968 ďalšie, a to v jeho najjužnejšej časti, na sútoku Dunaja a Žitavy v obci Radvaň nad Dunajom, v osade Virt. Názov obce iste mnohým pripomína známe pohrebisko z toho istého obdobia v Žitavskej Tôni, ktorá je osadou obce Radvaň nad Dunajom.¹ Obidve pohrebiská sú od seba vzdialené vzdušnou čiarou asi 2 km a bude treba medzi nimi hľadať súvis. Hoci pohrebisko vo Virte nie je preskúmané celé, nebude na škodu podať o ňom predbežnú správu.

Hlášenie o porušovaní hrobov vo Virte dostal Archeologický ústav SAV v máji 1968 od V. Budinského - Kričku. Po obhlidke lokality M. Rejholecovo, ktorá hlásila neustále pokračujúce porušovanie hrobov, rozhodlo riaditeľstvo ústavu urobiť na mieste záchranný výskum; uskutočnil ho E. Rejholec.

Pohrebisko sa nachádza na juhozápadnom okraji osady Virt, na terase rieky Žitavy. Na tomto mieste stávalo miestne JRD kúpalisko a pri hĺbení bazénu a úprave jeho okolia sa zničilo vyše 100 hrobov. Záchranným výskumom sa odkrylo 139 kostrových hrobov. V 15 hroboch boli pochované deti a v 124 hroboch dospelí, v piatich z tohto počtu hrobov dospelých ležali dvaja jedinci, v štyroch jazdec s koňom.

Spôsob pochovávania nevybočuje z rámca pohrebného rítu na ostatných sútekých pohrebiskách.² Treba však upozorniť, že o hrobových jamách a najmä o ich hĺbke sú naše poznatky neúplné, pretože plocha, na ktorej sa pohrebisko nachádza, bola upravovaná a jej povrchová vrstva sa odstraňovala buldozérom. Napriek tomu možno konštatovať, že hrobové jamy boli obdĺžnikové a (okrem niekoľkých) mali rovné dno a steny. Zachovali sa stopy drevených konštrukcií – kolové jamky na dne v rohoch jamy; niekedy boli kolové jamky po tri pozdĺž dlhších stien.

Mŕtvyh vkladali do hrobu podľa vtedajších zvyklostí na chrbát s natiahnutými končatinami, hlavou na severozápad. V štyroch hroboch boli kostry v sediacej polohe, podobne ako v Devínskej Novej Vsi.³ V ďalších štyroch hroboch boli kostry uložené na boku v skrčenej polohe. Vo dvoch z týchto ôsmich hrobov sa našli železné pracky, v jednom dve krúžkové náušnice bez priveskov; ostatné hroby neobsahovali okrem kostry žiadny inventár. Ako som už spomenula, v štyroch hroboch bol pochovaný jazdec s koňom, ktorý ležal po ľavom boku jazdca a bol rovnako ako on orientovaný. Tým sa pohrebisko vo Virte zaraďuje k skupine pohrebisk s podobným uložením koňa.⁴ Nedaleké pohrebisko v Žitavskej Tôni patrí k druhej skupine s opačne uloženým koňom.⁵

Obr. 1. Situačný náčrt polohy pohrebiska vo Virte a Žitavskej Tôni.

Z preskúmaných hrobov bolo 15 % porušených; je to relatívne vysoké percento a zo slovenských predveľkomoravských pohrebísk má viac takýchto hrobov iba pohrebisko v Žitavskej Tôni.⁶ Na obidvoch pohrebiskách boli porušené predovšetkým jazdecké hroby.⁷

Porušovaniu hrobov, jeho príčinám a spôsobu sa venovalo niekoľko bádateľov.⁸ Ich názory sa líšia pokiaľ ide o dôvod porušovania. Niektorí sa domnievajú, že hroby sa porušovali z rituálnych dôvodov,⁹ iní zasa, že ide o vykradnuté hroby, v ktorých vykrádači nešetrne rozhádzali kostru.¹⁰ Pri porovnávaní porušených hrobov sa nájdu dôkazy na podopretie jedného i druhého názoru. V niektorých prípadoch boli však časti kostry rozmiestené tak, že ľahko určíť príčinu porušenia. Napr. vo Virte v hrobe 55 ležala celá neporušená kostra, iba lebka bola pri ľavej stehbovej kosti, zatiaľ čo mandibula ostala na pôvodnom mieste, trochu vysunutá k ľavému ramenu. Z inventára hrobu sa našiel iba fragment železnej tyčinky z pracky alebo krúžku. Teda hrob pravdepodobne neboli vykradnutý, ale ani o vampirizme nemožno hovoriť. Porušenie totiž nastalo až po uvoľnení svalov a šliach, lebo mandibula bola oddelená od lebky, čo znamená, že medzi pochovaním a porušením uplynul dlhší čas, ktorý pri vampirizme nemožno predpokladať.

Inventár z pohrebiska vo Virte je nepočetný a všeobecne možno povedať aj chudobný. Nenachádzame tu honosné súpravy opaskov, ani ženské šperky. Aj napriek vysokému percentu porušených hrobov, ktoré možno klasifikovať ako vykradnuté, nemôžeme predpokladať, že pohrebisko bolo pôvodne bohatšie, pretože ani neporušené hroby neobsahovali materiál, ktorý by svedčil o väčšej materijalnosti pochovaných.

Najpočetnejším inventárom na pohrebisku bola keramika; jej druhy a tvary sú obvyklé ako na ostatných predveľkomoravských pohrebiskách; ide o podunajský a potiský typ. V jednom hrobe sa našiel sedý hrniec a vo dvoch hroboch zvláštne tvary hrncov s lištami.

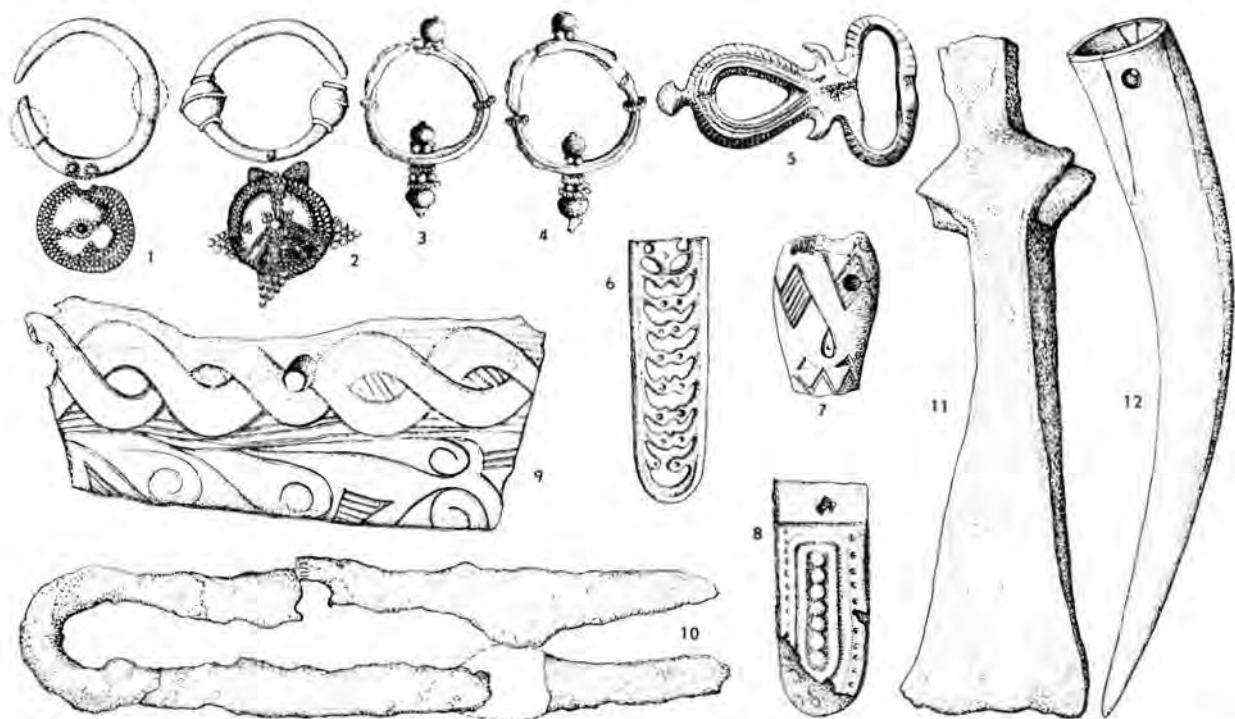
Prevažná časť virtských hrncov patrí k typu, ktorý J. Eisner nazval potiským a charakterizoval ho v podstate ako hrubú keramiku zhotovenú v ruke.¹¹ Sú to spravidla nevhľadné, z hrubého materiálu vyrobené, slabo vypálené hrnce, často s vrúbkovaným okrajom. J. Eisner zhŕnul pod „potiský typ“ vlastne všetku keramiku z predveľkomoravských pohrebísk, ktorá nepatrí k podunajskému typu,¹² t. j. k typickým slovanským hrncom vyrobeným na kruhu, zdobeným vlnovkami

a liniami, niekedy vpichmi, čiarkami atď. Niektedy sú však bádatelia odôvodnené v rozpakoch, ku ktorému Eisnerovmu typu niektoré tvary zaradili. Aj sám J. Eisner konštatoval, že hrnce potiského typu vyrábali sice ľahciari než hrnce podunajského typu, ale všetci pochádzali z toho istého kmeňa, preto ich výrobky niekedy ľahko odlišiť.¹³

Keramiku z predveľkomoravských pohrebísk treba rozdeľovať predovšetkým na úžitkovú – vyrobenú na kruhu, a na hrubú – zhotovenú v ruke. Úžitkovú keramiku možno typologicky triediť vzhľadom na to, že na kruhu sa vyrábali hrnce podľa istých kritérií a isté ich typy sa hotovili v dielňach alebo ich robili samostatní hrnciari. Túto keramiku možno čiastočne deliť aj regionálne, čo do istej miery svedčí o okruhoch pôsobnosti hrnciarov alebo hrnciarskych dielní.¹⁴ Preto úžitkovú keramiku možno označiť ako typ a vzhľadom na jej pôvod nazvať ho – ako J. Eisner – podunajským. Toto však nie je možné pri keramike zhotovenej v ruke. Táto po domácky vyrobená keramika má svojrázny charakter a hotovila sa bez akýchkoľvek požiadaviek na tvar a kvalitu. Okrem niekoľkých výnimiek¹⁵ sa väčšina bádateľov zhoduje v tom, že ide o neúžitkovú keramiku, vyrobenú výhradne na rituálne účely.¹⁶ Je nepopierateľné, že z uvedeného rozdelenia sú aj výnimky. Medzi keramikou vyrobenou v ruke nájdú sa tvarové napodobeniny keramiky vyrobenej na kruhu, ktoré sa s predlohou zhodujú podľa stupňa zručnosti domáceho výrobcu.¹⁷ Od zručnosti domáceho hrnciara-neodborníka závisel tvar a vzhľad hrnca vyrobeného v ruke, preto nepovažujeme za potrebné určovať túto keramiku ako typ. Isté tvary tejto keramiky sú si podobné, ale je to iba nepatrny zlomok jej celkového počtu, ktorý nemôže určovať typ.

Nesmieme však zabúdať, že problém v ruke robenej keramiky sa nedá definitívne vyriešiť bez pomoci keramického materiálu zo súvetských sídlisk. V nepatrnom počte odkrytých chát (Devinska Nová Ves-Ďalšie Topolite,¹⁸ Prša¹⁹ a Šaľa²⁰) sa nenašla v ruke zhotovená keramika, čo nás utvrdzuje v domienke, že ide o keramiku rituálnu.

Čo sa týka datovania, treba konštatovať, že v ruke zhotovená keramika sa nachádza prevažne v hroboch staršieho horizontu a na pohrebiskách z VIII. stor. takmer chýba.²¹ Niektorí bádatelia sa domnievajú, že v ruke zhotovená keramika – Eisnerov „potiský typ“ – má etnický charakter.²² Zdá sa však, že ide predovšetkým o chronologickú záležitosť, a to už aj preto, lebo, ako sme uviedli, vyskytuje sa najmä v hroboch zo VII. stor. V VIII.

Obr. 2. Virt. Výber inventára. 1, 2 – hrob 46; 3, 4 – hrob 10; 5, 8, 10 – hrob 88; 6 – hrob 44; 7 – hrob 12; 9 – zber; 11 – hrob 112; 12 – hrob 65.

stor. táto keramika ustupuje hrncom vyrobeným na kruhu, ktoré sa začali objavovať v polovici VII. stor.²³ S rozširovaním a udomáčňovaním hrnčiariskeho kruhu rozmáhala sa aj výroba keramiky podunajského typu, preto sa v VIII. stor. dostáva častejšie do hrobov než keramika zhotovená v ruke.

Vo Virte v hrobe 4 bol spolu s hrubým, v ruke vyrobeným hrncom aj šedý hrniec z plaveného materiálu. Je to typ patriaci do V. skupiny podľa triedenia D. Bialekovej,²⁴ ktorá tieto takmer dvojkónické hrnce kladie do druhej polovice VII. stor.²⁵ a ich pôvod vidí na Západe.²⁶

Zo ženských ozdôb sa na pohrebisku vo Virte našli najmä náušnice. K najstaršiemu a zároveň najzaujímavejšiemu typu patria dve strieborné hviezdicové náušnice z hrobu 46. Obidve sú veľmi poškodené²⁷ a výzdobu hviezdice nemožno do detailov rekonštruovať. Na konci dolného a v strede bočného oblúka sú žaludovité bubienky a na dolnom oblúku dve polkulky orámované granulovanými zrnkami. Hviezdica je dutá, polkulovitá, zdobená granuláciou a liliigránom. Zadná časť (pravdepodobne rovný plech) je poškodená. Zo základného tvaru vybiehajú tri súmerne rozložené laloky zdobené granuláciou. Tvarom i výzdobou sú im veľmi blízke náušnice z Čadavice,²⁸ ktoré sa považujú za slovanský šperk. V tejto súvislosti chce-

me poukázať na potrebu venovať pozornosť strieborným tepaným mesiačkovitým náušniciam s hviezdicovým priveskom — holiarskemu typu,²⁹ ktorý vytvára samostatný okruh ženského šperku v VII. stor.

V hrobe 46 sa spolu s hviezdicovými náušnicami našli ďalšie strieborné (?) náušnice s veľkými guľkami pripevnenými priamo k oblúku. Podobné náušnice, no s menšou guľkou, sú z hrobu 102 a 121. Tento typ náušnic sa vyskytuje na pohrebiskách všeobecne v druhej polovici VII. stor. v celej Karpatskej kotline.³⁰ Náušnice s menšou guľkou sú častejšie a nachádzajú sa aj v hroboch mužov, zatiaľ čo náušnice s väčšou guľkou sú pomerejne zriedkavé a len v hroboch žien.³¹

Hroziakové náušnice sú z troch hrobov. Jeden exemplár (z hrobu 83) má hroziakový privesok, zatiaľ čo pri druhej náušnici sa našlo iba jedno zrno, ostatné po rozpadnutí boli asi strávené. Je to svedectvo o technike výroby hroziakovitých náušnic, ktoré neboli liate vcelku, ale zrnká sa vyrábali zvlášť a potom sa spájali.³²

Za najmladšie náušnice na pohrebisku vo Virte možno považovať náušnice nemesvöldského (edels-talského) typu, ktoré majú kruhový oblúk. Prívesky guľatého korálku sú rôzne upravené: v bronzových objímkach alebo v pseudogranulovaných

prstencoch. Najhônosnejšie náušnice sú z hrobu 10; majú obojstranný prívesok na dolnom oblúku a ďalší na hornom oblúku. Všetky náušnicové oblúky sú kruhové, z čoho vyplýva, že ide o starší typ nemesvöldských náušníc, ktorých výskyt možno na pohrebiskách sledovať od polovice VII. stor.³³ Vo Virte sa nenašla ani jedna náušnica s oválnym oblúkom a podlhovastým skleneným príveskom, ktoré sú príznačné pre mladšiu a najmladšiu fázu slovansko-avarských pohrebísk.³⁴

V rámci ženského šperku sa zastavíme ešte pri ozdobách šije, t. j. náhrdelníkoch, resp. korálkoch. Na pohrebisku vo Virte bolo celkove korálkov veľmi málo. Našli sa v siedmich hroboch, sú drobné, pastózne, tvaru melónového zrna, kubooktaedrické a členené valcovité. V troch hroboch sa vyskytli kovové korálky, veľmi zriedkavé na predveľkomoravských pohrebískach; sú z bronzu alebo ne-kvalitného striebra. V hojnejšom počte sa našli iba na pohrebisku v Želoveciach, kde patria do staršieho horizontu.³⁵ Do VII. stor. ich možno datovať aj vo Virte.

Pri sledovaní ozdob dostávame sa k mužskému šperku. Je skoro zákonité, že na súvtekých pohrebiskách veľmi výrazne vystupujú zdobené opasky. Nie však vo Virte. V 139 odkrytých hroboch sa nezistila ani jediná súprava opaska. V hrobe 44 sa našlo iba jedno liate nákončie a v hrobe 88 lepané nákončie a byzantská pracka.³⁶ V ostatných hroboch neboli ani zvyšky garnitúr opaskov, ktoré by sa boli zachovali aj pri vykrádaní hrobov. Garnitúry sa však nenachádzajú ani v neporušených hroboch. Neporušený bol aj hrob 44, v ktorom sa našlo iba nákončie na konci opaska, ale žiadne iné kovanie na opasku nebolo. V neporušenom jazdeckom hrobe 47 boli dve železné pracky, ktoré svedčia o dvoch opaskoch, ani jeden z nich však nebol zdobený kovaniemi.

V mužských hroboch sa nachádzali zbrane. Romboidná strelka bola v hrobe 44, strelka so spätnými krídelkami v hrobe 61 a 62, trojostré strelky v hrobe 88 a 108. V šiestich hroboch sa našla kopija alebo oštěp, v jednom hrobe sekera. Z týchto hrobov možno za bojovnícke označiť hroby s kopijou, oštěpom, ako aj hrob 88, v ktorom boli dve strelky a sekera. Hroby, v ktorých sa našla iba jedna strelka, nemožno považovať za hroby bojovníkov. Ojedinelé strelky iste majú nejaký význam, do hrobu sa dostali azda z rituálnych príčin, čo dnes ešte ľahko dokázať.

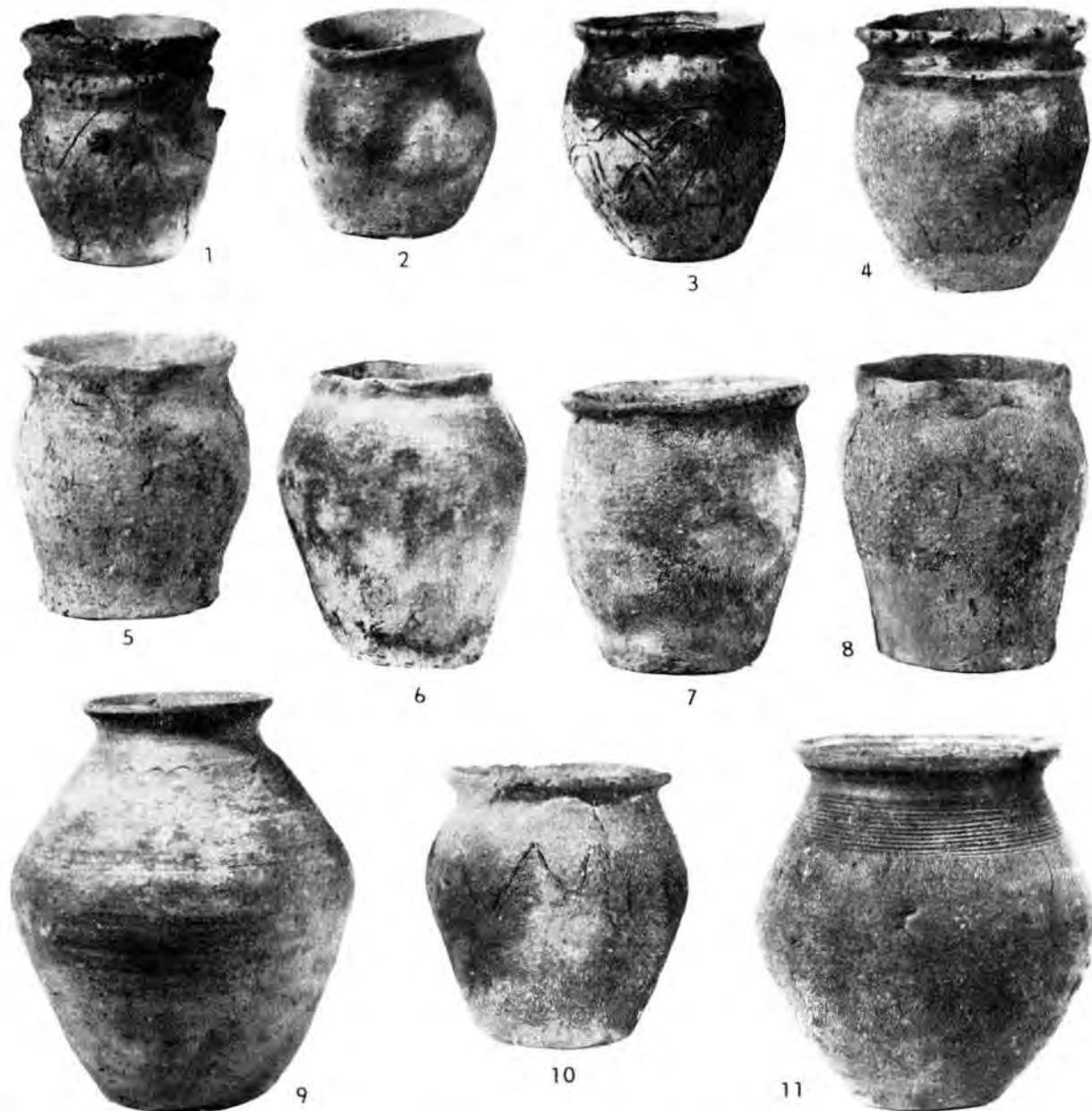
Z ostatných nálezov si zasluhuje pozornosť kosená hlavica bičiska a železné nožnice. Na pohrebisku sa vo viacerých hroboch vyskytli vedierka

(jedno s bronzovými obroučami), hrebeň, ploché i dvojkónické prasleny, kosák, kresadlá s kamienkami, rohovité kostene predmety neznámeho účelu a šidlá.

Zo štyroch jazdeckých hrobov sa časti konského postroja — zubadlo a strmene — našli iba v jednom neporušenom jazdeckom hrobe (47). Zubadlo je dvojdielne, s koncami zohnutými do krúžkov, bez bočníc aké sa vyskytujú v staršom horizonte. Do tohto časového úseku patria aj strmene; sú okrúhle, s vysokým uchom.³⁷

Pri záverečných úvahách treba mať na zreteli, že pohrebisko vo Virte nie je prekopané celé a zatiaľ nemožno určiť ani aká jeho časť bola preskúmaná. Okrem hrobov zničených pri stavbe bazénu nie je zistené koľko neprebádaných hrobov ostalo v neodkrytej časti pohrebiska, nemôžeme preto určiť ani veľkosť, ani časové rozpätie používania pohrebiska. Všetky tu urobené závery (včítane datovania) treba považovať za hypotézy, ktoré ďalší výskum potvrdí, alebo vyvráti.

Pohrebisko vo Virte možno datovať iba podľa inventára, ktorý je zlomkovitý, a preto sa dá ľahko použiť ako datovacie kritérium. Na to sa hodí iba niekoľko druhov predmetov z inventára a práve tie sú vo Virte pomerne vzácné. Pochovávať sa začalo v severnej časti pohrebiska a pokračovalo sa smerom na juh, k rieke. Čas začiatku pochovávania určujú hviezdicové náušnice z hrobu 46 a guľovité náušnice z hrobu 46, 102 a 121. Hviezdicové náušnice sa vyskytujú vždy s inventárom z druhej polovice VII. stor.³⁸ Virtským náušniciam je veľmi blízka náušnica z pokladu v Zemianskom Vrbovku, ktorá sa našla s byzantskými mincami z druhej polovice VI. stor.³⁹ Podobne ako hviezdicové náušnice možno datovať aj kovové korálky, ktoré sa vyskytujú pred rokom 700.⁴⁰ V severnej časti pohrebiska sa takéto korálky našli aj v hrobe 40, ktorý bol pod hrobov 39, datovaným do mladšieho horizontu dvojkónickým praslenom. Za včasné zaradenie pohrebiska sa prihovára aj v ruke vyrobená keramika, ktorá prevažuje. Hrniec zhotovený v ruke sa našiel v hrobe 49; tento hrob bol pod hrobov 50, v ktorom sa našiel podunajský typ hrnca vyrobeného na kruhu. Podľa všetkého sa zdá, že pohrebisko sa začalo používať v polovici VII. stor., ľahšie však možno určiť čas ukončenia pochovávania na ňom. Z predmetov použiteľných ako datovacie kritérium chýbajú liate garnitúry opaskov; jedno liate nákončie s atypickým ornamentom možno pri datovaní ľahko upotrebiť. Oprieť sa možno iba o náušnice nemesvöldského typu. Ako sme uviedli, našli sa náušnice len

Obr. 3. Virt. Výber keramiky. 1 – hrob 23; 2 – hrob 16; 3 – hrob 121; 4 – hrob 130; 5 – hrob 2; 6 – hrob 47; 7 – hrob 1; 8 – hrob 83; 9 – hrob 3; 10 – hrob 4; 11 – hrob 49.

s kruhovým oblúkom a s guľatými pastoznými príveskami. Vyskytujú sa v druhej polovici VII. stor., ale aj v VIII. stor.⁴¹ Nenašli sme ani jednu oválnu náušnicu s podlhovastým skleneným príveskom, ktoré sú charakteristické pre VIII. stor. a začiatok ich výskytu možno položiť do jeho prvej štvrtiny. Z toho vyplýva, že za dnešného stavu výskumu virtského pohrebiska možno ukončenie pochovávania datovať na začiatok VIII. stor.

Spomenuté obdobie pripomína vznik nedalekého pohrebiska v Žitavskej Tôni. Iste nemožno dávať do súvisu vznik jedného a koniec používania dru-

hého pohrebiska, už vzhľadom na pravdepodobné rozdielne spoločenské postavenie obidvoch osád, ku ktorým pohrebiská patrili. Zatiaľ čo v Žitavskej Tôni bola časť hrobov veľmi bohatá, vo Virte sa doteraz nenašiel ani jediný bohatý hrob. O súvise oboch pohrebisk by sa dalo uvažovať, ak by sa v nepreskúmanej časti pohrebiska vo Virte odkryli bohaté hroby. Podobne to bolo aj v Žitavskej Tôni, kde jednu časť pohrebiska tvorili bohaté, najmä jazdecké hroby (našli sa v nich zlaté a pozlátené ozdoby jazdca i koňa),⁴² a druhá časť — včítane jazdeckých hrobov — bola chudobná.⁴³

Tento fakt znemožňuje predpokladať vo Virte podobnú situáciu ako v Kiskőrösí, kde v polohe Vágohíd boli pochovaní spoločensky vyššie postavení jedinci⁴⁴ a v polohe Városalatt nemajetnejší.⁴⁵

Preskúmanie celého pohrebiska si vyžaduje aj hypotéza o prerušení pochovávania vo Virte a założení nového pohrebiska v Žitavskej Tôni obyvateľmi jednej (tej istej) osady, ktorá strážila dôležitý brod pri sútoku Dunaja a Žitavy. Takúto hypotézu by oprávňovalo chronologické zaradenie obidvoch pohrebísk. Proti nej však stojia niektoré

okolnosti, napr. rozdielne ukladanie jazdca a koňa do hrobu na obidvoch pohrebískach. Nepoznáme totiž prípad, že to isté obyvateľstvo v priebehu pochovávania mení jeho spôsob.

A tak ostáva urobiť definitívne závery až po preskúmaní celého pohrebiska vo Virte. Výskum bude treba ukončiť v čo najkratšom čase, aby sa mohli riešiť dôležité chronologické, spoločenské, etnické a ekonomicke otázky osídlenia severného brehu Dunaja v VII. a VIII. storočí.

Poznámky

¹ Budinský-Krička V., *Pohrebisko z neskorej doby avarskej v Žitavskej Tôni na Slovensku*, SIA IV-1, 1956, 5–131. Čilinská Z., *Slovansko-avariské pohrebisko v Žitavskej Tôni*, SIA XI-1, 1963, 83–120.

² Čilinská Z., *Slawisch-awarisches Gräberfeld in Nové Zámky*, Bratislava 1966, 103 n.

³ Eisner J., *Devinska Nová Ves*, Bratislava 1952, 240.

⁴ Čilinská Z., *Slawisch-awarisches Gräberfeld in Nové Zámky*, 121, 122.

⁵ Tamže.

⁶ Budinský-Krička V., *Pohrebisko z doby avarskej ríše v Žitavskej Tôni*, 45. Čilinská Z., *Slovansko-avariské pohrebisko v Žitavskej Tôni*, 98.

⁷ Zo štyroch jazdeckých hrobov sú vo Virte porušené tri.

⁸ Súhrn literatúry pozri: Čilinská Z., *Slawisch-awarisches Gräberfeld in Nové Zámky*, 123.

⁹ Eisner J., *Devinska Nová Ves*, 240, 242. Budinský-Krička V., *Pohrebisko z doby avarskej ríše v Žitavskej Tôni*, 45–47.

¹⁰ Kraskovská L., *Pohrebisko v Bernolákové*, SIA X-2, 1962, 447. Horváth T., *Die avarischen Gräberfelder von Ullő und Kiskőrös*, AH XIX, 1935, 57 n.

¹¹ Eisner J., *Devinska Nová Ves*, 261.

¹² Tamže, 254.

¹³ Tamže, 264.

¹⁴ Točík A., *Pohrebisko a sídlisko z doby avarskej ríše v Prši*, SIA XI-1, 1963, 162 n.

¹⁵ Szőke B., *Az avarkori temetők „nomád“ kerámiája*, AÉ LXXXIV, 1957, 53 n.

¹⁶ Čilinská Z., *Slawisch-awarisches Gräberfeld in Nové Zámky*, 137.

¹⁷ Tamže, 128.

¹⁸ Eisner J., *Devinska Nová Ves*, 262.

¹⁹ Točík A., *Pohrebisko a sídlisko z doby avarskej ríše v Prši*, 161.

²⁰ Nepublikované.

²¹ Čilinská Z., *Slawisch-awarisches Gräberfeld in Nové Zámky*, 137.

²² Szőke B., *Az avarkori temetők*, 53 n.

²³ Čilinská Z., l. c., 203.

²⁴ Bialeková D., *Zur Frage der grauen Keramik auf Gräberfeldern der Awarenzeit im Karpatenbecken*, SIA XVI-1, 1968, 214.

²⁵ Tamže, 218.

²⁶ Tamže, 220.

²⁷ Náušnice sú v laboratóriu Univerzity J. E. P. v Brne, kde sa azda najnovšimi konzervačnými metódami a technikou podari z rozpadnutých častí rekonštruovať celok.

²⁸ Werner J., *Slawische Bügelfibeln des 7. Jahrhunderts*, Reinecke Festschrift, Mainz 1950, 167 n. Sloboda B., *Poklad byzantského kovotepce v Žemianskom Vrbovku*, PA XLVI, 1953, 33 n.

²⁹ Čilinská Z., *Včasnostredoveké pohrebisko v Želovciach*, AR XIX, 1967, 668.

³⁰ Kovrig I., *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Alattyán*, AH XL, 1963, 142 n.

³¹ Szabó J., *Koraavarkori sírleletek Tarnaméráról*, Heves megyei múzeumok közleményei III, 1965, 29 n.

³² Čilinská Z., *Slawisch-awarisches Gräberfeld in Nové Zámky*, 148.

³³ Tamže, 144, 201, 202.

³⁴ Tamže, 146 n., 202.

³⁵ Nepublikované.

³⁶ Hrob 88 bol porušený zemnými prácam; z kostry sa zachovali dolné končatiny.

³⁷ Kovrig I., *Adatok az avar megszállás kérdéséhez*, AÉ 82, 1955, 30–44.

³⁸ Pozri pozn. 28.

³⁹ Sloboda B., *Poklad byzantského kovotepce*, 50 n.

⁴⁰ V Želovciach (nepublikované) sa nenachádzajú s náušnicami nemesvöldského typu.

⁴¹ Čilinská Z., *Slawisch-awarisches Gräberfeld in Nové Zámky*, 201.

⁴² Budinský-Krička V., *Pohrebisko z doby avarskej ríše v Žitavskej Tôni*, 5 n.

⁴³ Čilinská Z., *Včasnostredoveké pohrebisko v Žitavskej Tôni*, 87 n.

⁴⁴ László Gy., *Études archéologiques sur l'histoire de la société des Avars*, AH XXXIV, 1955, 21–52.

⁴⁵ Horváth T., l. c., 34 n.

Ein zweites vorgroßmährisches Gräberfeld in Radvaň nad Dunajom

Zlata Čilinská

Im J. 1968 erfolgte durch das Archäologische Institut der Slowakischen Akademie der Wissenschaften zu Nitra eine Rettungsgrabung auf dem Gräberfeld in Radvaň nad Dunajom, Gemeindeteil Virt. Vor Grabungsbeginn wurden beim Bau eines Schwimmbades über 100 Gräber vernichtet. Auf dem Gelände in der Umgebung des Bassins deckte man 139 Gräber ab, d. h. einen Gräberfeldabschnitt. Heute kann noch nicht abgeschätzt werden, wieviel Gräber dort noch zu untersuchen verblieben sind.

Über die Grabgruben weiß man sehr wenig, da die Oberflächenschicht beinahe bis zu den Skeletten vom Bulldozer weggeschürt worden ist. Die Skelette lagen auf dem Rücken mit gestreckten Gliedmaßen und dem Kopf nach NW orientiert. In vier Gräbern befand sich an der linken Seite des Reiters ein gleichorientiertes Pferd. Über 15 % der Gräber war gestört.

Das Gräberfeld erwies sich allgemein als recht ärmlich, kein einziges reiches Grab wurde ergraben. In den gestörten Gräbern — vorausgesetzt, daß sie ausgeraubt waren — erhielten sich nicht einmal Spuren kostbarerer Gegenstände (Gürtelgarnituren) und genauso fand man auch nichts in den ungestörten Gräbern.

Im Inventar ist am häufigsten Keramik vertreten, überwiegend grobe handgefertigte Töpfe, die vor allem in das VII. Jh. gehören. Die scheiben gedrehten Töpfe des Donau-Typus waren teilweise mit ihnen zeitgleich, im VIII. Jh. überlebten sie und mit dem Überhandnehmen der Töpferscheibe gelangten sie auch häufiger in die Gräber, so daß in ihnen die handgefertigte Ware zurücktrat. Vom Frauenschmuck sind die mit Filigran und Granulation versehenen Silberohrringe mit Sternzier am interessantesten. Sie stellen einen allgemein als slawischer Schmuck anerkannten und in das VII. Jh. datierten Ohrringtypus dar. In Virt sind diese Ohrringe zusammen mit solchen, die ein hohles Kugelchen als Anhänger aufweisen, am ältesten. Jünger sind die Exemplare des Nemesvölgy (Edelstal)-Typus mit rundem Bogen und einfachem Anhänger. Dieser Ohrringtypus erscheint auf den Gräberfeldern ab Mitte des VII. Jh., später tritt er vor jenen mit ovalem Bogen und länglicher Glasperle zurück, die aber in Virt in keinem einzigen Grab zum Vorschein gekommen

sind. Von den wenigen Perlen, die das Gräberfeld liefert hat, sind für die Datierung die metallenen am bedeutendsten, die auf den nach 700 angelegten Gräberfeldern nicht gefunden zu werden pflegen.

An Männer schmuck ist das Gräberfeld von Virt noch ärmer. Man fand keine einzige Gürtel garnitur, nicht einmal in ungestörten Gräbern. Eine gegossene Riemenzunge ergab das ungestörte Grab 44, eine getriebene das Grab 88 in Vergesellschaftung einer byzantinischen Schnalle, doch wurde dieses Grab bei den Erdarbeiten gestört. Von Waffen waren hier Lanzen- und Pfeilspitzen und eine Axt vertreten. Interessant und ungewöhnlich selten sind ein Peitschenkopf und eine Eisenschere. Von den vier Reitergräbern waren drei gestört, Teile der Pferdeschirrung traten nur im ungestörten Grab 47 zutage. Eine Trense ohne Querstangen und runde Steigbügel mit hoher Riemenöse melden sich in das VII. Jh.

Bei den abschließenden Erwägungen muß berücksichtigt werden, daß das Gräberfeld nicht ganz untersucht ist, weswegen nur hypothetische Schlußfolgerungen ausgesprochen werden können, die entweder bestätigt oder widerlegt werden.

Datierbar ist das Gräberfeld an Hand des angeführten Inventars. Seine Belegung begann im Nordteil, die dann in südlicher Richtung fortsetzte. Den Belegungsbeginn bestimmen die Ohrringe mit Sternzier, jene mit kugeligem Anhänger und die Metallperlen. Für eine Frühdatierung des Gräberfeldes spricht auch der überwiegende Teil der handgefertigten Keramik und ein grauer Topf. Allen Anzeichen nach dürften die Anfänge des Gräberfeldes zur Mitte des VII. Jh. datierbar sein. Schwerer zu bestimmen ist allerdings sein Abbruch. Von datierbaren Funden fehlen die gegossenen Gürtelgarnituren. Einen Anhaltspunkt bieten nur die Ohrringe vom Nemesvölgy-Typus mit rundem Ringbogen, die im ersten Viertel des VIII. Jh. von Ohrringen mit ovalem Bogen abgelöst wurden; diese fand man aber nicht in Virt, d. h. daß vermutlich das Gräberfeld Anfang des VIII. Jh. aufgelassen wurde.

Über die gesellschaftliche Stellung der Siedlung, zu welcher das Gräberfeld gehört hat, kann beim gegenwärtigen Grabungsstand in Virt nur schwer etwas gesagt werden. In Anbetracht seiner Lage

beim Zusammenfluß der Donau und Žitava dürfte wohl eine Wachtsiedlung in Frage kommen. So klassifizierte V. Budinský - Krička das unweite, etwa 3 km vom Virter entfernte Gräberfeld von Žitavská Tôň. Nach Abdeckung des ge-

samten Gräberfeldes wird zwischen beiden ein Zusammenhang gesucht werden müssen, auch schon deswegen, weil es den Anschein hat, als ob jenes von Virt gerade damals aufgelassen wurde, als das in Žitavská Tôň entstand.

Übersetzt von B. Nieburová

**DEVÍNSKA-NOVÁ-VES-KULTUR
ODER AWARISCH-SLAWISCHE
BZW. SLAWISCH-AWARISCHE KULTUR?**

WITOLD HENSEL

Des öfteren hatte ich schon Gelegenheit,¹ die besonderen Verdienste meines langjährigen Freundes, Prof. Dr. Jozef Poulik, korrespondierendes Mitglied der Tschechoslowakischen Akademie der Wissenschaften, um die Entwicklung des Wissens über die frühmittelalterliche Geschichte Mitteleuropas hervorzuheben. Heute, anlässlich meiner Beteiligung an der Festschrift zum 60. Geburtstag Prof. Dr. J. Pouliks, in welcher seine hervorragenden wissenschaftlichen Errungenschaften und solche auf dem Gebiet des archäologischen Denkmalschutzes in seinem Land, wie auch seine Bemühungen um die Festigung der freundschaftlichen Beziehungen unter den Wissenschaftlern verschiedener Länder gewürdigt werden, möchte ich, in Anlehnung an seine vielen Arbeiten, die sich mit den gegenseitigen Beziehungen der Slawen zu den Awaren befassen, ein paar Worte zu einem eher archäologisch-theoretischen als meritorischen Thema bezüglich dieser Frage sagen. Ich möchte hier nur daran erinnern, daß sich J. Poulik schon in seinem ersten großen Werk *Staroslovanská Morava*² sehr treffend zum Thema der kulturellen Kontakte, die einst zwischen den Awaren und den Slawen bestanden haben, geäußert hat. Die diesbezüglichen guten Traditionen solcher Gelehrten wie L. Niederle³ oder J. Eisner⁴ fortsetzend, wies er auf die Notwendigkeit hin, in den Beurteilungen Maß zu halten und warnte vor einer zu einseitigen Auffassung dieser außerordentlich komplizierten Frage. Neuere Publikationen von J. Eisner⁵ wie auch weitere Forschungen von J. Poulik, A. Točík⁶ und einer Reihe jüngerer tschechischer, slowakischer wie auch ungarischer Wissenschaftler haben die Richtigkeit dieser Stellungnahme vollauf bestätigt.

Unter dem Einfluß von J. Hampel und L. Niederle⁷ und im Zusammenhang mit den auf verschiedenen Fundplätzen, insbesondere Nekropolen, festgestellten gemischten Kulturelementen,

deren Merkmale sowohl für die Slawen als auch für die Awaren charakteristisch sind, begann man diese in der Fachliteratur als awarisch-slawisch oder auch slawisch-awarenisch zu bezeichnen.⁸ Für die hier auftretenden Altsachen wird die Benennung awarisch-slawische Kultur oder Gruppe angewandt.⁹ Die Anwendung eben dieser ethnischen Bezeichnungen hat mich zur Niederschrift dieses Aufsatzes veranlaßt.

Das erste, worauf wir unsere Aufmerksamkeit konzentrieren sollten, ist die Frage, ob wir es bei den hier erörterten Altsachen mit einer geschlossenen Kultureinheit zu tun haben, deren archäologische Merkmale eine spezielle Benennung rechtfertigen. Die Antwort kann nur eindeutig ausfallen. Die Eigenart dieser Merkmale hat eben verursacht, daß diese Einheit als awarisch-slawisch oder slawisch-awarenisch bezeichnet wird. Doch kann hier die Frage gestellt werden, ob sie sich durch solche Merkmale auszeichnet, die sie als eine besondere archäologische Kultur anzuerkennen erlauben, oder ob wir lediglich von einer Gruppe irgendeiner archäologischen Kultur sprechen können. Die mehrfach von tschechischen, slowakischen und ungarischen wie auch österreichischen Archäologen durchgeführte Analyse der Kulturkomponenten dieser geschlossenen Kultureinheit weist zweifellos auf deren Herkunft aus verschiedenen Kulturzentren hin. Wir haben es hier also mit einer typischen gemischten Einheit zu tun, es kann dabei kein Zweifel darüber bestehen, daß sie sich so weit von anderen Kultureinheiten, deren Komponenten sie aufgesogen hat, unterscheidet, daß wir sie vom Standpunkt der archäologischen Systematik nicht als Gruppe eines jener Zentren behandeln können, die sich an ihrer Herausbildung beteiligt haben. Unter solchen Bedingungen ist es wohl angebracht, sie als archäologische Kultur zu bezeichnen.

Indem wir auf diese Weise die Voraussetzung für weitere Betrachtungen vorbereitet haben, kön-

nen wir über die entsprechendste Namengebung für diese Kultur nachdenken. In der archäologischen Praxis werden in dieser Hinsicht verschiedene Regeln angewandt. Als Stoff für den Namen dienen: ein charakteristisches Merkmal des Leitfundstücks, der Name des Ortes, in welchem (oder in dessen Nähe) zum erstenmal die typischen Alt-sachen entdeckt wurden, der Name des geographisch-historischen Gebietes, in dem erstmalig Funde festgestellt wurden oder wo sie in ihrer ältesten Phase auftraten, ferner auch der Name des Volkes, mit dem sie in Verbindung stehen. An anderer Stelle¹⁰ habe ich bereits hingewiesen, daß die Bezeichnung archäologischer Kulturen mit Namen, die von geographischen Gebieten oder von Völkern abgeleitet sind, ein Sonderfall des unzweckmäßigen wissenschaftlichen Vorgehens ist. Durch die Verwendung von Namen geographischer Regionen vertiefen wir die Abgeschlossenheit der archäologischen Sprache, die ohnehin für den Nichtfachmann ziemlich unverständlich ist. Aber auch den Spezialisten bereitet sie Schwierigkeiten. Bekanntlich dienen die Namen ein und derselben Regionen zur Bezeichnung von geschlossenen Kultureinheiten, die aus verschiedenen Epochen oder Perioden stammen. Es gibt auch Fälle, daß dieselben geographischen Begriffe in verschiedenen Ländern auftreten (z. B. Pomorze in Polen und Pomorje in Jugoslawien). In der Zeit der zunehmenden Spezialisierung kann das zu verschiedenen Mißverständnissen führen. Ein wissenschaftlicher Terminus sollte immer eindeutig und möglichst klar informieren.

Die verfehlte Anwendung von ethnischen Namen zur Bezeichnung verschiedener archäologischer Kulturen bedarf, glaube ich, keines Beweises. Wir sollten dies schon deswegen vermeiden, weil wir hinsichtlich der Urgeschichte, mit Ausnahme weniger Fälle, lediglich von einer mehr oder weniger wahrscheinlichen Hypothese zum Thema der Zugehörigkeit irgendeiner Kultur zu einem bestimmten Ethnikum sprechen können. Des weiteren ist gut bekannt, daß ein und dieselbe Kultur hinsichtlich der ethnischen Zugehörigkeit verschiedene Völkergruppen umfassen kann.¹¹ Solche Fälle sind auch aus dem frühen Mittelalter bekannt. Ein klassisches Beispiel zu dem in diesem Aufsatz angeschnittenen Fragenkreis ist die Bijelo Brdo-Kultur.

Viele Unzulänglichkeiten birgt das Benennungssystem der Kulturen aufgrund von Merkmalen gewisser, in ihrem Bereich auftretender Altsachen in sich. Die Archäologie wird von Tag zu Tag zu

einer Wissenschaft, die immer mehr auf die ganze Welt übergreift. Es ist bekannt, daß wir in vielen Teilen der Welt, insbesondere wenn wir uns von gewissen Bezeichnungen leiten lassen, die mit immobilen Denkmälern (aber nicht nur solchen) zusammenhängen, immer wieder Typen von ähnlichen allgemeinen Merkmalen antreffen. Es braucht nicht daran erinnert zu werden, wie irreführend im Weltmaßstab solche Bezeichnungen, wie z. B. „Hügelgräberkultur“ oder „Burgwallkultur“, sein können. Sie sind sowohl in chronologischer als auch in räumlicher Hinsicht verwirrend. Wenn wir uns diese Unzulänglichkeiten in der Namengebung vor Augen halten, muß auch vor zu raschen Beschlüssen hinsichtlich der Namenänderung verschiedener Kulturen gewarnt werden. Das kann leicht zu einer noch größeren Unordnung auf diesem Gebiet führen. In erster Linie müssen wir über Namen nachdenken, die wir den neuentdeckten archäologischen Kulturen oder Gruppen verleihen wollen.

Diesen Bemerkungen ist leicht zu entnehmen, daß meiner Ansicht nach die Namen der Orte, in welchen die für eine Kultur charakteristischen Denkmäler entdeckt wurden, für die Wahl einer entsprechenden Benennung verschiedener archäologischer Kulturen und Gruppen am geeignetsten sind. Aus diesem Grunde bin ich entschieden gegen den Gebrauch der Bezeichnung awarisch-slawische (oder slawisch-awarische) Kultur. Ich würde demgegenüber vorschlagen, diese Bezeichnung von dem zum erstenmal in Devínska Nová Ves untersuchten größten und für diese Kultur typischen Gräberfeld abzuleiten. In diesem Fall wäre sie als Devínska-Nová-Ves-Kultur zu bezeichnen. Ich glaube, daß dadurch auch Mißverständnisse bei der Bezeichnung der ethnischen Zugehörigkeit der zu dieser Kultur gehörenden Fundorte vermieden werden könnten. Die Lage sah nämlich in dieser Hinsicht nicht nur sehr verschieden in den einzelnen Landschaftsgebieten dieses Kulturreises¹² aus, sondern gestaltete sich auch in den verschiedenen chronologischen Abschnitten des Gebrauchs dieser Objekte sehr verschiedenartig.

Zum Schluß möchte ich noch zur Diskussion Folgendes vorschlagen. Zum ersten wäre in Erwägung zu ziehen, ob in manchen Fällen nicht das System der botanischen, zoologischen oder geographischen Namengebung angewandt werden sollte, und zwar könnten der Benennung bestimmter Kulturen die Namen derjenigen Gelehrten hinzugefügt werden, die besondere Verdienste bei der Entdeckung und Aussonderung dieser Kulturen zu ver-

zeichnen haben. Das würde ein zusätzliches Merkmal zur Unterscheidung der Kultur bilden und in Fällen, wo ähnliche Bezeichnungen für verschiedene Kulturen bestehen, würden Mißverständnisse vermieden werden. Es ist verständlich, daß der Name eines Gelehrten zur Bezeichnung irgendeiner Kultur erst nach dem Tod ihres Entdeckers angewandt werden sollte. Ein wesentliches Kriterium ist hier die Aussonderung einer neuen Kultur und nicht etwa die Erfindung eines entsprechenden Namens für diese. Zweitens ergibt sich die Notwendigkeit, die archäologische Nomenklatur nicht nur innerhalb eines Landes, sondern auch in der ganzen Welt zu ordnen, was die Schaffung einer entsprechenden Stelle erfordert, die sämtliche Arbeiten der Namengebung koordinieren würde. Es wäre vielleicht gut, das Jubiläum von J. Poulik als

eine Gelegenheit zur Einberufung eines solchen Komitees auszunützen, das anfänglich nur jene Länder umfassen würde, die zu dieser Art Zusammenarbeit bereit wären. Zu den Obliegenheiten des Komitees würde vor allem die Festlegung der Kriterien gehören, die bei der Wahl verschiedener Benennungen richtungweisend wären. Daß dies ein allgemein empfundenes Anliegen ist, beweisen unter anderem die Arbeiten tschechischer, slowakischer und polnischer Spezialisten auf dem Gebiet des Paläolithikum. Diesem Zweck soll auch das von der Internationalen Union der ur- und protohistorischen Wissenschaften herausgegebene *Glossarium archaeologicum* dienen. Die Anfänge zu dieser Arbeit sind demnach schon vorhanden. Nun muß man sich für den nächsten Schritt entscheiden.

Anmerkungen

¹ Vergleiche zuletzt z. B. Hensel W., *Panstwo Wielkomorawskie a ziemie polskie* (Das Großmährische Reich und Polen), Silesia Antiqua X, 1968, 80, sowie derselbe, *Na marginesie odkryć w Mikulczycach na Morawie* (Randbemerkungen zu den Entdeckungen in Mikulčice in Mähren), Slavia Antiqua XV, 1958, 217 ff.

² Poulik J., *Staroslovanská Morava*, Praha 1948, 110 ff.

³ Siehe z. B. Niederle L., *Avař a Slované*, Obzor prähistorický IX, 1930—1935 (1936), 8 ff. Aus der älteren Literatur siehe Eisner J., *Slovensko v pravěku*, Bratislava 1933, 242 und 337, sowie Korošec J., *Uvod materialno kulturo Slovanov zgodnjega srednjega veka*, Ljubljana 1952, 44 ff.

⁴ Vergleiche z. B. Eisner J., *Slovensko v pravěku*, 242.

⁵ Vergleiche z. B. Eisner J., *Devinska Nová Ves*, Bratislava 1952, 343 ff.

⁶ Siehe z. B. Točík A., *Die vorgroßmährische Periode in der Slowakei* in: Das Großmährische Reich, Praha

1966, 53 ff.; derselbe, *Slawisch-awarisches Gräberfeld in Holiare*, Bratislava 1968; derselbe, *Slawisch-awarisches Gräberfeld in Stúrovo*, Bratislava 1968.

⁷ Vergleiche zuletzt z. B. Čilinská Z., *Slawisch-awarisches Gräberfeld in Nové Zámky*, Bratislava 1966.

⁸ Vergleiche Anmerkung 3.

⁹ Siehe z. B. Neustupný J. — Hásek I. — Hralová J. — Bréň J. — Turek R., *Pravěk československá*, Praha 1960, 405 („avarisko-slovanská skupina“).

¹⁰ Siehe z. B. Hensel W., *Polska przed tysiącem lat* (Polen vor eintausend Jahren), 3. Ausgabe, Wrocław — Warszawa — Kraków 1967, 27.

¹¹ Daraüber wurde schon verschiedentlich in der Fachliteratur geschrieben. Siehe z. B. Hensel W., *Stosowanie metody etnologicznej w prehistorii* (Anwendung der ethnologischen Methode in der Urgeschichte), Rocznik Humanistyczny I, 1949, 59 ff.

¹² Siehe Eisner J., *Devinska Nová Ves*, passim, und Filip J. (Hrsg.), *Enzyklopädisches Handbuch zur Ur- und Frühgeschichte Europas*, Bd. I, Praha 1966, 284.

DIE SLAWISCHE BESIEDLUNG DES HANNOVERSCHEN WENDLANDES IM FRÜHEN MITTELALTER

HERBERT JANKUHN

Die Erforschung der slawischen Besiedlung Ost- und Mitteldeutschlands ist von der deutschen Wissenschaft lange Zeit hindurch vernachlässigt worden. Die Fragestellung, die die historische Forschung vor dem ersten Weltkrieg beherrschte, ließ für eine Untersuchung zur slawischen Geschichte nur im Rahmen landeskundlicher Forschungen Platz. Die sich nach dem ersten Weltkrieg etablierende deutsche „Ostforschung“ war in ihrer Fragestellung durch die im Osten Deutschlands als Folge des Kriegsausgangs eingetretenen territorialen und politischen Veränderungen bestimmt und beschäftigte sich im wesentlichen unter Vernachlässigung der vordeutschen Komponente mit dem deutschen Osten. Lediglich im Bereich baltischer Völker und Stämme wie in Ostpreußen, in Lettland und in Estland hat auch die deutsche Forschung wesentlichen Anteil an der Erforschung der vordeutschen Verhältnisse gehabt. Hier stammen gerade wichtige Einzeluntersuchungen und zusammenfassende Behandlungen von deutschen Forschern.¹

Weder die historische Forschung im engeren Sinne noch die Archäologie haben unmittelbar nach dem ersten Weltkrieg Fragen der slawischen Frühgeschichte mit größerer Aufmerksamkeit verfolgt und nur die Ortsnamenforschung hatte sich diesem Gebiet etwas stärker zugewendet.² Soweit ein Interesse für die vordeutsche Besiedlung im östlichen Mitteleuropa bestand, konzentrierte sich dieses auf die germanische Epoche und behandelte vornehmlich Fragen der ostgermanischen, seltener der nordgermanischen Geschichte.³ Zu dem gerin- gen Interesse für Probleme der slawischen Früh- geschichte kam seit etwa 1938 das Verbot von Ver- öffentlichtungen, die sich mit slawischen Problemen Ost- und Mitteldeutschlands befaßten. Diesem Verbot fielen so bedeutende Untersuchungen wie die von Trautmann über „Die elb- und ost- seeslawischen Ortsnamen“ zum Opfer.

Die während der zwanziger Jahre in den slawischen Nationalstaaten Ostmitteleuropas stark aufblühende Forschung wandte ihr Interesse in stärkerem Maße auch der slawischen Periode zu, wie vor allem in Polen und in der Tschechoslowakei. So beruhte die Kenntnis der slawischen Frühge-

Abb. 1. Karte der slawischen Besiedlung des Territoriums der Bundesrepublik Deutschland im frühen Mittelalter.

schichte im wesentlichen auf Forschungsergebnissen in diesen Ländern.⁴ Nur vereinzelt hat auch die deutsche archäologische Landesforschung vor 1930 auch Probleme der slawischen Frühgeschichte aufgegriffen und verfolgt.⁵

Seit 1930 aber wandte sich auch die deutsche archäologische Forschung mit einigen großen beispielhaften Ausgrabungen auf zentralen Plätzen auch der slawischen Frühzeit zu. So begannen im Jahre 1930 unter der Leitung von Georg R a s c h k e große Grabungen auf dem Gelände der spät-slawischen Kastellanei von Oppeln, die zwar durch den Zwang denkmalpflegerischer Maßnahmen ausgelöst, doch als große wissenschaftliche Untersuchung durchgeführt wurde und zur Freilegung großer Teile des slawischen Burgwalles mit vorzüglich erhaltenen Befestigungen und Hausbauten führten. Leider kam es in deutscher Zeit zu keiner abschließenden wissenschaftlichen Bearbeitung dieser reichhaltigen und einzigartigen Funde, sondern zunächst nur zu Vorberichten,⁶ und erst die polnische Forschung hat nach dem zweiten Weltkriege unter Rückgriff auf die älteren deutschen Ausgrabungen, die durch ergänzende polnische Untersuchungen erweitert wurden, eine Zusammenfassung der Ergebnisse vorgelegt.⁷

Im Jahre 1932 begannen zunächst ebenfalls aus denkmalpflegerischen Gründen wie in Oppeln, nämlich als Folge einer Strombetterweiterung der Warthe dicht unterhalb der Netzeinmündung eine von W. Unverzagt geleitete Untersuchung in Zantoch, über die der Ausgräber selbst in enger Zusammenarbeit mit Historikern einen ersten, allgemein orientierenden Band vorlegte.⁸ Diese Untersuchung zeichnete sich durch zwei, in der deutschen archäologischen Forschung bis dahin nicht übliche Besonderheiten aus: Sie bezog erstens nicht nur die im Burgwall vertretenen vor- und frühgeschichtlichen Perioden in das Forschungsvorhaben ein, sondern weitete dieses auch auf die Reste des hohen und späten Mittelalters aus und führte Grabungen und Bericht bis ins XV. Jahrhundert. Zum anderen unternahm es der Ausgräber in enger und integrierter Zusammenarbeit mit Historikern, die archäologischen Ergebnisse seiner Untersuchung in die historische Gesamtsituation einzuordnen und diese gerade durch die Einfügung der Archäologie wesentlich stärker auszuleuchten.

Das gleiche galt für die von W. Unverzagt in dieser Zeit durchgeföhrten Untersuchungen an den Burgwällen der mittleren Oder, die im wesentlichen in den 30er Jahren und auch noch während des zweiten Weltkrieges durchgeföhrten wurden und

die der Ausgräber in die Problematik der deutsch-polnischen Beziehungen des X. und XI. Jahrhunderts zu stellen sich bemühte.⁹

Die dritte große deutsche Untersuchung an einem Denkmal der slawischen Frühzeit bezog sich auf Wollin, wo nach historischen Vorarbeiten und einer denkmalpflegerisch durch die Neukanalisierung der Altstadt bedingte Voruntersuchung im Jahre 1934 mit großen Ausgrabungen begonnen wurde, die bis zum Beginn des zweiten Weltkrieges fortgeführt werden konnten. Nur über die Anfangsuntersuchungen des Jahres 1934 liegt eine zusammenfassende Bearbeitung von deutscher Seite vor.¹⁰ Über die anschließenden Grabungskampagnen wurden durch das pommersche Landesmuseum mehr oder weniger umfangreiche Vorberichte erstattet.¹¹ Auch hier hat erst die polnische Forschung nach Weiterführung der Grabungen erschöpfende Berichte vorgelegt.

Nach 1933 kamen die Ausgrabungen in Oppeln und in Zantoch allmählich zum Erliegen, lediglich in Wollin wurden die Untersuchungen bis 1939/40 weitergeführt. In dieser Zeit konnte W. Unverzagt Untersuchungen auf einer Reihe wichtiger slawischer Burgwälle vornehmen und die Untersuchungen von Lossow, Reitwein und Lebus in größeren historischen Zusammenhang einordnen.¹²

Diese großen deutschen Grabungen der 30er Jahre gaben für die Zeit nach 1945 Vorbilder für ähnlich groß angelegte Untersuchungen in der DDR, in Polen und in der Tschechoslowakei ab. Seit 1945 hat in diesen Ländern die Erforschung der slawischen Frühgeschichte auf breiter Grundlage einen bemerkenswerten Aufschwung genommen. Die Freilegung so zentraler Plätze wie Danzig, Cammin und Kolberg wurden neu in Angriff genommen, Untersuchungen in Posen und Gnesen fortgeführt. Sie stellen wie die Entdeckung der mährischen Burgwallstädte vom Typ Mikulčice große Leistungen der polnischen und tschechischen Archäologie dar. Gerade für die Neuentdeckung der mährischen Burgwallstädte hat der Jubilar durch seine Untersuchungen in Mikulčice sich besonders große Verdienste nicht nur um die Erforschung der slawischen Frühzeit ganz allgemein, sondern um ein weit darüberhinaus greifendes Problem, die Frühgeschichte der mittelalterlichen Stadt, erworben. Diese mit seinem Namen eng verbundenen Entdeckungen gehören zu den bedeutendsten Leistungen der europäischen Archäologie in neuerer Zeit. Die von diesen Ausgrabungen ausgehenden Impulse haben weit über Mähren hinausgewirkt.

Die neue Orientierung der DDR hat dazu geführt, daß auch auf ihrem Territorium große Untersuchungen zur slawischen Frühzeit mit erheblichen Mitteln durchgeführt und zum großen Teil mustergültig publiziert worden sind. Dafür konnte sich die dortige Forschung sowohl thematisch wie auch methodisch auf die älteren Untersuchungen W. Unverzagts stützen. Die Ausgrabungen auf den Burgwällen von Teterow und Behren-Lüchin in Mecklenburg¹³ und andere Untersuchungen zeichnen sich durch vorbildliche Grabungstechnik und Dokumentation wie auch durch erschöpfende Publikation der Ergebnisse aus.

Im Gegensatz zu den Untersuchungen in Polen und in der Tschechoslowakei hat sich die archäologische Forschung in der DDR nicht nur auf die Untersuchung von Burgen konzentriert, sondern hat auch unbefestigte slawische Ansiedlungen, deren Ausgrabung bisher sehr vernachlässigt worden war, in ihr Forschungsprogramm mit einbezogen. Damit wurde die historische wie auch die sozial- und wirtschaftsgeschichtliche Interpretation der slawischen Burgen auf eine breitere Grundlage gestellt. Hier hat die Untersuchung und Veröffentlichung der frühslawischen Siedlung von Dessau-Mosigkau¹⁴ gezeigt, welche Erkenntnismöglichkeiten

die Untersuchung offener Siedlungen zumal dann, wenn sie in enger Zusammenarbeit zwischen der Archäologie, der Zoologie, der Botanik und der Technologie vorgenommen wird, für die allgemeine Kulturgeschichte, insbesondere aber für die Wirtschaftsgeschichte beizusteuern in der Lage ist.

Außerdem hat die Forschung in der DDR ihre Aufmerksamkeit auch der Besiedlungsgeschichte zugewandt und hier anknüpfend an ältere Untersuchungen H. Knorrs¹⁵ und an methodisch neue Ansätze zur Siedlungarchäologie in Schleswig-Holstein¹⁶ wichtige neue Ergebnisse zum Siedlungsbild des frühen und beginnenden hohen Mittelalters erarbeitet.¹⁷

Die Slawen in der archäologischen Forschung in der Bundesrepublik Deutschland

Die slawische Besiedlung reicht an drei Stellen auf das Territorium der BRD (Abb. 1): 1. in Ostholstein, 2. im Hannoverschen Wendland, 3. im nordöstlichen Bayern. Davon haben fast nur die Probleme in Ostholstein eine intensivere Würdigung seitens der archäologischen und historischen Forschung gefunden. Die Untersuchungen über

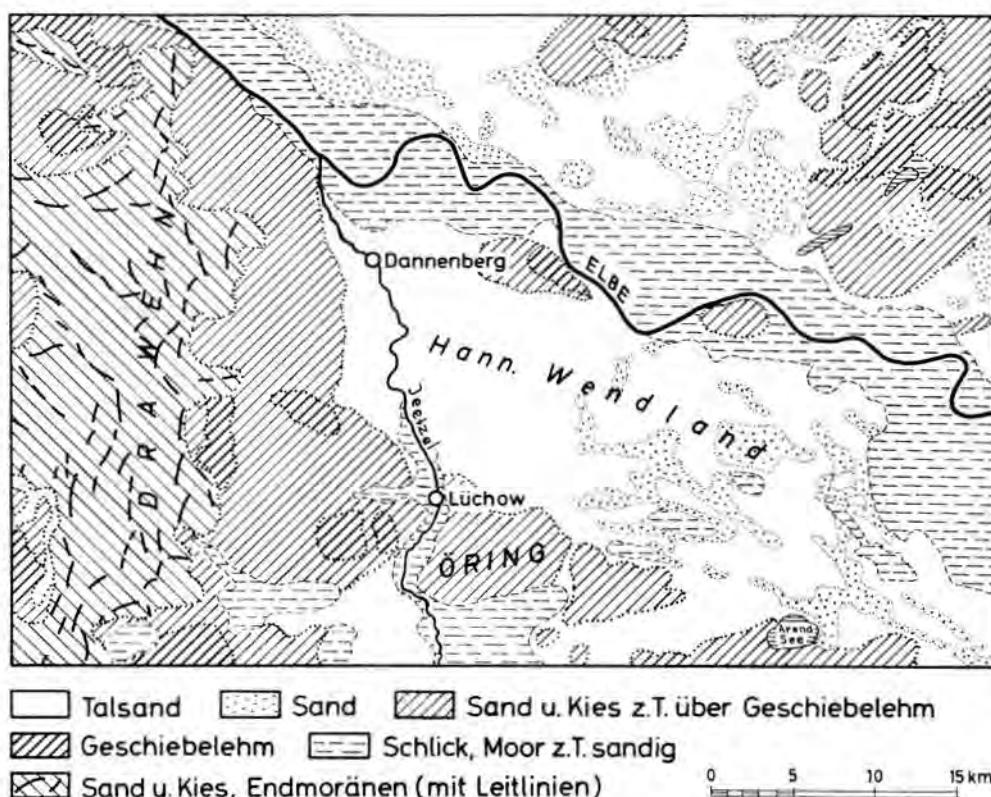

Abb. 2. Pädologische Karte des Hannoverschen Wendlandes.

„Siedlung und Verfassung der Slawen zwischen Elbe, Saale und Oder“ mit einer besonderen Betonung der elb- und ostseeslawischen Verhältnisse versuchten neue Wege, insbesondere durch eine enge Zusammenarbeit von Archäologie, Geschichte und Verfassungsgeschichte zu gehen.¹⁸

Soweit die bisherigen Untersuchungen ein Urteil gestatteten, sind die drei slawischen Siedlungsgebiete auf dem Boden der heutigen Bundesrepublik Deutschland nach ihrer Entstehung, Geschichte und Struktur verschieden.

In das nordostbayerische Gebiet drangen slawische Bevölkerungsgruppen, wie Ernst Schwarz zusammenfassend wahrscheinlich gemacht hat,¹⁹ ohne eigene politische Organisation als fremdes Ethnikum in das deutsche Gebiet ein, ohne hier eine eigene politische Organisation zu entwickeln. Diese slawischen Gruppen scheinen allmählich und ohne spezielle politische Aktionen absorbiert worden zu sein.

Das ostholtsteinische Gebiet war, wie archäologische und paläobotanische Untersuchungen lehren, von seinen germanischen Bewohnern im Zuge der Völkerwanderung verlassen worden und dann verwaldet.²⁰ Nur an wenigen Stellen scheinen sich, wie neuere pollenanalytische Untersuchungen andeuten, geringfügige Bevölkerungsreste gehalten zu haben. Spätestens im VIII. Jahrhundert drangen in das verwaldete Gebiet slawische Bevölkerungsgruppen ein.²¹ Sie brachten, wie Inventarisierungsarbeiten und Ausgrabungen lehren, ihre Burgenverfassung mit und etablierten sich politisch in diesem von seinen Vorbewohnern weitgehend geräumten Land auf Grund intensiver Rodung in kleinen Siedlungskammern.²² Die slawische Besiedlung Ostholtsteins, die Entwicklung der slawisch-sächsischen Grenze am Limes Saxoniae²³ und die Geschichte der slawischen Burgenverfassung in diesem Raum sind verschiedentlich untersucht und dargestellt worden.²⁴ Das Ende der slawischen Besiedlung und die Ablösung der slawischen Herrschaft durch die deutsche im XII. und XIII. Jahrhundert sind historisch vielfach untersucht worden.²⁵

Das Hannoversche Wendland

Anders liegen die Verhältnisse im Hannoverschen Wendland. Es hat weniger die archäologische und fast überhaupt nicht die historische Forschung beschäftigt, sondern ist im wesentlichen von siedlungsgeographischer Seite untersucht worden.²⁶ Hier haben vor allen Dingen die Rundlinge

und die spezifische Ausformung des niedersächsischen Bauernhauses die Aufmerksamkeit der Forschung auf sich gezogen und die slawische Komponente ist in der Hauptsache durch die Ortsnamenforschung untersucht worden.²⁷ Erst neuerdings hat sich auch die archäologische Forschung zunächst mit einer Inventarisierung der bisher bekannten slawischen Fundplätze,²⁸ dann mit Untersuchungen auf einer unbefestigten slawischen Siedlung von Rebenstorf²⁹ und schließlich mit Ausgrabungen auf slawisch-deutschen Burgenanlagen dem Problem der Slawen im Wendland zugewandt.³⁰

Der Zeitpunkt der slawischen Landnahme in diesem westelbischen Brückenkopf beiderseits der Jeetzel ist historisch nicht belegt und archäologisch vorläufig nur in einem weiten Rahmen dadurch fixiert, daß die Hauptmasse der auf den Siedlungen und in den Burgwällen gefundenen Keramik der sogenannten mittelslawischen Stufe angehört und damit in der Hauptsache in das IX. oder X. Jahrhundert zu setzen ist.³¹ Vereinzelte Formen könnten noch einem älteren Horizont angehören.³² Die genauere Bestimmung des Zeitpunktes, die für die Klärung der historischen Situation von besonderem Interesse ist, müßte durch neuere archäologische Untersuchungen ermittelt werden, wobei sowohl die Bereitstellung neuen Fundmaterials wie auch die Durcharbeitung dieses Quellenstoffes im Hinblick auf die chronologische Ordnung notwendig wäre.

Sicher ist auf Grund bisheriger Voruntersuchungen, daß die slawischen Einwanderer ihre politische Organisation in Form einer Burgenverfassung mitbrachten, denn die bisher auf zwei Burgen durchgeführten Probeuntersuchungen haben keramisches Material ebenfalls aus der mittelslawischen Periode erbracht. Die dabei gefundene unverzierte Keramik, die einen älteren Eindruck erweckt, ist nach einer neueren Untersuchung³³ erst dem IX. Jahrhundert zuzuweisen. Spätslawische, also aus der Zeit nach 1000 stammende Tonware, ist bisher auf den slawischen Burgen des Wendlandes noch nicht beobachtet worden, so daß die Vermutung geäußert werden kann, die slawische Burgenverfassung wäre durch die Aufgabe der Burgen um die Jahrtausendwende außer Kraft gesetzt worden. Ob der bisher noch nicht durch Probagraben angeschnittene Burgwall von Meetschow (Kreis Lüchow-Dannenberg) etwa der spätslawischen Zeit angehört, müßte durch neuere Grabungen geklärt werden. Der genaue Zeitpunkt für die Ablösung der slawischen Burgenverfassung durch die deutsche Herrschaft stellt ein Problem

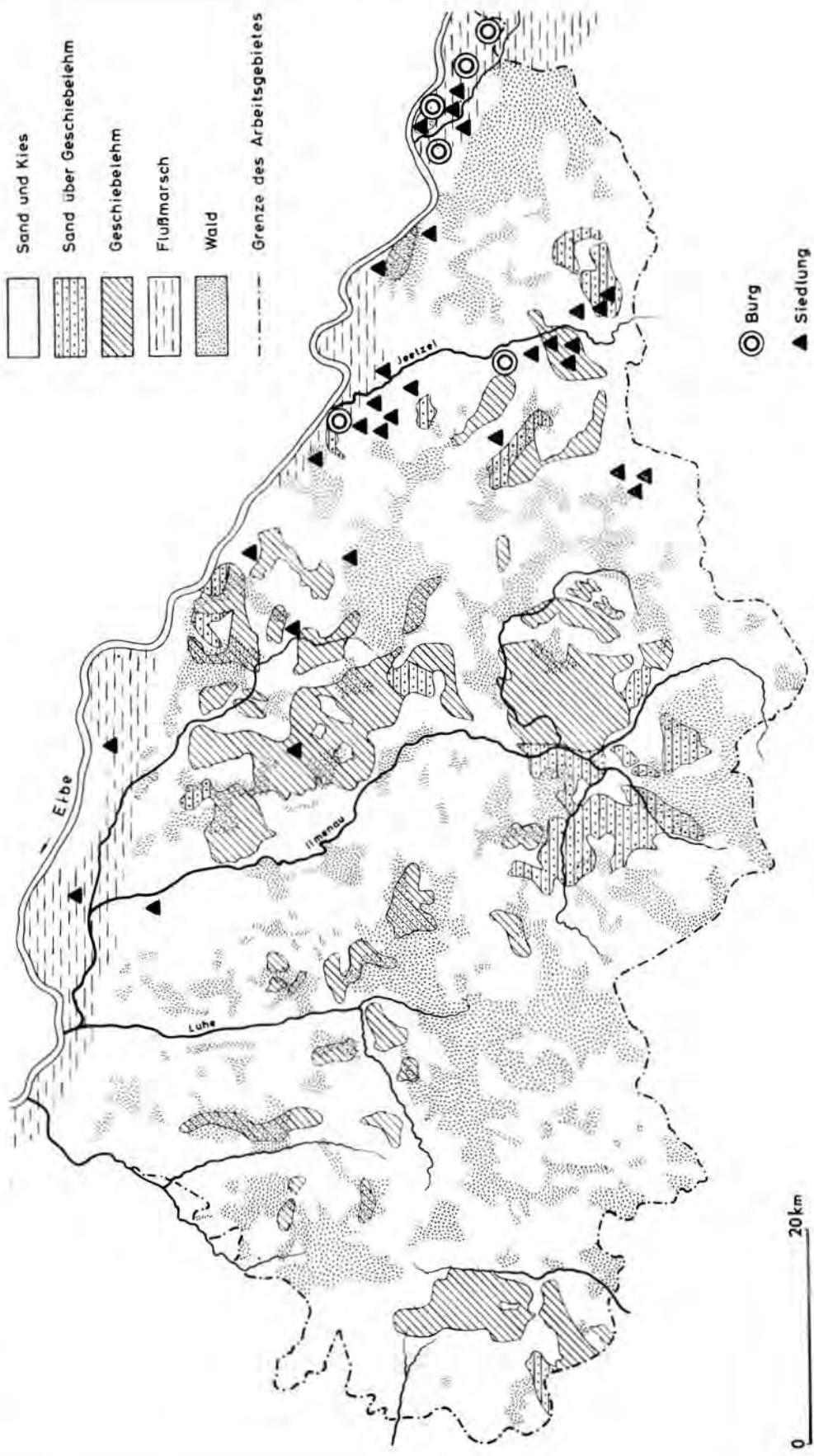

Abb. 3. Besiedlungsmappe des Hannoverschen Wendlandes im frühen Mittelalter.

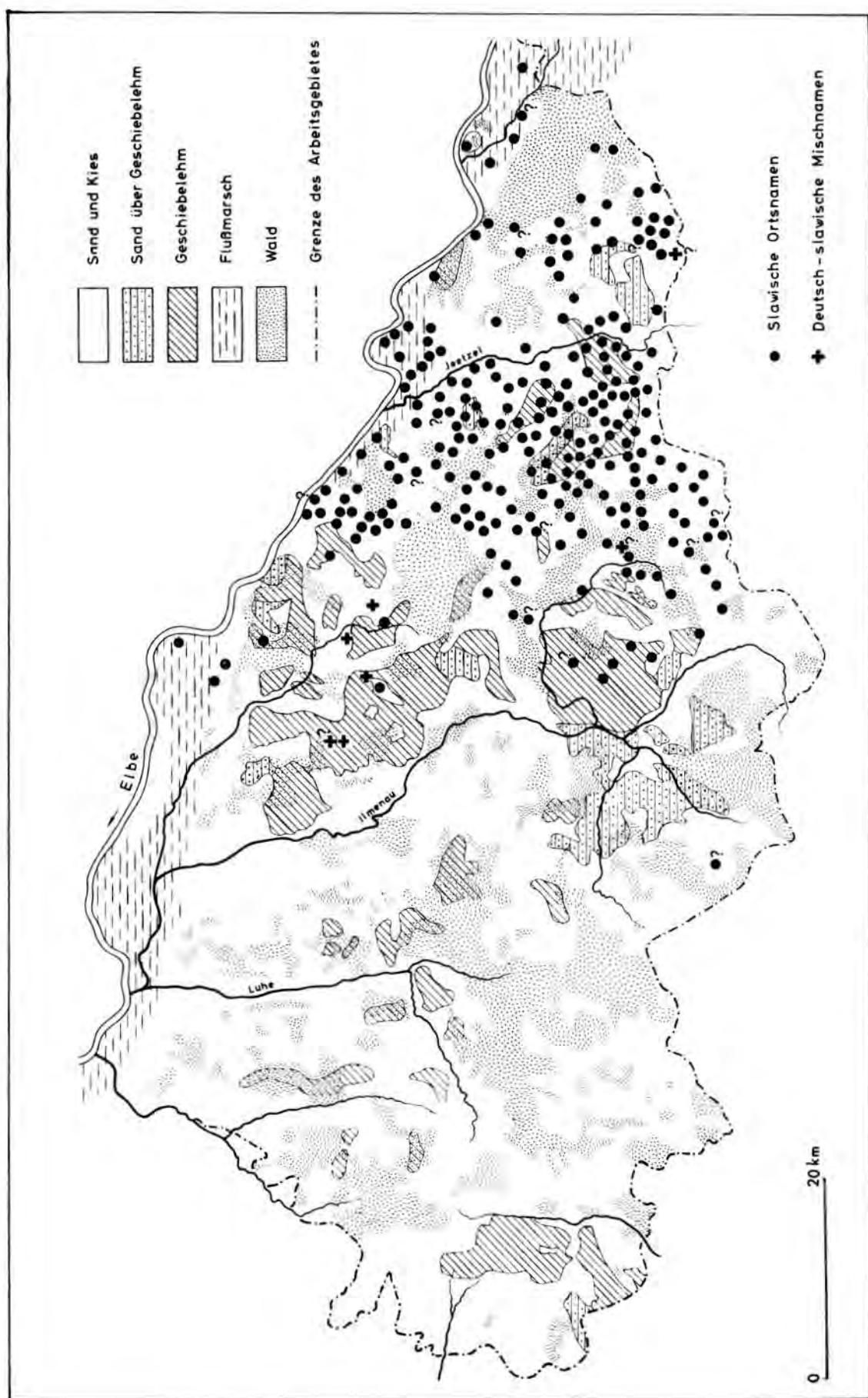

Abb. 4. Karte der slawischen und deutsch-slawischen Ortsnamen im Hannoverschen Wendland.

für künftige Untersuchungen dar. Auf dem Burgberg von Hitzacker³⁴ wird die durch eine umfangreiche Probeuntersuchung erschlossene mittelslawische Anlage auf dem Weinberg durch eine deutsche Burgenanlage vorläufig unbekannter Zeitstellung überlagert.

Anders als in Ostholtstein ist im Wendland die slawische Besiedlung nicht im XII. Jahrhundert durch deutsche Kolonisten abgelöst worden. Die Kolonisationsbewegung des XII. Jahrhunderts griff vielmehr mit zwei Armen im Norden und im Süden um das Wendland herum, so daß im Wendland selbst die slawische Siedlungskomponente sprachlich ungestört noch bis in die Zeit um 1700 erhalten blieb.³⁵ Wann neben dieser slawischen Bevölkerung eine von deutschen Bauern getragene Einwanderung trat, ist bisher nicht mit Sicherheit festzustellen und ließe sich wohl nur durch archäologische Untersuchungen in frühdeutschen Dörfern – am ehesten wohl auf Wüstungen – klären. Siedlungsgeographische Untersuchungen glauben mit einer Einwanderung zwischen dem XIII. und XV. Jahrhundert rechnen zu können.³⁶

Im Gesamtrahmen der slawisch besiedelten Gebiete innerhalb der Bundesrepublik nimmt also das Hannoversche Wendland sowohl gegenüber Nordostbayern als auch gegenüber Ostholtstein eine besondere Stellung ein. Von beiden Gebieten unterscheidet sie sich durch das Schicksal der slawischen Bevölkerungsgruppe im späten Mittelalter und in der frühen Neuzeit, und Nordostbayern gegenüber bedeutet die im Wendland nachweisbare slawische Burgenfassung eine andere Form der politischen Organisation, die allerdings enge Verbindungen zu Ostholtstein wie auch zu Mecklenburg hat.

Das Hannoversche Wendland bildet geographisch den östlichen Zipfel des heutigen Landes Niedersachsen (Abb. 2) und stellt einen Ausschnitt aus der rißzeitlichen Altmoräne dar. Es wird im Westen gegen das Gebiet von Uelzen und Lüneburg durch den Endmoränenzug des Drawehn und der Görde abgegrenzt. Im Norden schließt es mit der Elbe gegen Mecklenburg ab, deren Talaue durch alluviale Marschablagerungen ausgefüllt ist. Im Süden wird das Wendland durch das große Niederungsgebiet der Dumme und des Landgrabens gegen die Altmark abgeschlossen, so daß es gegen Norden, Westen, Süden und Südosten von eindeutigen naturräumlichen Grenzen umgeben ist. Die Entwässerung erfolgt im wesentlichen nach dem Norden zur Elbe durch die Jeetzel und im Osten durch die Sege. Das Jeetzeltal bildet schon

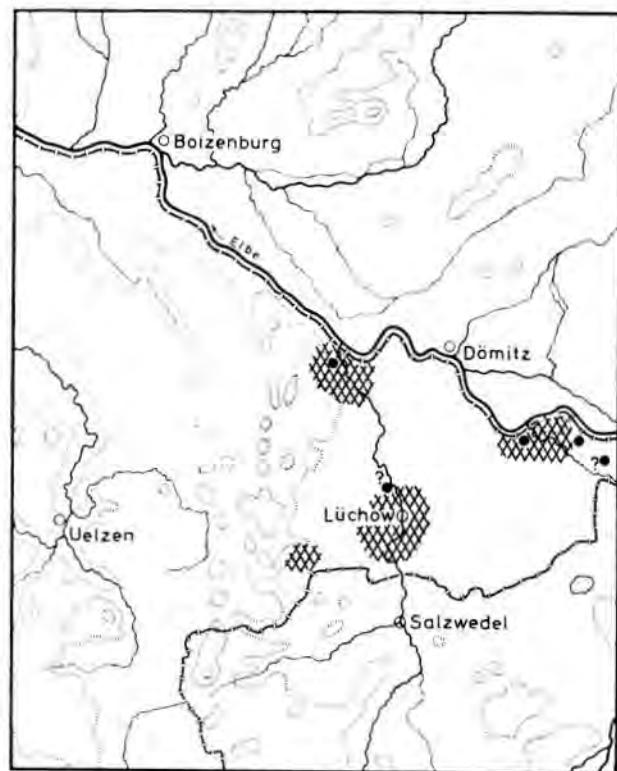

Abb. 5. Hauptsiedlungsgebiete der Slawen im Wendland.

seit der vorrömischen Eisenzeit eine wesentliche Leitlinie der Besiedlung.

Der Boden im Wendland (Abb. 2) ist durch Tal- und Decksande und durch anmoorige Böden bestimmt. Nur einige aus diesen weiten, unfruchtbaren Flächen herausragende Moränenkuppen, wie etwa der Öring im Lemgow, bieten bessere Bodenqualitäten. Einen weiteren Ansatzpunkt früher Besiedlung bildet am Südufer der Elbe, Lenzen gegenüber, der Höhbeck, das karolingische „Hobuoki“. Das dort gelegene karolingische Kastell ist von C. Schuchhardt und W. Sprockhoff abschließend untersucht worden,³⁷ während die in diesem Gebiet liegenden slawischen Siedlungen und Burgen von einer kurzen Probeuntersuchung am Rundwall im Elbholz abgesehen, bisher noch ununtersucht sind.

Nach den bisherigen Inventarisierungsarbeiten gruppiert sich die slawische Besiedlung um drei durch Burgen gekennzeichnete Zentren (Abb. 3): 1. das Gebiet um Hitzacker, 2. das Gebiet um Lüchow und 3. das Gebiet um den Höhbeck. Darüberhinaus deuten einige Einzelfunde nordwestlich von Hitzacker im südlichen Uferbereich der Elbe

und im südwestlichen Zipel des Wendlandes um Klenze herum weitere Siedlungsgebiete an, in denen sich bei intensiverer Forschung das Siedlungsbild vielleicht noch verdichten wird.

Die slawischen Ortsnamen³⁸ zeigen eine weit dichtere Besiedlung an (Abb. 4), als es die zeitlich etwa bis um die Jahrtausendwende reichenden archäologischen Funde tun. Ein ähnliches Phänomen läßt sich auch in Ostholstein beobachten. Die Ursache dieser Diskrepanz zwischen der Verbreitung archäologischer Funde und der Streuung der Ortsnamen ist bisher nicht untersucht. Man könnte daran denken, daß sich in einem Teil namentlich der jüngeren slawischen Ortsnamen — wie mit Sicherheit in den deutsch-slawischen Mischnamen — Siedlungsvorgänge spiegeln, die zeitlich jünger sind als der durch archäologische Funde bisher erfaßbare mittelslawische Siedlungshorizont. Die zeitliche Schichtung der Ortsnamen ist durch die sorgfältige linguistische Arbeit von Eleonore Kaiser behandelt worden, aber vorläufig noch nicht auf den siedlungsgeschichtlichen Aussagewert hin untersucht worden. Die durch bisher bekannte Funde angedeutete slawische Besiedlung

der karolingisch-ottonischen Zeit läßt also im Wendland drei geschlossene sich um Burgen gruppierende Siedlungsgaue erkennen, die den Burggauen der Landnahmezeit³⁹ in Ostholstein und Mecklenburg entsprechen (Abb. 5). Anders als in diesen Gebieten aber scheint sich der Vorgang einer Ablösung der älteren Burggaue durch die großräumigere Organisation landesherrlicher Burgen des XI. und XII. Jahrhunderts in den Funden jedenfalls bisher noch nicht abzuzeichnen.

Die sich daraus ergebende Fragestellung für zukünftige Forschungsvorhaben läßt sich um folgende drei Probleme gruppieren:

1. Das slawische Siedlungswesen im Wendland, seine Beziehungen zur älteren germanischen Epoche und sein Verhältnis zur jüngeren deutschen Siedlung.

2. Die slawische Burgenverfassung und ihre Ablösung durch die deutsche Herrschaft.

3. Die slawische Wirtschaft, und zwar sowohl die Landwirtschaft wie auch das Gewerbe im Vergleich zur älteren germanischen und zur jüngeren deutschen Wirtschaft.

Anmerkungen

¹ Die prussischen Gräber, Siedlungen und Burgen in Ostpreußen sind ausschließlich von deutschen Forschern wie O. Tischler, A. Bezzemberger, M. Ebert, W. Gärte, C. Engel und W. La Baume bearbeitet worden. Zusammenfassende Darstellungen wie die von W. Gärte, *Urgeschichte Ostpreußens*, 1929, oder C. Engel, *Aus Ostpreußens Vorzeit*, 1935, und C. Engel, *Vorgeschichte der altprußischen Stämme I*, 1935, vor allem aber C. Engel — W. La Baume, *Kulturen und Völker der Frühzeit im Preußenlande*, 1937, geben einen guten Überblick über die in mehreren Menschenaltern zusammengetragenen Funde. Für Lettland und Estland sind von deutscher Seite Max Ebert und Carl Engel zu nennen, die gemeinsam mit lettischen, estnischen und skandinavischen Forschern einen wesentlichen Anteil an der Erforschung der baltischen Frühzeit haben.

² Bronisch P. in: Programm der Kgl. Realschule in Sonderburg 1 (1901), 2 (1902), 3 (1903); Dohm P., Zeitschr. d. Ges. f. Schlesw.-Holst. Gesch. 35, 1908; Hey, *Die slawischen Siedlungen im Königreich Sachsen*, Dresden 1893; derselbe, Arch. d. Ver. f. d. Gesch. des Herzogtums Lauenburg Bd. 2, H. 2, Mölln 1888; Kühnel, Ztschr. d. Histor. Ver. f. Nieders. Jhg. 1901, 1903, 1904; derselbe, *Die slawischen Ortsnamen in Mecklenburg*, Neubrandenburg 1882; Mucke, *Die slawischen Ortsnamen der Neumark*, Landsberg a. W. 1898; Rost, *Die Sprachreste der Dravänopolaben im Hannöverschen*, Leipzig 1907, und zahlreiche andere regionale Untersuchungen mehr.

³ In der von H. Reinerth herausgegebenen Vorge-

schichte der deutschen Stämme, 3 Bde., 1940, nimmt die Behandlung der Ost- und Nordgermanen im östlichen Mitteleuropa einen Band, obwohl weder die Ost- noch die Norddeutschen Stämme gerechnet werden können.

⁴ Einen Überblick auch nur über die wichtigsten Arbeiten würde hier zu weit führen; leider besteht auch keine erschöpfende Bibliographie für diese Gebiete.

⁵ Hier sind vor allem die Untersuchungen Goetzes zur Gliederung der slawischen Keramik und seine Grabungen auf slawischen Burgwällen von Riewend und Burg im Spreewald, den Grabungen von A. Kiebusch auf der Siedlung von Clörsnitz und dem Burgwall Pennigsberg bei Mittenwalde, die mannigfachen Beiträge von R. Beltz, die Grabungen von Petsch und Schuchhardt auf Rügen, die Untersuchungen W. Unverzagts auf dem Burgwall von Lossow zu nennen.

⁶ Raschke G., *Der Holzbau im frühmittelalterlichen Oppeln*, Breslau 1934; derselbe, Altschlesien 3, 1931; derselbe, *Der Oberschlesier* 1932; derselbe, Germanenherbe 1937; derselbe, Zeitschr. f. Ethnol. 63, 1931.

⁷ Holubowicz W., *Opole w wiekach X—XII*, 1956.

⁸ Unverzagt W., *Zantoch — eine Burg im deutschen Osten*, Hrg. von A. Brackmann und W. Unverzagt, Deutschland und der Osten Bd. 1, 1936.

⁹ Unverzagt W., *Der Burgwall von Kliestow, Kreis Lebus*, Studien zur Vor- und Frühgeschichte, Carl Schuchhardt zum achtzigsten Geburtstag, 1940; derselbe, *Landschaft, Burgen und Bodenfunde als Quellen vordeutscher Frühgeschichte*, Deutsche Ostforschung 1, 1942.

- ¹⁰ Wilde K. A., *Die Bedeutung der Grabung Wollin 1934, 1939*, Neudruck 1953.
- ¹¹ Zuletzt zusammenfassend Wilde K. A., *Zum Stand der Wollin-Forschung*, Nachr. Bl. f. dt. Vorg. 16, 1940; dazu von polnischer Seite Filipowia k W., *Wolinie*, Studium osadnicze Bd. I, Materiały, 1962.
- ¹² Unverzagt W., a. a. O. (vgl. Anm. 9).
- ¹³ Unverzagt W. — Schuld t E. in: Neue Ausgrabungen in Deutschland, 1958; dieselben, *Teterow, ein slawischer Burgwall in Mecklenburg*, Berlin 1963; Schuld t E., *Behren-Lüchow, eine spätslawische Burganlage in Mecklenburg*, Berlin 1965; dazu der Burgwall von Tornow vgl. Herrmann J., *Tornow und Vorberg*, Berlin 1966.
- ¹⁴ Krüger B., *Dessau-Mosigkau, ein fröhslawischer Siedlungsplatz im mittleren Elbgebiet*, Berlin 1967.
- ¹⁵ Knorr H. A., *Die slawische Keramik zwischen Elbe und Oder*, Leipzig 1937.
- ¹⁶ Zum Beispiel Jankuhn H., *Archaeologica Geographica* 10/11, 1961/63.
- ¹⁷ Hermann J., *Siedlung, Wirtschaft und gesellschaftliche Verhältnisse der slawischen Stämme zwischen Oder/Neiße und Elbe*, Berlin 1968.
- ¹⁸ Ludat H. (Hrg.), *Siedlung und Verfassung der Slawen zwischen Elbe, Saale und Oder* (Bericht über eine Arbeitstagung in Göttingen im Jahre 1957), Gießen 1960.
- ¹⁹ Zusammenfassend: Schwarz E., *Sprache und Siedlung in Nordostbayern*, Nürnberg 1960, 176 ff., bes. 362 ff.
- ²⁰ Zusammenfassend: Jankuhn H., *Geschichte Schleswig-Holsteins*, Bd. 3, 1957, bes. 98 ff. Zur Pollenanalyse: Schmitz H., *Archaeologica Geographica* 2, 1955, 15 ff., auch Lammers W., *Germanen und Slawen in Nordalbingien*, Zeitschr. d. Ges. f. Schlesw.-Holst. Geschichte 78, 1955.
- ²¹ Neugebauer W. (Hrg.), Bericht über die Tagung für Frühgeschichte, Lübeck, 18./19. Jan. 1955 (als Manuskript veröffentlicht).
- ²² Jankuhn H., a. a. O. (vgl. Anm. 20); derselbe, *Acta Archaeologica ASH* (Budapest) XVII, 1965 und Abb., dazu a. a. O. XX, 1968. Dazu auch Prange W. — Engel F. — Fritze W. H. in: Ludat H. (Hrg.), *Siedlung und Verfassung der Slawen zwischen Elbe, Saale und Oder*, Gießen 1960.
- ²³ Lammers W., a. a. O. (vgl. Anm. 20); Jankuhn H., a. a. O. (vgl. Anm. 20).
- ²⁴ Prange W. — Engel F. — Fritze W. H. in: Ludat H. (Hrg.), *Siedlung und Verfassung der Slawen zwischen Elbe, Saale und Oder*, Gießen 1960; Prange W., *Siedlungsgeschichte des Landes Lauenburg im Mittelalter*, Neumünster 1960; Lammers W., *Geschichte Schleswig-Holsteins* Bd. 4, Lfg. 1 (1961), 2 (1964); Jankuhn H., *Acta Archaeologica* (Budapest) XVII, 1965 und XX, 1968; Struwe K. W., *Offa* 17/18, 1969/61, 57 ff.
- ²⁵ Lammers W., *Geschichte Schleswig-Holsteins* Bd. 4, Lfg. 1—3, 1961 ff.
- ²⁶ Krenzlin A., *Die Kulturlandschaft des hannoverschen Wendlandes*, in: *Forschungen zur deutschen Landes- und Volkskunde* 28, 1931, 267 ff.; Schulz-Lüchow W., *Primäre und sekundäre Rundlingsformen in der Niederen Geest des hannoverschen Wendlandes*, Bad Godesberg 1963; Meibeyer W., *Die Rundlingsdörfer im östlichen Niedersachsen, ihre Verbreitung, Entstehung und Beziehung zur slawischen Siedlung in Niedersachsen*, Braunschweiger Geograph. Studien Heft 1, 1964.
- ²⁷ Zuletzt zusammenfassend: Kaiser E., *Untersuchungen zur Geschichte des Stammsilbenvokalismus im Dravänopolabischen auf der Grundlage des toponomastischen Materials*, München 1968.
- ²⁸ Grenz R., *Die slawischen Funde aus dem hannoverschen Wendland*, Neumünster 1951.
- ²⁹ Capelle T. — Jankuhn H. — Voelkel G., *Nachrichten aus Niedersachsens Urgeschichte* 31, 1962, 58 ff.
- ³⁰ Wachter B., *Neue Ausgrabungen und Forschungen in Niedersachsen* 4, 1969, 245 ff.
- ³¹ Grenz R., a. a. O. (vgl. Anm. 28).
- ³² Grenz R., a. a. O., Taf. 16: 2.
- ³³ Wachter B., a. a. O. (vgl. Anm. 30).
- ³⁴ Srockhoff E., *Neue Ausgrabungen und Forschungen in Niedersachsen* 3, 1966, 212 ff.; Wachter B., a. a. O. (im Druck).
- ³⁵ Olesch R., *Jünglers Lüneburgisch-wendisches Wörterbuch*, Köln-Graz 1962; derselbe, *Quellenkritisches zum Dravänopolabischen*, in: *Slawische Studien zum V. Internationalen Slawistenkongress in Sofia 1963*, Opera Slavica 4, Göttingen 1963, 107 ff.; zuletzt Kaiser E., a. a. O. (vgl. Anm. 27), 2 f.
- ³⁶ Krenzlin A., a. a. O. (vgl. Anm. 20), Schulz-Lüchow W., a. a. O. (vgl. Anm. 20); Meibeyer W., a. a. O. (vgl. Anm. 20).
- ³⁷ Srockhoff E., *Germania* 33, 1955, 50 ff.; derselbe, *Germania* 36, 1958, 229 ff.; derselbe, in: *Neue Ausgrabungen in Deutschland*, 1958, 518 ff.
- ³⁸ Zusammengestellt von Eleonore Kaiser.
- ³⁹ Dazu vgl. Jankuhn H., *Geschichte Schleswig Holsteins* Bd. 3, 1957; Engel Fr. in Ludat H. (Hrg.), *Siedlung und Verfassung der Slawen zwischen Elbe, Saale und Oder*, Gießen 1960.

EINIGE PROBLEME DER ARCHÄOLOGISCHEN ERFORSCHUNG DER FRÜHMITTELALTERLICHEN AGRARGESCHICHTE DER NORDWESTSLAWEN

JOACHIM HERRMANN — ELSBETH LANGE

Die frühmittelalterliche Geschichte der nordwestslawischen Stämme, also vorwiegend der Obodriten, Lutizen, Spree-Havelstämme, Sorben, Lusizer und Milzener entfaltete sich seit der Einwanderungszeit im VI.—VII. Jh. an der Ostgrenze des fränkischen Reiches, z. T. unter den Augen der fränkischen Chronisten. Am Ende des VIII. und zu Beginn des IX. Jh. vermochte sie bereits das Handelsgemporium Reric hervorzubringen, wenig später die Hafenstadt (*civitas maritima*) Oldenburg sowie Wolin, „die größte von allen Städten, die Europa birgt“ (Adam von Bremen). Die Stämme gingen teilweise den Weg zur staatlichen Organisationsform, und ihre Kraft, insbesondere die der Obodriten, Wilzen und Heveller reichte aus, um fast 400 Jahre den Angriffen fremder, vorwiegend deutscher Feudalheere zu widerstehen. Diese Entwicklung, dieser Kampf und schließlich auch die Fähigkeit der Milzener und Lusizer, gegen eine ethnisch andersartige, deutsche Staatsgewalt und gegen die Zusiedlung deutscher Bauern und Bürger die sprachlichen und kulturellen Eigenheiten zu behaupten, war nur auf einer relativ stabilen wirtschaftlichen Grundlage möglich, vor allem auf der Basis einer nicht unbedeutenden Landwirtschaft. Die schriftlichen Nachrichten darüber sind nicht allzu zahlreich, für die Zeit vor dem X. Jh. versagen sie völlig.¹

Um diese Lücke im Quellenbestand, die mehrfach pragmatisch-ideologisch bestimmte, subjektive Verallgemeinerungen über die Wirtschaftsentwicklung begünstigte, zu schließen, sind in den vergangenen Jahrzehnten umfangreiche archäologische Forschungen zur Wirtschaft, insbesondere zur Agrarwirtschaft, durchgeführt worden.² Dabei hat sich das enge Zusammenwirken von Archäologie, Botanik und Zoologie als besonders fruchtbar erwiesen. Durch eine Reihe von Arbeiten, die auf dieses Zusammenwirken aufbauen, sind die Grundlagen der Landwirtschaft und von Teilbereichen

des Landwirtschaftssystems bei den genannten Stämmen verhältnismäßig gut herausgearbeitet worden.³ Im folgenden sollen einige der wesentlichen Arbeitsergebnisse besprochen werden.

Durch archäologische Ausgrabungen wurden in den letzten Jahrzehnten ungefähr 30 größere Objekte, Burgen und Siedlungen untersucht, aus denen u. a. ausreichendes Material für botanische und zoologische Untersuchungen zur Verfügung stand. Daher kennen wir die angebauten Arten der Kulturpflanzen recht genau. Seit der Einwanderungszeit wurden Roggen und Weizen angebaut; Hafer und Gerste fanden sich seltener, dagegen spielte die Hirse eine größere Rolle. Hin und wieder stellte man auch Leinsamen, außerdem Bohnen und Erbsen fest.⁴ Als bedeutend schwieriger erweisen sich die Fragen nach dem Mengenverhältnis, in dem die genannten Getreidearten angebaut wurden, sowie nach dem System des Ackerbaues und nach der Bedeutung, die Ackerbau und Viehzucht im gesamten Landwirtschaftssystem spielten. Noch 1951 gelangte W. von Stockar zu der Schlußfolgerung, daß „die Hauptgetreidefrucht der Slawen Hirse war“.⁵ M. Beranová knüpfte an das alleinige Vorkommen von Hirse in den Schichten von Santok und an anderen Orten Schlußfolgerungen über das Ackerbausystem.⁶ Von K.-D. Jäger ist die Frage aufgeworfen worden, in welcher Weise sich die Differenzierung der Getreidearten vollzogen hat.⁷ Während in Tornow, Kr. Calau, seit dem VII.—VIII. Jh. eine verhältnismäßig großkörnige Weizensorte vorherrschte, war in Dessau-Mosigkau im VII. Jh. eine geringere Korngröße verbreitet. Daraus ist gefolgert worden, daß der gefundene Weizen möglicherweise im Feld des „phylogenetischen Überganges einer Weizenart (Zwergweizen) in eine andere (Saatweizen) . . .“ stand. Auch in Vipperow, Kr. Röbel, wurden im Burgwall Getreidefunde geborgen. Obwohl diese in das XII. Jh. gehören, blieb die

Korngröße ganz wesentlich hinter der des Weizens von Tornow zurück, bei etwa gleicher Bodenqualität in beiden Gebieten. Diese Beispiele deuten an, daß durch die unterschiedliche Entwicklungshöhe der Anbaupflanzen die Produktivität des Ackerbaues in den einzelnen Stammesgebieten offenbar nicht unerheblich beeinflußt gewesen sein kann. Allerdings sind bisher unter diesem Gesichtspunkt nur wenige Objekte zu untersuchen gewesen, und daher kann die oben zitierte Feststellung schwerlich schon verallgemeinert werden. Auch solche Faktoren wie Witterungsverhältnisse, die unterschiedlichen Bodenqualitäten, die Ackerverunkrautung, die wechselnde Güte der Bodenbearbeitung u. a. werden erst dann in angemessener Weise berücksichtigt werden können, wenn ausreichendes statistisches Material vorliegt.

Sehr gründlich konnte die Frage des Getreideanbaus und des Landwirtschaftssystems auf Grund umfangreicher Ausgrabungen und reichen Fundmaterials in Tornow, Kr. Calau, untersucht werden. In den Jahren 1960 und 1961 wurde der Burgwall ausgegraben. Dabei ließen sich zwei Burgphasen feststellen. Die ältere Burg A gehört in das VII.–VIII. Jh. und wurde im VIII. Jh. zerstört. Die jüngere Burg B ging um 825 in einer Brandkatastrophe zugrunde. 12 Getreidelager aus der Burg A enthielten Getreide der letzten Ernte vor dem Zerstörungsjahr der Burg A; 73 Getreidelager bewahrten Getreide aus dem Zerstörungsjahr der Burg B. Das Getreide war in Tongefäßen, Kisten, Lehmwannen, Beuteln und anderen Behältnissen eingelagert.⁸ Diese günstigen Fundumstände sind für die weitere Auswertung von besonderer Bedeutung gewesen. Unter dem Speichergetreide beider Burgen überwogen deutlich die Proben, die Roggen und Hirse als Hauptgetreidearten aufwiesen. Die entsprechenden Verhältniszahlen⁹ lauten:

	Roggen	:	Hirse	:	Gerste	:	Weizen	:	Hafer
Burg A	9	:	3	:	—	:	—	:	—
Burg B	36	:	22	:	3	:	2	:	1

Aus dieser quantitativ ausgezeichnet gesicherten Statistik ergäbe sich, daß Roggen die vorherrschende Getreideart war. Auf Grund der Bestimmung der Getreidekörner allein wäre eine andere Schlußfolgerung kaum möglich. Die weiteren Arbeiten haben jedoch gezeigt, daß diese nicht den tatsächlichen Verhältnissen entspräche. In den Jahren 1965–1968 konnten die vor der Burg gelegenen Siedlungen auf einer Fläche von etwa 2 ha gänzlich ausgegraben werden. Es ließen sich vier Siedlungsphasen, d. h. vier Dorfgrundrisse feststellen, von denen die Siedlungen A und B den

Burgen A und B zeitgleich waren, während die Siedlungen C und D nach der Zerstörung der Burg B im IX. bzw. X.–XI. Jh. angelegt wurden und bis zum XII. Jh. bestanden.¹⁰ In den Kulturschichten der Siedlungen fand sich nur sehr wenig Getreide. Vereinzelte Körner von Gerste, Hirse, Roggen und Weizen lagen im Brunnen 111 der Siedlung A, Hirse hin und wieder auch in den Kulturschichten aller vier Siedlungen. Der Gegensatz zu den reichen Getreidelagern der Burgen und dem fast völligen Fehlen von Getreide in den Siedlungen ist also beträchtlich. Würden wir uns auf die makrobotanische Analyse beschränken, ergebe sich ein völlig unzureichendes Bild. Obwohl neben den Wohnbauten z. T. Grundrisse von Speichern vorhanden waren, blieb darin Getreide, das eingelagert war, in erster Linie wohl deshalb nicht erhalten, weil es beim Niederbrennen der Siedlung in den Oberteil des Brandschutts geriet, den dann die spätere Beackerung durchgearbeitet hat. Um verlässlichere Aussagen zu erhalten, wurden daher aus den Gräben der Burgen A und B, aus einigen grundwassernahen Siedlungsgruben und Silos sowie aus 5 Brunnen der verschiedenen Siedlungen, insgesamt aus 20 Objekten, meist mehrere Proben für die Pollenanalyse¹¹ entnommen. Damit stand ein stratigraphisch gesichertes Material zur Verfügung, dessen pollenanalytische Bearbeitung für die jeweilige Siedlungsphase einen Durchschnittswert der angebauten Getreide und darüberhinaus eine Vorstellung über das flächenmäßige Verhältnis des Ackerlandes zum Wald sowie zu den Weideflächen ergab. Zusammengefaßt erbrachten die Untersuchungen für die einzelnen Siedlungsphasen folgende Ergebnisse (die Zahlen drücken den Prozentanteil des Getreides an der Summe der Nichtbaumpollen aus):

	Roggen	:	übrigem Getreide
Siedlung A	3,86	:	5,06
Siedlung B	4,92	:	9,84
Siedlung C	1,3%	:	4,5
Siedlung D	3,5	:	4,3

Die Pollen des übrigen Getreides verteilen sich etwa gleichmäßig auf Weizen und Gerste, Hirse ist pollenanalytisch nicht von den Wildgräsern zu trennen und konnte daher in der vorstehenden Tabelle nicht unter Getreide berücksichtigt werden. Die Hirsepollen sind in der Summe der Nichtbaumpollen enthalten. Bei Auswertung der Zahlen muß in Rechnung gestellt werden, daß Roggen erheblich mehr Pollen als die übrigen Getreidearten verstäubt, so daß sich das tatsächliche Ver-

hältnis der angebauten Getreidearten weiterhin zugunsten von Weizen und Gerste verschiebt.

Da die Verhältniszahlen der Pollen nicht durch die unmittelbare Einwirkung des Menschen bei der Ablagerung bedingt sind, kommt ihnen bei der Betrachtung des Verhältnisses der Getreidearten zueinander die Rolle eines objektiven Anzeigers zu. Es läßt sich daher aus dem Vergleich mit dem Ergebnis der karpologischen Untersuchungen die Schlußfolgerung herleiten, daß die Zusammensetzung der Getreidelagerstellen der Burgen A und B auf einer Auswahl unter Bevorzugung des Roggens als Speichergetreide beruht. Die Ursachen, die diese Auswahl bedingt haben, sollen hier nicht erörtert werden. Sie können im Abgabensystem liegen, aber auch darauf zurückgehen, daß der Weizen als Ausfuhrgetreide nicht in die zur Ernährung der Burgbesatzung bestimmten Speicher geriet.

Den Verlauf der Getreidekurve und der Plantagokurve im Verhältnis zu den Baumpollen, den die pollenanalytische Durcharbeitung der Siedlungsobjekte in Tornow erbrachte, siehe auf Abb. 1.

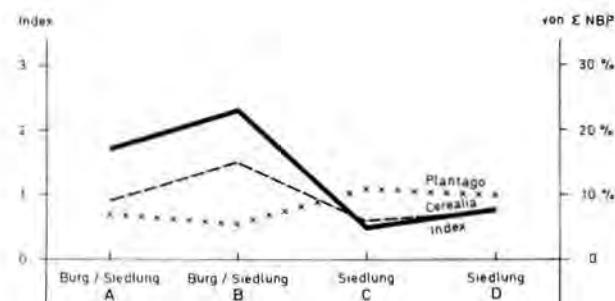

Abb. 1. Das Verhältnis der Anzahl der Pollen von Getreide (*Cerealia*) und Wegerich (*Plantago*) und der übrigen Nichtbaumpollen zu den Baumpollen (Summe der Baumpollen = 100 %). Die Pollen der Hirse sind in den Nichtbaumpollen enthalten, ihre gesonderte Darstellung ist nicht möglich.

Aus der Grafik geht hervor, daß der Ackerbau von den Bewohnern aller Siedlungen in beträchtlichem Umfang betrieben wurde. Das Weideland, als dessen Hauptanzeiger hier *Plantago* verzeichnet wird, nahm einen großen Teil der Offenlandschaft ein. Die Ausdehnung des Ackerlandes und der Weideflächen unterlag zwischen den einzelnen Siedlungsphasen ganz offensichtlich nicht unerheblichen Schwankungen. Am größten waren die Ackerflächen der Burg und Siedlung B, d. h. zu der Zeit, als in Tornow allem Anschein nach eine gut organisierte Grundherrschaft bestand.¹²

Weitere pollenanalytische Untersuchungen wurden an Material vorwiegend aus Brandenburg und Mecklenburg durchgeführt. Wo immer möglich, wurde dabei so vorgegangen, daß in den Burggräben oder am Rande der Siedlungen stratigraphisch gesicherte Proben entnommen wurden, deren Spektren sich in Pollendiagrammen aus der näheren Umgebung gut einordnen ließen. Dadurch war es in der Regel möglich, die Stellung der Burg oder Siedlung in der Gesamtentwicklung der Landschaft zu ermitteln. Diese umfangreichen Untersuchungen erbrachten den Nachweis, daß mit der Gründung der slawischen Burgen und Siedlungen größere Rodungen verbunden waren und verhältnismäßig ausgedehnter Getreideanbau einsetzte. Die Rodungen erfolgten häufig auf Kosten der Eiche, jedoch wurden auch die übrigen waldbildenden Gehölze betroffen.¹³ Nur selten gab es vor der slawischen Siedlungszeit bereits eine Offenlandschaft.¹⁴

In den Diagrammen (u. a. auch in den in Abb. 2 wiedergegebenen Auszügen) verbirgt sich die Hirse unter den Nichtbaumpollen, d. h. sie ist nicht als solche erfassbar. Aus den bisherigen Untersuchungen geht der große Anteil von Roggen, Weizen und Gerste gegenüber der Hirse hervor. Diese war vorhanden, als entscheidende Getreidepflanze darf sie jedoch nicht gelten.

Ausgehend von den Ausgrabungen in Tornow wurde die Frage nach dem Ackerbausystem aufgeworfen. Die daraufhin durchgeföhrten umfangreichen Analysen der Getreidefunde, die pollanalytischen und zoologischen Bestimmungen führten zu gewissen Ergebnissen. Die große Dichte der stratigraphisch festliegenden Proben ermöglichte z. B. vergleichende Pollenuntersuchungen und — in Anlehnung an J. Iversen u. a. — die Ausarbeitung von Indices. Ebenso wie ausgedehnter Ackerbau erhebliche Veränderungen in der Vegetation und damit im Pollendiagramm hervorruft, hinterläßt auch ausgedehnte Viehzucht durch das Auftreten von Wegerich (*Plantago lanceolata*) ihre Spuren. Das Verhältnis, in dem Getreide zu Wegerich steht, läßt sich in dem Index *Cerealia : Plantago* ausdrücken. Je größer der Anteil an Weidepflanzen ist, umso kleiner ist der Index, und umgekehrt, je größer die Zahl der Getreidepollen ist, umso größer wird der Index. Liegt der Index unter 3, so darf mit gut entwickelter Viehwirtschaft gerechnet werden. Schlüsse auf den gleichzeitigen Stand des Ackerbaues erlauben dabei die absoluten Pollenzahlen von Getreide und Wegerich.¹⁵ Liegt der Index wesentlich höher, so spielte der Ackerbau die Hauptrolle.

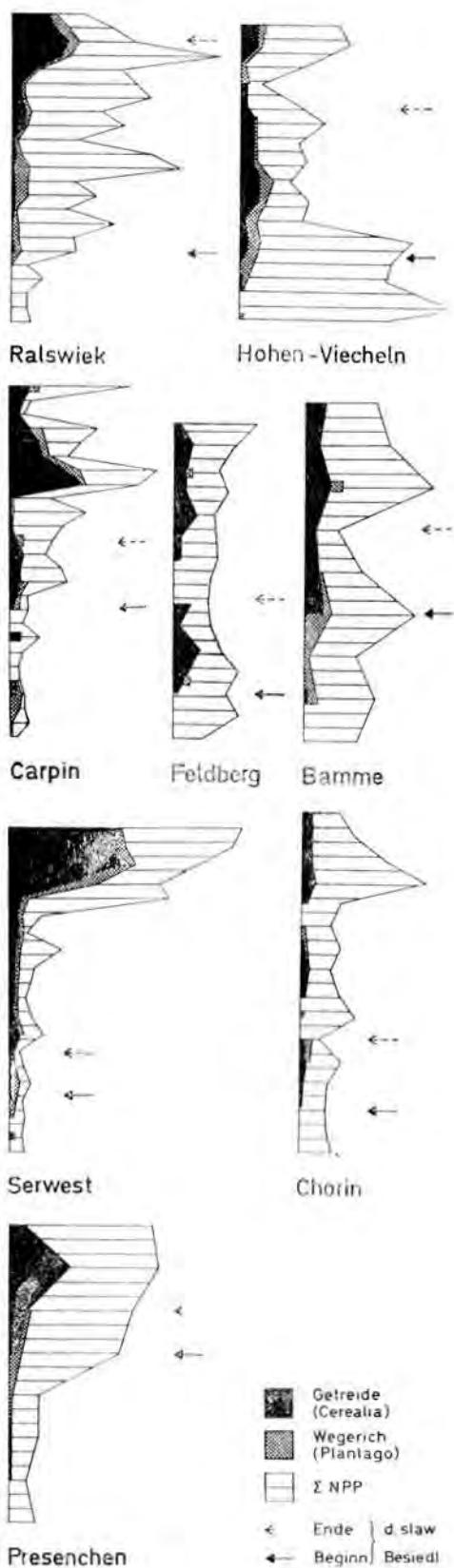

Abb. 2. Der Anteil von Cerealia- und Plantagopollen in Pollendiagrammen aus der Nähe slawischer Burgen und Siedlungen (Chorin und Serwest nach H. M. Müller).¹⁶

Mit der Gründung der Siedlung und Burg A von Tornow im VII. Jh.¹⁶ war die Ausdehnung des Ackerbaues verbunden. Eingeleitet wurde dieser Umschwung bereits durch die ersten slawischen Siedler auf dem Lütjenberg, einem nur 200 m südwestlich gelegenen Gelände. Im Pollenspektrum des Brunnens 57 dieser Siedlung wuchs der Index Getreide : Plantago auf 1,6 an. Unter Berücksichtigung des Kurvenverlaufs von Getreide und Wegerich ergibt sich daraus, daß der Ackerbau eine maßgebliche Säule der Wirtschaft war. Mit der Ausdehnung des Ackerbaues waren bedeutende Rodungen verbunden, die sich in der starken Zunahme der Nichtbaumpollen von 71 % in den kaiser- bzw. völkerwanderungszeitlichen Siedlungen auf 178 % ausdrücken. Diese Rodungstätigkeit, die besonders in den jüngeren Spektren des Brunnens 57 sicher feststellbar wurde, geschah wohl bei der Anlage von Burg und Siedlung A. In der Siedlungsphase B erfolgte eine erneute Erweiterung des Ackerlandes, d. h. neue Rodungen waren notwendig. Der Index gibt mit 2,3 eine gestiegene Bedeutung des Ackerbaues an. Dagegen trat nach Zerstörung von Burg und Siedlung B eine Veränderung in der Wirtschaftsweise ein. Die einmal gerodete Offenlandschaft wurde zwar beibehalten, in stärkerem Umfang als in den Phasen A und B jedoch als Weideland genutzt. Der Index fällt von 2,3 auf 0,7 ab. Der Anteil der Getreidepollen an der Summe der Nichtbaumpollen geht von 15,3 % in der Siedlung B auf 5,8 % in der Siedlung C zurück, während der Plantagoanteil von 5,5 % auf 11,7 % ansteigt. Der Anteil des Ackerbaues an der Gesamtproduktion nahm damit erheblich ab (Abb. 3).

Diese Ergebnisse, die die Analysen zahlreicher Pollenspektren aus den Brunnen und Schichten der Siedlungen erbrachten, finden eine Bestätigung in der Entwicklung der Viehwirtschaft, wie sie die zoologische Untersuchung darzustellen erlaubt. In den Siedlungsphasen A und B wurden nur wenig mehr Rinder als Schweine gehalten, in der Siedlung A hatte die Schweinezucht wohl sogar eine gleich große Bedeutung wie die Rinderhaltung. Dagegen nahm die Rinderhaltung in den Siedlungen C und D einen erstrangigen Platz ein.¹⁷ Das Vorherrschen der Rinderhaltung setzt aber eine bedeutendere Weidewirtschaft voraus.

In der Umgebung der Burg und Siedlung Tornow haben große Acker- und Weideflächen gelegen. Aus vergleichenden Beobachtungen über die Polleneinweihung und unter Berücksichtigung der Bodenverhältnisse konnte ihre Lage in der Gemar-

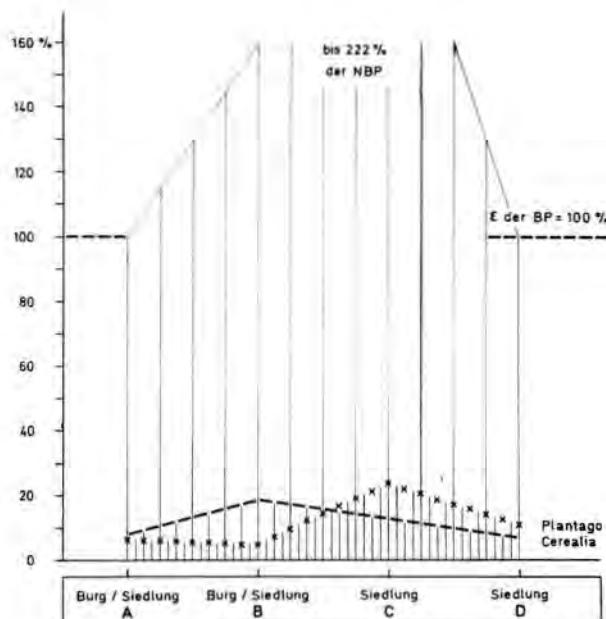

Abb. 3. Die Indexwerte Cerealia: Plantago sowie der prozentuale Anteil von Cerealia (Getreide) und Plantago (Wegerich) an der Σ der Nichtbaumpollen.

kung ermittelt werden. Hinweise auf den Turnus, in dem das Land bebaut wurde, ergaben sich aus der Analyse des umfangreichen Getreidematerials der Burg. Auf Weizen/Gerste folgte Roggen, darauf Hirse. Weizen war in dem Material der Burg unterrepräsentiert, die Pollenanalyse hat nun mehr gezeigt, daß auch Weizen in größerem Umfang angebaut wurde. Dagegen hat sich kein Weg finden lassen, um in Ergänzung des oben genannten Zyklus auch die Brache nachzuweisen. Da sie sich in dem Fruchtfolgezyklus, den K.-D. Jäger¹⁸ ermittelte, nicht ausdrückt, vielmehr manches auf die Folge von Weizen/Gerste auf Hirse hinweist, dürfte sie im allgemeinen nur kurzzeitig zwischen diesen beiden Früchten eingetreten sein. Damit ergäbe sich ein Vierjahreszyklus im Ackerbau: 1. Weizen/Gerste — 2. Roggen — 3. Hirse — 4. Brache — 1. Weizen/Gerste — usw. Da nachweislich größere Freiflächen beweidet wurden, muß es ein gewisses System gegeben haben, nach dem die Brachländer zusammenhängende Flächen bilden konnten. Entsprechende Regeln, Flurzwang o. ä. mußten eintreten. Ob man eine Vierfelderwirtschaft annehmen kann, sei dahingestellt. Nicht auszuschließen ist auch die Möglichkeit, daß über eine längere Zeit der Boden bis zur Erschöpfung in Dreijahreszyklen mit 1. Weizen/Gerste — 2. Roggen — 3. Hirse — 1. Weizen/Gerste usw. bebaut wurde, und dann über längere Zeit als

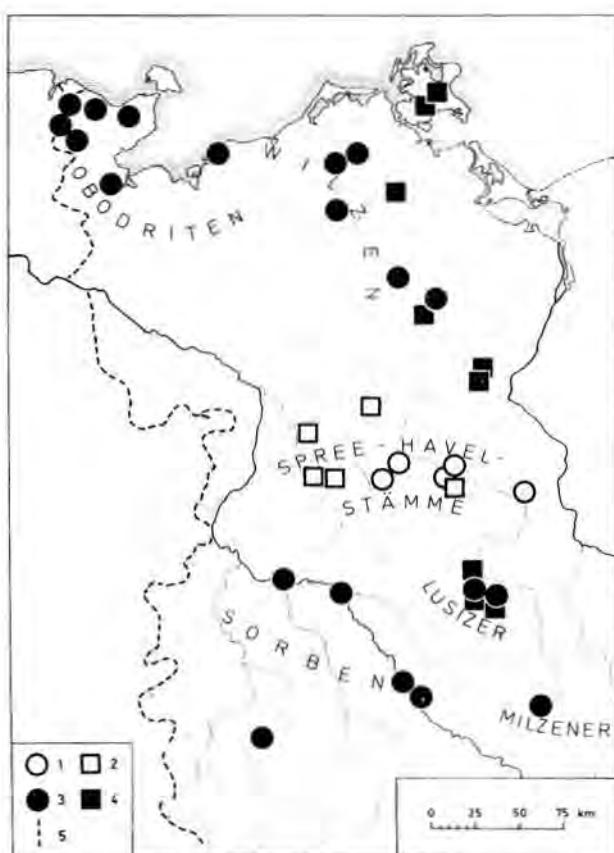

Abb. 4. Die Gebiete mit unterschiedlich entwickelter Landwirtschaft im frühen Mittelalter. 1 — Haustieranteil an der Fleischversorgung unter 75% bzw.; 2 — Getreide/Plantago-Index höher als 3; 3 — Haustieranteil an der Fleischversorgung über 75%; 4 — Getreide/Plantago-Index niedriger als 3; 5 — Westgrenze slawischer Siedlungsfunde (verzeichnet sind folgende Orte: Haustiere unter 75%: Spandau, Potsdam, Köpenick, Arensdorf, Kaulsdorf; Getreide/Plantago-Index über 3: Altfrisia, Brandenburg, Prützke, Bamme, Köpenick; Haustiere über 75%: Gilkau, Scharstorf, Plön, Oldenburg, Altlubeck, Reric, Behren-Lübchin, Neu-Nieköhr, Teterow, Neubrandenburg, Bacherswall, Feldberg, Tornow, Vorberg, Brohna, Meißen, Zehren, Dabrun, Dessau-Mosigkau, Kretzschau-Groitzschen; Getreide-Plantago-Index unter 3: Garz, Ralswiek, Feldberg, Vorwerk b. Demmin, Chorin, Serwest, Vorberg, Presenchen. (Indexberechnungen für Köpenick nach H. Jacob.)

Brachte diente. Aber auch dieses System der Wechselwirtschaft erforderte eine bestimmte Flurordnung.

Bereits im Jahre 1965 wurde auf Grund der bis zu dieser Zeit vorliegenden zoologischen Analysenergebnisse festgestellt, daß offensichtlich in der Viehwirtschaft erhebliche Unterschiede zwischen den Stämmen im Spree-Havelgebiet und denen in Mecklenburg bzw. in der Lausitz bestanden.¹⁹ Dieses seinerzeit vorläufige Ergebnis hat sich durch

die systematische Erweiterung der Materialbasis bestätigen lassen.²⁰ Neben den Ergebnissen der Tierknochenuntersuchungen wurden die Ergebnisse der pollenanalytischen Untersuchungen in Ralswiek, Garz, Feldberg, Vorwerk bei Demmin, Chorin, Serwest (vgl. Anm. 14), Altfriesack, Brandenburg, Bamme, Prützke und Köpenick sowie Tornow, Vorberg und Presenchen in der Niederlausitz auf der Abb. 4 dargestellt. Die Karte zeigt, daß im Spree-Havelgebiet die Viehhaltung gegenüber dem Ackerbau bedeutend geringer entwickelt gewesen ist. Da andererseits die Ackerbaufläche, wie aus dem Verhältnis von Nichtbaumpollen zu Baumpollen (Abb. 2) hervorgeht, zur Zeit der Burgen und Siedlungen nicht unbedeutend war, scheidet die Möglichkeit, daß Ackerbau und Viehzucht gleichermaßen einen geringen Raum in der Wirtschaft einnahmen, aus. Die Karte spiegelt also die Gliederung des Gebietes in Wirtschaftszonen wider, die seit dem VII.—VIII. Jh. bestanden zu haben scheinen. Freilich hat es innerhalb dieser Zonen z. T. lokal bedingte, vielleicht aber auch allgemeinere, uns bisher noch nicht recht erfaßbare Verschiebungen gegeben. In Tornow deuteten sie sich durch die Veränderung des Verhältnisses von Ackerbau zu Viehzucht in den einzelnen Siedlungsperioden an. Dabei wurde deutlich, daß diese Verschiebung ganz offensichtlich nicht unabhängig von den gesellschaftlichen Veränderungen verlief. Mit der Zerstörung der Burg B und damit des festigten Adelssitzes ging die Blüteperiode des Ackerbaus zu Ende, statt dessen gewann die Viehwirtschaft an Einfluß. Dabei sind jedoch die Abstufungen gegenüber dem oben charakterisierten mittelbrandenburgischen Gebiet zu beachten. Während dort die Viehzucht nur zu 34—71 % die Fleischnahrung bestrielt, blieb auch bei starkem Anstieg des Ackerbaues in Tornow die hohe Entwicklungsstufe der Viehwirtschaft erhalten. Die Veränderungen in der Ökonomie erfolgten also auf einer Grundlage, die fester war als die, auf der die Verhältnisse im Spree-Havelgebiet beruhten.

Die oben dargelegten Erörterungen zeigen, wie schwierig es ist, auch bei dem breiten und sehr zielstrebigen Mitwirken naturwissenschaftlicher

Disziplinen, zu einem begründeten Urteil über die Formen und das Wesen der Landwirtschaft in den verschiedenen Gebieten zu gelangen. Andererseits eröffnet das aufeinander abgestimmte Zusammenwirken von Archäologie, Botanik und Zoologie neue Möglichkeiten, um relativ verlässliche Aussagen über Umfang, Bedeutung und Entwicklung der Landwirtschaft zu erhalten.

Aus den bisherigen Ergebnissen der komplexen Untersuchungen und monographischen Bearbeitungen ergaben sich einige methodische Schlußfolgerungen:

1. Die archäologisch erfaßbaren und botanisch bestimmmbaren Großreste von Getreide brauchen in keinem Verhältnis zum tatsächlichen Umfang des Ackerbaues zu stehen, das erkennbare Verhältnis ist in der Regel durch zufällige Erhaltungsbedingungen bestimmt.

2. Selbst wenn umfangreichere Getreidefunde vorliegen, muß damit gerechnet werden, daß die makrobotanisch ermittelten Mengenverhältnisse der angebauten Arten durch eine im gesellschaftlichen System liegende Auswahl, wie bestimmte Abgabenverhältnisse oder die Bevorzugung einer Getreideart als Speichergetreide bedingt sind. Als Voraussetzung für begründete Aussagen über den Umfang des Getreidebaus sowie über das Verhältnis zwischen den angebauten Getreidearten sollten in jedem Fall die pollenanalytischen Untersuchungen von Proben erfolgen, die sich archäologisch-stratigraphisch mit Schichten der Siedlungen, deren Wirtschaft zu erforschen ist, in Verbindung setzen lassen.

3. Um Aussagen über das Verhältnis von Ackerbau und Viehzucht treffen zu können bzw. über die Rolle, die beiden Produktionszweigen im System der Landwirtschaft zukam, bedarf es des Gegenüber-Abwägens der mit verschiedenen Methoden gewonnenen Einzelergebnisse. Es ist nicht gerechtfertigt, aus dem geringfügigen Auftreten von Getreide in den archäologischen Schichten auf gering entwickelten Ackerbau und — sofern bestimmbar — Haustierknochen in größerer Anzahl vorliegen — auf eine besondere Rolle der Viehzucht zu schließen.²¹

Anmerkungen

¹ Die schriftlichen Quellen ausgewertet bei J. Brankač, *Studien zu Wirtschafts- und Sozialstruktur der Westslawen zwischen Elbe-Saale und Oder aus der Zeit vom 9. bis zum 12. Jahrhundert*, Bautzen 1964.

² Verzeichnis der entsprechenden Arbeiten in der BRD und der DDR vgl.: Herrmann J., *Kultur und Kunst der Slawen in Deutschland vom 7. bis 13. Jahrhundert*, Berlin 1965, 11 ff., 39, 55 ff.; derselbe, *Siedlung, Wirtschaft und gesellschaftliche Verhältnisse der slawischen Stämme zwischen Oder/Neiße und Elbe*, Berlin 1968, 78 ff. Dort auch die Angaben über Pflugfunde, Ackerraße u. a., die hier nicht wiederholt werden. Derselbe, *Tornow und Vorberg — Ein Beitrag zur Frühgeschichte der Lausitz*, mit Beiträgen von H.-J. Bautsch, H. Jacob, K.-D. Jäger und H.-H. Müller, Berlin 1956. Derselbe, *Die germanischen und slawischen Siedlungen und das mittelalterliche Dorf von Tornow*, Kr. Calau, mit Beiträgen von O. August, S. Gustav, M. Jährling, E. Lange, H.-H. Müller, J. Piaskowski und D. Warnke (Druck in Vorbereitung). Ein zusammenfassender Überblick bei M. Beranová, *K otázce systému staroslovanského zemědělství v druhé polovině I. tisíciletí n. l.*, PA LIII, 1962, 196 ff. Für Polen vgl. Hensel W., *Un essai de division en périodes du développement de l'agriculture sur le territoire de la Pologne dans l'antiquité et au début du haut Moyen Age*, Ergon II, Fasc. Suppl. 1960, 277 ff.

³ Vgl. hierzu besonders Jäger K.-D., *Die pflanzlichen Großreste aus der Burgwallgrabung Tornow (Kr. Calau)*, in: Herrmann J., *Tornow und Vorberg*, a. a. O., 164 ff.; derselbe, *Die pflanzlichen Großreste aus der frühslawischen Siedlung von Dessau-Mosigkau*, in: Krüger B., *Dessau-Mosigkau, ein frühslawischer Siedlungsplatz...*, Berlin 1967, 165 ff.; derselbe, *Frühmittelalterlicher Dinkel (*Triticum spelta L.*) aus der Niederlausitz*, Ausgrabungen und Funde 11, 1966, 289 ff. Weiterhin die zahlreichen Arbeiten von H.-H. Müller, zuletzt in: *Die Slawen in Deutschland im frühen Mittelalter*, Handbuch, Berlin 1970 (im Druck), mit weiterer Literatur. Außerdem die Beiträge in den genannten Monographien von J. Herrmann und B. Krüger.

⁴ Tabelle und Überblick bei J. Herrmann, *Siedlung, Wirtschaft und gesellschaftliche Verhältnisse der slawischen Stämme zwischen Oder/Neiße und Elbe*, a. a. O., 81.

⁵ Stokar W. v., *Die Urgeschichte des Hausbrotes*, Leipzig 1951, 49.

⁶ Beranová M., PA LIII, 1962, 198.

⁷ Jäger K.-D., *Dessau-Mosigkau*, a. a. O., 170.

⁸ Herrmann J., *Tornow*, a. a. O.

⁹ Eine exakte Verhältniszahl lässt sich nicht berechnen, da bei Zugrundlegen des Gewichts die Verschmutzungen und kleine Holzkohlestückchen, die aus den z. T. sehr umfangreichen Proben nicht entfernt werden konnten, mit einbezogen wurden. Der große Umfang der Proben gestattet andererseits auch keinen Vergleich der Kornzahl. Daher seien die Lagerstellen, von denen jede als Probe behandelt wurde, in Vergleich gesetzt. Da die Roggenproben z. T. erheblich größer als die mit übrigem Getreide waren, verschiebt sich das Bild tatsächlich zugunsten des Roggens. Dazu — mit Angabe der Probengewichte und der genauen Bestimmung der Proben — vgl. Jäger K.-D., *Tornow*, Tab. 12.

¹⁰ Herrmann J., *Die germanischen und slawischen Siedlungen*, a. a. O.

¹¹ Die ausführlichen Ergebnisse dieser Arbeit vgl. bei Lange E., *Die Ergebnisse der pollanalytischen Untersuchungen in Tornow und Presenchen*, in: Herrmann J., *Die germanischen und slawischen Siedlungen*, a. a. O.

¹² Diese Frage ist an anderer Stelle erörtert worden: Herrmann J., *Tornow*, a. a. O., 134 ff.; derselbe, *Die germanischen und slawischen Siedlungen*, a. a. O.

¹³ Vgl. Lange E., *Tornow*, a. a. O.; derselbe, *Feldberg, Slavia antiqua XVI*, 1959. H. Jankuhn nahm 1957 in Anlehnung an H. Schmitz (*Klima, Vegetation und Besiedlung*, Archaeologia geographica 2, 1955, 19 f.) auf Grund des Wakenitzprofils bei Lübeck an, daß die slawische Erstbesiedlung mit der Nutzung der feuchten Auen und Auflichtung der Erlenbestände durch Viehweidewirtschaft begann. „Eingriffe in den die besseren Böden bedeckenden Eichenwald lassen sich nicht erkennen“. Und so rechnet H. Jankuhn damit, „daß die neuen slawischen Siedler den Getreidebau mitbrachten, wenn er vielleicht auch eine geringe Rolle gespielt hat“ (*Geschichte Schleswig-Holsteins* Bd. 3, *Die Frühgeschichte vom Ausgang der Völkerwanderung bis zum Ende der Wikingerzeit*, Neu-münster 1957, 114). Die Aussage des Wakenitzprofils ist jedoch sehr unsicher, da keine eindeutige Verbindung zur slawischen Siedlung möglich ist. Hinzu kommt, daß in küstennahen Gebieten die Veränderungen im Grundwasserniveau den Verlauf der Erlenkurve wesentlich beeinflussen.

¹⁴ Damit wird das Problem der Einwanderung, der Einwanderungszeit und des Verhältnisses der Einwanderer zur vorhergehenden Bevölkerung berührt, das in letzter Zeit verschiedentlich diskutiert worden ist. Auch dazu bieten die bisher durchgeführten Analysen neue Aussagen, deren Auswertung in anderem Zusammenhang von den Verfassern vorgesehen ist. In Abb. 2 sind drei Diagrammausschnitte (Carpin, Chorin und Serwest) nachstehenden Arbeiten von H. M. Müller entnommen: *Pollenanalytische Untersuchungen im Bereich des Meßtischblattes Thurau/Südostmecklenburg*, Halle 1962 (ungedruckte Dissertation); *Beiträge zur Vegetationsentwicklung auf dem Mönchsheider Sander bei Chorin*, Archiv für Forstwesen (Berlin) 15, 1966, 857—867; *Das Pollendiagramm „Serwest“, ein Beitrag zur Wechselwirkung natürlicher und anthropogener Faktoren in der Vegetationsentwicklung*, Feddes Repertorium (Berlin) 74, 1967, 123—137. Frau Dr. H. M. Müller, Eberswalde, danken wir für die Übermittlung der Pollenzahlen von Getreide und Wegerich. Die daraus errechneten Indices von Chorin und Serwest sind in Abb. 4 mit zur Darstellung gekommen.

¹⁵ Zu beachten bleibt fernerhin, daß, wie oben dargelegt die Hirse sich nicht als Getreide zu erkennen gibt, demzufolge auch nicht in die Indexberechnung einbezogen wird. Dadurch kann die Möglichkeit einer Fehlinterpretation bestehen, wenn der Hirseanbau überwog. Hinweise auf eine mögliche Dominanz des Hirseanbaues haben sich bei unseren Untersuchungen jedoch bisher nicht ergeben.

¹⁶ Zur Datierung Herrmann J., *Die germanischen und slawischen Siedlungen*, a. a. O.

¹⁷ Müller H.-H., *Die Tierknochen aus der Ausgrabung von Tornow*, in: Herrmann J., *Die germanischen und slawischen Siedlungen*, a. a. O.

¹⁸ Jäger K.-D., *Tornow*, a. a. O.

¹⁹ Herrmann J., *Kultur und Kunst der Slawen*, a. a. O., 12, Abb. 13; derselbe *Siedlung*..., a. a. O., 88 ff., Abb. 13.

²⁰ In erster Linie wird das der Fortsetzung der Untersuchung der Tierknochen aus Ausgrabungsstellen durch H. Müller verdankt (oben Anm. 3).

²¹ B. Krüger (*Dessau-Mosigkau*, a. a. O., 82) schreibt über die Zeit der Wanderungen im VI. Jh.: „Es wird nicht wahrscheinlich sein, daß ein solcher Landerwerb auf der Grundlage eines aktiven Ackerbaues vor sich gegangen ist...“ Die Einwanderung in das mittlere Elbgebiet könne „nicht mit einem aktiven Ackerbau in Zusammenhang gebracht werden“. Für Dessau-Mosigkau schließt B. Krüger aus dem seltenen Vorkommen von Getreide in den Kulturschich-

ten und obengenannten kleinkörnigen Weizenart, daß „die Bewohner der Siedlung... in einem Anfangsstadium der Entwicklung des Getreideanbaues standen“ (S. 83). L. Lećiejewicz (*Ujście we wczesnym średniowieczu*, Wrocław 1961, 134) zog ähnliche Schlußfolgerungen aus den wenigen Hirse- und Bohnenresten in den unteren Schichten von Ujście. Entgegen den Aussagen von B. Krüger hat z. B. die Pollenanalyse neben der bekannten Fundstelle des VII. Jh. von Prützke bei Brandenburg einen gegenüber der Viehwirtschaft überwiegenden Ackerbau ergeben (Abb. 3, 4). In Feldberg, ebenfalls in das VII.—VIII. Jh. datierbar, ergab sich ein ausgedehnter Ackerbau für die Zeit direkt nach der Einwanderung (Lange E., *Feldberg*, a. a. O.).

HROB SVATÉHO METODĚJE V UHERSKÉM HRADIŠTI-SADECH?

VILÉM HRUBÝ

Ukázal-li formální i věcný rozbor stavebního půdorysu kostela v Uherském Hradišti-Sadech možnost shledávat v něm pozůstatky biskupského chrámu, stojícího v těsné blízkosti Velehradu — velkomoravského Starého Města se sídlem moc světské, je zcela logické vidět na sadské výšině velkomoravskou metropoli církevní. Bylo by to v plném souladu s církevním usnesením z r. 344, jímž bylo „nařízeno na synodě v Sardice, že biskupská stolice žádná nemá více býti v malých městech, než tam, kde hlavní úřadové krajiny se nacházejí“.¹ Pravda, není známek, že by bylo na starou Moravu, teprve nedlouho získanou nové vře, přeneseno nařízení platné v území s dlouhou starokřesťanskou tradicí. Přesto lze však hledat i u nás biskupskou rezidenci spíše v centrálních velkosídlích, než na některém z periferních hradisek.

Víme-li přitom, že Metoděj byl až do své smrti r. 885 (kdy byl už celý komplex církevních staveb v Sadech dostavěn) arcibiskupem moravským, je též možný pokus, ztotožnit právě tuto lokalitu s jeho sídlem. A důsledkem takové hypotézy je pak i otázka místa Metodějova hrobu, hledaného již tolíkrát od r. 1862. Tenkráte označil totiž Vincenc Brandl basiliku cisterciáckého kláštera velehradského z počátku XIII. století, zasvěcenou Nanebevzetí Panny Marie, za onen „synodální tj. hlavní chrám arcidiecéze Moravské“, v němž „jest sv. Metodius též pochován“.² Když však světcův hrob na dnešním Velehradě objeven nebyl, byla r. 1903 ustavena zvláštní komise pro hledání této památky.³ A stejně jako v dobách pozdějších, pátralo se pak na nejrůznějších místech centrální oblasti staré Moravy: v Modré u Velehradu, ve Starém Městě u Uherského Hradiště a na hradisku sv. Klimenta u Osvětiman, v Zarazicích, v Boršicích u Buchlovic, ve Stupavě i na jiných lokalitách středního Pomoraví, ale také v Olomouci, v Mikulčicích a jinde⁴ — ovšem vždy bezúspěšně.

Konkrétnější možnost objevu Metodějova hrobu vyvstala teprve při předběžné interpretaci sakrálních staveb v Sadech. Kdo by byl tehdy v prvé chvíli nepomyslil v této souvislosti na malé mauzoleum, vybudované v podobně hrobní kaple, uprostřed niž byla umístěna zahlobená hrobka č. 12, určená zřejmě jen pro jedinou, ale zajisté neobyčejně významnou osobu? A když výzkum ještě nadto ukázal, že zničenou hrobku kdysi kryl zděný náhrobek, z něhož se uchovaly zlomky omítky se zbytky polychromní malby lidské tváře, vybavila se v paměti sugestivně slova legendisty o pohřbu Metodějova bratra Konstantina-Cyrila v Římě: „I položili jej tak s rakví do hrobu po pravé straně oltáře v chrámě svatého Klimenta... Namalovali jeho obraz nad hroblem a počali nad ním pálit světlo ve dne i v noci“⁵

Nebylo přece možné přehlížet podobnost údajů o umístění a úpravě obou srovnávaných hrobů. V Římě: Konstantin-Cyril byl uložen po pravé straně oltáře a nad jeho hroblem zobrazili jeho podobu. V Sadech: význačný hrob (Metodějův?) byl umístěn v kapličce po levé straně oltáře a z náhrobku nad ním pocházelo fragmentární zobrazení tváře (zemřelého?). Všechny úvahy však brzy vyvrátil antropologický posudek, že značně porušená kostra z hrobky č. 12 patřila mladší ženě.⁶

Proto se pátrání po možném hrobu Metodějově v Sadech musilo soustředit k situaci, jež by aspoň zčásti odpovídala popisu jeho pohřbu. Přitom se zdálo nemyslitelné, že by se text tzv. proložní legendy, lokalující hrob arcibiskupů na levou stranu *ve stěně* za oltářem svaté Bohorodičky,⁷ mohl brát doslova. Vždyť nevelká šířka zdí v dosud známých velkomoravských kostelech, zpravidla 45 až 70 cm, vylučuje možnost, že by se v nich mohla umístit rakev se zesnulým. Bylo tudíž třeba uvážit jinou interpretaci slov „*ve stěně*“.

A tak jsem od r. 1958 diskutoval možnost, zda rčení „*býti pohřben ve stěně*“ nutně znamená jen

,„býti pohřben ve zdivu stěny“, nebo zda nelze takto označený hrob hledat v těsné prostoře mezi dvěma paralelními zdmi, takže by byl vlastně obezděn, v přeneseném smyslu, „ve zdech“ či „ve zdi“ neboli „ve stěně“? Přitom jsem myslil na hrobku č. 15, umístěnou v malé hrobní komoře mezi kostelní lodí a zmíněnou hrobní kaplí s hrobkou č. 12. Ale i tento případ vyřešil negativně antropolog: v hrobní komoře byla opět pohřbena žena, a její hrob nadto neležel „mezi zdmi“, nýbrž pod podlahou prostory, do níž dokonce vedl i zvláštní vchod.

Třebaže J. Cibulk a původně odmítl můj název „výklad slov „ve stěně“, posléze sám zcela analogickým způsobem dokazoval existenci takového hrobu — byť i ne výslově Metodějova — v příspivku stavby B v Mikulčicích.⁸ Pozoruhodný řetěz dohadů a možností přesvědčuje však tím méně, čím více je autor směřující k důkazu kombinuje. I když přejdeme rozdílnou interpretaci velmi složité nálezové situace stavebních pozůstatků objektu B a kostela A v Mikulčicích, jak jí podal na jedné straně autor výzkumu J. Poulik,⁹ a na druhé J. Cibulk a¹⁰ zůstává nepochybně, že tamní hrob č. 283 (který právě má být příkladem hrobu ve stěně) by se podle předchozích Cibulkových závěrů alespoň zčásti ocitl pod zdí, která vlastně měla pouze uzavírat na severní straně příspivek vybudovaný pro tento hrob. Přitom nebyl ani tento hrob „mezi zdmi“, nýbrž zasjen pod podlahou příspivku, kam byl prý i vstup z kostelní lodi. A tak i kdybychom vůbec přijali vývody J. Cibulk y, objevil by se nám onen příspivek kostela B v Mikulčicích jako hrobní komora, s jejímž věrným protějškem jsme se už setkali v Sadech u hrobky č. 15, a nic víc.

Přes zmíněný nezdar neopouštělo mne však ani po ukončení výzkumu v kostelním komplexu v Sadech vědomí, že tu jde o chrám zcela vyjimečného postavení. A to mne přivedlo po pěti letech až k myšlence, vrátit se nejen k oběma rozhodujícím textům, nýbrž i k revisi vlastního terénního výzkumu. To prvé znamenalo znovu promyslit texty obou legend, uvádějících místo světceva hrobu, a jejich obsahu buď *doslova uvěřit*, nebo jej *zcela odmitnout*. Přiklonil jsem se k možnosti prvé.

Na první pohled je patrné, že si oba prameny nejen neodporuji, nýbrž se vhodně doplňují; takže nás o celém průběhu arcibiskupova pohřbu i o místě jeho posledního odpočinku dostatečně informuje několik úryvků: „Učedníci jej zavinuli do rubáše a učinili mu důstojné pocty, smuteční obřady vykonali latinsky, řecky a slovansky a pochovali jej v katedrálním chrámu“.¹¹ Byl pochován ve velikém

kostele moravském na levé straně ve stěně za oltářem svaté Bohorodičky“¹²

Takto máme o poloze Metodějova hrobu celkem čtyři topické údaje:

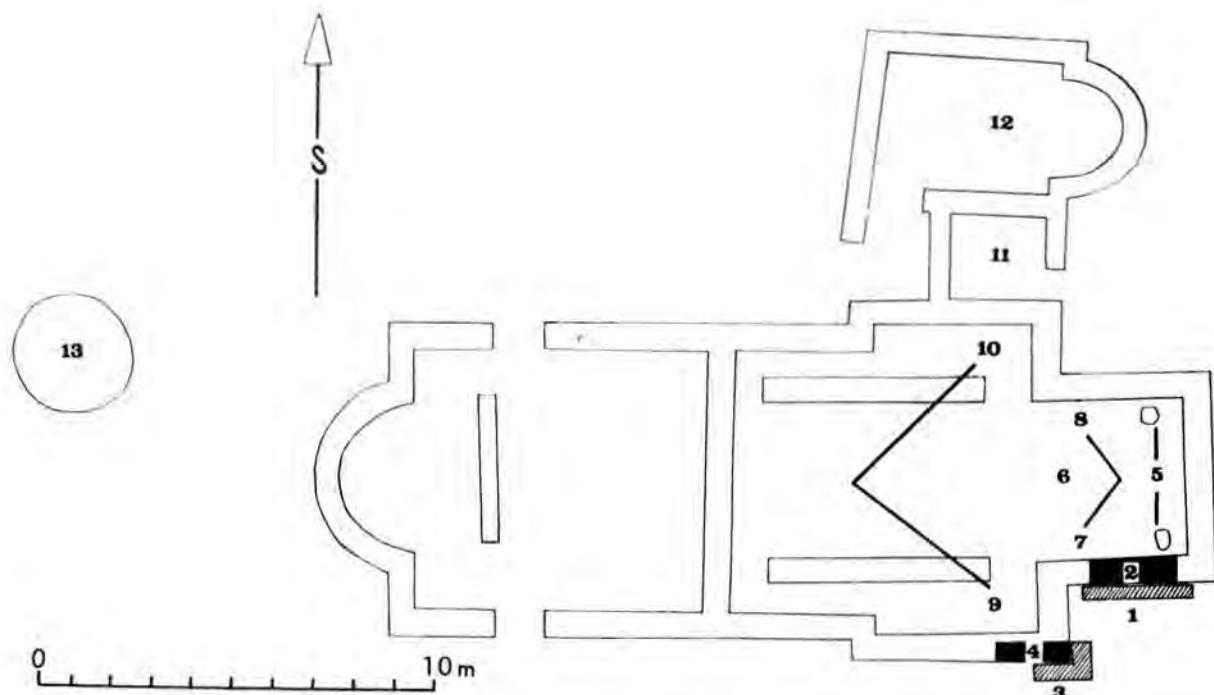
1. v katedrálním chrámu — ve velikém kostele moravském,
2. na levé straně,
3. ve stěně,
4. za oltářem svaté Bohorodičky.

Zkoumejme je nyní obecně i s přihlédnutím ke kostelu v Sadech:

Ad 1: „Katedrální chrám“ legendy staroslověnské lze snadno ztotožnit s „velkým kostelem moravským“ legendy proložní, neboť přívlastek tu jistě neznamená pouze „velký prostorem“, ale především velký svým určením. V obou případech byl tedy nepochybně méně jeden a týž kostel, sidlo hlavy duchovní správy na staré Moravě, tj. chrám biskupský či katedrální. Už při dřívějším zkoumání charakteru a funkce kostela v Sadech — který je ostatně co do velikosti druhý mezi staromoravskými kostely¹³ — jsme však dospěli k závěru, že byl v druhé polovině IX. století mimo jiné kostelem křestním, že v něm byla církevní škola, že se v hlavním kněžišti uchovaly stavební články, ukažující snad na existenci biskupského stolce, a že ke kostelu patřila klášterní komunita.¹⁴ To by znamenalo, že sadský kostel má všechny znaky chrámu biskupského, a tudíž lze v něm spatřovat katedrální či velký chrám církve moravské.

Ad 2: Snad nejživější diskusi vyvolává údaj o uložení hrobu „na levé straně“, neboť je nejasné, miní-li se strana evangelií nebo epištolní. Podle J. Cibulk y určuje levou stranu levice vstupujícího do kostela: u velkomoravských kostelů, orientovaných zpravidla od západu k východu, byla by to tedy strana severní.¹⁵ Toto hledisko je ostatně časté. Používá ho též J. Wilpert, když „za východiště“ svých pozorování v římské basilice sv. Klimenta volí pohled k oltáři: je to prý přirozenější a jednodušší, a téhož určení použil již sv. Paschal I. (817–824) v nápisu o přenesení ostatků, které sám vykopal, do basiliky sv. Praxedy.¹⁶ Naproti tomu však F. J. Mullooly a spolu s ním G. B. de Rossi hledali hrob Konstantina-Cyrila v kostele sv. Klimenta v Římě „na pravé straně oltáře, když se diváme kostelem směrem dolů“, tedy v postoji zády k olátrí.¹⁷

I když J. Cibulk a ztotožnil u mikulčického kostela B příspivku pro hrob č. 283 podél severní strany kněžiště s legendami doloženou polohou hrobu Metodějova,¹⁸ nebyla tím otázka levé a pravé strany chrámové ještě dořešena. Podle sdělení

Obr. 1. Uherské Hradiště-Sady. 1 – přizdívka, 2 – hrob 1, 3 – přizdívka, 4 – hrob 2, 5 – pozůstatky biskupského trůnu, 6 – pravděpodobné místo oltáře, 7 – levá strana kněžiště, 8 – pravá strana kněžiště, 9 – pravá strana kostelní lodi, 10 – levá strana kostelní lodi, 11 – hrobní komora, 12 – hrobní kaple, 13 – baptisterium.

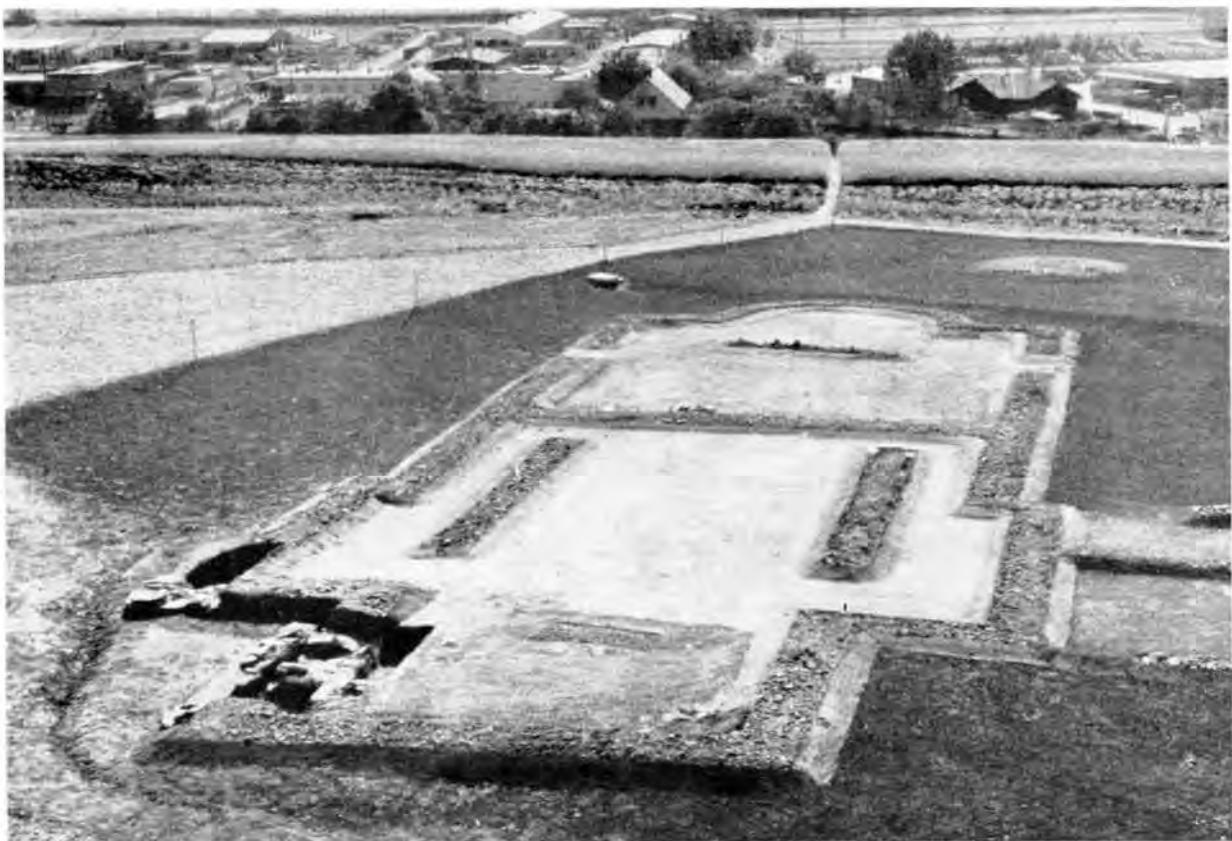
J. Veselého¹⁹ se levá strana kněžiště neztožňuje s levou stranou kostelní lodi: zatím co je v kostelní lodi levá a pravá strana skutečně dána postojem věřícího obráceného k oltáři, jsou určovány strany kněžiště právě naopak, a to postojem kněze obráceného tváří do lodi. Je lhostejně – podle citované informace – zda kněz celebroval po způsobu starokřesťanském za oltářním stolem, tj. trvale obracen k věřícím (jak lze spíše předpokládat na staré Moravě v době Metodějově), či podle pozdějších zvyklostí před oltářem, většinou obracen zády do lodi. Pro náš problém je směrodatný pouze onen základní postoj kněze před obcí věřících, tj. tváří k nim. Takže levou stranou kněžiště, o niž běží, je v tomto smyslu strana epištolní, tj. strana jižní, kdežto levá strana kostelní lodi (ze stanoviska věřících) je strana severní. Podobně je pravou stranou kněžiště strana evangelní, tj. strana severní, a pravá strana kostelní lodi je zase strana jižní. Lze se domnívat, že autor proložní legendy zastával při popisu místa Metodějova hrobu hledisko kněze, neboť šlo o místo za oltářem, čili v kněžišti, nikoliv o hledisko věřících a o místo v kostelní lodi.

Třebaže většina přistavků k velkomoravským kostelům – ať jde o domnělý hrob „ve zdi“ u kostela B, nebo o hrobní komoru či tzv. sakristii u kostela A v Mikulčicích, či o hrobní komoru a

hrobní kaplí v Sadech – bývá na straně severní, přece některá archeologická zjištění naznačují, že jižní strana kostelů byla obecně stranou „čestnejší“. Nemám teď snad na mysli umístění t. řec. sakristie na jižní straně kostela na Pohansku u Břeclavi, ale skutečnost, že větší nahuštění hrobů bývá na hřbitovech kolem velkomoravských kostelů zpravidla při jižní straně, aniž by to bylo vždycky podmíněno pouze terénní konfigurací. Je tomu tak nejen v Sadech, ale i ve Starém Městě „Na valách“,²⁰ „Na špitálkách“,²¹ v Modré u Velehradu,²² v Mikulčicích u kostela IIA,²³ na Pohansku²⁴ a j. V souladu s tím je i skutečnost, že pravá (jižní) polovina kostelní lodi je při mších obvykle určena pro muže, kdežto levá (severní) polovina zas pro ženy.

Vzhledem k tomu všemu zastávám názor, že by se nález Metodějova hrobu dal očekávat pouze na „čestnejší“ jižní straně, a to v kněžišti, v důsledku oné výslovné zmínky, že byl „za oltářem“. Aplikujeme-li pak tento závěr na situaci v Sadech, znamená to zaměřit pozornost hlavně na jižní polovinu, tj. na jeho levou stranu, a nikoliv na stranu severní (jak míní J. Cibulká), kde je napojena hrobní komora a hrobní kaple.

Ad 3: Pro naše úvahy byl rozhodující pokus, zjistit umístění oltáře aspoň nepřímo, když po něm archeologický výzkum kněžiště v Sadech nezjistil

Obr. 2. Uherské Hradiště-Sady. Poloha hrobů 1 a 2.

in situ sebemenší stopu. Vzhledem k tomu, že se pozůstatky nevelkých pilířů ve východních rozích kněžiště daly interpretovat s velkou pravděpodobností jako základ biskupského trůnu stojícího v pozadi, musil být oltář bezpochyby značně předsunut co nejbliže k triumfálnímu oblouku. Tím se určení „ve stěně za oltářem“ rozšířilo nejen na jižní polovinu východní zdi pravoúhlého závěru presbytáře, nýbrž i na celé tři čtvrtiny délky jeho jižní stěny.

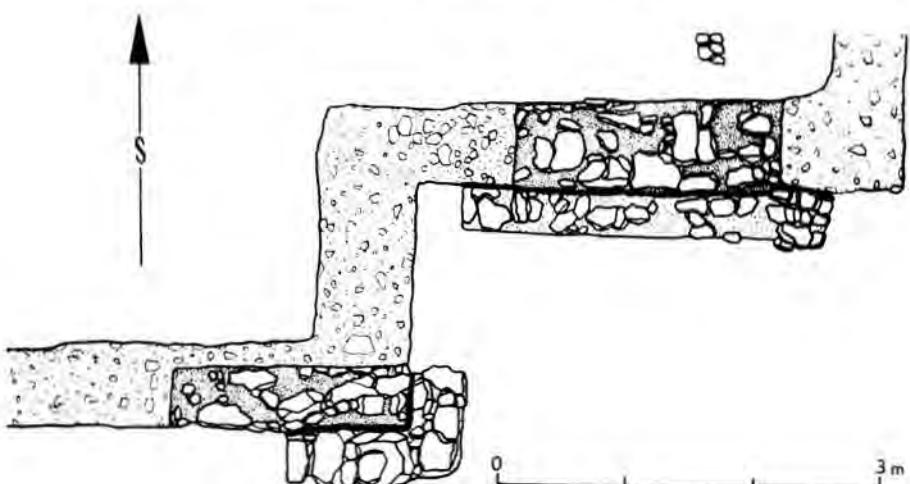
Pátrání po hrobu v základovém zdivu jižní a východní strany kněžiště zdálo se však zcela bezvýsledné, přestože tu byl základ překryt ještě 20–30 cm mocnými sufovými vrstvami z někdejších chrámových stěn. Zato upoutal znova pozornost 30–36 cm široký a 290 cm dlouhý pás kamenů kladených na maltu, těsně sledující z vnější strany jižní základovou zeď kněžiště a původně interpretovaný jako dlažba pod okapem. Jeho opětovný výzkum však ukázal, že jde o dvou- až třívrstvé zdivo základové, jehož base leží 20–25 cm pod zkoumanou úrovni terénu. Poněvadž je výrazný rozdíl (43–48 cm) mezi 68 cm hluboko založeným základem jižní stěny kněžiště a mělkým základem onoho souběžného zdiva, je patrné, že šlo o doda-

tečnou přízdivku. Tomu ostatně odpovídá i zřetelná spára mezi oběma — jinak k sobě přiléhajícími — základy. Nevelká šíře a malé zahloubení pásového základu nadto naznačuje, že přízdivka nemohla plnit nosnou nebo opěrnou funkci; zkoumané pozůstatky spíše nasvědčují, že mohly nést jen nevysokou zdíku.

K objasnění funkce této přízdivky mohou přispět hroby, ukládané od XV. století častěji do zdi chrámů, ale zejména hrob salcburského biskupa Virgila (745–784): pro jeho uložení byl totiž v základu jižní obvodové zdi dómu vybourán otvor, který byl pak za rakví opět zazděn.²⁵ Poněvadž by bylo při malé šířce zdiva velkomoravských kostelů nemožné znova uzavřít takovou hrobní dutinu zlicovaným vyzděním, musila by být zvenčí uzavřena přistavenou zídkou a zevnitř snad jen opatřena kamennou hrobní deskou. Z našeho zjištění tedy vyplývalo, že přízdivka na vnější straně jižní zdi kněžiště v Sadech může být právě pozůstatkem podobné hrobky ve zdi. A tento předpoklad konečně potvrdilo odstranění zmíněných už sufových zbytků nadzemního zdiva, nakupených nad základy kněžiště v místech přízdivky: ukázalo se totiž, že v těch místech byla na úrovni někdejší podlahy

kněžiště a na rozhraní základů a nadzemního zdí byla skutečně kdysi dutina, odpovídající celé šíři zdi, tj. asi 65–70 cm, a dlouhá asi 210 cm. Pro údaj o její výšce není ovšem v nálezové situaci opory, ale za daných okolností by nebyla patrně vyšší než 80–100 cm. O stavební úpravě této dutiny svědčí zbytky jejího původního dna vylitého maltou, jež

šířce 40 cm a hloubce 30 cm. Hrobni dutina byla však menší než u hrobu v kněžišti, neboť byla jen asi 190 cm dlouhá a 50 cm široká. Přitom se zdá, že se tato hrobka uzavírala do kostelní lodi částí původní zdi, zúžené v místech hrobni dutiny asi jen na 20 cm. To by tedy znamenalo, že otvor ve zdi pro hrob II byl vybourán zvenčí, že nebyl pro-

Obr. 3. Uherské Hradiště-Sady. Situace hrobů 1 a 2 v kostelní zdi s přizdívkami.

byla vyhlazena ve vodorovnou plochu. Jinak byly však škvíry a nerovnosti, vzniklé vytrháním kamennů z horní vrstvy základů, vyplněny sufovým materiálem se stopami požáru: obsahoval totiž červeně propálené kousky omítky, uhlíky, slitek bronzu, zlomek růž prostoaplého dřeva a fragmenty ozehnutých lidských kostí.

Je tedy nepochybně, že „na levé straně ve stěně za oltářem“ velkomoravského kostela v Sadech byl upraven hrob I (v mnohem upomínající na Virginilův, o 100 let starší hrob v Salcburku), který zvenčí uzavírala přistavěná zídka, přesahující dutinu hrobky na obou stranách vždy asi o 40 cm. Některé nálezy ze stavební sutí v prostoru hrobni dutiny jsou možná posledními zbytky obsahu hrobu původně tam uloženého. Přitom není vyloučeno, že hrobni dutina byla zevnitř uzavřena deskou z nachově červeného jílovce, silnou asi 3,5 cm, jejíž zlomky, rozptýlené po nalezišti, jsme původně považovali za fragmenty dlažby.

V souvislosti s hrobem ve zdi kněžiště je ovšem třeba uvést ještě další, podobně umístěný a v podstatě též stejně upravený hrob II, objevený v jiho-východním rohu zdi kostelní lodi. Z jeho obezdívky se uchoval na východní straně opět jen základ v délce 90 cm, na jižní straně v délce 135 cm (zatím co ostatní část byla zcela vytrhána), při

razen až do kostelní lodi a že raken s nebožtíkem byla zasunuta do hrobky z vnější strany, odkud byla také uzavřena přizdívka. I v tomto hrobni prostoru byly v druhotné výplni nalezeny zlomky lidských kostí, které však nemusí vůbec pocházet z kostry nebožtíka zde pochovaného. Ostatně i v prvém případě se mohly do porušené hrobni dutiny dostat spolu se stavební sutí i zlomky z jiných hrobů narušených nebo zcela rozhozených v blízkosti kostelních základů.

Poněvadž jsem zjištění těchto hrobů ve zdi po-važoval za závažný objev, který zatím neměl obdobu v žádné ze známých velkomoravských staveb, pozval jsem komisi odborníků, aby posoudila moji interpretaci dané nálezové situace. Výsledek šetření byl jednomyslně formulován v zápisu, jehož ob-sah v plném znění uvádím.²⁶

*Zápis z prohlidky zdiva chóru a lodi
na jižní straně pozůstatků velkomoravského kostela
v Sadech*

Vedoucího výzkumu, V. Hrubého, znova upoutaly pásy kamenů při základech jižní stěny chóru a při JV rohu kostelní lodi natolik, že provedl jejich doplňující výzkum.

Při tom zjistil, že jde o vícevrstvé zdivo — tedy o pozůstatky zidek, a nikoliv o dlažební zpevnění terénu na vnější straně stavby pod okapem, nebo o zbytky zhroucen-

něho zdiva stěn kostela. Zkoumané pozůstatky mají totiž zřetelně charakter úzkých přizdivek položených na maltu, jež nemohly mit — při mělkém zahľoubení svého základu — nosnou nebo opěrnou funkci.

U těchto přizdivek byl v hmotě ne zcela rozebraných kostelních základů zjištěn sušový materiál se stopami po žáru: byly zde totiž nalezeny uhlíky, fragmenty ožehnutých lidských kostí, červeně opálené kousky omítky, zlomek železa, slitek bronzu aj.

Všechny uvedené okolnosti naznačují, že v chrámovém zdivu byly na obou místech upraveny dutiny, které lze vysvětlit jen jako hrobky ve zdi, z vnější strany uzavřené oněmi přizdívkanami, jejichž spodní části byly archeologickým výzkumem zjištěny, jak bylo konstatováno shora.

Zapsala: dr. V. Hochmanová v. r., Moravské museum v Brně.

Univ. prof. dr. Jos. Poulik, DrSc., v. r.

(ředitel Archeologického ústavu ČSAV v Brně)

Univ. prof. dr. Frant. Kalousek, v. r.

(vedoucí katedry prehist. university JEP v Brně)

Doc. dr. Vilém Hrubý, CSc., v. r.

(přednosta prehist. odd. Moravského muzea v Brně)

Arch. Vilém Hanák, v. r. (Moravské museum v Brně)

Dr. Jiří M. Veselý O. P., v. r.

1. byl velkým či katedrálním chrámem moravským,

2. v němž byl objeven hrob na levé straně,

3. umístěný ve stěně za oltářem,

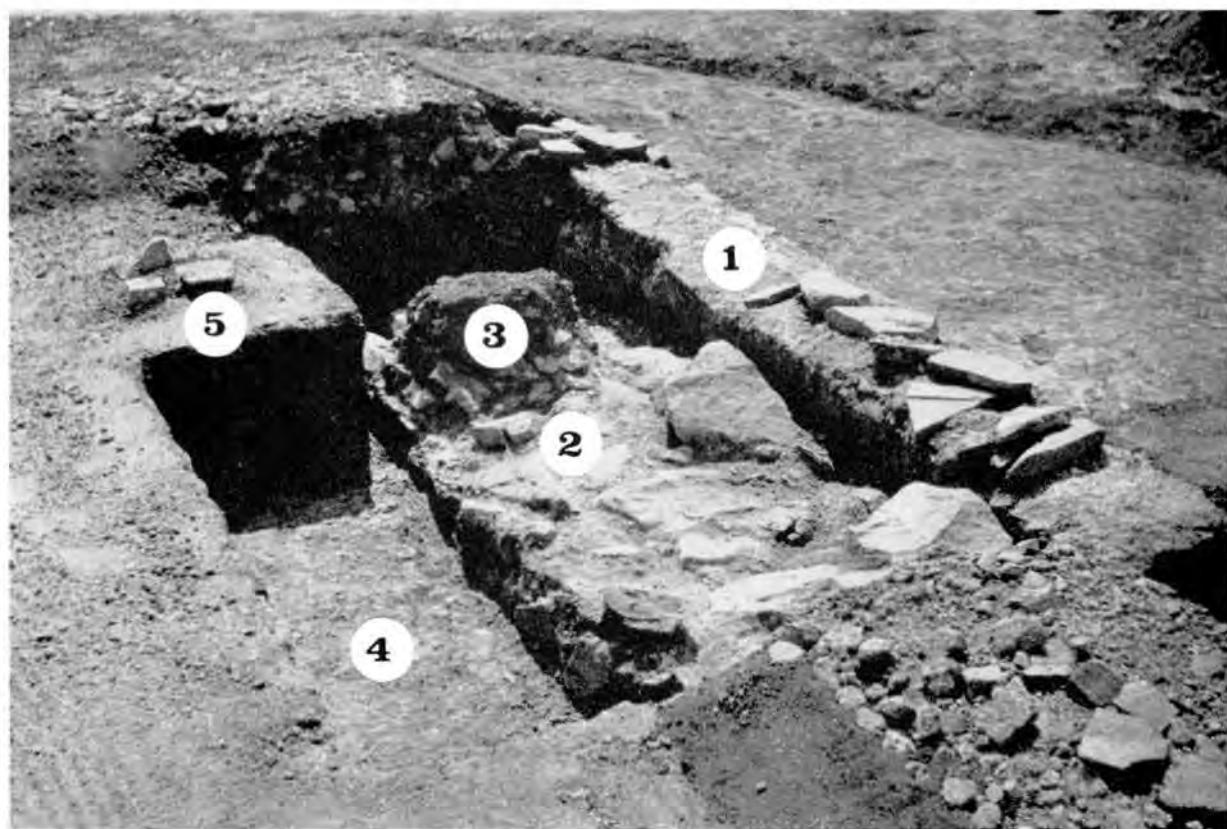
4. který byl zřejmě oltářem hlavním, a tedy nejspíš zasvěcen Bohorodičce, když toto zasvěcení nesl celý chrám.

Proto jsem dospěl k hypothetickému závěru, že je hrob I ve stěně chrámu v Uherském Hradišti-Sadech hrobem arcibiskupa Velké Moravy — sv. Metoděje, a zároveň prostří obdobou hrobu salcburského biskupa Virgila.

Prokázání této hypothesy je ovšem za dané situace velmi nesnadné. Nemáme totiž k dispozici ani jediný spolehlivý nález z dávno už zničeného hrobu I, a tím méně nález svědčící o biskupské hodnosti nebožtíka, který tu byl ve zdi pohřben. Ostatně otázka ostatků Metodějových vyvolávala už odedávna řadu domněnek, pro něž není v soudobých pramenech opory a jejichž vznik lze namnoze vysvětlit jen jako přirozenou reakci na bezvýslednost pátrání po světově hrobu. Tomáš Kalina např. nepochybuje o tom, že ostatky sv. Metoděje zůstaly na svém místě až do zkázy Velehradu, neboť jeho žáci, kteří by je mohli ochránit, byli již dříve vypuzeni z Moravy.³¹ Naproti tomu se od jiných dovidáme, že ostatky Metodějovy vyzvedli z hrobu právě jeho žáci, aby je uchránili před zneuctěním, a odnesli je do ciziny — až do Říma, kde byly uloženy v chrámu sv. Klimenta k hrobu Konstantina-Cyrila. Zde jest ovšem na místě uvést, že domněnka o společném hrobě obou soluňských bratří v Římě vyrůstá ze zcela jiných kořenů. J. Wilpert ji vymozuje ze skutečnosti, že se mezi obrazy v římské basilice sv. Klimenta „nalézal také obraz obou svatých bratří“.³² Nadto máme však už z r. 1589 nebo 1590 záznam A. Rocca, že „v témže chrámu sv. Klimenta jsou pochováni biskupové Slovanů Cyril a Metoděj... jejichž posvátné ostatky, jak známo, byly nalezeny pod oltářem v prastaré kapli téhož chrámu“.³³ Brzy nato opakuje tuto informaci též C. Baronius,³⁴ ale sám objev ostatků klade L. Boyle právem mezi léta 1563—1575.³⁵ Zpráva o objevu nepochybně vyvolala širší zájem, neboť již r. 1580 žádá biskup olomoucký Stanislav Pavlovský o relikie sv. Cyrila a Metoděje.³⁶ Papež Řehoř XIII. však jeho žádost o rok později odmítá s odůvodněním, že se v naší zemi šíří „mor kacířský“, takže by ostatkům sv. apoštola slovanských hrozilo zneuctění.³⁷ O společném uložení ostatků sv. Cyrila a Metoděje se dál hovoří i v dobách pozdějších,³⁸ ale sledování těchto mylných zpráv není účelem této

Ad 4: R. 1891 přišel J. D. Štoček s názorem, že údaj proložní legendy „za oltářem Bohorodičky“ nemusí nezbytně znamenat mariánské patrocinium onoho katedrálního chrámu, v němž byl Metoděj pohřben: zasvěcení P. Marii mohl přimit pouze jeden z oltářů, zatím co titul samého „velkého chrámu moravského“ z legendy nijak nevyplývá.²⁷ Tento výklad, v zásadě možný, nebyl nikdy uznán, zvlášť když bylo známo, že je jeho autor nakloněn spatřovat onen „velký chrám moravský“ v zaniklém svatojanském kostele, který byl předchůdcem cisterciáckého chrámu velehradského.²⁸ Lze-li však dnes už ztotožnit tuto kapli sv. Jana s velkomoravským kostelem u Modré,²⁹ není třeba předpokládat nějaký kostel a klášter sv. Jana Křtitele v místech dnešního kláštera na Velehradě, jak J. D. Štoček míní. Proto se také spíš přikláním k obecnému mínění, že hledaný katedrální chrám Velké Moravy měl mariánské patrocinium, o němž legenda hovoří. A tím důležitější je pro nás připomínka, že se na kostel v Sadech dá bez obtíží vztahovat znění listiny z r. 1247, kterou Oldřich Korutanský věnuje klášteru velehradskému kapli, „ležící na hoře u Kunovic, zbudovanou ke cti jmenované blahoslavené vždy Panney Marie, s právem patronátu a se vším příslušenstvím, jakož i se vším prastarým právem...“ atd.³⁰

Shrneme-li tedy všechny dosavadní výsledky našeho zkoumání, pak lze všechny čtyři topické údaje o místě Metodějova hrobu s velkou pravděpodobností spojit se staroslovanským kostelem v Sadech, neboť:

Obr. 4. Uherské Hradiště-Sady. Hrob 1. 1 – přízdička, 2 – dno hrobu ve zdi, 3 – ponechaná výplň hrobní dutiny, 4 – výzkumná přístupová sonda, 5 – úroveň zkoumaného kněžiště.

stati. K postižení pravdy zajisté stačí odkaz na texty obou citovaných legend, hovořících o Metodějově pohřbu velmi konkrétně.

Pro úplnost nelze mlčky přejít ani teorii o pozdějším vyzvednutí Metodějových kostí z původního hrobu a o jejich uložení na „neuhledném místě v lese“.³⁹ Způsobila, že zalesněné Chřiby poblíže dnešního Velehradu byly místními nadšenci křížem krážem prohledány. Ani dr. A. C. Stojan nezůstal stranou tohoto snažení, i když podle něho „po pádu Velehradu r. 907 odnesli učennici sv. Metoděje jeho svaté ostatky, aby je uchránili od pohromy válečné, a pochovali je pod dubem u Puchova“.⁴⁰ Všechny takové výklady jsou pouhým matením některých skutečností s polopravdami a romantikou.

Jaké by asi bylo věcnější vysvětlení zániku Metodějeva hrobu za předpokladu, že jím skutečně byl onen hrob ve stěně kněžiště velkomoravského chrámu v Sadech? Podle archeologických pozorování mohlo k němu dojít v podstatě dvakrát. Po prvé v době pádu Velké Moravy, kdy byl kostel vypálen a z části dokonce rozbořen, po druhé pak někdy ve XIII. století, kdy svatyně v Sadech zcela

zaniká, snad proto, že ji noví držitelé, velehradští cisterciáci, již neopravili. Poněvadž se zdá, že se dědicem titulu tohoto velkomoravského kostela stal ani ne 1 km vzdálený kostel v dnešní obci Sadech, podle všeho založený právě v téže době a dodnes zasvěcený P. Marii, mohla by vystat otázka, zda ostatky Metodějovy nebyly snad také tenkráte přeneseny do tohoto nově budovaného chrámu.

Podle našich zjištění je však pravděpodobnější, že k rušení hrobů ve zdech velkomoravského kostela v Sadech došlo už v prvních letech X. století, tj. v téže době, kdy byly vylupovány i tamní zahloubené hrobky. Maďarské nájezdy zajisté pustošily především chrámy, paláce a obydlí na hradištích, kde se dala očekávat větší kořist než v zemědělských a rybářských osadách prostého lidu. Vždyť se např. dočítáme, že ještě v osvícenském století bylo možné, aby vojáci při obsazení Říma r. 1798 měnili svatyně v kasárny a rozbíjeli i náhrobky kardinálů, aby získali olovo rakví...⁴¹ Nacházíme-li pak v Sadech, stejně jako ve Starém Městě, v Mikulčicích a na Pohansku barbarsky vydrancované hrobky s kostrami namnoze rozmetanými, nelze předpokládat, že by hroby ve zdech chrámu

zůstaly nepovšimnutý a nedotčeny. Kosti nebožtíků byly ovšem pro kořistníky bezcenné, a podle toho se s nimi nakládalo.

Byl-li Tomáš Kalina přesvědčen, že „*ostatky Metodějovy nebyly zničeny při pohromě chrámu a že se snad v jeho zbytcích, dnes ještě neznámých, zachovaly dosud*“,⁴² lze po více než 60 le-

tech snad říci: je velmi pravděpodobné, že Metodějův hrob byl objeven ve zdi velkomoravského chrámu v Uherském Hradišti-Sadech; byl však při zániku Velké Moravy zničen tak, že se po něm uchovaly již jen nepatrné zbytky a ostatky z něho byly patrně zároveň na místě samém rozhozeny.

Poznámky

¹ Brandl V., *Poloha Starého Velehradu*, Brno 1862, 34.

² Tamtéž, 39.

³ Kalina T., *O velehradských památkách*, Časopis Maticy Moravské 28, 1904, 60.

⁴ Hrubý V., *Byl nalezen hrob věrozvěsta Metoděje?*, Almanach Velká Morava, Brno 1965, 147 n. K tomu srovnej např. Vychodil J., *Hrob sv. Methoděje, apoštola slovanského*, Sborník velehradský VI, Olomouc 1896, 291 n. Kalina T., I. c.

⁵ Život sv. Konstantina Cyrila, ed. J. Vašica, Literární památky epochy velkomoravské, Praha 1966, 210.

⁶ Za laskavé určení antropologického materiálu srdečně děkuji RNDr. J. Jelinkovi, DrSc., řediteli Moravského muzea v Brně.

⁷ Proložní č. tzv. bulharská legenda „*Život sv. Cyrila a Metoděje*“.

⁸ Cibulka J., *První tři velkomoravské kostely objevené na hradisku u Mikulčic, jejich význam a otázka Metodějova hrobu*, Soluňští bratři, 1100 let od příchodu sv. Cyrila a Metoděje na Moravu, Praha 1963, 121 n.

⁹ Poulik J., *Výsledky výzkumu na velkomoravském hradisku „Valy“ u Mikulčic*, PA XLVIII, 1957, 241 n.

¹⁰ Cibulka J., I. c. 87 n.

¹¹ Tkadlík V., *Slovanský život Metodějův*, Sborník velehradský 6, Velehrad 1935, 187. Vašica J., *Literární památky epochy velkomoravské*, Praha 1966, 241.

¹² Lávrov P. A., *Materialy po istorii vozniknovenija drevnejšej slavjanskoy pismennosti*, Trudy slavjanskoy komissiji AN SSSR I, Leningrad 1930, 101. Salajka A., *Prameny k životu a dějinám Konstantina-Cyrila a Metoděje*, Soluňští bratři, 1100 let od příchodu sv. Cyrila a Metoděje na Moravu, Praha 1963, 206.

¹³ Mikulčice III — délka 35 m; srovn. Poulik J., *Starý Moravané budují svůj stát*, Gottwaldov 1963, 98. Sady — 22,63 m; srovn. Hrubý V., *Staré Město, Velkomoravský Velehrad*, Praha 1965, 203. Pohansko — 18,65 m; srovn. Dostál B., *Slovanská minulost Pohanska*, Břeclav 1964, 8. Staré Město „Špitálky“ — 18,40 m; srovn. Poulik J., *Nález kostela z doby velkomoravské v trati „Špitálky“ ve Starém Městě*, PA XLVI, 1955, 307 n.

¹⁴ Hrubý V., *Staré Město, Velkomoravský Velehrad*, Praha 1965, 101, 202, 349, 355, 359 a j.

¹⁵ Cibulka J., I. c. 128.

¹⁶ Wilpert J., *Malby v dřevní basilice svatého Klimenta*, Kroměříž 1906, 22.

¹⁷ Boyle L., *Osud ostatků sv. Cyrila*, 5, pozn. 23, podle A. Rocca, *Opera omnia II*, Roma 1719, 250.

Mezinárodním sjezdu o slovanských dějinách v Salcburku 1963, přeložil J. Maria, 1965, sep. str. 1.

¹⁸ Cibulka J., I. c. 128.

¹⁹ Dr. J. Veselému srdečně děkuji za laskavou konzultaci.

²⁰ Hrubý V., *Staré Město, velkomoravské pohřebiště „Na valách“*, Praha 1955, plán.

²¹ Poulik J., *Nález kostela*, PA XLVI, 1955, obr. 5.

²² Hrubý V. — Hochmanová V. — Pavelčík J., *Kostel a pohřebiště z doby velkomoravské na Modré u Velehradu*, Časopis Moravského musea XL, 1955, plán.

²³ Poulik J., *Výsledky výzkumu*, PA XLVIII, 1957, obr. 7.

²⁴ Dostál B., I. c., obr. 7.

²⁵ Vetters H., *Das Grab in der Mauer*, Österreichische Zeitschrift für Kunst und Denkmalpflege 12, 1958, 71 — 75.

²⁶ Protokol je uložen v Archeologickém ústavu ČSAV v Praze a v Brně, na katedře prehistorie filosofické fakulty university JEP v Brně a v Moravském museu v Brně.

²⁷ Štoček J. D., *Klášter sv. Jana na Moravě*, ČVMSO VIII, 1891, 63.

²⁸ Štoček J. D., *Ku sporu o Velehrad*, ČVMSO VII, 1890, 134.

²⁹ Hrubý V. — Hochmanová V. — Pavelčík J., I. c., 64 n. Cibulka J., *Velkomoravský kostel v Modré u Velehradu a začátky křesťanství na Moravě*, Praha 1958, 47 n.

³⁰ CDM III, XCVI, 70, 71.

³¹ Kalina T., I. c., 61 n.

³² Wilpert J., I. c., 37.

³³ Boyle L., *Osud ostatků sv. Cyrila*, 5, pozn. 23, podle A. Rocca, *Opera omnia II*, Roma 1719, 250.

³⁴ Boyle L., I. c., pozn. 25, podle Boronius C., *Martyrologium Romanum*, Roma 1593, 108.

³⁵ Boyle L., I. c., 6.

³⁶ Hurt R., *Zádost biskupa olomouckého Stanislava Pavlovského o ostatky sv. apoštola slovanských*, Sborník velehradský 8, Velehrad 1937, 245 n.

³⁷ Vychodil J., *Hrob sv. Methoděje*, 303. Boyle L., I. c., podle *Annales ecclesiastici*, ed. A. Theiner, Roma 1856, III, 121, 122, 271.

³⁸ Snopk F., *Hrob a ostatky sv. Cyrila, apoštola slovanského*, Sborník velehradský VI, Olomouc 1896, 142 n. Boyle L., I. c., aj.

³⁹ F. Přikryl v referátu předneseném 21. června 1939 ve Starém Městě na schůzi Archeologického spolku Starý Velehrad.

¹⁰ Přikryl F., SS. Cyril a Method v upomínkách starožitných na Moravě, Týn u Lipníka 1905, 100, pozn. 1.

¹¹ Snopek F., I. c., 147, s odvoláním na D. Bartoliniho, *Památky historické, kritické, archaeologické*

svatých Cyrila a Metoděje, v překladu M. Chwaliszewského, Poznaň 1885, 117.

¹² Kalina T., I. c.

Grab des heiligen Methodius in Uhereské Hradiště-Sady?

Vilém Hrubý

Zeigte die Form- und Fundanalyse des Baugrundrisses der Kirche in Uhereské Hradiště-Sady die Möglichkeit, in ihm Reste einer Bischofskirche zu erblicken, die in nächster Nähe des „Velehrad“ steht – des großmährischen Staré Město mit dem Sitz der weltlichen Macht – ist es ganz logisch, auf der Anhöhe von Sady eine großmährische kirchliche Metropole vorauszusetzen. Aus denselben Gründen ist auch der Versuch möglich, gerade diese Stelle mit dem Sitz des mährischen Erzbischofs Methodius zu identifizieren. Und aus einer solchen Hypothese folgt dann die Frage, wo die Stelle seines Grabs ist, das bisher erfolglos an vielen Orten gesucht wurde, am häufigsten allerdings im zentralen Bereich des alten Mährens. Das Bewußtsein, daß es sich in Sady um eine Kirche von ganz außergewöhnlicher Bedeutung handelt, brachte den Autor auf den Gedanken, nicht nur eine Revision der eigentlichen Geländegrabung durchzuführen, sondern abermals auch den Wortlaut beider Legenden zu überprüfen,^{11, 12} in denen die letzte Ruhestätte des Heiligen bezeichnet wird, und ihren Inhalt entweder wortwörtlich zu glauben oder völlig abzulehnen. Der Autor neigt zur ersten Möglichkeit. Aus dem Text ergeben sich insgesamt vier topische Angaben, die über die Lage von Methodius' Grab folgend aussagen: 1. in der Kathedralkirche – in der großen mährischen Kirche; 2. auf der linken Seite; 3. in der Wand; 4. hinter dem Altar der Gottesmutter. Bei der allgemeinen Untersuchung und in Betrachtnahme der Kirche von Sady kam der Autor zu folgenden Rückschlüssen:

Zu 1: Die Kirche in Sady war in der zweiten Hälfte des IX. Jhs. eine Taufkirche mit einer kirchlichen Schule, im Hauptpresbyterium erhielten sich Reste eines Bischofsthrones und zur Kirche gehörte eine Klostergemeinschaft.¹⁴ Dies bedeutet nun, daß die Kirche von Sady alle Merkmale einer Bischofskirche trägt, und deshalb als eine Kathe-

dral- oder große Kirche der mährischen Kirchengemeinschaft betrachtet werden kann.

Zu 2: Bei der Erwägung der Frage hinsichtlich der linken und rechten Seite einer Kirche kam der Autor zu dem Schluß, daß die linke Seite des Sanktuariums nicht mit der linken Seite des Schiffes identisch ist.¹⁹ Während im Kirchenschiff die linke und rechte Seite nach der Stellung des zum Altar blickenden Gläubigen angegeben wird, wurden die Seiten des Presbyteriums gerade umgekehrt bestimmt, nämlich nach der Stellung des zu den Gläubigen gewandten Priesters. Diese Schlußfolgerung auf die Situation in Sady appliziert, müßte dann die Aufmerksamkeit hauptsächlich auf die Südseite, d. h. die linke Seite des Presbyteriums lenken.

Zu 3: Die Suche nach dem Grab in den Fundamentmauern der Süd- und Ostseite des Sanktuariums (d. h. in der Wand hinter dem Altar) schien jedoch erfolglos. Hingegen zog ein 30–36 cm breiter und 290 cm langer Streifen von mit Mörtel verbundenen Steinen abermals die Aufmerksamkeit auf sich, welcher ganz dicht an der Außenseite der südlichen Fundamentmauer und parallel mit dieser verlief. Seine Revisionsgrabung zeigte, daß hier ein zwei- bis dreischichtiges Fundamentmauerwerk vorliegt, dessen Basis 20–25 cm unter dem Grabungsniveau lag. Zu seiner Deutung trug unter anderem das Grab des Salzburger Bischofs Virgil (745–784) bei: für seine Bestattung wurde nämlich in den Fundamenten der südlichen Umfassungsmauer des Domes eine Öffnung ausgebrochen, die nach der Beisetzung wieder zugemauert wurde.²⁵ Bestätigt wurde diese Voraussetzung in Sady nach der Entfernung des von den Kirchenwänden herrührenden Bauschutt, der die Fundamente des Presbyteriums bei der Beimauer überschichtete: es zeigte sich nämlich, daß sich hier auf dem Niveau des ursprünglichen Fußbodens der Kirche und an der Grenze zwischen ihren Funda-

menten und Mauern tatsächlich einst ein Hohlräum befunden hatte, welcher der ganzen Mauerbreite entsprach, d. h. etwa 65—70 cm breit war, bei einer Länge von ungefähr 210 cm. Für die Bestimmung seiner Höhe bietet allerdings die Fundsituation keine Anhaltspunkte, aber unter den angegebenen Umständen dürfte er wohl nicht höher als 80—100 cm gewesen sein. Von seiner Herrichtung zeugen Reste seines waagrechten, gegossenen und geglätteten Mörtelstrichs. Der Hohlräum war mit Bauschutt, der Brandspuren aufwies, ausgefüllt; man fand darunter durchglühten Wandverputz, Holzkohlenreste, ein Stück geschmolzene Bronze, einen rostdurchsetzten Holzrest und Fragmente menschlicher Knochen. Ohne Zweifel war also „auf der linken Seite in der Wand hinter dem Altar“ der großmährischen Kirche von Sady das Grab I angelegt worden, das von außen durch jene kurze hinzugebaute Mauer geschlossen war, welche an beiden Seiten jeweils um etwa 40 cm breiter war als das Grabgewölbe. Manche Funde aus dem Bauschutt in diesem Raum mögen etwa auch die letzten Reste der ursprünglichen Bestattung sein. Es ist dabei nicht ausgeschlossen, daß das Grab mit einer Platte aus purpurrotem Schieferton abgeschlossen war, dessen Bruchstücke auf der Fundstelle verstreut lagen.

Im Zusammenhang mit dem Grab in der Mauer des Presbyteriums muß allerdings noch ein zweites, ähnlich angelegtes und im wesentlichen ebenso hergerichtetes Grab (II) angeführt werden, das in der Südostecke der Kirchenschiffmauer entdeckt wurde. Eine Kommission von Fachleuten nahm zu der vom Grabungsleiter vorgelegten Interpretierung der gegebenen Fundsituation protokollarisch²⁶ folgende Stellung: „Alle angeführten Umstände deuten darauf, daß im Mauerwerk der Kirche an beiden Stellen Hohlräume hergerichtet waren, die nur als Gräfte in der Mauer gedeutet werden können . . .“.

Zu 4: Da die gesuchte Kathedralkirche Großmährens unter marianischem Patrozinium stand, wie die Legende sagt, ist für uns die Bemerkung besonders wichtig, daß auf die Kirche von Sady ohne Schwierigkeiten der Text einer Urkunde aus dem J. 1247 bezogen werden kann, durch welche Ulrich von Kärnten dem Kloster von Velehrad eine Kapelle schenkte, „auf dem Berge bei Kuno-

vice liegend, zu Ehren der gebenedeiten, allzeit reinen Jungfrau Maria errichtet, mit dem Patronatsrecht und samt allem Zubehör wie auch mit allen uralten Rechten . . .“ usw.³⁰

Faßt man also sämtliche bisherigen Ergebnisse unserer Forschungen zusammen, können alle vier Ortsangaben über das Grab des Methodius mit großer Wahrscheinlichkeit mit der altslawischen Kirche in Sady verknüpft werden, weil diese 1. die große oder Kathedralkirche Mährens war, 2. weil in ihr ein Grab an der linken Seite entdeckt wurde, 3. weil dieses Grab offenbar hinter dem Hauptaltar lag und 4. dieser Altar höchstwahrscheinlich der Gottesmutter geweiht war, da die ganze Kirche diese Weihe trug. Deswegen kam der Autor zu der hypothetischen Schlußfolgerung, daß das Grab I in der Wand der Kirche in Uheršké Hradiště-Sady das Grab des großmährischen Erzbischofs Methodius war und zugleich eine schlichtere Analogie des Virgil-Grabes in Salzburg darstellt. Der Beweis dieser Hypothese ist allerdings bei den gegebenen Umständen recht schwierig. Es steht nämlich kein verlässlicher Fund aus dem längst zerstörten Grab I zur Verfügung, viel weniger noch ein Fund, welcher von der Bischofswürde des Toten zeugen würde, der hier in der Mauer bestattet worden war. Letzten Endes rief die Frage hinsichtlich der sterblichen Überreste des hl. Methodius von jeher eine Reihe von Vermutungen hervor, für die es in den zeitgenössischen Quellen keine Anhaltspunkte gibt und deren Entstehung oft nur eine natürliche Reaktion auf die erfolglose Suche nach dem Bischofsgrab war. Aufgrund archäologischer Beobachtungen kann jedoch auch diese Frage beantwortet werden. Wenn Thomas Kalina überzeugt war, daß „die Reste der sterblichen Hülle Methodius' nicht bei der Verwüstung der Kirche vernichtet worden waren und daß sie vielleicht in deren Ruinen, die heute noch unbekannt sind, bis jetzt erhalten geblieben sind“,⁴² so darf nach mehr als 60 Jahren wohl gesagt werden: es ist sehr wahrscheinlich, daß das Grab des Heiligen in der Mauer der großmährischen Kirche in Uheršké Hradiště-Sady entdeckt wurde; es war aber beim Untergang Großmährens derart zerstört worden, daß lediglich geringfügige Spuren davon erhalten geblieben sind, alles andere wurde offenbar an derselben Stelle verstreut.

Übersetzt von B. Nieburová

FRÜHMITTELALTERLICHE SLAWISCHE SIEDLUNGSRESTE IM ZAGYVATAL

AGNES CS. SÓS

In der südlichen Gemarkung des Dorfes Mátraszöllős (Komitat Nógrád) auf dem Gebiet der Flur „Késedomb“ (Abb. 1) erschloß die örtliche landwirtschaftliche Produktionsgenossenschaft 1964 eine Sandgrube. 1965 kam zum ersten Mal die Nachricht, daß im Laufe dieser Erdarbeiten archäologische Denkmäler zum Vorschein kamen. Diesmal wurden drei Tongefäße und einige Mahlsteinstücke an das Ungarische Nationalmuseum abgegeben.¹ Die Funde, sowie die an Ort und Stelle eingeholten Erkundigungen ließen darauf schließen, daß der Sandabbau auf eine Siedlung aus dem IX.–X. Jh. gestoßen war. Die Beglaubigungsgrabung – geleitet von der Verfasserin – erfolgte im Frühling 1966. Damals nahm die bei nahe ovale Sandgrube mit 26 m N–S-Durchmesser, 33 m O–W-Durchmesser ungefähr die höchste Stelle des Hügels ein. Im Laufe der Ausgrabungen konnten wir südlich und nördlich der Sandgrube einige Profile freilegen und auch eine größere Fläche beim Westrand der Grube untersuchen. Diese Fläche, etwa 44 m lang (in N–S-Richtung) und 21 m breit, wurde zur Zeit der Ausgrabung mit einem Bulldozer bearbeitet. Außer Resten einer frühmittelalterlichen Siedlung erschienen sowohl in den Profilen als auch auf der durch den Bulldozer freigelegten Fläche ebenfalls urzeitliche Gruben (Abb. 2). Von den 20 gehobenen archäologischen Objekten stammen aber nur fünf aus dem frühen Mittelalter: die voneinander weiter, bzw. näher liegenden runden Gruben (Nr. 1, 2, 4, 9 und 20).

Grube 1 (Abb. 3)

Ein beim südöstlichen Rand der Sandgrube erscheinendes, während der Erdarbeiten bereits beschädigtes Objekt. Es zeigte sich in 35 cm Tiefe von der Oberfläche als runde Grube mit einem Durchmesser von 100 cm, im oberen Teil befanden sich in zwei Schichten stark durchglühte Steine. 50 cm tiefer von ihrem Erscheinen gerechnet,

wölbte sich die Wand der Grube stark nach außen; hier betrug ihr Durchmesser 190 cm. Der Sohlen-durchmesser des 70 cm tiefen Objektes betrug 175 cm, der Rand der Sohle war mit Steinen ausgelegt. In diesem Niveau zeigten sich eine 15–20 cm starke gebrannte Tonschicht und eine größere Menge von Holzkohlenresten und Steinschutt. Unter den Trümmern befanden sich einige Zentimeter über der Sohle zwei aneinander gelehnte Tongefäße. Beide sind kleine grobe Näpfe. Der eine ist graubraun mit schwarzen Brandflecken bedeckt, von gedrungener unregelmäßiger Form und mit geschwollenem Rand. Verzierung: um die Mitte des Gefäßes eine unregelmäßig umlaufende

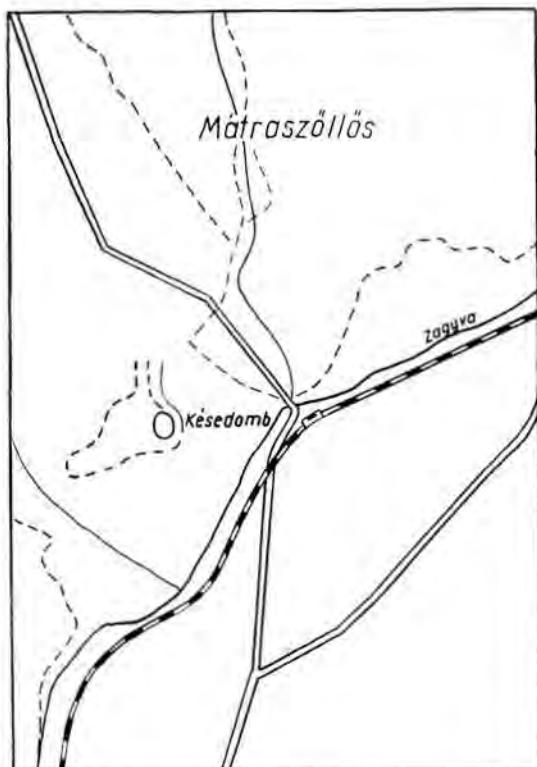

Abb. 1. Mátraszöllős-Késedomb. Situationsplan.

eingeritzte Linie, darunter eine, darüber zwei eingeritzte unregelmäßige Wellenlinien. Ausmaße: H. 10,7 cm, Mdm. 7 cm, Stfl. 7,8 cm (Abb. 5: 4, Taf. VIII: 4).² Das andere Gefäß ist aus feinem Stoff, graubraun, gleichfalls mit Brandflecken. Der ausladende Mündungsrand ist schmal und abgeschrägt. Ein eingekämmtes Wellenlinienbündel unter dem Hals. Ausmaße: H. 10,4 cm, Mdm. 7,9 cm, Stfl. 6,6 cm (Abb. 5: 5, Taf. VIII: 5).

Grube 2

Diese Grube wurde südwestlich von der Grube 1 etwa 10 m entfernt eröffnet, sie zeigte sich ebenfalls als runde Verfärbung in 50 cm Tiefe von der Oberfläche. Durchmesser beim Erscheinen: 175 cm. Sie verjüngte sich der Sohle zu, wo der Durchmesser 150 cm betrug. Tiefe der Grube: 85 cm (Abb. 4a). In der obersten Verschüttungsschicht

der Grube lagen Holzkohlereste durchschnittlich in einer Dicke von 20 cm, und in 20–30 cm Tiefe einige Tierknochen und Tonscherben. Auf dem Grubenboden lagen einige kleinere Steinstücke. Kennzeichnende Stücke von den aus der Grube 2 geborgenen Tonscherben:

Dickwandige, graubraune Scherbe aus körnigem Material. Verzierung: eingekämmtes, gerades Liniensbündel, darunter Wellenliniensbündel (Taf. I: 1). Bräunlichgraues Randbruchstück, der leicht gewölbte Rand abgeschrägt (Abb. 6: 6, Taf. II: 2). Wandscherben eines dickwandigen hellgrauen Gefäßes mit eingekämmtem geradem und wellen-

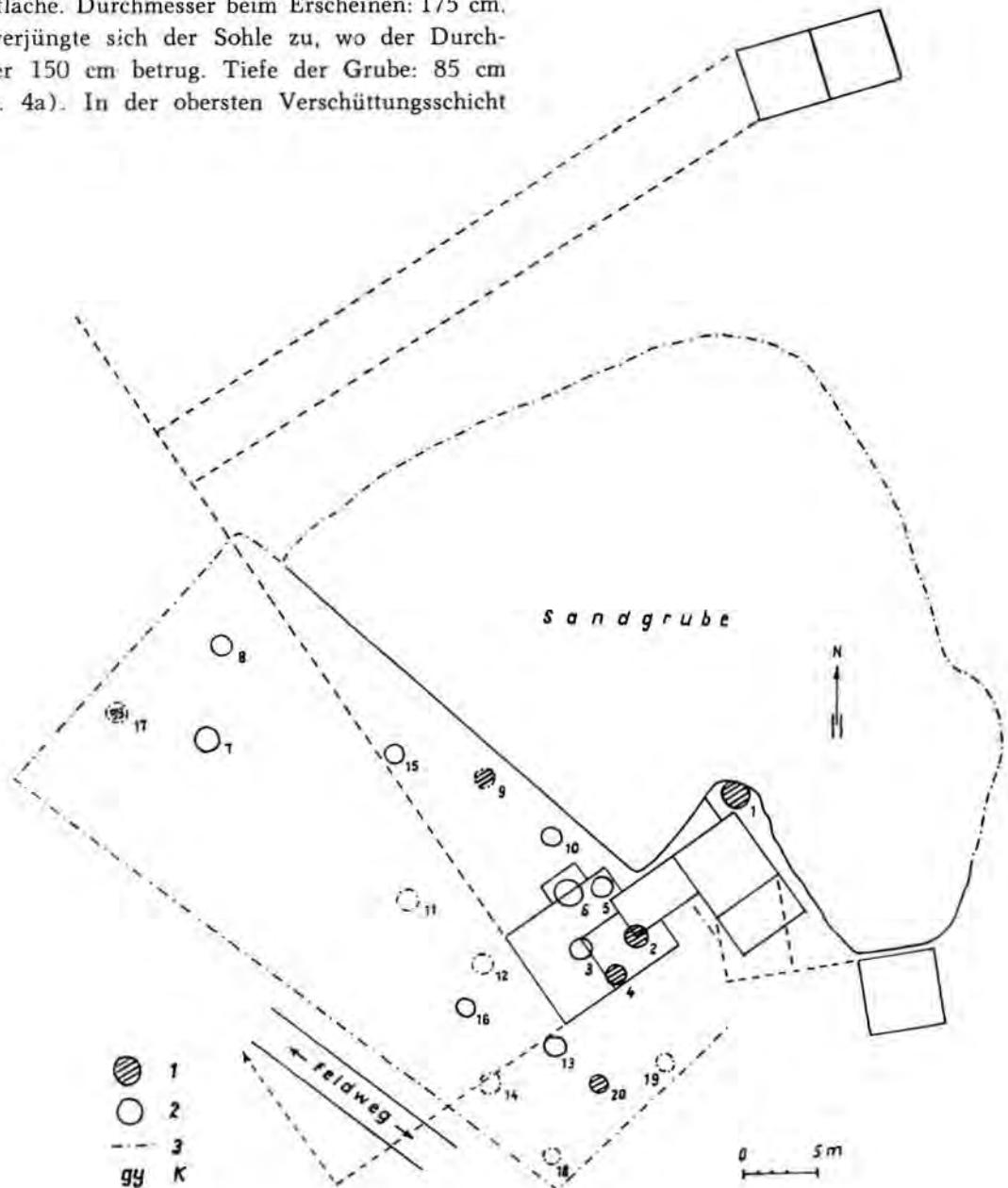

Abb. 2. Mátraszöllös-Késedomb. 1 — Frühmittelalterliche Grube; 2 — urzeitliche Grube; 3 — durch Geländeabschürfung gestörte Fläche; K — urzeitliches Kindergrab.

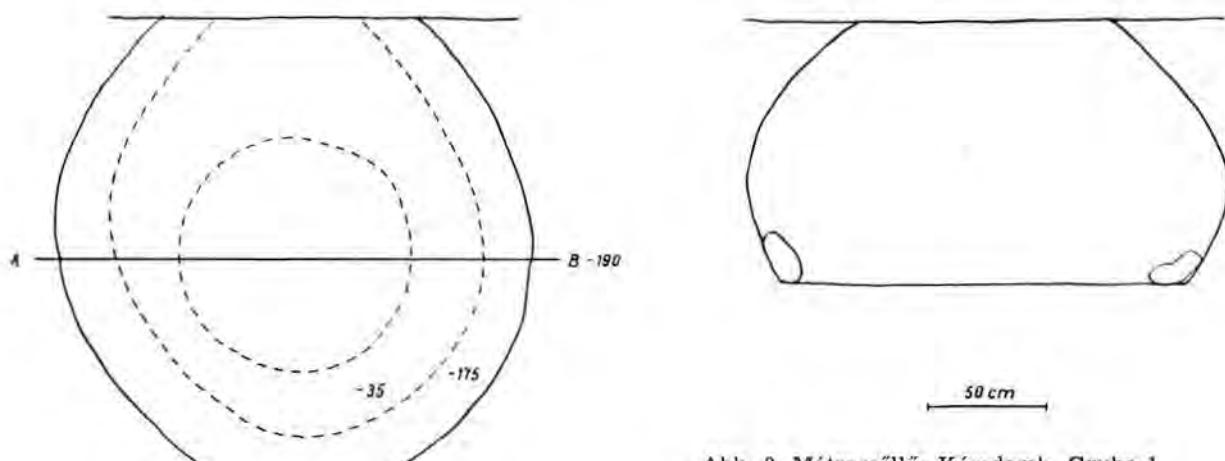

Abb. 3. Mátraszöllös-Késedomb. Grube 1.

förmigem Linienbündel (Taf. I: 3, 4). Wandscherbe eines dickwandigen (1 cm stark), bräunlichgrauen, mit wenigen Kalkkörnchen durchsetzten Gefäßes; Verzierung: eingekämmtes Bündel aus geraden und wellenförmigen Linien (Taf. I: 5). Helles bräunlichgraues Wandbruchstück mit eingekämmtem, stark gebogenem Wellenlinienbündel (Taf. I: 6). Kleine Scherbe vom oberen Teil eines hellgrauen Gefäßes; körniges Material; der gewölbte Mündungsrand abgeschrägt; unter dem Hals schiefre Stepperei (Abb. 6: 7, Taf. I: 7). Wandscherbe eines schwärzlich gebrannten Gefäßes mit flachbogigen eingekämmten Wellenlinienbündeln (Taf. I: 8). Wandscherbe eines hellbraunen graugefleckten Topfes mit eingekämmten geraden und etwas welligen Linienbündeln (Taf. II: 1). Scherbe vom oberen Teil eines schwärzlich gebrannten graubraunen Gefäßes; unter dem Hals mit eingeritzten Wellenlinien verziert, der abgeschrägte Saum des ausladenden Mündungsrandes ist eingeschnitten (Abb. 6: 10, Taf. II: 2). Scherbe vom oberen Teil eines dunkelgraubraunen größeren Gefäßes; der flachbogige Mündungsrand ist abgeschrägt; die unter dem Hals beginnende Verzierung hat eingekämmtes Wellenlinienbündel (Abb. 6: 9, Taf. II: 3). Hellbräunlichgraue Wandscherbe mit eingekämmtem Wellenlinienbündel verziert (Taf. II: 4). Randscherbe eines dickwandigen bräunlichgrauen Gefäßes (mit schwarzen Brandflecken); der Saum des flachbogigen Mündungsrandes verschmälert sich (Taf. II: 5). Randstück eines hellbraunen starkwandigen Gefäßes mit dunkelgrauen Flecken. Der Mündungsrand ist breit und abgeflacht (Abb. 6: 8, Taf. II: 6). Scherbe einer hellbraunen Tonschüssel, dickwandig aus körnigem Material; Wanddicke 1,5 cm, der ursprüngliche Durchmesser etwa 23 cm, H. 3,2 cm

(Abb. 6: 11, Taf. III: 1). Dunkelbraunes Mündungsrandstück, der Rand verschmälert sich, außen abgeflacht (Taf. III: 2). Hellbraune Wandscherbe mit eingekämmtem Wellenlinienbündel (Taf. III: 3). Graufleckige Wandscherbe eines großen hellbraunen Gefäßes mit flachbogigen eingeritzten Wellen- und geraden Linien (Taf. III: 4).

Grube 4 (Abb. 4b)

In der Nähe der Grube 2 (150 cm südsüdwestlich) wurde die Grube 4 auf dem gleichen Niveau wie die vorher erwähnte entdeckt; Durchmesser 120 cm, Tiefe 83 cm. Die Sohle ist muldenförmig. Gebrannte Tonbrocken und Holzkohlereste zeigten sich in den unteren zwei Dritteln der Grube. Unter den gebrannten Resten befanden sich wenige Tierknochen, zwei graue Wetzsteine (Taf. IV: 3, 4) und wenige Tonscherben. Von den letzterwähnten sind kennzeichnend:

Scherbe vom Oberteil eines schwärzlich gebrannten größeren Gefäßes mit eingeritzten doppelten Wellenlinien verziert; der Rand der ausladenden Mündung ist abgeschrägt; Mdm. etwa 22 cm (Abb. 6: 1, Taf. IV: 1). Wandscherbe von einem größeren, innen schwärzlich gebrannten rötlichbraunen Gefäß mit großbogigen Wellenlinien verziert (Taf. IV: 2). Scherbe vom unteren Teil eines dickwandigen, aus grobkörnigem Material hergestellten braunen großen Gefäßes mit schwarzen Brandflecken; Wanddicke 1,3 cm (Taf. IV: 5).

Grube 9

Diese Grube wurde 13 m nordwestlich von der Grube 4 beobachtet, in der gleichen Tiefe wie die erwähnte. Durchmesser etwa 130 cm, Tiefe etwa 50 cm. Die vorsichtigen Erdarbeiten verhinderten eine eingehende Untersuchung. Aus der Grube kamen zwei zerbrochene Tongefäße zum

Vorschein: Ein etwas gedrungener hellbrauner Topf mit ausladendem, abgeschrägtem Mündungsrand. Verzierung: zwischen zwei gerade umlaufenden — etwas unregelmäßigen — eingekämmten Linienbündeln zwei unregelmäßig gewellte eingekämmte Wellenlinienbündel. H. 16,8 cm, Mdm. 12,1 cm, Stfl. 10,2 cm (Abb. 5: 1, Taf. VIII: 1). Das zweite, etwas schlankere Gefäß ist hellbraun, der ausladende Mündungsrand abgeschrägt. Die aus zwei schmalen eingekämmten Wellenlinienbündeln bestehende Verzierung ist unter dem Hals angebracht. H. 17,5 cm, Mdm. 12,2 cm, Stfl. 8,4 cm (Abb. 5: 2, Taf. VIII: 2).

Grube 20

6 m südsüdwestlich von der Grube 4 entfernt wurde die Grube 20 freigelegt. Ihre Tiefe beträgt 130 cm und ihre Form ist oval mit einem Durchmesser von 110–130 cm. Wand und Sohle sind gerade. Sie enthielt eine große Menge Tierknochen und Keramikscherben, die sich besonders im unteren Drittel dicht streuten. Dort wurden ebenfalls Holzkohlestücke beobachtet. Charakteristische Scherben:

Scherbe vom Oberteil eines hellbraunen Gefäßes; der ausladende Mündungsrand abgeschrägt; unter dem Hals zwei breite eingekämmte Linienbündel (Abb. 6: 5, Taf. V: 1), der Mündungsdurchmesser dürfte etwa 35 cm betragen haben. Scherbe einer hellbraunen gebrannten (engobierten) Schüssel aus grauem Material mit eingezogenem Mündungsrand (Taf. V: 2). Scherbe vom Oberteil eines rötlichen Gefäßes; der ausladende Mündungsrand abgeschrägt; unter dem Hals beginnt eine eingeritzte Linienverzierung, am Oberteil eingedrückte Verzierung (Abb. 6: 2, Taf. V: 3). Hellbraune, graugefleckte Wandscherbe mit zwei eingekämmten, flachbogigen Wellenlinienbündeln (Taf. V: 4). Dunkle bräunlichgraue Wandscherbe mit dichter Linienverzierung (Taf. V: 5). Hellbraune graugefleckte Wandscherbe; Verzierung: zwischen dicht gestrichelten verzierten Feldern ein regelmäßiges Wellenlinienbündel (Taf. V: 6). Scherbe vom Oberteil eines dickwandigen dunkelbraunen großen Gefäßes; der ausladende Mündungsrand gerundet; unter dem Hals eine eingetiefe doppelte Wellenlinie; der Mündungsdurchmesser dürfte etwa 26 cm betragen haben (Taf. VI: 1). Mündungsrand ist etwas verjüngt und ge-

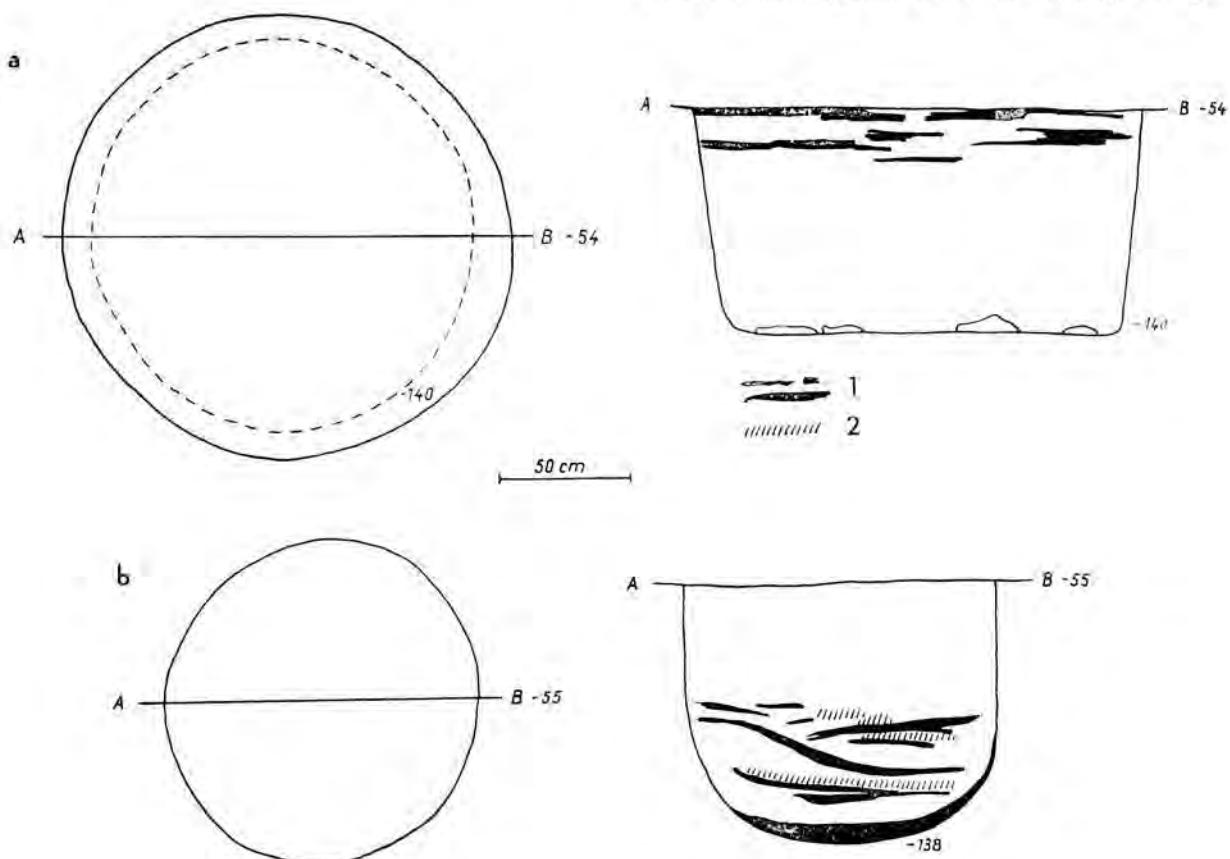

Abb. 4. Mátraszöllős-Késedomb. a — Grube 2; b — Grube 4. 1 — Holzkohlereste, Asche; 2 — gebrannter Ton.

Abb. 5. Mátraszöllős-Késedomb. 1, 2 — Grube 9; 3, 6, 7 — Streufunde; 4, 5 — Grube 1.

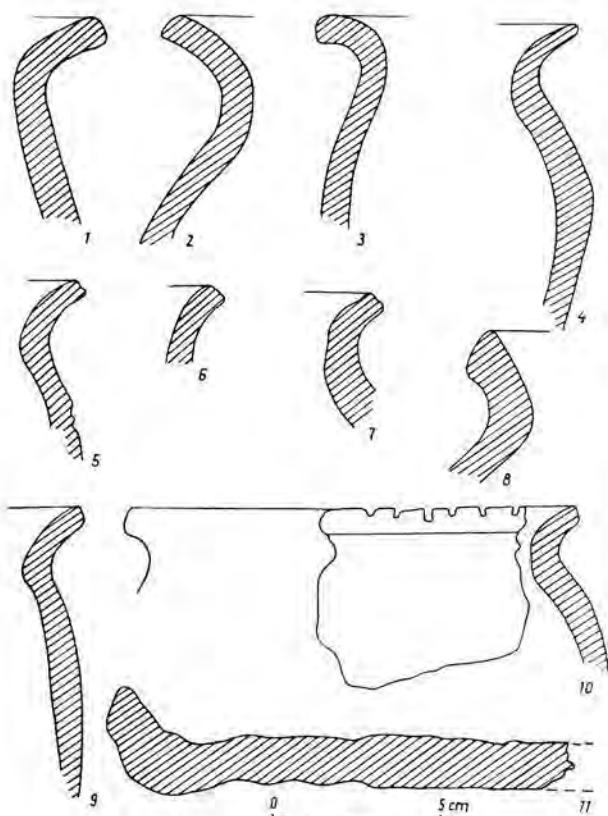

Abb. 6. MÁTRASZÖLŐS-KÉSEDOMB. 1 – Grube 4; 2–5 – Grube 20; 6–11 – Grube 2.

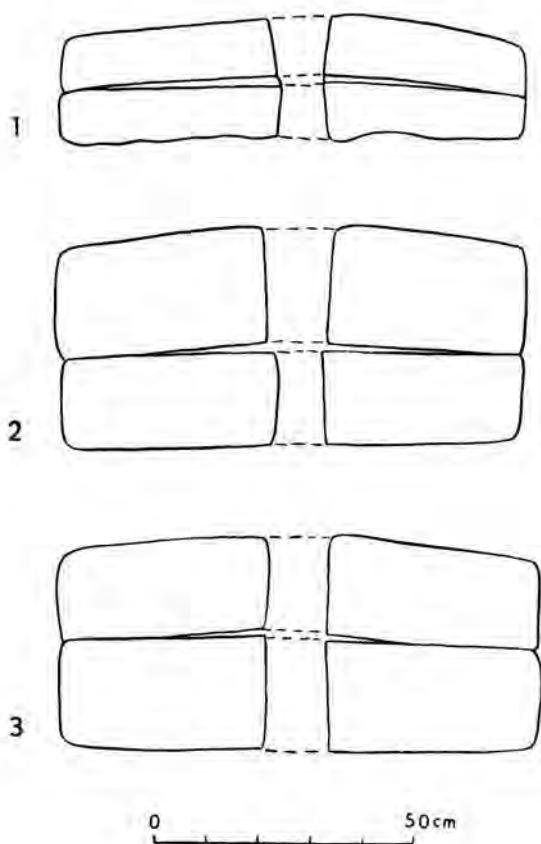

Abb. 7. MÁTRASZÖLŐS-KÉSEDOMB. Mahlsteinprofile.

rundet (Taf. VI: 2), Dunkelgraue Wandscherbe mit breitem, eingekämmtem Linienbündel und mit Bruchstücken einer aus Wellenlinienbündeln bestehenden Verzierung (Taf. VI: 3). Dunkelgraue Wandscherbe mit großbogiger doppelter Wellenlinie (Taf. VI: 4). Scherbe vom Oberteil eines dunklen bräunlichgrauen Gefäßes, der ausladende Mündungsrand gerade abgeschnitten; von der Verzierung ist nur ein Bruchstück des eingekämmten Wellenlinienbündels vorhanden (Abb. 6: 3, Taf. VI: 5). Rötlichbraune, graugefleckte Mündungsscherbe; der Mündungsrand verjüngt sich (Taf. VI: 6). Mündungsscherbe eines schwärzlich gebrannten Gefäßes, der Rand ist breit, gerundet (Taf. VI: 7). Wandscherbe eines großen dickwandigen Gefäßes, die Farbe ist graubraun, innen schwärzlich gebrannt; Verzierung: abwechselnd angeordnete, eingekämmte gerade und gewellte Linienbündel (Taf. VII: 2). Wandscherbe eines größeren dickwandigen hellbraunen Gefäßes mit geraden und gewellten eingekämmten Linienbündeln (Taf. VII: 3). Wandscherbe eines hellen gelblich-grauen größeren, dickwandigen Gefäßes mit gerade und gewellt eingekämmten Linienbündeln (Taf. VII: 4). Helle gelblichgraue Wandscherbe mit eingeritzter doppelter Wellenlinie (Taf. VII: 5). Scherbe vom Unterteil eines bräunlichgrauen Gefäßes mit eingekämmten geraden Linienbündeln (Taf. VII: 6).

Der Charakter des keramischen Materials aus den während der Ausgrabungen freigelegten Gruben entspricht dem Charakter der Gefäße, die vor den Ausgrabungen im Laufe des Sandabbaues zum Vorschein traten. Von den letzterwähnten ist eines der Gefäße ein hellbrauner, schwarzgefleckter schlanker Topf, der sich der Standfläche zu stark verjüngt. Der ausladende Mündungsrand ist schmal und abgeschrägt. Die Wand des Gefäßes ist verziert, im oberen Drittel mit drei eingekämmten Wellenlinienbündeln, darunter bis zum Boden hinab mit breiten, gerade eingekämmten Linienbündeln. Ausmaße: H. 20,2 cm, Mdm. 11,5 cm, Stfl. 7,7 cm (Abb. 5: 6, Taf. VII: 6). Ein anderes Gefäß ist graubraun und gedrungener. Kennzeichnend ist dabei, daß es im oberen Drittel gewölbt ist und sich der Standfläche zu stark verjüngt. Die Wand ist dick (1,2 cm). Der ausladende Mündungsrand ist abgeschrägt. Auf der Wölbung sind drei eingekämmte, großbogige Wellenlinienbündel angebracht. Ausmaße: H. 17,8 cm, Mdm. 18,4 cm, Stfl. 10,1 cm (Abb. 5: 7, Taf. VIII: 7). Dunkler bräunlichgrauer kleiner Napf, mit drei eingeritzten Wellenlinien verziert. Der ausladende Mündungs-

rand abgeschrägt. Ausmaße: H. 12,2 cm, Mdm. 8,2 cm, Stfl. 7,2 cm (Abb. 5: 3, Taf. VIII: 3).

Die Rettungsgrabung brachte leider weder Eisengeräte noch Mahlsteine zum Vorschein und so konnten die Fundumstände der vor der Ausgrabung geborgenen Mahlsteine nicht beglaubigt werden. Insgesamt wurden drei volle Mahlsteine, eine untere Scheibe und einige kleinere Mahlsteinbruchstücke gehoben. Die Angaben der vollen Stücke sind wie folgt:

1. Obere Scheibe eines Mahlsteines, Dm. 45 cm, H. 8,5 cm, Lochweite 3,5 cm (Taf. IX); untere Scheibe, Dm. 44 cm, H. 9 cm, Lochweite 5,5 cm (Abb. 7: 3, Taf. X).

2. Obere Scheibe eines Mahlsteines, Dm. 43 cm, H. 6,3 cm, Lochweite 6,8 cm (Taf. XI); untere Scheibe, Dm. 44 cm, H. 5,8 cm, Lochweite 3,5 cm (Abb. 7: 1, Taf. XII).

3. Obere Scheibe eines Mahlsteines, Dm. 45 cm, H. 10 cm, Lochweite 6,3 cm (Taf. XIII); untere Scheibe, Dm. 43 cm, H. 8 cm, Lochweite 4,5 cm (Abb. 7: 2, Taf. XIV).

4. Untere Scheibe eines Mahlsteines, Dm. 50 cm, H. 7 cm, Lochweite 5,5 cm (Taf. XV).

Mátraszöllös liegt im Flußtal der Zagyva, die auf einer langen Strecke die Grenze zwischen den Gebirgen Mátra und Cserhát bildet.³ Der Name des Flusses sowie die Namen seiner Nebenflüsse (Galga, Tarna und des Nebenflusses dieses: Tarnóca) sind slawischen Ursprungs, ein Zeichen dafür, daß hier vor der ungarischen Landnahme slawische Bevölkerung wohnte. Anhand des Ortsnamenmaterials sind zwar keine slawischen Siedlungen bei den tiefländischen Abschnitten dieser Flüsse nachweisbar, aber die sprachwissenschaftlichen Angaben sprechen dafür, daß die Slawen in den Tälern der Gebirge Cserhát und Mátra, besonders auf den nördlichen Berghängen in stattlicher Anzahl gewohnt haben dürfen. Im Zagyvatal kommen Ortsnamen slawischen Ursprungs nur nördlich von Pásztó (einige Kilometer südlich von Mátraszöllös entfernt) vor (Abb. 8 und 9).⁴ Die nähere Bestimmung der landnahmezeitlichen slawischen Bevölkerung der Cserhát-Mátralandschaft, bzw. des Zagyvatales ist ungewiß. J. Knieza hält die Linie Börzsöny—Cserhát—Mátra—Bükk für die Berührungsfläche der südslawischen und westslawischen Elemente,⁵ und was den Ursprung des Namens Zagyva selbst anbelangt, spricht er sich so wie J. Melich für den südslawischen Ursprung aus.⁶ Bei der Forschung nach dem Ursprung des Flußnamens erwägen die beiden Forscher auch die Möglichkeit des bulgarischen Ur-

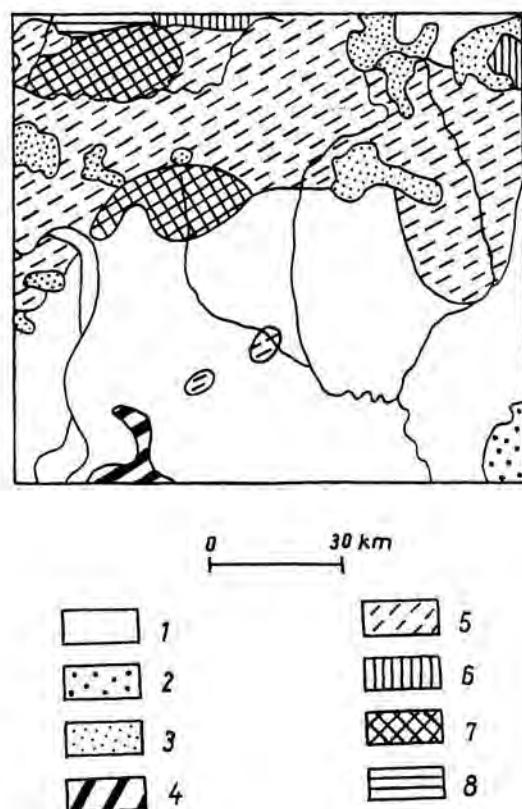

Abb. 8. Die Bevölkerung der Cserhát-Mátralandschaft, bzw. des Zagyvatales im XI. Jh. (nach I. Knieza). 1 — ungarisches Gebiet; 2 — Teich, Sumpf, unbewohnte Einöde; 3 — graslose Buchen- und Nadelwaldfläche; 4 — ungarisches Gebiet, spärlich bewohnt; 5 — gemischtes ungarisch-slawisches Gebiet; 6 — slawisches Gebiet; 7 — gemischtes ungarisch-slawisches Gebiet mit ungarischer Mehrheit; 8 — gemischtes ungarisch-slawisches Gebiet mit slawischer Mehrheit.

sprungs. Dabei berufen sie sich auf die bekannte Angabe in der Chronik von Anonymus (c. 11, *Script. Rerum Hungarorum I*, 48), laut der sich das Land zwischen Donau und Theiß zur Zeit der Landnahme in den Händen der Bulgaren befand.⁷ Die Bestreitbarkeit der einzelnen Theorien über die verschiedenen Phasen der Verbreitung der bulgarischen Macht und zugleich über die nördliche und nordwestliche Grenze des bulgarischen Machtgebietes im IX. Jh.⁸ läßt sich mit der Ungewißheit, die in der Frage der Gestaltung der südlichen, südöstlichen Grenze des Mährischen Reiches herrscht,⁹ vergleichen. Diese Frage kann man aufgrund der heute vorliegenden sprachwissenschaftlichen und historischen Angaben nicht zufriedenstellend entscheiden und auch das zur Zeit bekannte archäologische und anthropologische Material trägt zur Entscheidung nicht bei. Auf dem untersuchten Gebiet, d. h. unter den frühmittelalterlichen Fundor-

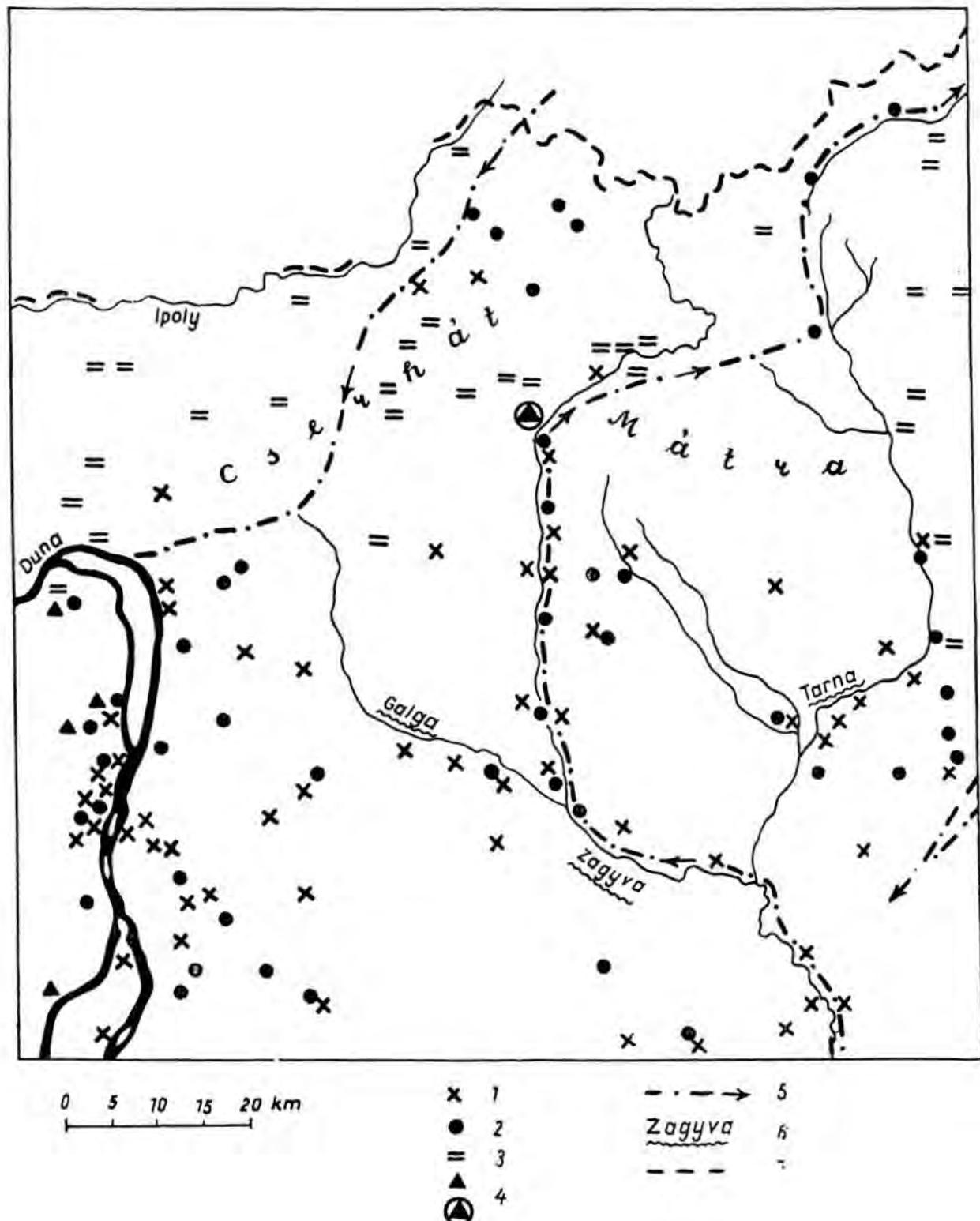

Abb. 9. Frühmittelalterliche (VI.–X. Jh.) Fundstätte im nördlichen Mittelgebirge, bzw. im Zagyvatal (zusammengestellt mit der Benützung der Fundortkarte von J. Gy. Szabó; ŠZ AÜSAV 16, 1968). 1 – Skelettgräberfelder aus der Awarenzeit; 2 – Gräberfeld aus der ungarischen Landnahmezeit; 3 – slawischer Ortsname; 4 – slawische Siedlung aus dem IX. Jh.; 5 – Marschlinie der Landnahme in Anlehnung an Anonymus; 6 – slawischer Flussname; 7 – gegenwärtige ungarische Grenze.

ten des nördlichen Mittelgebirges ist bisher kein Gräberfeld oder keine Siedlung bekannt, die die angenommene Ausbreitung des Mährischen Reiches nach Süden bezeugen könnte.¹⁰ Das schließt natürlich das Vorhandensein slawischer Siedlungen verschiedener Zusammensetzung nicht aus, wie es auch das slawische Ortsnamenmaterial andeutet. J. Gy. Szabó machte auf den Umstand aufmerksam, daß sich diese slawischen Ortsnamen und die awarezeitlichen Fundorte gebietlich voneinander sondern (Abb. 9) und daraus schließt er, daß sich die Lebensform und Kultur der damals auf dem Gebiet des heutigen Nordungarns lebenden Slawen von der Bevölkerung der awarischen Kultur unterschieden hat.¹¹ Diese Annahme scheint nahezuliegen. Dabei ist aber an Hand des slawischen Ortsnamenmaterials und der Verbreitung der awarezeitlichen Fundorte, bzw. ihrer topographischen Verhältnisse auch anzunehmen, daß die hier im IX. Jh. sich niederlassenden Slawen bei der Wahl ihrer Siedlungsstätten die im VII.–VIII. Jh. bereits besiedelten Gebiete beachteten; die Kontinuität der awarezeitlichen Bevölkerung dieser Gebiete im IX. Jh. ist mindestens zum Teil wahrscheinlich. Das Verhältnis der awarezeitlichen Fundorte zur Verbreitung des slawischen Ortsnamenmaterials weist jedoch auf jeden Fall auch darauf hin, daß auf diesem Gebiet ein nennenswerter awarisch-slawischer Verschmelzungsprozeß kaum in Frage kommen kann.

Es fragt sich, wie sich die frühmittelalterliche Siedlung von Mátraszöllös in das jetzt geschilderte Bild einfügt.

Die allgemeinen Kennzeichen der aus den Siedlungsresten gehobenen Topftypen entsprechen den Eigenheiten der slawischen Keramik aus dem IX. Jh. Das gemeinsame Vorkommen von archaischen und entwickelten Typen spricht dafür, daß die Siedlung wahrscheinlich nicht in das X. Jh. hineinreichte. Die Typen der Töpfe, bzw. ihrer Scherben, sondern sich nicht von den Typen der slawischen Keramik der Donaugegend, zugleich weist

aber die Scherbe einer Backschüssel, die aus der Grube 2 zum Vorschein kam (Taf. III: 1), auf gewisse osteuropäische Beziehungen. Auf dem Gebiet Ungarns sind bisher Analogien nur vom nordöstlichen Landesteil aus dem Siedlungsmaterial des IX.–X. Jh. bekannt. Die bedeutendste Fundstelle ist Gergelyiugornya (beim Oberlauf der Theiß). Der Leiter der hier im Gang befindlichen Freilegungen – I. Erdélyi – weist selbst auf ostslowakische, bzw. osteuropäische (die Ukraine, die Moldau) Beziehungen des reichlich geborgenen Backschüsseltypus hin.¹² Etwaigen Beziehungen der Siedlung zu der „Luka-Rajkoveckaja-Hlinea-Kultur I“¹³ datiert in das VIII.–IX. Jh., sind aufgrund der in Mátraszöllös gehobenen Keramik nicht festzustellen, viel weniger noch, weil die zu engeren Beziehungen erforderlichen übrigen Kriterien fehlen: in Máraszöllös sind die eigentlichen Siedlungsobjekte, abgesehen von einigen Gruben und dem freigelegten Herdstück, unbekannt. Von den Herdspuren können wir heute leider nicht mehr feststellen, ob sie zum äußeren Herd des Grubenhauses oder zu einem selbständigen äußeren Herd gehörten.¹⁴

Obwohl aus den freigelegten Gruben keine Getreidekörner zum Vorschein kamen, ist doch soviel gewiß, daß der Ackerbau im Wirtschaftsleben der Siedlungsbewohner eine bedeutende Rolle spielte. Das bezeugen auch die Mahlsteinfunde, die zur Hauptgruppe des Typus ohne Rand gehören.¹⁵ Im Ackerbau der slawischen Bevölkerung des nördlichen Mittelgebirges dürfte den geographischen Gegebenheiten entsprechend die Ackerbau-Forstwechselwirtschaft, bzw. ihre spezielle Form – das Schwendesystem – vorgeherrscht haben.¹⁶

Die Bevölkerung der slawischen Siedlungen im Zagyvatal dürfte zusammen mit der stellenweise fortlebenden Bevölkerung der awarezeitlichen Siedlungen in der frühesten Periode der ungarischen Landnahme unter ungarische Herrschaft gelangt sein, was die ungarischen Funde des X. Jh. aus dem Flußtal bezeugen (Abb. 9).

Anmerkungen

¹ Die Funde übernahm an Ort und Stelle Pál Patay.

² Abkürzungen bei der Beschreibung der Gefäße: H. = Höhe, Mdm. = Mündungsdurchmesser, Stfl. = Bodendurchmesser (Standfläche).

³ Läng S., *A Mátra és a Börzsöny természeti földrajza*, Budapest 1955, 254.

⁴ Kniezsa I., *Magyarország népei a XI. században*, Szent István Emlékkönyv II, Budapest 1938, 407.

⁵ Kniezsa I., *Charakteristik der slawischen Ortsnamen in Ungarn*, Studia Slavica IX, 1963, 43.

⁶ Kniezsa I., a. a. O., 33. Melich J., *A honfoglaláskori Magyarország*, Budapest 1925, 88, 99 ff.

⁷ Kniezsa I., Studia Slavica IX, 1963, 28 ff.; I. Kniezsa findet unter den Ortsnamen der frühmittelalterlichen ungarischen Sprachgebiete ein einziges Wort, das zweifellos bulgarische Merkmale trägt: Pest. Aufgrund des

Vorkommens des Appellativus „pest“ in den ungarischen Ortsnamen stellt er fest, daß in der Umgebung von Budapest und östlich davon, südlich der Bergkette Börzsöny—Cserhát—Mátra—Bükk bulgarisch-slavische Bevölkerung lebte. Vgl. Melich J., a. a. O., 14, 16.

⁸ Für die Theorien über die Gestaltung der Grenze; Gjuselev V., *Bulgarisch-fränkische Beziehungen in der ersten Hälfte des IX. Jahrhunderts*, Byzantino-Bulgarica II, 1966.

⁹ Für die neuen und zugleich bestreitbare Ergebnisse erzielenden Versuche vgl.: Ratkoš P., *Podmanenie Slovenska Madarmi*, O počiatkoch slovenských dejín, Bratislava 1965, 141 ff.; derselbe, *Die großmährischen Slawen und die Altmagyaren*, SZ AÜSAV 16, 1968, 193 ff.

¹⁰ Vgl. Szabó J. Gy., *Topographische Angaben zur spätvölkerwanderungszeitlichen Siedlungsgeschichte des Mát-*

ra-Gebietes, SZ AÜSAV 16, 1968, 245 ff., Fundortkarte.

¹¹ Szabó J. Gy., a. a. O., 249.

¹² Élet és Tudomány XXII, 1968, 1097. Die erwähnten Fundorte in Ungarn: Karos, Tépe. Für das Material in der Slowakei: Andel K., *Pekáče a pece z doby hradistnej v Zemplíne*, SZ AÜSAV 3, 1959, 115 ff.

¹³ Für die eventuellen Beziehungen zur oberen Theißgegend vgl. vor allem die Arbeiten von M. Comşa,

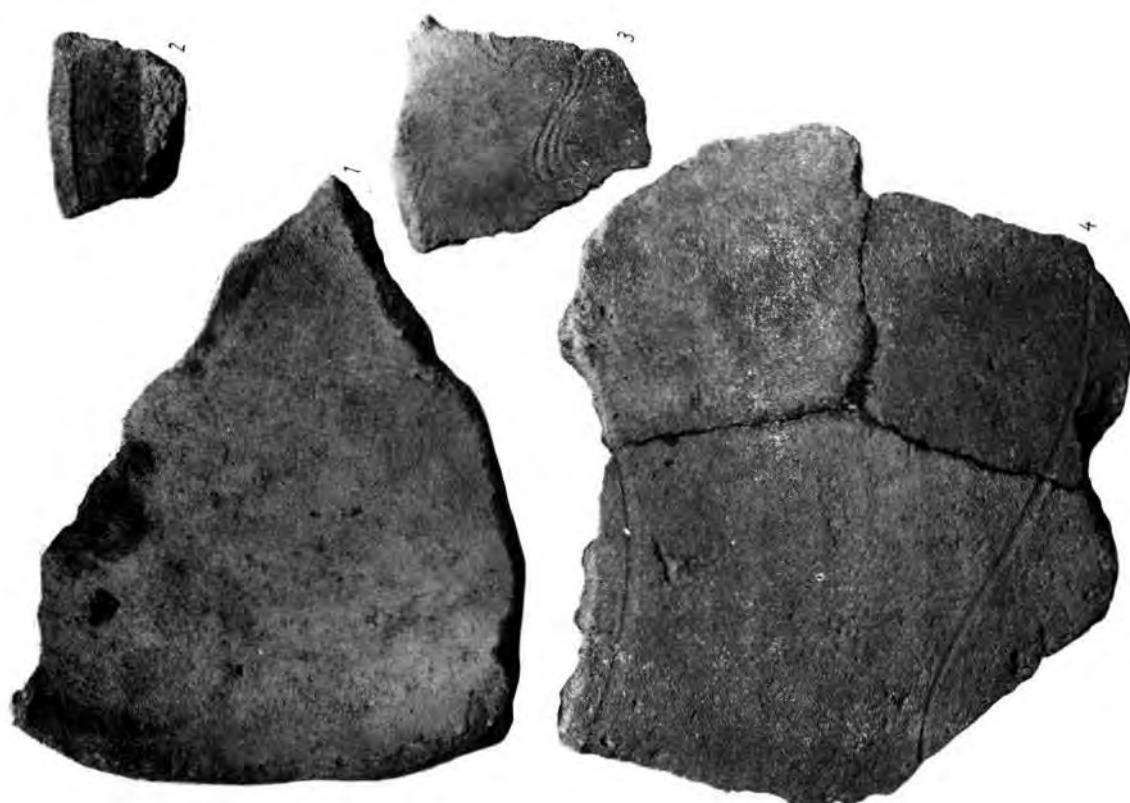
¹⁴ Über die Problematik der äußeren Herde: Méri I., *Árpádkori szabadban lévő kemencék*, AE 90, 1953, 273 ff.

¹⁵ Beranová M., *Pravěké žernovy v Československu*, Vznik a počátky Slovanů IV, 1963, 181 ff. Variante des Typus II, bzw. II—IIIa—b.

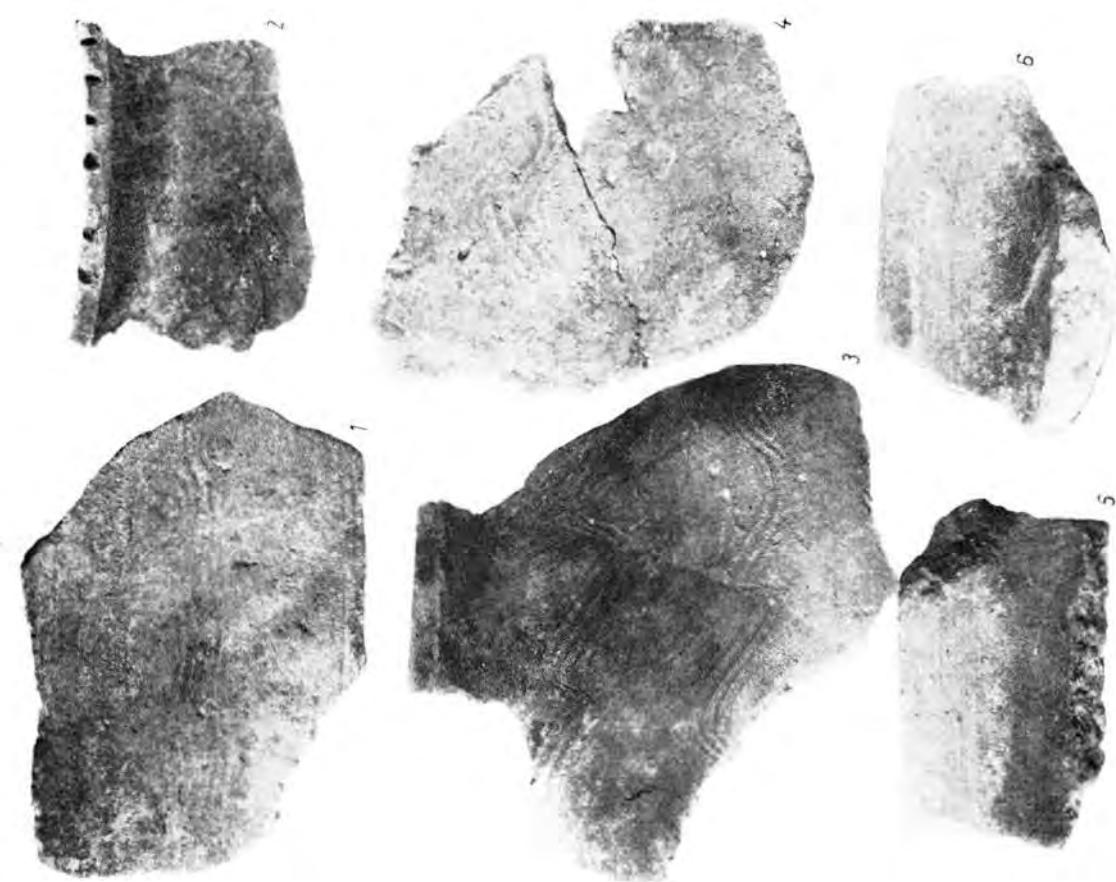
¹⁶ Belényessy M., *A permanens egynyomásos és a két-háromnyomásos rendszer kialakulása Magyarországon*, Etnographia LXXI, 1960, 81 ff.

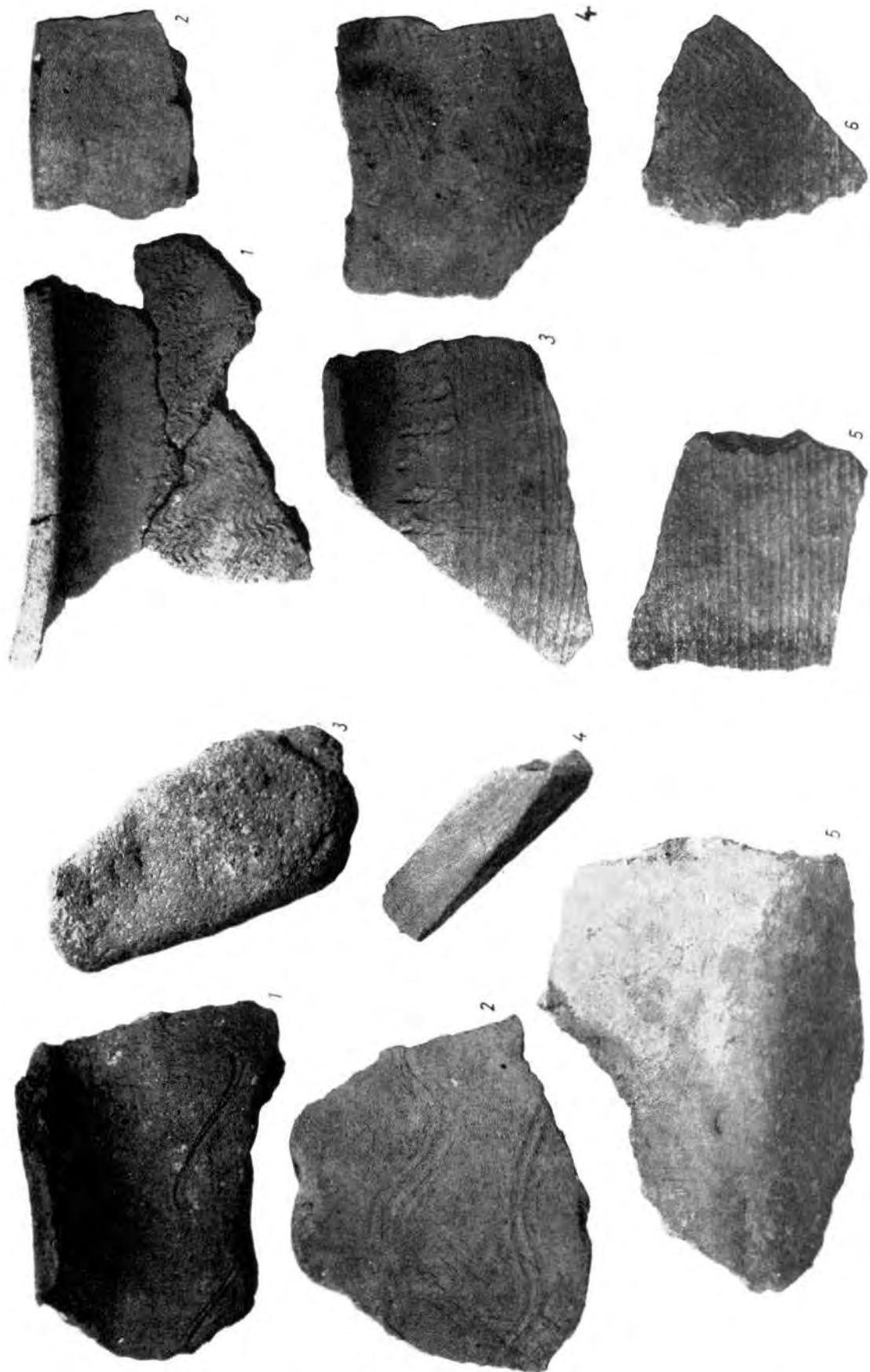
Taf. I. Mátraszöllős-Késedomb, Grube 2.

Taf. III. Mátraszöllös-Késedomb, Grube 2.

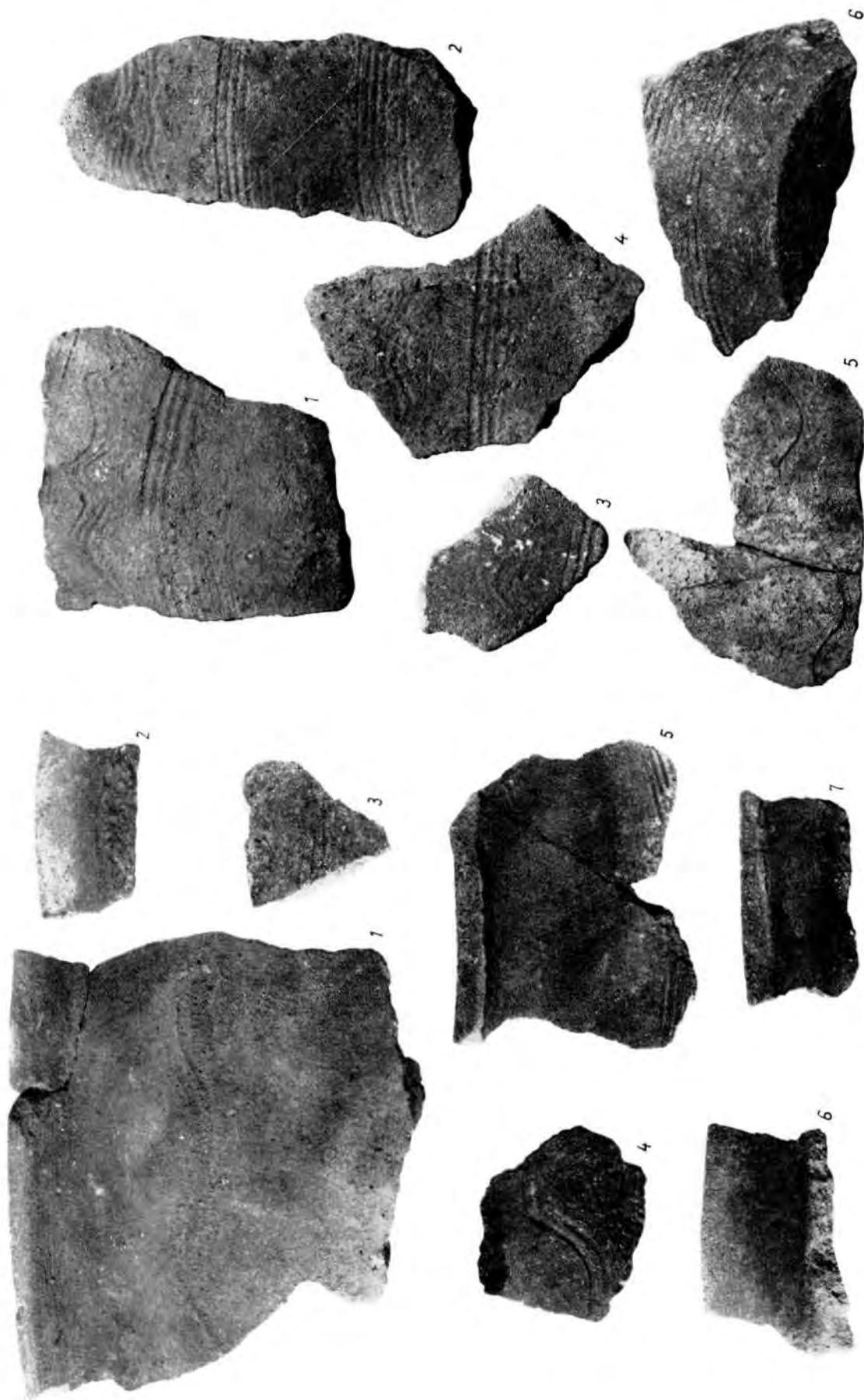

Taf. II. Mátraszöllös-Késedomb, Grube 2.

Taf. IV. Matraszöllös-Késedomb, Grube 4.

Taf. V. Matraszöllös-Késedomb, Grube 20.

Taf. VII. Mátraszöllős-Késedomb, Grube 20.

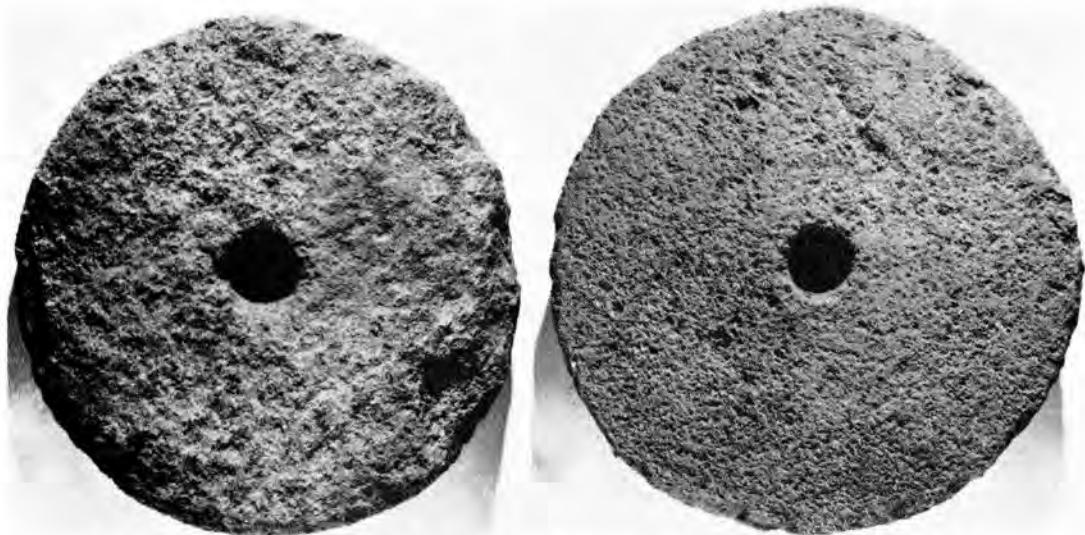
Taf. VI. Mátraszöllős-Késedomb, Grube 20.

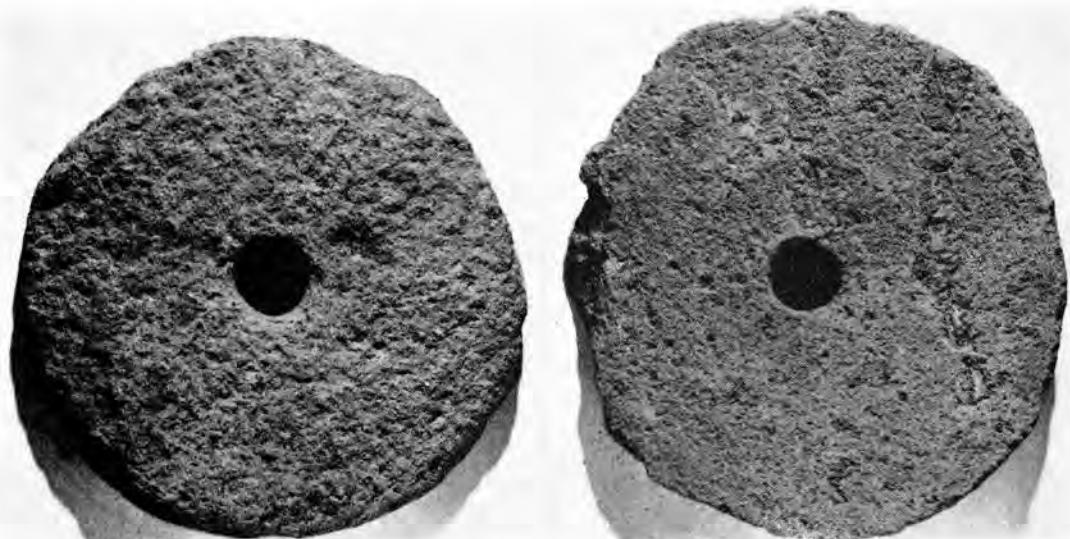
Taf. VIII. Mátrászöllös-Késedomb. 1, 2 — Grube 9; 3, 6, 7 — Streufunde; 4, 5 — Grube 1.

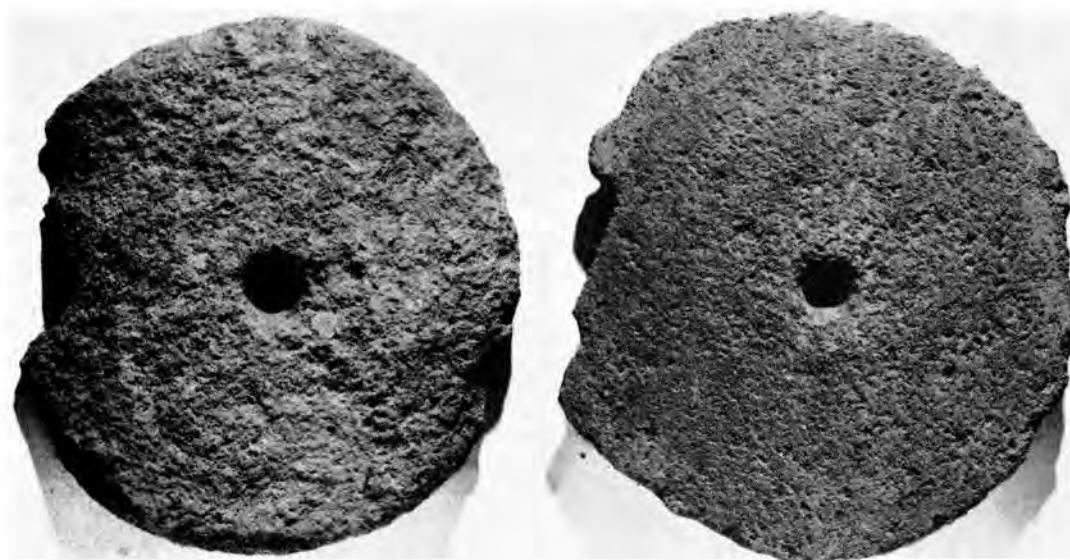
Taf. IX. Mátrászöllös-Késedomb. Streufund

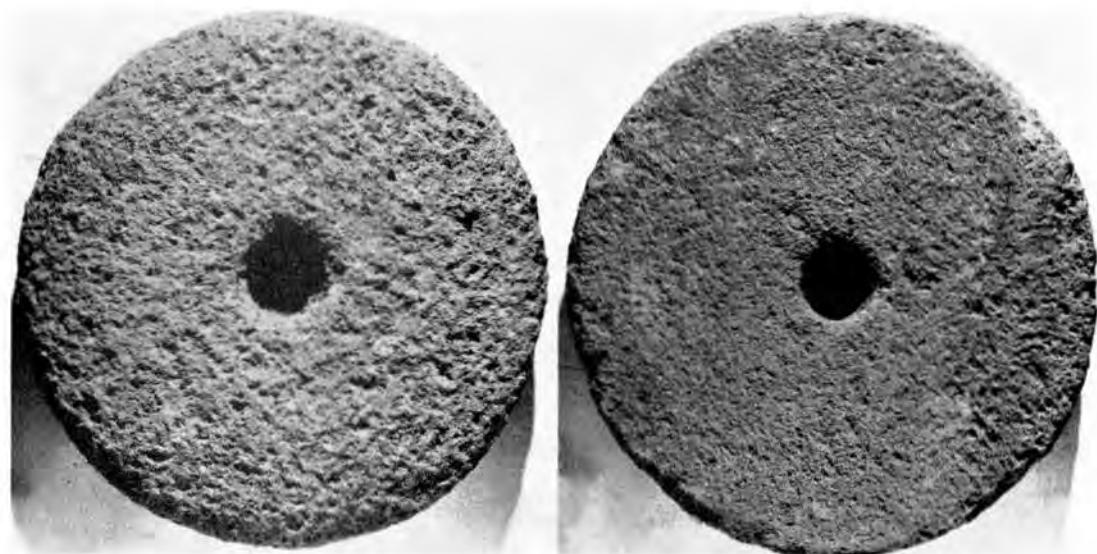
Taf. X. Mátraszöllős-Késedomb. Streufund.

Taf. XI. Mátraszöllős-Késedomb. Streufund.

Taf. XII. Mátraszöllős-Késedomb. Streufund.

Taf. XIII. Mátraszöllős-Késedomb. Streufund.

Taf. XIV. Mátraszöllős-Késedomb. Streufund.

Taf. XV. Mátraszöllős-Késedomb. Streufund.

DER ZUSAMMENHANG DES SCHMUCKES DES NITRA-GEBIETES UND NORDSERBIENS IM IX. JAHRHUNDERT

MIRJANA COROVIC-LJUBINKOVIC

Der Zusammenhang des Schmuckes Großmährens und der Blatnica-Gruppe mit der früheren Köttlacher Gruppe soll hier beiseite gelassen werden, ebenfalls die weniger ausgeprägten Zusammenhänge des großmährischen und altkroatischen Schmuckes. Dieser ist durch kennzeichnende Umstände bedingt und stellt sich als besonderes Problem vor uns auf.¹

In erster Reihe würde ich mich bei einem schon erkannten Problem aufhalten, der Verwandtschaft eines Teiles des jugoslawischen Schmuckes, besonders in Nordserbien, mit dem Schmuck des Nitra-Gebietes.²

Die Schmuckformen, die auf breitem Gebiet von Großmähren bis Thessaloniki auftauchen, sollen hier nicht erörtert werden. Ich beschränke mich auf gewisse sehr kennzeichnende Schmuckformen, die als Volksschmuck zu deuten sind und vorläufig nur im Nitra-Gebiet und in Nordserbien erscheinen, d. i. im Gebiet südlich der Donau, wobei sich die Funde in erster Reihe am Donauufer häufen.

Es handelt sich vor allem um mehrere kennzeichnende Varianten von Ohrringen, die vom übrigen zeitgleichen slawischen Schmuck ihrer Technik nach scharf zu trennen sind. Es sind runde oder ovale Ringe mit rundem Querschnitt, wobei der untere Ringbogen meistens mit dichter Drahtwickelung verziert ist (Abb. 1: 1–12). Seltener wird auch die obere Ringhälfte auf diese Weise behandelt (Abb. 1: 14, 15, Abb. 2: 1),³ oder nur ein Teil des unteren Ringes (Abb. 2: 2–5).⁴ Der in der Mitte liegende Anhänger ist in der Regel gegossen und mehr oder weniger profiliert. Es handelt sich um einfache, mehr oder weniger gleichbreite senkrechte Anhänger aus ovalen oder doppelkonischen Gliedern (Abb. 1: 3, 5, 6, 8, 12, 15, Abb. 2: 2, 4).⁵ Auch kann das Ende des Anhängers mehr oder weniger verbreitert sein (Abb. 1: 4, 7, 9, 11, 14, Abb. 2: 3, 5),⁶ wo-

bei auf der breitesten Bommel Pseudogranulation verwendet wird (Abb. 1: 4, 9, 14, Abb. 2: 3, 5).⁷ Der mittlere Anhänger reicht bis an die obere Kante des erweiterten Teiles des Ringes oder ragt etwas darüber vor (Abb. 1: 6–8, 11).⁸ Auch kann der obere Teil dieser Anhänger mit einer kleinen Bommel verstärkt sein, die die Ringkante überragt (Abb. 1: 4, 5, 9, Abb. 2: 5).⁹ Schließlich kann auch der Anhänger wesentlich den Ring überragen und ab und zu mit einer größeren Bommel beendet sein (Abb. 1: 1, 2, 10, 13–15, Abb. 2: 1, 2).¹⁰ Diese Ohrringe besitzen gewöhnlich an den Seiten kleine, schwach betonte und verschiedentlich geformte Bommeln (Abb. 1: 1, 2, 6–9, 11, 15, Abb. 2: 1, 2, 4).¹¹ Es gibt auch Fälle mit einer einzigen derartigen Bommel (Abb. 1: 3, 12, 13, Abb. 2: 3, 5),¹² auch solche ohne Bommeln (Abb. 1: 2, 10, 14).¹³

Vorläufig sind nur zwei Varianten zu unterscheiden, die im Schmuck Nordserbiens und des Nitra-Gebietes nicht zusammen auftauchen:

1. Im Schmuck des Nitra-Gebietes erscheint eine Ohrringform mit halbmondförmigem Umriß und dichter Drahtwickelung. Die massiven mittleren Anhänger entsprechen jenen der ersten Gruppe (Abb. 2: 6–8).¹⁴

2. In Nordserbien, in Vinča, fand man in zwei Gräbern mehrere Ohrringe mit Drahtwickelung am unteren Ringteil, großen Seitenbommeln und gleichgroßen Bommeln am mittleren Anhänger, wobei eine Bommel oberhalb des Ringes, die andere auf einer Art Postament unter dem Ring liegt. So stellen diese Ringe auch eine Variante der Ohrringe mit vier Bommeln dar (Abb. 2: 9).¹⁵

Die übrigen Ohrringformen, die gewöhnlich dem Nitra-Schmuck zugewiesen werden,¹⁶ Varianten mit gegossenem mittleren Anhänger am runden oder ovalen Ring, der am unteren Teil auf kennzeichnende Weise verbreitert ist, und mit verhältnismäßig kleinen Seitenbommeln (1–2), finden

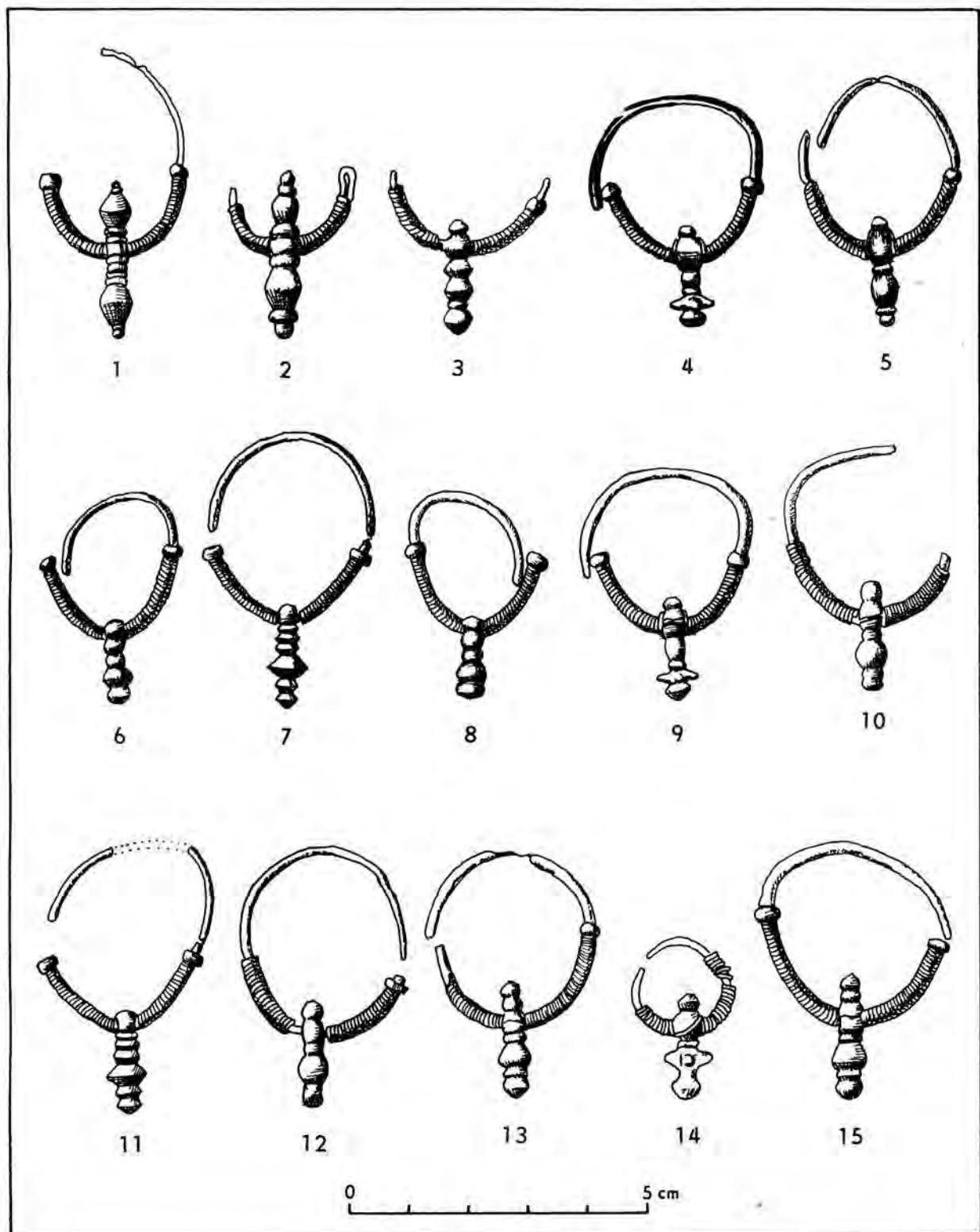

Abb. 1. 1 — Nordserbien, 2 — Kurvingrad, 3 — Vinča, 4—15 — Nitra-Lupka.

sich gelegentlich auch im Gebiet Nordserbiens, wo Ohrringe mit Drahtwickelung auftauchen (Abb. 3: 1—4).¹⁷

Es ist zu vermerken, daß diese letzten Formen stärker an den Schmuck der Keszthely-Gruppe an-

knüpfen und etwas später sind als die donauländischen Formen. Sie finden sich gelegentlich auch tiefer im balkanischen Binnenland.¹⁸

Beide Typen erscheinen vorläufig in geschlossenem Zusammenhang aus Grabungen nur im Nitra-

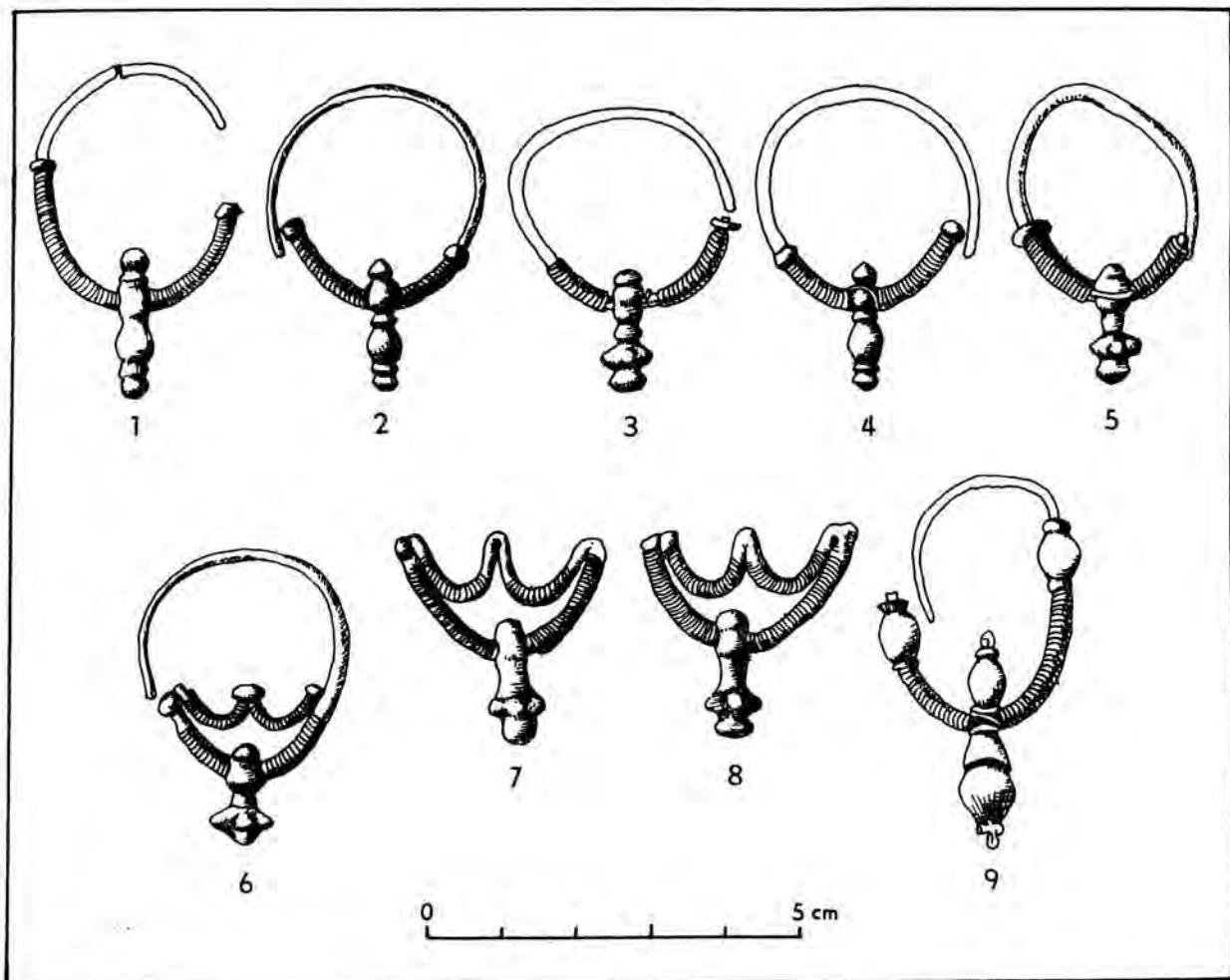

Abb. 2. 1–8 — Nitra-Lupka, 9 — Vinča.

Schmuck, und in Nordserbien leider nur als Streufunde. Obwohl daher die beiden Gruppen nicht im einzelnen genau verglichen und bearbeitet werden können, mit Verwendung aller entsprechenden Angaben, die durch Grabungen ermittelt werden (diese fehlen für das serbische Gebiet), kommt diesen Funden trotzdem wissenschaftlicher Wert zu, der auf der Tatsache beruht, daß es sich um Funde von kennzeichnenden Typen handelt, die vor allem auf einen bestimmten Raum Serbiens begrenzt bleiben, und zwar auf das Gebiet an der Donau und zwischen Vinča und Brza Palanka, wobei das Verbreitungszentrum etwa der Gegend der mittelalterlichen Stadt Morava, des römischen Margums, heute Dubravica, entspricht.

Eine derartige Ähnlichkeit im Volksschmuck, der ausgesprochen keine Luxusware darstellt, ist in der Regel durch enge Verwandtschaft der Bevölkerung zu deuten. Von Import kann dabei keine Rede sein, ebenfalls von keiner Werkstatt, die diesen Schmuck für die Bevölkerung der breiteren

Umgebung gefertigt hätte. Einerseits sind die Entfernung zu groß, andererseits sind die Beispiele des Nitra-Schmucks in Nordserbien wohl als Arbeit lokaler Handwerker zu deuten, deren Erzeugnisse nie in weitere Gebiete zerstreut wurden.

Schmuck ist ein Teil der Tracht und an bestimmte Zeit und bestimmtes Milieu gebunden. Er ist für die Erforschung der materiellen Kultur einer Epoche und ethnischen Gruppe von größter Bedeutung. Daher ist seine Erscheinung keinesfalls zufällig, besonders im Fall solch kennzeichnender Formen wie bei den hier angeführten Beispielen. Derartige Übereinstimmungen erscheinen in der Regel in Gebieten, die mehr oder weniger stark eine Einheit bilden, wenn nicht von Wanderungen die Rede sein kann. In unserem Fall besitzen wir keine feststehenden historischen Angaben für die eine oder andere Deutung.

Ohrringe des Nitra-Typus sind an das Ende des IX. Jh. oder in die ersten Jahre des X. Jh. anzusetzen und entsprechen im wesentlichen der Regie-

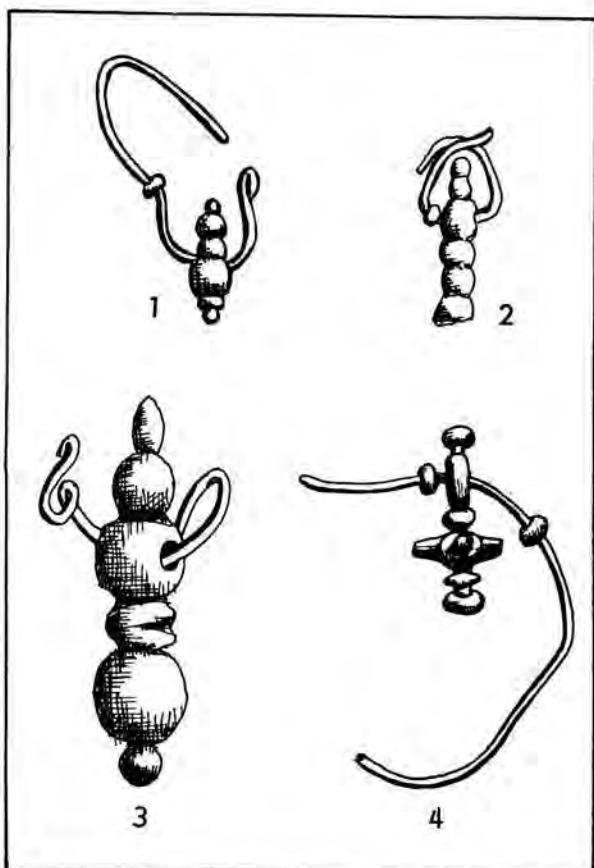

Abb. 3. 1 — bei Trajanov Most, 2 — Brza Palanka, 3 — Kostolac, 4 — Vinča. (1, 2, 4 = 1 : 1; 3 = 2 : 1.)

rungszzeit Kocels bei den pannonischen Slawen. Dieser Staat umfaßte jedoch nie den Raum am linken Donauufer (jugoslawisches Banat), geschweige denn den rechtsufrigen Donauraum.

Die Timočani und die Braničevci, die in Nordserbien hausten, waren zu Beginn des IX. Jh. mit den Bulgaren verbündet. Ende der zwanziger Jahre des IX. Jh. versuchten sie sich von den Bulgaren zu lösen und den Franken zu nähern. Damals wanderte sogar ein Teil der Timočani in die der fränkischen Grenze näher liegenden Gebiete aus.¹⁹ Die Lage ihrer neuen Heimat ist nicht näher bestimmbar. Bald schlossen sie sich dem Aufstand des Fürsten Ljudevit im Savetal an. Dagegen blieben die Braničevci den Franken treu. Dieser Völkerschaft wegen kam es auch zu einem Zusammenstoß zwischen Franken und Bulgaren, der zugunsten der letzteren ausfiel, die sich nun auch in das Gebiet nördlich der Save und der Donau, in Srem und einem Teil Slawoniens auszubreiten begannen.²⁰ Wir besitzen keine Angaben über die Stellung der Timočani und Braničevci im vergrößerten bulgarischen Raum gegen Ende des IX. Jh.

Inwieweit die vorgeschlagene Datierung dieses Schmuckes richtig ist, was wohl anzunehmen ist, würde also dieser Schmuck in zwei verschiedenen slawischen Staaten erscheinen.

Die einzige Organisation, die — wenn auch vorübergehend — diese entfernten Gebiete verbunden hatte, wäre scheinbar das unabhängige pannonische Episkopat der slawischen Mission. Es wurde auf Wunsch des Fürsten Kocel gegründet und berührte auf den alten Rechten des Episkopats von Sirmium.

Berücksichtigt man die Tatsache, daß der Papst Methodius den Auftrag stellte, die Organisation der Kirche in Mutimirs Staat zu fördern (abgesehen davon, ob dies der serbische oder kroatische Fürst Mutimir ist), erhält man nicht nur Hinweise, vielmehr sogar den Beweis, daß sich das Gebiet des pannonischen Episkopats und des Bischofs Methodius auch südlich der Save und der Donau erstreckte. Die Frage muß offen bleiben, welcher Teil des Gebietes südlich der Save und Donau organisatorisch stärker an das pannonische Episkopat gebunden war, wo Methodius wirkte, scheinbar als *Legatus sedis apostolicae* für die Slawen. Immerhin, irgendwann Ende des IX. Jh. umfaßte das pannonische, auf Kocels Wunsch gegründete Episkopat einen Teil der Slawen, die nicht seine Untertanen waren. Dies ist eine besonders wichtige Tatsache, die nicht genügend beachtet und betont wurde. Es ist schwer zu entscheiden, wie stark die innere Verbindung in dieser Organisation war. Zu dieser Zeit hatte auch das Christentum selbst eine derartige Macht. Dieses war hier wahrscheinlich auch dadurch verstärkt, daß die sich zum Christentum bekennenden Slawen auch den Gottendienst in ihrer Muttersprache erhielten.

Die Tatsache, daß Cyril und Methodius, die die Sprache der slawischen Bevölkerung um Thessaloniki kannten, erfolgreich unter den Slawen in Großmähren und im Staat der pannonischen Slawen predigten, weist auch auf die enge Verwandtschaft der slawischen Sprache zwischen Thessaloniki und Großmähren hin. Diese Sprache, in welche kirchliche Bücher mit verschiedenem und kompliziertem Inhalt übersetzt wurden, vom Evangelium bis zum Nomokanon, ist der Ausdruck einer bestimmten kulturellen und gesellschaftlichen Entwicklung, die eng zusammenhing.

Es ist auch zu unterstreichen, daß mit Ausnahme Großmährens alle übrigen gleichzeitigen slawischen Staatengebilde in diesem breiten Raum keine bestimmten Grenzen besitzen, auch keine

bestimmten „lokalistischen“ Tendenzen. Es handelt sich mehr oder weniger um lose staatliche Organisationen, mit verhältnismäßig stabilerem Kern und scheinbar sehr schwankenden Grenzgebieten. Größere oder kleinere Bündnisse verbanden einzelne Gebiete in länger oder kürzerlebige Einheiten. Sie wurden leicht geschlossen und leicht aufgelöst. Die Wirren des vor- und frühstaatlichen Lebens waren in vollem Gang. Nach dem erwähnten Beispiel der Timočani waren auch Wanderungen slawischer Gruppen im Rahmen dieses Gebietes nicht unbekannt. In diesem Kontext besitzt auch die Bedeutung des slawischen pannonischen Episkopats, welches nicht streng an eine Staatsorganisation gebunden war, seine verbindende Kraft, die allem Anschein nach auch länger als das Episkopat selbst gelebt hatte. Bei der Umgruppierung der Slawen, die durch die ungarische Landnahme und den Fall mährischer und

pannonischer Slawenstaaten bedingt war, hatten nicht nur die benachbarten slawischen Staaten, sondern auch die Zentren kirchlicher Organisation ihre Anziehungskraft.

Der Zusammenhang des Volksschmuckes in Nordserbien und dem Nitra-Gebiet ist ein archäologischer Beweis für die Verwandtschaft der materiellen Kultur dieser Räume an der Wende des IX. zum X. Jh. Er weist auch auf eine tiefere und breitere Verwandtschaft in der schöpferischen Tätigkeit dieser beiden entfernten Gebiete hin. Diese Tatsache ist für die Geschichte der donauländischen Slawen von besonderer Bedeutung. Historisch wurde dieses Problem einstweilen nicht gestellt. Wie wir es sehen konnten, rechtfertigt es die schriftliche Überlieferung selbst, diese Frage zu stellen. Es ist zu erwarten, daß sie von der Archäologie durch weitere Untersuchungen gelöst wird.

Anmerkungen

¹ Vinski Z., *O nekim zajedničkim značajkama slavenskih nekropolja s područja dalmatinske Hrvatske, Blatnog jezera i Moravske u 9. stoljeću*, Peristil II, 1957, 71–77. An dieser Stelle ist zu betonen, daß diese Zusammenhänge gelegentlich als dauerndes Element zum Ausdruck kommen. Es gibt jedoch auch Fälle von Import (Korošec J., *Staroslovansko grobišće na ptujskom Gradu*, Dela I, Ljubljana 1950, 75, 76, 96, 207, 208, Abb. 15, 20, 21) und von Einflüssen, die zum Teil als merkwürdiges Nachleben im Volksschmuck etwas späterer Zeit, jedoch heimischer Arbeit erscheinen (Brunšmid J., *Hrvatske sredovječne starine*, Vjesnik arheološkog društva N. S. VII, 1903–1904, 81, Abb. 34).

² Chropovský B., *Slovanské pohrebisko v Nitre na Lupke*, SIA X, 1962, 175–219; Točík A., *Súčasný stav archeologickeho bádania najstarších dejín slovenského národa*, AR XV, 1963, 606, 607; Dostál B., *Das Vordringen der Großmährischen materiellen Kultur in die Nachbarländer*, Magna Moravia, Sborník k 1100. výročí příchodu byzantské mise na Moravu, Praha 1965, 405.

³ Čorović-Ljubinković M., *Metalni nakit belobrdskega tipa*, Starinar, nova serija II, 1951, 41, Abb. 4.

⁴ Chropovský B., a. a. O., Abb. 17: 2, Abb. 20: 3, 15, 21.

⁵ Chropovský B., a. a. O., Abb. 17: 2, 7, 8, Abb. 20: 4, 9, 15, 16, 20, 21; Čorović-Ljubinković M., a. a. O., Abb. 12: 3, 6.

⁶ Chropovský B., a. a. O., Abb. 17: 10, Abb. 20: 8, 19.

⁷ Chropovský B., a. a. O., Abb. 17: 3, 5, Abb. 20: 3, 11, 24; Čorović-Ljubinković M., a. a. O., Abb. 4.

⁸ Chropovský B., a. a. O., Abb. 17: 8, 10, Abb. 20: 4, 19.

⁹ Chropovský B., a. a. O., Abb. 17: 2, 3, 5, 7, Abb. 20: 3, 11, 15, 16, 20; Čorović-Ljubinković

M., a. a. O., Abb. 4, Abb. 12: 6.

¹⁰ Chropovský B., a. a. O., Abb. 20: 9, 20, 21; Čorović-Ljubinković M., a. a. O., Abb. 12: 2, 3.

¹¹ Chropovský B., a. a. O., Abb. 17: 2, 3, 8, 10, Abb. 20: 4, 8, 11, 15, 19; Čorović-Ljubinković M., a. a. O., Abb. 12: 2.

¹² Chropovský B., a. a. O., Abb. 17: 7, Abb. 20: 3, 20, 21, 24; Čorović-Ljubinković M., a. a. O., Abb. 12: 6.

¹³ Chropovský B., a. a. O., Abb. 20: 16; Čorović-Ljubinković M., a. a. O., Abb. 12: 3.

¹⁴ Chropovský B., a. a. O., Abb. 17: 4, Abb. 20: 22, 23.

¹⁵ Čorović-Ljubinković M., a. a. O., Abb. 12: 1.

¹⁶ Dostál B., *Slovanská minulost Pohanska*, Břeclav 1964, Abb. 7.

¹⁷ Čorović-Ljubinković M., a. a. O., Abb. 19: 2; Pavlović Ercegović S., *Prilog proučavanju srednjevekovnih nekropolja u istočnoj Srbiji*, Starinar XVII, 1967, 145, Taf. II: 1; Nad I. — Nad P., *Katalog arheološke zbirke Dr. Imre Frey-a*, Sombor 1964, 40, Taf. LV: 7.

¹⁸ Georgieva Š., *Balgarskite srednovekovni nakiti*, Arheologija III-1, 1951, Abb. 1: 12; Milčev A., *Proučavanja na rannoslavjanska kultura v Bulgarija i na Pliska prez poslednite dvadeset godina*, Arheologija VI-3, 1964, 23–35; Nikonorov B., *Rannobalgarski nachodki kraj Ostrovskija okopa*, Arheologija IV-2, 1962, Abb. 3.

¹⁹ Šišić F., *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*, Zagreb 1925, 312.

²⁰ Šišić F., a. a. O., 333, 334.

²¹ Žitije blaženago otca našego i učitelja Mefodija... Grivec F. — Tomšić F., *Constantinus et Methodius Thessalonicenses*, Fontes, Radovi staroslovenskog instituta IV, Zagreb 1960, 158, 229, 230.

TÖPFERÖFEN AUS DEM IX.-X. JAHRHUNDERT, FREIGELEGT BEI DRAGOSLOVENI (KREIS VRANCEA)

MARIA COMŞA

Gelegentlich von Untersuchungen, die auf dem Gelände des Staatlichen landwirtschaftlichen Betriebes Dragosloveni, Gemeinde Dumbraveni, längs des rechten Ufers des Rimnabaches vorgenommen wurden, kamen dort, wo der Bach ein Knie macht, am eingestürzten Uferhang der hohen Terrasse Überreste zweier übereinanderliegender Öfen zutage, die beide große Ausmaße hatten¹ (Abb. 1: 1, 2). Da die Uferböschung an dieser Stelle weiter hinabzustürzen drohte, wurde sofort die Bergung dieser beiden Fundverbände in Angriff genommen.

Ofen Nr. 1

Unter der heutigen, etwa 12–15 cm mächtigen Vegetationsschicht befindet sich eine dunkelgraue Bodenschicht aus der frühen Feudalzeit, in der in 20 cm Tiefe der Teil einer Ofenbasis zum Vorschein kam, von der die Hälfte im nordöstlichen Teil hangabwärts gestürzt ist, während im südwestlichen Teil ein anderes Stück von einer neuangelegten Baumgrube beschädigt worden war (Abb. 2).

Obwohl nur ein verhältnismäßig geringer Teil dieses Ofens (etwa ein Drittel der Gesamtoberfläche) *in situ* erhalten war, ist doch zu erkennen, daß es sich um eine ovale Feuerstelle von ungefähr 1,65 × 1,4 m Durchmesser handelte, daß die Wände aus nichtverputzten, mit Lehm vermauerten Kalksteinen errichtet waren und daß nur Teile der untersten Reihe an Ort und Stelle geblieben sind (Abb. 2).

Das Feuerloch lag aller Wahrscheinlichkeit nach gegen Südwesten (Abb. 2) und war höchstwahrscheinlich ebenfalls aus nichtverputzten, mit Lehm gefügten Kalksteinen gebaut — wie die Wände.

Die ursprüngliche Feuerstelle des Ofens lag auf einer Unterlage aus eigens herangeschafftem gelbem, verputztem Lehm. Als dann später der Verputz durch den Gebrauch beschädigt wurde, erneuerte man die Feuerstelle noch zweimal (Abb. 2, Profil I-II).

Aufgrund seiner Ausmaße und der Bauart der Wände stellt der oben beschriebene Fund die Basis eines kegelstumpfförmigen Töpferofens ohne Rost dar. Ein in die Mitte des XI. Jh. datierter Töpferofen ähnlicher Bauart (der jedoch besser erhalten ist) wurde in der frühfeudalen Siedlung von Garván (*Dinogetia*) abgedeckt.²

In der Nähe des Ofens, 20 cm weiter südwärts, befindet sich eine Herdstelle für Haushaltszwecke, die darauf schließen ließ, daß dieser Fund zu einem Haus gehört hatte, dessen Umrisse aber nicht erkennbar waren.

Ofen Nr. 2

Dieser Ofen befindet sich unter dem Ofen Nr. 1. Er überlagert wieder eine Wohnstätte aus dem VI. Jh. u. Z. (Abb. 2, Profil I-II).

Die Feuerstelle des Ofens Nr. 2 liegt ebenfalls auf einer Sohle von eigens herangeschafftem gelbem Lehm, doch bestanden die Wände zum Unterschied vom Ofen Nr. 1 aus gestampftem Lehm in einer Verschalung aus Holz und Ruten. Dem Feuerloch zu waren die Wände aus mit Stroh und trockenem Gras gemischtem Lehm hergestellt. Die *in situ* erhaltengebliebenen Teile der Feuerstelle und Ofenwände weisen eine Höhe von 35–45 cm auf, während Stücke der Ofenwände, besonders in der Nähe des Feuerloches, auf die Feuerstelle gestürzt waren.

Das Feuerloch befindet sich gegen Südosten. Es war ursprünglich so wie die Ofenwände aus Lehm gebaut, der nach seiner Abnutzung im Laufe der Zeit durch nichtverputzten, lehmgemauerten Kalkstein ersetzt wurde. Bei dieser Gelegenheit wurde wahrscheinlich auch die Feuerstelle erneuert, indem man nahe des Feuerloches über die erste Feuerstelle große, flache Kalksteine legte und diese, wie die übrige Oberfläche der Feuerstelle frisch mit Lehm verputzte (Abb. 2, Profil I-II).

Vom Feuerloch des Ofens ist nur ein kleines Stück seines Vorderteils erhalten geblieben, daher

Abb. 1. Dragosloveni. Mittlere (La aguzi) und hohe (La Burlacu) Terrasse des Rimnabaches mit der Stelle, an der die Töpferöfen freigelegt wurden (Südostansicht).

ist seine Länge unbekannt, jedoch aus den Resten kann seine Breite auf 30 cm und die Höhe auf 20 cm geschätzt werden.

Im Vergleich zum Feuerloch ist die Feuerstelle um 18 cm tiefer, und zwar hinten, doch verläuft der Übergang nur ganz allmählich (Abb. 2, Profil I-II).

Innen hat der Ofen im Querschnitt die Form eines Kegelstumpfes (Abb. 3, Schnitt A-B), im Längsschnitt beschreibt seine Hinterwand jedoch eher die Form eines Glockenunterteils (Abb. 2, Profil I-II; Abb. 3, Schnitt C-D). Außen ist sein Oberteil kegelstumpfförmig, während der Unterteil die Form eines Parallelepipedes besitzt.

Der Oberteil des Ofens hatte anscheinend eine ovale Öffnung mit den Durchmessern von etwa 120×70 cm, wobei der größere auf der Längsachse des Ofens liegt.

Im Südwesten, in dem unberührt gebliebenen Teil der parallelepipedischen Ofenbasis, befinden sich zwei Luftlöcher. Beide sind im Längsschnitt kegelstumpfförmig, während der Querschnitt rund oder oval ist (Abb. 3). Diese Luftlöcher bewirkten während des Brennens guten Zug. Ebenfalls spielten sie auch eine Rolle bei der Farbe, die man dem Gefäß verleihen wollte: rot, rötlichbraun usw. beim Brennen mit Luftzutritt, bzw. grau beim Brennen unter Luftabschluß.

Die wiederholt erneuerte Instandsetzung der Feuerstellen der Öfen Nr. 1 und 2 bezeugt, daß diese lange Zeit hindurch verwendet wurden. Ferner haben wir festgestellt, daß sich der Ofen Nr. 1 oberhalb des Ofens Nr. 2 befand; dasselbe konnte auch bei den Haushaltsherdstellen beobachtet wer-

den, die zu den mit Öfen ausgestatteten Wohnverbänden gehören; all dies läßt uns vermuten, daß hier eine andere Generation an der gleichen Stelle die Töpferöfen aus alter Zeit wieder instandgesetzt hat.

In einer Entfernung von 50 cm südöstlich von dem oben beschriebenen Ofen Nr. 2 befindet sich eine, ebenfalls teilweise zerstörte Herdstelle (Abb. 3).

Der Ofen Nr. 2 befand sich, ebenso wie die Herdstelle, innerhalb einer Wohngrube, von der nur ein kleines Stück der Zerstörung entgangen ist. Allem Anschein nach hatte die Wohngrube eine quadratische oder annähernd quadratische Form; die erhaltene Seite mißt 3,9 m.

In der Füllerde der Wohngrube, besonders in ihrer Südostecke sind ziemlich viele Keramikscherben zum Vorschein gekommen. Die Mehrzahl stammt von Topfformen, die auf einer ziemlich schnell rotierenden handbetriebenen Scheibe gefertigt wurden; sie sind mit geraden oder gewellten Ritzlinien verziert. Der Ton ist mit Sand, Kieselsteinen und in den meisten Fällen mit gestoßenen Kalkbröckeln gemagert. Die Gefäßoberfläche ist braun, rötlich oder häufig schwärzlichgrau, im Bruch haben die Scherben jedoch immer eine dunkelgraue oder schwärzliche Farbe (Abb. 5: 8, 10-15, Abb. 7: 1-3, 11). Außer der ritzverzierten Keramik wurde aus der Füllerde derselben Wohngrube noch das Bruchstück eines grauen braungefleckten Topfes geborgen, der geglättete Verzierung aufwies. Er hatte kugel- oder eiförmigen Körper, einen hohen, nahezu zylindrischen Hals mit außen kranzförmig verdicktem Rand. Innen- wie auch

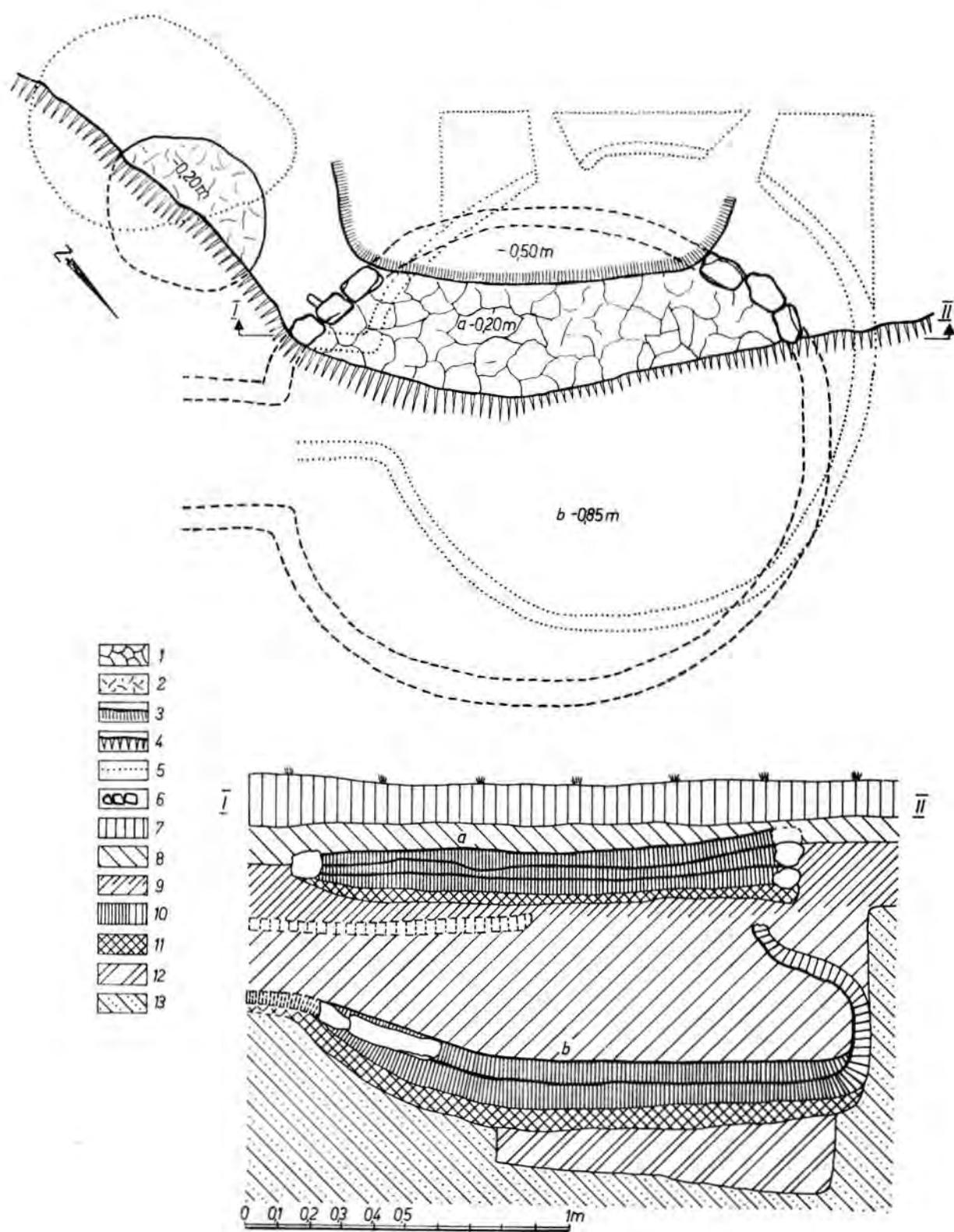

Abb. 2. Dragosloveni. Plan des Ofens Nr. 1 und Profil im Längsschnitt der Öfen Nr. 1 (a) und Nr. 2 (b). 1 – Feuerstelle des Ofens; 2 – freie Herdstelle; 3 – Grube; 4 – Senke; 5 – Skizze des Ofens Nr. 2 und der Herdstelle in seiner Nähe (ausführliche Darstellung in Abb. 3); 6 – Steine; 7 – heutiger Vegetationsboden; 8 – 1. Schicht aus der frühen Feudalzeit; 9 – 2. Schicht und Füllerde der Wohngrube aus der frühen Feudalzeit; 10 – Brand der Feuerstellen und Wände der Öfen Nr. 1 und 2 im Profil; 11 – gelbe Erde; 12 – Objekt (Ecke einer Wohngrube?) aus dem VI. Jh.; 13 – Erdboden.

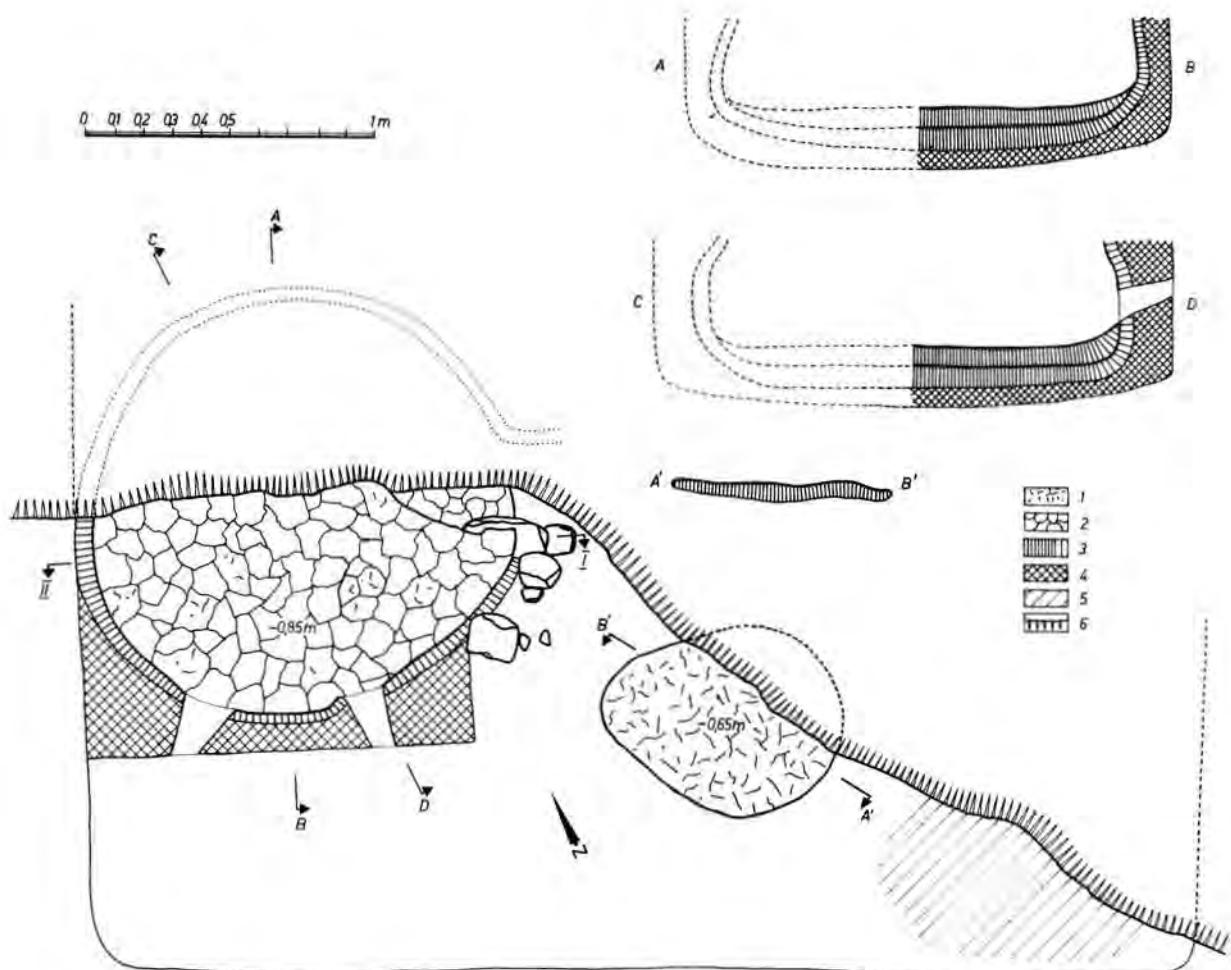

Abb. 3. Dragosloveni. Wohngrube mit Plan und Querprofilen des Töpferofens Nr. 2. 1 – offene Feuerstelle; 2 – Feuerstelle des Ofens Nr. 2; 3 – Brand der Feuerstelle und des Ofens im Profil; 4 – gelbe Erde; 5 – Stelle aus dem Wohngrubeninnern, wo die keramischen Bruchstücke zutage traten; 6 – Senke.

Außenseite des Halses und des Randes tragen horizontal geglättete Verzierung, in dem erhalten gebliebenen Schulterteil sieht man die Enden von schräg geglätteten Zickzackbändern (Abb. 5: 9, Abb. 7: 7).

In der Füllerde des Ofens Nr. 2 kamen ähnliche Keramikfunde ans Licht wie in der Füllerde der Wohngrube (Abb. 5: 1–6). Erwähnenswert ist besonders das Bruchstück eines Gefäßbodens, das auf einer schnell rotierenden Scheibe hergestellt wurde (Abb. 5: 7, Abb. 7: 10).

Ofen Nr. 3

Etwa 20 m nördlicher von den Öfen Nr. 1 und 2 wurde im Erdreich der hinabgestürzten Uferböschung vertikal nach unten der Ofen Nr. 3 freigelegt³ (Abb. 1: 3). Der Ofen ist zur Gänze erhalten und befand sich im Innern einer Wohngrube von ungefähr quadratischer Form, von der nur etwa ein Drittel der Oberfläche erhalten geblieben

ist; die erhaltene Südwestseite mißt 4,5 m. Der Ofen Nr. 3 befindet sich ungefähr vor der Mitte dieser Seite. Seine Feuerstelle liegt auf einer Unterlage aus eigens herbeigeschafftem gelbem Lehm und die Wände sind ebenso wie beim Ofen Nr. 2 aus demselben Material innerhalb einer Holz- und Rutenverschalung errichtet. Die Wände sind bis zu einer Höhe von 50 × 55 cm erhalten. Die Feuerstelle war, ebenso wie das Ofeninnere, mit Lehm verputzt. Zum Unterschied vom Ofen Nr. 2 hat der Ofen Nr. 3 eine fast runde Feuerstelle mit kleineren Ausmaßen; ihr Längsdurchmesser mißt 1 m, der Querdurchmesser 90 cm. Im West- und Südteil, der Südwestwand der Wohngrube zu hat der Ofen zwei Luftlöcher (Abb. 4). In seinem oberen Teil besitzt der Ofen eine runde Öffnung mit 40 cm Durchmesser.

Das vollständig erhaltene Feuerloch ist 86 cm lang und 30 cm breit; seine Öffnung befindet sich

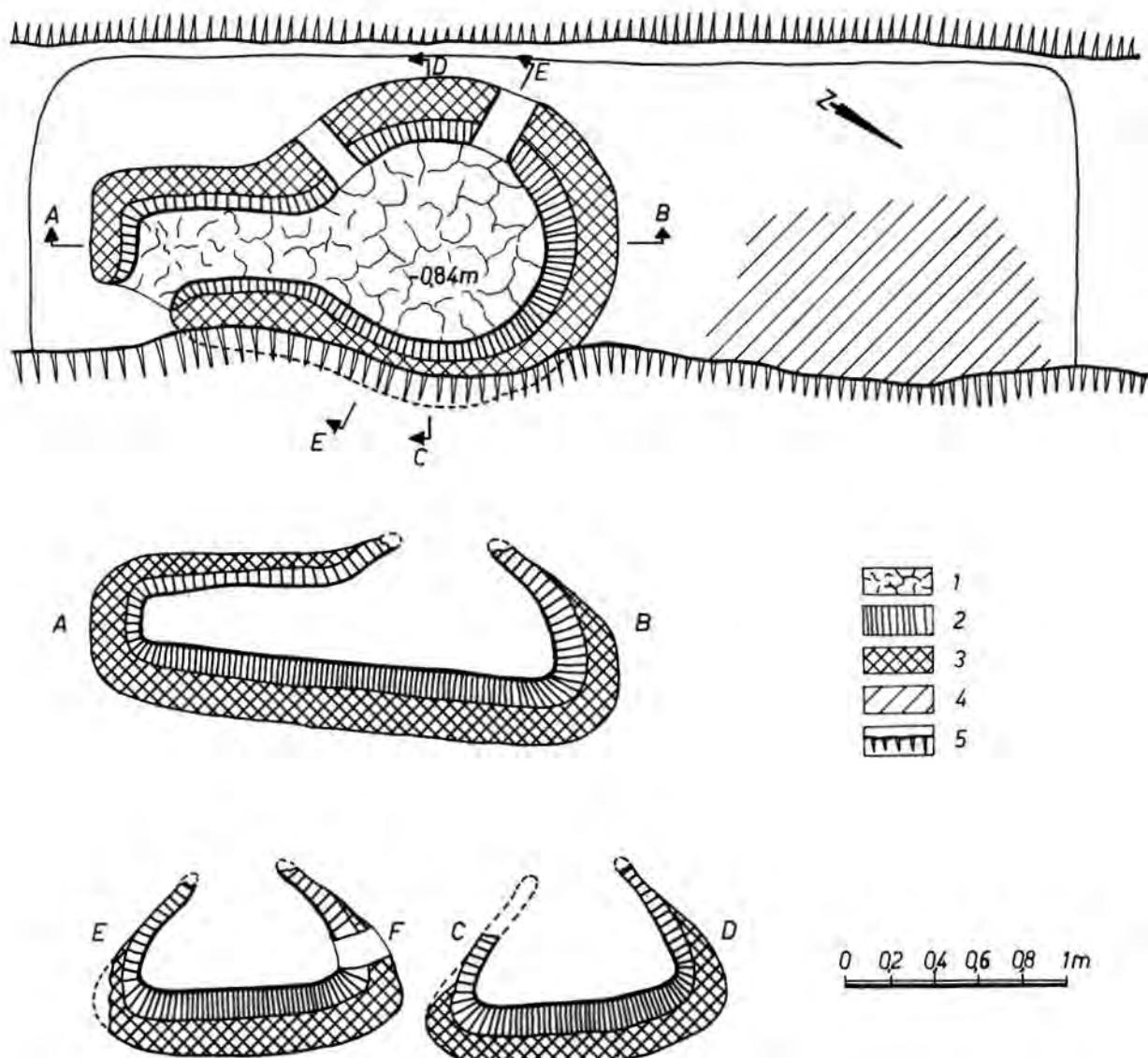

Abb. 4. Dragosloveni. Plan wie auch Quer- und Längsprofile des Töpferofens Nr. 3. 1 — Feuerstelle des Ofens; 2 — Brand der Feuerstelle und der Wände des Ofens im Profil; 3 — gelbe Erde; 4 — Stelle aus dem Wohngrubeninnern, wo die Keramikscherben zutage kamen; 5 — Senke.

nahe bei der Südostwand der Wohngrube. Seine Höhe beträgt beim Eingang in den Ofen 27 cm, am entgegengesetzten Ende nur 22 cm. Die Öffnung des Feuerloches liegt nicht dem Ofenloch gegenüber, sondern seitlich, an einer östlichen Ecke (Abb. 4).

Gegenüber dem Feuerloch zeigt die Feuerstelle des Ofens eine Senkung, der Ofenboden liegt um 20 cm tiefer. Desgleichen liegt die Feuerstelle im nordöstlichen Teil des Ofens um 10 cm tiefer als der gegenüberliegende Teil. In diesem letzteren Fall nehmen wir jedoch an, daß dies auf eine Senkung des Geländes zurückzuführen ist, auf dem der Ofen stand (Abb. 4, Schnitte A-B, C-D und E-F).

Nordwestlich vom Ofen traten in der Füllerde der Wohngrube ziemlich zahlreiche Scherben von Gefäßen (meist Töpfen) zutage, die meist auf schnell rotierender handbetriebener Scheibe hergestellt waren. Die Mehrzahl der Gefäße war unter Luftzutritt gebrannt und mit eingeritzten geraden oder gewellten Linien verziert. Der Ton ist meist mit Sand und gestoßenen Kalkbröckeln gemagert — in seltenen Fällen nur mit Sand (Abb. 6: 1—3, 6—9). Eine Ausnahme bilden zwei Bruchstücke vom unteren Teil eines Topfes, dessen Material aus kompaktem, mit gestoßenen Scherben vermischtem Ton bestand. Der Gefäßkörper war mit Wellenlinienbändern, der Unterteil mit Horizontallinien verziert (Abb. 6: 10).

Abb. 5. Dragosloveni. Keramikscherben aus der frühen Feudalzeit, die in der Füllerde des Töpferofens Nr. 2 und der Wohngrube gefunden wurden.

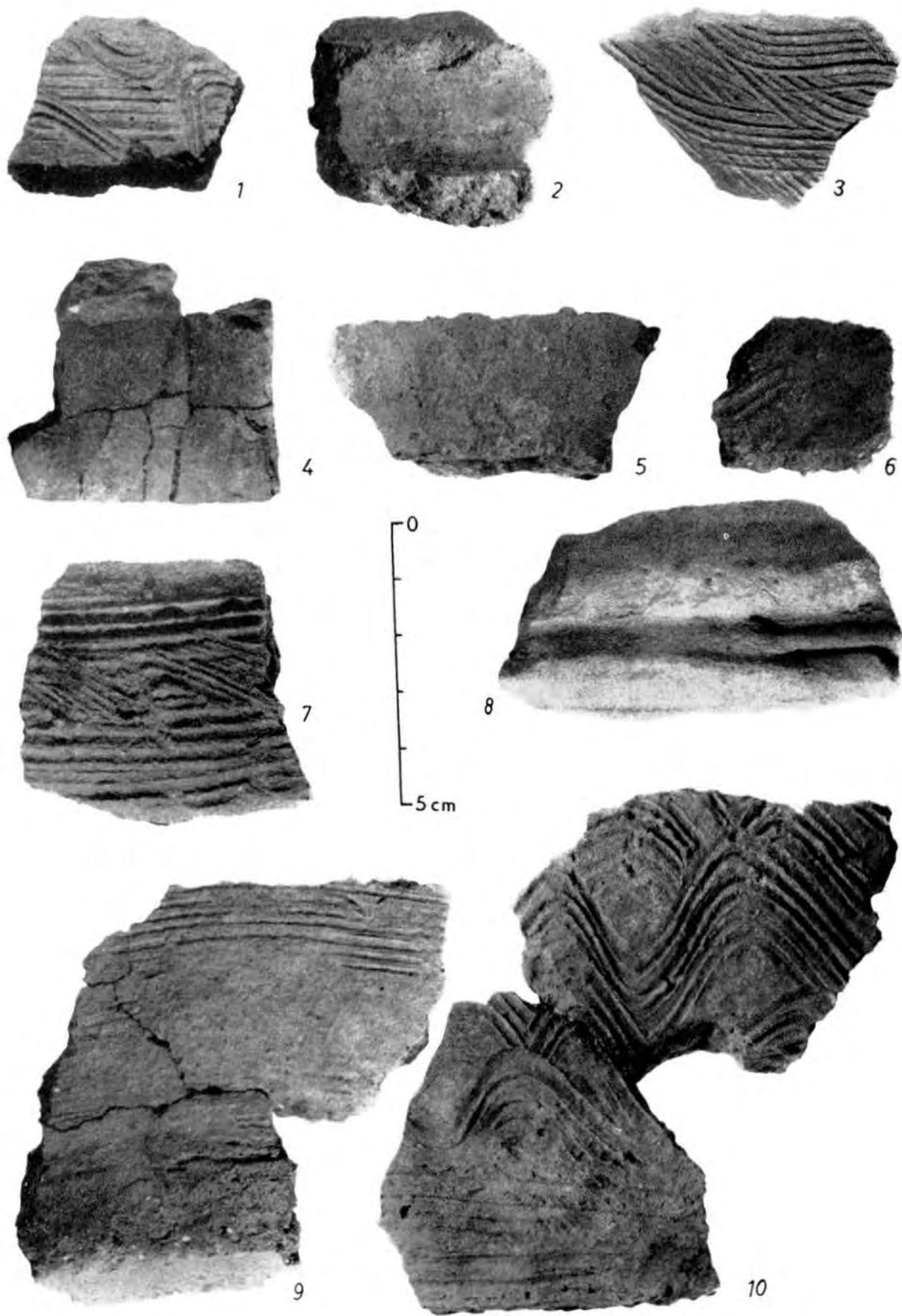

Abb. 6. Dragosloveni. Keramikscherben aus der frühen Feudalzeit in der Füllerde des Töpferofens Nr. 3 und der zu ihm gehörenden Wohngrube.

Die Gefäße sind im allgemeinen unvollständig gebrannt, ihre Oberfläche ist rötlichbraun mit grauen oder schwärzlichen Flecken, der Kern des Bruches ist immer grau oder schwärzlich.

Die Dicke der Wände schwankt zwischen 0,6 und 1 cm. Aufgrund der Bruchstücke, die uns vorliegen, läßt sich die genaue Gefäßform nicht feststellen, doch kann vermutet werden, daß sie besonders in der Schultergegend einen ziemlich gebauchten Körper, gerade Standfläche (Abb. 7: 9) und einen mehr oder weniger ausladenden Rand hatten. Der Rand ist abgeschrägt, mit einer leichten Einkerbung im Außenteil (Abb. 6: 2, Abb. 7: 4). In anderen Fällen war der Außenrand facettiert (Abb. 7: 8).

Die Ornamentik, die man auf den Töpfen findet, besteht aus Horizontallinien, die über den ganzen Körper gezogen sind und darüber verläuft eine Ritzverzierung aus Wellenlinienbändern (Abb. 6: 1, 7).

Eine Ausnahme sowohl der Form als auch Ausführungstechnik nach bildet das Bruchstück der Mündung eines Gefäßes mit zylindrischem Hals und kragenförmig verdicktem Rand, unter dem sich auf dem Hals zwei plastische, im Querschnitt dreieckige Leisten befinden. Auf einer Seite sieht man über ihnen die Ansatzstelle eines Henkels. Zum Unterschied von den anderen Bruchstücken ist dieses aus rosa farbenem, mit feinkörnigem Sand vermischt und gleichmäßig gebranntem Ton gearbeitet (Abb. 6: 8, Abb. 7: 5).

Zusammen mit den oben beschriebenen Bruchstücken der unter Luftzutritt gebrannten Keramik mit Ritzverzierung sind auch zwei Gefäßscherben mit geglätteter Verzierung zutage gekommen, die beide auf schnell rotierender handbetriebener Scheibe hergestellt waren. Das eine hat schwärzliche Oberfläche, im Bruch unter der Oberfläche rötliche und in Bruchmitte kaffeebraune Farbe (Abb. 6: 4). Das zweite Bruchstück ist hellgrau und ebenfalls aus einem feinen Ton gearbeitet, der jedoch neben sehr feinem Sand auch gestoßene Kalkbröckel enthält. Der Bruch hat einen grauen Kern, zwischen dem Kern und der Oberfläche liegt eine braune Schicht (Abb. 6: 5). Beide Bruchstücke sind mit geglätteten Linien verziert, die netzförmig auf der matten Oberfläche des Gefäßes angeordnet sind.

Ein weiteres Bruchstück aus dem gleichen Ton mit Kalkbröckeln hat rosa Farbe und ist gleichmäßig gebrannt. Die Oberfläche des Gefäßes scheint mit einer dünnen Schicht eines weißen Schlicküberzuges bedeckt gewesen zu sein. Die

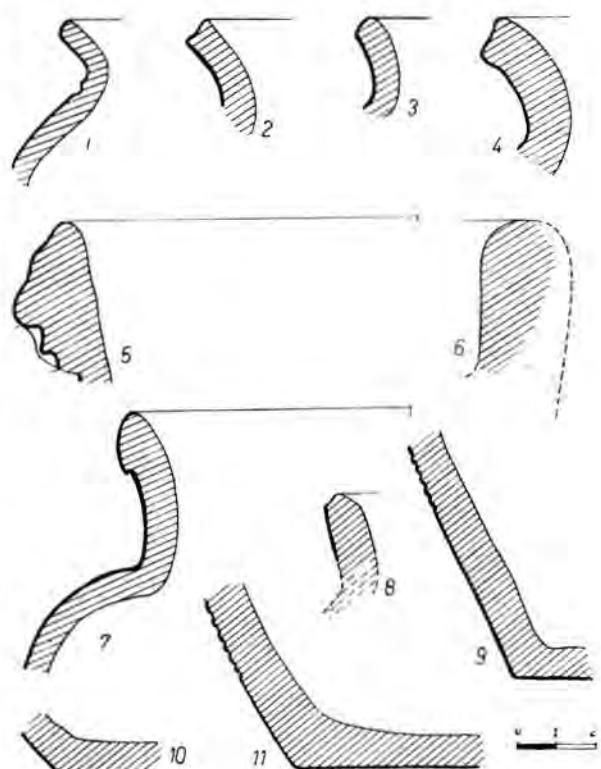

Abb. 7. Dragsloveni. Gefäßprofile aus der Füllerde der Töpferöfen Nr. 2 und 3 und der dazugehörigen Wohngruben.

Scherbe könnte von einem Gefäß mit fast kugelförmigem Körper, zylindrischem Hals und kragenförmig verdicktem Rand stammen, genau wie die beiden oben beschriebenen Bruchstücke, oder aber von der Schulter eines Amphorenkruges.

Schließlich fand sich noch in der Füllerde der zum Ofen Nr. 3 gehörenden Wohngrube ein kleines Herdbruchstück mit hohem Rand, gearbeitet aus dem gleichen Ton mit feiner Sandmagerung, spärlichen Einschlüssen von Kalkstein, Stroh und trockenem Gras (Abb. 7: 6).

Die drei Töpferöfen waren nahe am Wasser, am Ufer des Rimnabaches, am Nordostrand der Siedlung gelegen.

Ob die Räume (Wohngruben oder Häuser), in denen sich die Töpferöfen befanden, auch gleichzeitig Werkstätten waren, in welchen die Töpfware hergestellt wurde, läßt sich nicht mit Bestimmtheit sagen, weil von diesen Objekten nur geringe Teile erhalten geblieben sind. Alle drei Töpferöfen waren aufgelassen worden. Aus diesem Grunde ist es uns unmöglich, genau festzustellen, was für Ware darin gebrannt wurde. Dennoch geben die Keramikbruchstücke, die in diesen Objekten und in der Füllerde der Töpferöfen geborgen

wurden, gewisse Hinweise auf den Entwicklungsgrad der Keramikproduktion in jenem Gebiet.

Zur Datierung der oben beschriebenen Töpferöfen dienen uns die in der Füllerde der Öfen Nr. 1 und 2 und in den dazugehörigen Wohngruben geborgenen Bruchstücke, die mit den stratigraphischen Angaben in Einklang gebracht wurden.

Die in der Füllerde der Öfen Nr. 2 und 3 und ihren Wohngruben geborgenen Keramikbruchstücke entsprechen, was Ausführungstechnik und Verzierung anbelangt, teilweise der Keramik, die in den Wohngruben von Bucov-Ploëști geborgen und in das IX.-X. Jh. u. Z. datiert wurde.⁴

Im keramischen Fundmaterial aus den Wohnobjekten mit den Öfen 2 und 3 in Dragosloveni besteht jedoch eine Reihe von gemeinsamen Kennmerkmalen (besonders hinsichtlich der Ausführungstechnik); was das Profil der Gefäße (besonders bei der Keramik mit Ritzverzierung) und die Motive der Ornamentik anbelangt, sind jedoch auch einige Unterschiede zu bemerken. So kommt z. B. das mit einem Stäbchen ausgeführte Ornament, das man auf gewissen keramischen Fragmenten aus der Wohngrube des Ofens Nr. 2 findet, auf Bruchstücken aus der Wohngrube des Ofens Nr. 3 nicht vor, was uns auch an gewisse chronologische Unterschiede zwischen den beiden Fundverbänden denken läßt. Wir halten den Ofen Nr.

3 für älter als den Ofen Nr. 2 und weisen ihn dem Anfang des IX. Jh. (eventuell auch dem Ende des VIII. Jh.) zu, während wir den letzteren in die zweite Hälfte des IX., möglicherweise an den Beginn des X. Jh. datieren.

Der Ofen Nr. 1, der den Ofen Nr. 2 überlagert, ist offensichtlich späteren Datums. Er muß, ebenso wie der Oberbau, in dem er sich befand, mit der letzten (bisher festgestellten) Siedlungsschicht von Dragosloveni in Zusammenhang gebracht werden. Zu dieser gehören auch die Funde von landwirtschaftlichen Geräten, Waffen und Zaubzeug, die innerhalb der gleichen Siedlung in der Flur „La aguzi“ freigelegt und in das X. Jh. datiert wurden. Im Rahmen dieser Kulturschicht taucht eine besser entwickelte Keramik mit dünneren Wänden auf, bei der wir als neues Zierelement auf den Gefäßen Horizontallinien über dem ganzen Körper antreffen, über denen hie und da in der Schultergegend Gruppen vertikaler oder schräger Linien mit dem Kamm eingeritzt sind.⁵ Diese Ornamentik ist bei der älteren Keramik der Fundverbände aus den Öfen Nr. 2 und 3 unbekannt.

Abschließend beweisen diese drei Öfen, die verschiedenen Zeitstufen im IX. und X. Jh. angehören, daß das Töpferhandwerk in der Siedlung von Dragosloveni längere Zeit hindurch ausgeübt wurde.

Anmerkungen

¹ Die beiden Töpferöfen wurden von uns im Herbst des J. 1967 gelegentlich von Geländeuntersuchungen freigelegt, die zwecks Feststellung der Ausdehnung der Siedlung aus der frühen Feudalzeit unternommen wurden. Diese war zwei Jahre vorher von uns an der Stelle namens „La aguzi“ erkannt worden, wo wir in den J. 1955 und 1967 in Zusammenarbeit mit dem Geschichtsmuseum Focșani Kontrollgrabungen vorgenommen haben. Bei diesen Ausgrabungen haben wir festgestellt, daß sich diese Siedlung (IX.-X. Jh.) nicht nur über die Stelle „La aguzi“ (auf der mittleren Terrasse des Rimnabaches) erstreckt, sondern auch über die von den Ortsbewohnern „La Burlacu“ genannte hohe Terrasse südöstlich der genannten Stelle; dort traten die Ofen zutage, die wir im folgenden besprechen werden. Die Siedlung erstreckte sich sogar noch weiter hangaufwärts und auf gewisse Teile des Hügelkammes. Die Terrasse „La Burlacu“ ist von „La aguzi“ nur durch eine nicht allzu tiefe Bodensenke getrennt, durch welche das Regenwasser vom Nachbarhügel abfließt.

² Comşa M., Kap. *Olaritul* („Das Töpferhandwerk“), *Dinogetia I*, București 1967, 128, 129, Abb. 71.

³ Der Ofen wurde von uns gelegentlich neuer Geländebegehungen freigelegt, die wir im Frühjahr 1969 am Rimnauer durchführten. Etwa 20 m nördlich vom Ofen Nr. 3 befand sich ein teilweise zerstörter vierter, ungefähr vom

gleichen Typus wie der Ofen Nr. 3, jedoch größer (Abb. 1: 4). Wegen der sehr hohen (ungefähr 15 m), steilen und wenig widerstandsfähigen Uferböschung konnte er nicht abgedeckt werden.

⁴ Urteilt man nach der Form und den Ausmaßen der Wohngruben mit freien Herdstellen, ferner nach dem Vorkommen keramischer Bruchstücke von Gefäßen, die auf schnell rotierender Scheibe hergestellt wurden, nach Ornamentmotiven und Gefäßprofilen (Abb. 5: 2, Abb. 6: 3), so hat die Siedlung von Dragosloveni gewisse gemeinsame Merkmale mit den Siedlungen von Bucov, siehe Comşa M., *Contribuții la cunoașterea culturii străvărmâne în lumina săpăturilor de la Bucov*, SCIV X, 1959, 81–99. In Dragosloveni gibt es jedoch auch einige Gefäß aus Ton, der mit gestoßenen Scherben vermischt war (Abb. 6: 10), die Überlieferungen oder Beziehungen mit der Spätstufe der Hlincea-I-Kultur zeigen, siehe Comşa M., *Slavii pe teritoriul R. P. R. în secolele VI–IX, în lumina cercetărilor arheologice*, SCIV X, 1959, 67–70 dieselbe, *Nouye svedenija o rasselenii slavjan na territorii RNR*, Romanoslavica IX, 1963, 518–520.

⁵ Comşa M. – Constantinescu Gh., *Depozitul de unele și arme din epoca feudală timpurie descoperit la Dragosloveni (jud. Vrancea)*, SCIV 20, 1969, 425–436.

ČECHY V DOBĚ ROZKVĚTU VELKOMORAVSKÝCH CENTER

MILOS SOLLE

Období velkomoravské v Čechách představuje ve slovanské archeologii novou kapitolu, ke které až v poslední době byl sebrán archeologický materiál v míře, která je dostatečná pro historické závěry. Kulturně civilisační projevy té doby v Čechách jsou, právě tak jako na vlastní Moravě, výsledkem dlouhodobého procesu společenskohospodářského, který však byl v Čechách uspišen progresivními tendencemi, které se k nám dostaly z jihomoravských center. Je právě zásluhou Josefa Poulika, že svou teoretickou prací a hlavně výzkumy těchto center spolu s ostatními moravskými odborníky zabývajícími se problematikou tohoto období položil základ nové koncepce moravského časně slovanského vývoje.

Nejnovější archeologické odkryvy na jižní Moravě, prováděné v největším možném rozsahu i intenzitě, se staly základem a zdrojem chronologické i společenskohistorické konstrukce, která významně pomohla i českému výzkumu tohoto období, jež charakterizujeme jako velkomoravské ve století devátém a jako povelkomoravské ve století desátém. Styky Čech s Moravou jsou ve století devátém historicky postižitelné jen kusými zprávami. Jsou to zprávy o průchodu francských vojsk směrem na Moravu a zpět (r. 846,¹ 855²) nebo o vztazích některých věvod k moravskému knížeti, jako např. v případě Slavitaha z Vitorazska, který došel útulku u Rastislava r. 857,³ nebo nejlépe z našeho hlediska o zaskočeném svatěbním průvodě s českou princeznou na Moravu z let sedmdesátých.⁴ Křest Bořivojův na Moravě, ke kterému došlo v téže době, a šíření křesťanství za jeho vlády za pomoci moravských kněží v Čechách, jak víme od Kristiána,⁵ je již historickým záznamem značné ceny, který ovšem z čistě historického hlediska lze kriticky bráti v pochybnost, i když historická pravděpodobnost zesilujícího kontaktu s Moravou je literární tradici stále posilována. Zesilující kontakty česko-moravské vrcholily, pokud víme z historie,

politickou závislostí Čech na Moravě na konci vlády Svatoplukovy v letech 890–895,⁶ která byla však historickopolitickým vztahem krátkého trvání, neboť Čechové se v r. 895 po smrti mocného moravského knížete znova odtrhli.⁷ Politický pád Velké Moravy nájezdy moravskými po r. 906 umlčel i historické zpravodajství pro celou první polovinu století desátého a ponechává volné pole dohadům o době, kdy Morava se dostala přechodně a nакonc trvale do sféry moci přemyslovského státu českého. Přes výši pravděpodobnosti o zesíleném vlivu moravského státu na Čechy s politickým i kulturně historickým dopadem v poslední třetině IX. století, pohybujeme se na podkladě čistě historických zpráv na půdě značně nejisté a diskusní, jak vyplývá z kritické historiografie již od časů J. Dobrovského. Literární historie na tuto problematiku zaměřená dosáhla sice značného ospravedlnění v otázce velkomoravské cyrilometodějské tradice v Čechách v X. století, nicméně neodstranila všechny námitky, které jsou neustále vznášeny proti kontinuitě velkomoravského dědictví se strany některých historiků.⁸ Pro vlastní období velkomoravské v Čechách nemá ovšem sama nových svědectví. Opora v archeologickém svědectví dané epochy IX. a X. století jeví se pro dějepisectví i literární historii v interpretaci a rekonstrukci společensko-historického dění v Čechách nezbytností.

Vypovídací schopnost archeologických pramenů našeho časného středověku je pochopitelně různá a spočívá mimo jiné na nalezových okolnostech. V našich historických souvislostech je důležitá konfrontace jednotlivých druhů nálezů a objektů s objekty moravskými a výčet všech shodných a rozdílných znaků v Čechách a na Moravě. Shodné znaky prokáží kulturně politické souvislosti obou zemí, zatímco znaky rozdílné podpoří názor o genetické samostatnosti obou. Shodné nebo rozdílné znaky pokusíme se sledovat v těchto odvětvích archeologických pramenů: 1. sídliště aglomerace, 2.

výrobní odvětví užitkové, obranné a luxusní, 3. v projevu ritu a kultu.

1. Sídlištní aglomerace Čech i Moravy úzce souvisí s hospodářsko-ekologickým krajinným prostředím přirozených zeměpisných celků i s podmínkami komunikačními, a tím i obchodními tepnami a celou polohou země. Blízkost Moravy ke střednímu Podunají a obchodní komunikace Moravské brány, spojující Poodří, vtiskovaly oblasti původí řeky Moravy na jižní, do jisté míry i střední Moravě specifický ráz, zvláště příznivý pro cizí podněty, zvláště pak pro podněty z kulturně i civilizačně pokročilého středního Podunají od pravěku. Na úsvitu dějin, kdy římská civilizace vytvořila z Dunaje nejen hranici, avšak i základnu svého pronikání dále k severu, Morava přímo sousedila s rakouským Norikem a Panonii, kde tradice civilizačního pronikání nebyla utlumena za éry avarské, a zvláště ožila po porážce Avarů vojskem Karla Velikého koncem IX. století. Nižnatý ráz jihomoravského povodí je v značném protikladu k hornatým Čechám, umožňujícím sídlištní koncentraci v podstatě jen v Polabí, ve středních Čechách a v Poohří. Čechy jižní a do značné míry severovýchodní i západní měly pro hustotu osídlení jen slabé předpoklady, omezené na drobné kolonizační ostrovky v povodí řek. Obchodní komunikace se sice českým centrem nevyhýbaly, ale měly spíše dálkový charakter. V obraném významu naopak měly Čechy polohu výhodnější nežli Morava, neboť jsou chráněny horskými pásy pohraničními, zatímco Morava je plně, zejména od jihu otevřena nájezdům cizích vojsk. Značnou úlohu v tomto smyslu hrál i široký pruh Českomoravské vrchoviny, chránící i bránící českou sídlištní oikumenu. Pusté hraniční pásy jednotlivých kolonizačních území byly nejdůležitějším omezujícím činitelem pro charakter osídlení a jeho politickomocenský i kulturně civilizační charakter. V odvětví přírodně ekologickém jsou tedy obě srovnávané země zcela jiného charakteru a po této stránce musíme předpokládat i jiný vývoj mocenskopolitický.

Odlišný geografický rámec země se projevuje v zásadní rozdílnosti samotných politickomocenských i obchodně civilizačních center. Tato zásadní odlišnost center na Moravě a v Čechách se projevila ovšem především až v období velkomoravském od samého počátku IX. století, i když i v VIII. století sledujeme na Moravě zrychlení tempa vývoje (Mikulčice, neagrárni charakter nejstarší sídlištní vrstvy a pokročilý charakter keramiky).⁹ V Čechách to byla hradiska malého rozsahu, spjatá užejí s agrárním zázemím (Klučov).¹⁰ Pro toto

nejstarší období nám zatím chybí dostatek srovnávacího materiálu, je třeba nových výzkumů a objevů nejstarších politických center v obou zemích. V IX. století v době rozkvětu Velké Moravy nemáme v Čechách ekvivalentních paralel, třebaže vývoj jednotlivých fází podle drobné, zejména luxusní produkce, byl v podstatě shodný zejména v mezní oblasti východních a středních Čech (na Kouřimsku).¹¹ Zvláště odlišný je úctyhodný rozsah sídlištních aglomerací řemeslného rázu, který organicky narůstá v centrech moravských, a který v Čechách skutečně nemá obdobu. Zřetelným příkladem takového rozvoje je Staré Město u Uherského Hradiště,¹² které má zcela specifický charakter. Na proti tomu hradisko Staré Zámky u Líšně má dobrou paralelu na Staré Kouřimi v Čechách jak základním charakterem hradiska, tak postupným rozvojem uvnitř takřka týchž vývojových fází od hraněného centra neagrárního charakteru přes rozsáhlý fortifikačně diferencovaný prostor až po zdůraznění akropole (Kopfburgu) v nejmladší fázi, chráněné zděnou, nově postavenou hradbou.¹³ Také rozvoj Levého Hradce¹⁴ přes své lokální odlišnosti – a zdá se i Budče¹⁵ – prochází týmž vývojem. Jsou to tedy především knížecí centra, reprezentující politickou moc hlavních českých oblastí, která vyrůstala od počátku jako centra sídelní a nikoli jen sídlištní. Snesou konfrontaci s moravským mocenskopolitickým vývojem, aniž bychom si zastírali, že na Velké Moravě máme co činiti ještě s jiným proudem koncentrace produktivních i společensko-hospodářských sil, které se podobají aglomeraci quasi městské, i když jsme si dobře vědomi nepřenosnosti tohoto termínu. Konstatujeme opět vyšší řemeslnou produktivitu center velkomoravských proti soudobým centru českým, jejichž původní sepětí s agrárními počátky je zřejmější než na Moravě, kde koncentrace a intensita produkce byla předurčena lepšími a bezprostředními styky s tradičními centry středodunajskými.

2. Nedostatek soustavně prozkoumaných sídlišť tohoto období v Čechách lze pochopit z různých příčin. Osady starých Slovanů navazují na osídlení středověké a jejich poloha je často identická s polohou dnešní vesnice. Jejich komplexní prozkoumání – a právě to má pro řadu otázek společenskohistorických pravý význam – bylo zatím nemožné. Mnohem lépe jsme zpraveni o zaniklých osadách plně středověkých pomocí bádání etymologického i na základě historických zpráv. Ovšem také zdánlivě malá efektivnost výsledků byla v počátcích soustavného bádání uplynulého období značnou překážkou. Tak se stalo, že kromě něko-

líka sídlištních aglomerací a značnějšího počtu ojedinělých jámových objektů nám zůstává habitus staroslovanské vesnice v podstatě neznám. Z cenných zjištění jmenujme Březno¹⁶ a výzkumy A. Knora na Slánsku.¹⁷

O způsobu bydlení ve střední době hradištní, současné s obdobím velkomoravským, víme nejvíce z osidlení hradních areálů. V těchto polohách, svým způsobem specifických a politickomocensky výsostných, musíme ovšem počítat s přibytky nobility a služebného obyvatelstva, zejména řemeslníků, nikoli s přibytky prostých zemědělců. Nicméně z posloupnosti jednotlivých hradních lokalit ve vzájemně časově vývojové závislosti můžeme konstatovat, že v IX. století se pozvolna ustupovalo od zahlubených chat, tzv. polozemnic, a že nabývaly převahu pravoúhlé chaty povrchové, často nikoli jen s dusanou hlinitou, ale s dřevěnou podlahou. Podle kouřimských objektů sídlištních lze se domnítati, že některé z nich byly vyloženy základovými pražci. Jak vypadal dům lepší sociální vrstvy, o tom jsme poučeni nejlépe z výzkumu na Levém Hradci. Byl povrchový, srubový, trojdlný, o dvou postranních čtvercových komorách s dřevenou podlahou a rohovým krbem a předsíní uprostřed s dusanou podlahou.¹⁸ Skupina trojdlných srubových domů ve vlastním sídle nalezi nejstarší sídlištní vrstvě, a tudiž ještě plnému IX. století. Jiný typ prostého obydli nám představuje skupina chat s košatinovými stěnami za valem na předhradí, které nalezeji mladší fázi druhé poloviny IX. století a umožňují poměrně dokonalou představu o způsobu bydlení prostých řemeslníků nebo zemědělců.

Specifického rázu jsou stavby typu dvorce na Levém Hradci.¹⁹ Zvláštní charakter představuje mnohonásobně členitý interiér se zásobní komorou a dalšími místnostmi se stěnami košatinovými v třech řadách za sebou. Způsob košatinového vyplétání stěn byl běžnou stavební technikou, známou dobře i z fortifikačního stavitelství hradeb českých hradišť IX. století. Zvláštním příkladem stavby speciálního určení této doby je tzv. halová stavba na Staré Kouřimi, postavená za střední hradbou na akropoli.²⁰ Byla 90 m dlouhá a 4–6 m široká, se dvěma vchody, funkčně rozčleněná ve dví, z nichž jedna část měla charakter sídlištní, druhá shromažďovací. Poloha za hradbou může svědčiti o funkci obranné, nicméně ojedinělost stavby v prostoru akropole i nalezy drobného šperku a nádob (pohárů) umožňují i výklad reprezentativní haly v rámci tamního knížecího dvorce. Plně zemědělský ráz centra klučovského typu v VIII.

století, daný rovnoměrným zastoupením vymazaných rozměrných podzemních jam k uskladnění obilného zrnu, ustupuje v IX. století aslepoň z hradních center, jak lze sledovati např. na Staré Kouřimi,²¹ soudě podle jejich sporadickeho výskytu, ačkoli na venkově je sledujeme po dlouhou dobu v rámci střední doby hradištní i později.

Vyspělost civilizační úrovně té které oblasti lze posouditi podle stupně řemeslné produkce, koncentrované v sousedství hradních center nebo v jejich bezprostřední blízkosti, jak bylo možno ve vrcholné míře prokázati u center velkomoravských (Staré Město, Mikulčice, Pohansko).²² Také v centrech českých IX.–X. století je možno sledovat rozkvět řemeslné produkce v porovnání s jejich intensitou u středisk VIII. století. Výzkumem na Libici byla odkryta železářská vyhříváčka,²³ na Staré Kouřimi různé druhy řemeslných pecí,²⁴ poblíž Staré Kouřimi u Broučkova soustava redukčních železářských pecí z téže doby,²⁵ které mají již starší lokální tradici. Jde vesměs o kovářské dílny, které nutno v centrech předpokládati, a které jsou výzkumem doloženy někde přímo (Vlastislav – kleště s kovadlinou),²⁶ jinde nepřímo množstvím nacházených výluky pecí nebo sklovitě roztavených strusek, jejichž nálezy jsou velmi početné. Vlastní produkce železných nástrojů k účelům řemeslným, ale i zbraní k účelům obranným, byla v té době již vžitou nutnosti, i když některé – zejména meče – byly též importovány především z oblasti francské.²⁷ Moravského původu jsou sekerky bradatice, poříznou nacházené s výraznější převahou v oblasti zlickocharvátské (Nymburk-Zálabí [hrob] Kolaje u Oškobrhu, Pardubice, Kanín u Poděbrad, Radim, Libice, ale také Bilichov a Žatec),²⁸ jak u nás sleduje L. Hrdlicka. Tuto formu, svědčící zřetelně o proudu moravském, doprovázejí sekerka úzká i širočina, různé formy šipek s tulejkou nebo s bodcem, velmi vzácně kopí (Žatec).²⁹ K zbraním můžeme řadit i velké formy nožů, zatímco menší nožíky, často v páru, jsou běžným milodarem mužských pohřbů té doby a byly osobní potřebou nejen muže, ale i dítěte. Otázka jejich třídně společenského významu, před časem diskutovaná, není ovšem jednoznačně rozrešená.³⁰ Český kovář IX.–X. století vyráběl ovšem ještě častěji železné předměty užitkové potřeby, jako různá kování, především obruče k sepětí tehdy oblíbených věder, podkůvky, zvláště pak jednodušší železné ostruhy, které se od poměrně vzácných karolinských importů odlišují vlastním domácím vývojem od ostruhy s kratším bodcem po ostruhy s dlouhým bodcem století X., který se nakonec vychyluje. Karolinské

honosně ostruhy se železným jádrem, ale na povrchu plátované stříbrným, navíc zdobeným plechem, s destičkami a nýty na ramenech, se vyskytuji v Čechách v oblasti slánské (Stehelčevy)³¹ i v oblasti zlicko-slavníkovské (Stará Kouřim, Kolín)³² a v podstatě se neliší od karolinských ostruh moravských nebo charvátských. Jde o týž proud, který zasahuje všude tam, kam se dostal vliv karolinský. Není vyloučeno, že tyto formy přišly do Čech zprostředkovány Moravou, kde máme těchto příkladů dosti, podobně jako v Charvátsku.

Nejcitlivějším ukazatelem lokálních dílen je přirozeně keramika, která může být nejlépe hodnocena i v kvantitativních vztazích, a paralelizace i překrývání jednotlivých nálezových horizontů umožní nástin vývoje hrnčírství, poněkud jiný na Kouřimsku, poněkud jiný v oblasti pražské, lucko-lemuzské i v jižních Čechách. Zdá se, že výchozí základna vývoje v jednotlivých regionech a oblastech dílenských okruhů je velmi podobná, různí se však velmi znatelně právě již ve střední době hradistní. Sedavé zbarvení a celkově pevnější vyplálení nádob oblasti středních a severozápadních Čech, stejně jako jistý technický předstih, který se zračí v časnějším lištovitém formování okraje, jsou důležitými variačními znaky českého hrnčírství přemyslovské oblasti. V oblasti zlicko-slavníkovské naproti tomu sledujeme ulpívání na tradičních formách a pozvolnému plynulém vývoji profilace keramiky, libující si nanejvýš v profilaci podhrdlí a tradiční výzdobě pomocí mnohonásobné vlnice a hřebenového vpichu na nádobách teplejších sienových a červenavých tónů. Stejně důležitým dokladem oblastní módy v hrnčírství je obliba láhví v Polabi proti středním Čechám.³³ O poměrně značných stytcích s hrnčířskými okruhy moravských center svědčí výskyt značně osobitých moravských tvarů na Staré Kouřimi, a to v proporcích i ve výzdobě. Zvlášť dobré to dokládá nádoba blučinského typu z mladší kouřimské vrstvy, stejně jako keramika profilovaná, která je příznačná pro oblast Dolních Věstonic, stejně jako častěji se vyskytující keramika pomoravská zdobená drobnou jednoduchou vlnovkou uvnitř rytého pásku.³⁴ Tyto poslední tvary lze ovšem sledovat na více místech v Čechách, a to jak v jižních Čechách (Jerusalem u Příbramě), tak v severovýchodních centrech (Zabrušany, Vlastislav).³⁵ Sepětí s Moravou je tedy nepopiratelné i v oblasti denního života, třebaže vlastní základ rozvoje keramické výroby je poplatný místním tradicím. Historickoarcheologickým faktum zůstává, že v IX. a na počátku X. století moravská produkce ovlivňuje českou a nikoli naopak, zatímco

v dalších stoletích — X. a XI. — je impulsivnější produkce českých dílenských center, ústíci nakonec ve zpětný export vlastních forem. To je však nejmarkantnější v dokladech zjemnělých forem života, jakými byl šperk.

Moravský výzkum poslední doby, uskutečněný v jihomoravských centrech, poskytl na stratigrafickém základě klasifikační kritéria pro relativně chronologická data, z nichž můžeme čerpat obraz o pravděpodobném vývoji moravského honosného šperku. Blatnicko-mikulčický horizont počátku IX. století, representovaný symbiosou pozdně avarské produkce a karolinskou složkou,³⁶ zřetelnou v kovopectví výstroje a výzbroje mužských hrobů, reprezentuje určitý předstih jižní Moravy a ovšem i přilehlého Slovenska proti českému vývoji, kde řemeslná produkce nedostatečným obchodním stykem a patrně i pozdrženým centralisačním politicko-komocenským vývojem retarduje. Nicméně tento nejstarší stupeň vývoje lze již dnes prokázati u nejstarších hrobů na Kouřimi, jmenovitě u hrobky 55 spodního horizontu na pohřebišti u Libuše.³⁷ Právě existence tohoto nejstaršího horizontu na Kouřimsku a moravská produkce ve šperku IX. století, zejména v zlické oblasti, stejně jako osobitý samostatný rozkvět šperkařství na Kouřimsku v X. století, svědčí o tom, že ne všechny okruhy Čech reagovaly stejně na moravské podněty a patrně i o tom, že Čechy nebyly zcela jednotné. Úloha Staré Kouřimě jako prostředníka vlivů moravských do Čech je v IX. století tak zdůrazněna a je vzhledem k poloze této oblasti přirozená. Právě na Kouřimsku a Kolínsku, v určité míře i v Charvátsku (Prachovské skály),³⁸ je moravský vliv nejlépe patrný od nejranější doby. Na Kouřimi pak jeví se její centrální význam i styk s Moravou v kvantitě i kvalitě moravského šperku, ať již gombíků zlacených i stříbrných nebo v podobě hrozníčkovitých, bubinkových a košíčkových náušnic, zlatých perel s granulací i olivovitých korálů, přičemž všechny tyto druhy šperku mají prvotřídní hodnotu a moravské předlohy samostatně reprodukují. Kromě kolekce z želenecké mohyly u Zabrušan, která působí v tomto prostředí značně cizorodě, a kromě gombíků na Levém Hradci a na Budči,³⁹ jsou všechny formy českého šperku IX. století více nebo méně odvozené, redukované a mají spíše charakter šperku lidového.

Vývoj v X. století ve šperkařství je naproti tomu již osobitý a plnoprávný. V centrech ustálených moravských tradic, jako na Staré Kouřimi v mladším horizontu, stejně jako v centrech přemyslovských, dochází k samostatné výrobě, která navazuje

na moravské předlohy honosného šperku zcela po svém a vytváří samostatnou díleneskou tradici. Svědčí o tom kolekce stříbrných šperků bohaté ženy kouřimské i paralela na Libici i honosná náušnice s granulovanými bubínky na Levém Hradci.⁴⁰ Kromě toho působí značně i jiný proud domácího českého šperku, tzv. esovité záušnice, jejž původ redukcí starší meandrové náušnice je pravděpodobnější, ač nikoli jediný, vezmeme-li v úvahu i merovejské formy velkých záušních kruhů. Také výroba jantarových i drobnějších skelných olivovitých korálů se rozšiřuje a zobecňuje i v osadách venkovských (Lahovice aj.).⁴¹

3. Christianisace Čech, uskutečněná v druhé polovině IX. století, ať již bereme ohled na zprávu análu Fuldských o pokřtění 14 vévod ze západu,⁴² nebo pokřtění Bořivojovo moravským biskupem patrně kol. r. 870 (viz pozn. 5), se zračí v proměně ritu na pohřebištích a ve stavbě nejstarších křesťanských svatyní. Z historických i archeologických pramenů vše nasvědčuje tomu, že ke christianisaci českých ústředí došlo později než na Moravě, což poslední moravský výzkum dokumentuje svými ranými svatyněmi z počátku a prve položiny IX. století velmi okázale. To se projevuje i na houževnatějším podržování mohylového ritu v okrajových oblastech jižních a severovýchodních Čech,⁴³ v pozvolnějším nástupu tzv. řadových měl-

čích kostrových hrobů a ovšem i opožděným výskytem nejstarších českých svatyní v knížecích centrech proti Moravě. Bohaté hluboké šachcové hrobky, ať na Staré Kouřimi nebo v Kolíně, zachycují stav vývoje, kdy do Čech se dostávaly nepřímé ohlasy křesťanských zvyklostí kosterného pohřbívání, které však ještě nikterak nedokládají vlastní činnost křesťanských misií.

Nejstarší svatyně — sv. Klimenta na Levém Hradci z IX. století,⁴⁴ kostel P. Marie na Pražském hradě⁴⁵ a sv. Petra na Budči ze začátku X. století⁴⁶ — jsou více nebo méně archeologickými památkami, ilustrujícími dokládané zprávy o pokřestení českých center. Novým kritériem, které se naskytá po objevech velkomoravských kostelů, je srovnání těchto objektů se stavební technikou moravských památníků, které bohužel jsou vesměs zachovány jen v sekundérně vyplňených stopách základů po zásahu minulých století. Nicméně i tak naznačují cestu k nové interpretaci podlouhlých i rotundo-vých forem nejstarších svatyní českých,⁴⁷ které usnadňují cestu i k pochopení architektonického jádra centrál sv. Václava na Pražském hradě. Touto a dalšími stavbami přemyslovských knížat X. století je symbolizován samostatný mocensko-politický i kulturní rozmach mladého českého státu, který v zápěti zasáhl zpětně na Moravu i na Slovensko.

Poznámky

¹ Ann. Fuld. (ed. G. H. Pertz, Hannoverae 1826), MGH SS I, 364.

² Friedrich G., CDB I, 5, Nr. 7, listina ze 17. III. 855, Praha 1904–1907.

³ Ann. Fuld. (ed. G. H. Pertz, Hannoverae), MGH SS I, 370.

⁴ Ann. Fuld. (ed. G. H. Pertz, Hannoverae 1891), SS ter. germ. in us. schol. 75; Annus 671.

⁵ Christian, kap. 2. *Vita et passio sceti Wenceslai et sciae Ludmilae avie eius* (ed. J. Pekař), WLI, 92 n., 4–8; Cosmas I, 10 (ed. B. Bretholz), MGH SS NS II, 22. Hist. literatura: Novotný V., České dějiny I–I, Praha 1912, 382, pozn. 1; Turek R., *Die frühmittelalterlichen Stämmegebiete in Böhmen*, Praha 1957, 92, pozn. 208; týž, Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et Historica 3, 1959, 293, pozn. 1.

⁶ Ann. Fuld., MGH SS I, 407; *Reginonis chronicon*, MGH SS I, 601.

⁷ Ann. Fuld., MGH SS I, 411.

⁸ Graus Fr., ČČH XI, 1963, 289–305; Večerka R., ČČH XII, 1964, 40–43.

⁹ Poulik J., *Starí Moravané budují svůj stát*, Gottwaldov 1969, 111; týž, *Pevnosti v lužním lese*, Praha 1967, 62–66.

¹⁰ Kudrnáč J., *Hradiště Klučov a nejstarší slovanská hradisť v Čechách*, Praha 1970, v tisku.

¹¹ Šolle M., *Stará Kouřim a projevy velkomoravské hmotné kultury v Čechách*, Praha 1956.

¹² Hrubý V., *Staré Město, velkomoravský Velehrad*, Praha 1965.

¹³ Staňa Č., Almanach Velká Morava, Brno 1965, 110–111; týž, PA LI, 1960, 240–293.

¹⁴ Borkovský I., *Levý Hradec, nejstarší sídlo Přemyslovců*, Praha 1965.

¹⁵ Šolle M., OP XIII, 1946, 9–12.

¹⁶ Pleinerová I., Germania 43, 1965, 121–138.

¹⁷ Knor A., PA XLVIII, 1957, 54–59.

¹⁸ Borkovský I., o. c., 39–49.

¹⁹ Tamže, 45.

²⁰ Šolle M., *Stará Kouřim*, 109–119.

²¹ Šolle M., o. c., 121, obr. 29.

²² Hrubý V., *Staré Město – Velehrad*, Praha 1964, 24–46; Poulik J., *Pevnosti v lužním lese*, 151, 157; Kalousek F., Almanach Velká Morava, Brno 1965, 45–61.

²³ Pleiner R., *Základy slovanského železářského hutnictví v českých zemích*, Praha 1958, 198 n.

²⁴ Šolle M., o. c., 188–193.

- ³⁵ Pleiner R., o. c., 202, 203.
³⁶ Pleiner R., o. c., 200 n.
³⁷ Poulik J., o. c., 77 n.
³⁸ Šolle M., o. c., 191 n; Hrdlicka L., disertační práce (nepubl.).
³⁹ Preidel H., MAGW LXVIII, 1938, 88–98.
⁴⁰ Borkovský I., *Slavia antiqua* V, 1954, 358–367; týž, AR IX, 1957, 553–560, 857; Hrubý V., ČMM XXXV, 1956, 234; Graus F., AR IX, 1957, 535–553.
⁴¹ Knor A., PA XLIV, 1953, 222 n; Schránil J., *Die Vorgeschichte Böhmens und Mährens*, Berlin und Leipzig 1928, 308.
⁴² Šolle M., o. c., 69 n; Kolin: Pič J. L., *Starozátnosti země České III-1*, Praha 1909, 118–120, tab. XXI: 2.
⁴³ Váňa Z., PA XLVII, 1956, 142.
⁴⁴ Šolle M., o. c., 19 n., obr. 59: 1, 3, 6.
⁴⁵ Turek R., *Cechy na úsvitě dějin*, Praha 1963, 36 n., 149.
⁴⁶ Benda K., SIA XI, 1963, 189–222.
⁴⁷ Šolle M., o. c., 68.
⁴⁸ Turek R., *Prachovské skály na úsvitě dějin*, Praha 1946, 94–102; týž, *Cechy na úsvitě dějin*, 141–163.
⁴⁹ Šolle M., o. c., 84–99.
⁵⁰ Šolle M., o. c., 147–175, obr. 40b, 44ab.
⁵¹ Krumphanzlová Z., PA XIV, 1963, 87–113.
⁵² Ann. Fulda, MGH SS I, 364.
⁵³ Turek R., *Cechy na úsvitě dějin*, 161.
⁵⁴ Borkovský I., *Levý Hradec*, 50–57.
⁵⁵ Borkovský I., PA LI, 1960, 332–387.
⁵⁶ Guth K., *Svatováclavský sborník I*, Praha 1934, 753–771.
⁵⁷ Poulik J., *Dvě velkomoravské rotundy v Mikulčicích*, Praha 1963; týž, *Pevnost v lužním lese*, 168–170; Turek R., *Cechy na úsvitě dějin*, 189–193.

Böhmen in der Blütezeit der großmährischen Zentren

Miloš Šolle

Die neuesten, in größtmöglichem Ausmaß und mit Intensität durchgeführten Ausgrabungen in Südmähren wurden zur Basis und zur Quelle einer chronologischen und gesellschaftlich-historischen Konstruktion, die auch der böhmischen Erforschung dieses Zeitabschnittes, der im IX. Jh. als nachgroßmährisch charakterisiert wird, in bedeutendem Maße verholfen hat. Kontakte zwischen Böhmen und Mähren im IX. Jh. sind nur in lückenhaften Berichten historisch faßbar.^{1–8}

Die Aussagefähigkeit der archäologischen Quellen des böhmischen Frühmittelalters ist selbstverständlich verschieden und beruht außer anderem auf den Fundumständen. Wichtig ist in den historischen Zusammenhängen eine Konfrontation der einzelnen Fund- und Objektgattungen mit jenen von Mähren und die Herausstellung aller übereinstimmenden und abweichenden Merkmale in Böhmen und Mähren. Die übereinstimmenden belegen nun kulturpolitische Zusammenhänge beider Länder, während die abweichenden Merkmale die Ansicht über eine genetische Selbständigkeit beider Länder stützen.

Die Siedlungsagglomeration Böhmens und Mährens hängt eng mit dem wirtschaftlich-ökologischen Milieu der natürlichen geographischen Landschaftsgebiete zusammen, ebenfalls mit den Kommunikationsbedingungen, demnach mit den Handelsadern, und mit der Gesamtlage des Landes. Der ebene

Charakter des südmährischen March-Flußsystems steht in ziemlichem Widerspruch zum gebirgigen Böhmen, wo eine Besiedlungskonzentration im wesentlichen nur im Elbtal, in Mittelböhmen und im Egertal möglich war. Süd- und in beträchtlichem Maße Nordost- und Westböhmen hatten für dichte Besiedlung nur geringe Voraussetzungen, diese war nur auf kleine Kolonisationsinseln in den Flutwäldern beschränkt.

Der abweichende geographische Rahmen des Landes hatte einen grundsätzlichen Unterschied der selbständigen machtpolitischen und handeltreibenden Zivilisationszentren zur Folge. Dieser grundsätzliche Unterschied der Zentren in Böhmen und Mähren äußerte sich allerdings vor allem erst in der großmährischen Epoche gleich seit Beginn des IX. Jh., wenn auch im VIII. Jh. in Mähren eine Beschleunigung des Entwicklungsprozesses zu beobachten ist (Mikulčice, nichtgrares Gepräge der ältesten Siedlungsschicht und fortgeschritten Charakter der Keramik).⁹ In Böhmen bestanden damals Burgwälle kleineren Ausmaßes, die mit dem bäuerlichen Hinterland enger verknüpft waren (Klučov).¹⁰ Besonders abweichend war der erhebliche Umfang der Besiedlungsagglomeration gewerblichen Charakters, der organisch in den mährischen Zentren angewachsen war und der in Böhmen tatsächlich keine Entsprechung aufwies.¹² Nichtsdestoweniger hat der Burgwall Staré Zámky

bei Lišeň eine gute Parallele in Stará Kouřim in Böhmen, und zwar sowohl mit dem wesentlichen Charakter des Burgwalles als auch mit der kontinuierlichen Entwicklung, die beinahe dieselben Entwicklungsphasen aufweist: vom umwallten Zentrum nichtagraren Gepräges über ein umfangreiches gegliedertes Fortifikationsareal bis zur betonten Akropolis (Kopfburg) in der jüngsten Phase, die von einem neuerrichteten gemauerten Schanzwerk geschützt war.¹³ Auch die Entfaltung von Levý Hradec¹⁴ — und allem Anschein nach auch jene von Budeč¹⁵ — macht trotz ihrer lokalen Abweichungen dieselbe Entwicklung durch.

Über die Art des Wohnens in der mit der großmährischen Epoche zeitgleichen mittleren Burgwallzeit erfährt man am meisten aus den besiedelten Burgarealen. Aus der zeitlichen Aufeinanderfolge der angelegten Burgwälle geht hervor, daß man im IX. Jh. allmählich von den eingetieften, den sog. Halbgrubenhütten abließ und daß oberirdische rechtwinklige Hütten die Oberhand gewannen, die oftmals nicht nur gestampfte Lehm-, sondern auch Holzfußböden aufwiesen.¹⁶ Wie ein Haus der höheren Gesellschaftsschicht aussah, darüber gibt am besten die Ausgrabung in Levý Hradec Auskunft.¹⁹

Ein klassisches Beispiel für einen Bau mit spezieller Bestimmung dieser Epoche ist der sog. Hallenbau in Stará Kouřim, der hinter dem Mittelwall auf der Akropolis errichtet war. Seine Länge betrug 90 m, die Breite 4–6 m, er besaß zwei Eingänge und der Funktion nachwies er eine Zweiteilung auf, ein Raum trug das Gepräge eines Wohnraumes und der andere einer Versammlungshalle.²⁰

Auch in den böhmischen Zentren des IX.–X. Jh. läßt sich eine Entfaltung der handwerklichen Produktion im Vergleich zu ihrer Intensität in den Zentren des VIII. Jh. beobachten. Bei einer Grabung in Libice wurde ein Eisenschmelzofen abgedeckt,²¹ in Stará Kouřim verschiedene Arten von Handwerksöfen,²² in der Nähe von Stará Kouřim bei Broučkov ein System von Eisenreduktionsöfen aus derselben Zeit,²³ die bereits ältere lokale Traditionen aufweisen. Es handelt sich durchwegs um Schmiedewerkstätten, die in den Zentren vorausgesetzt werden müssen und die bei Grabungen in manchen Orten unmittelbar (Vlastislav – Zange und Amboß), an anderen wieder indirekt belegt sind.²⁴ Eisenwerkzeuge und Waffen wurden auch importiert, insbesondere aus fränkischem Bereich.²⁵ Mährischer Herkunft sind die Bartäxte, die hie und da, vor allem im Zličaner-Kroaten-Stammes-

gebiet zutage treten.^{26, 27} Der böhmische Schmied des IX.–X. Jh. erzeugte allerdings viel häufiger eiserne Gebrauchsgegenstände, wie verschiedene Beschläge, vorzugsweise Reifen für die damals beliebten Eimer, Hufeisen, insbesondere dann noch einfachere Eisensporen, die sich von den verhältnismäßig seltenen karolingischen Importen durch eine eigenständige heimische Entwicklung unterscheiden.^{31, 32}

Das empfindlichste Merkmal der lokalen Werkstätten ist natürlich die Keramik, die auch in quantitativen Beziehungen am besten gewertet werden kann, und die Parallelisierung wie auch Überdeckung einzelner Fundhorizonte ermöglichen eine Skizzierung der Entwicklung des Töpferhandwerks, die etwas anders im Gebiet von Stará Kouřim ist, etwas anders im Prager, im Lučaner-Lemuser-Stammesgebiet und ebenfalls in Südböhmen. Von verhältnismäßig starken Kontakten mit Töpferkreisen mährischer Zentren zeugt das Vorkommen von ziemlich eigenartigen (sowohl der Proportion als auch der Verzierung nach) mährischen Formen in Stará Kouřim. Ganz besonders gut belegt dies ein Gefäß des Blučina-Typus aus einer jüngeren Kouřimer Schicht, ebenso die für den Bereich von Dolní Věstonice kennzeichnende profilierte Keramik, die häufiger vorkommende Marchtalkeramik mit einer Verzierung in Form einer feinen Wellenlinie inmitten eines eingeritzten Linienbandes. Diese letztgenannten Formen lassen sich allerdings in mehreren Fundorten Böhmens verfolgen, und zwar sowohl in Südböhmen (Jerusalem bei Příbram) als auch in den nordöstlichen Zentren (Zabrušany, Vlastislav). Ein Zusammenhang auch auf dem Gebiet des täglichen Lebens mit Mähren ist also nicht zu bestreiten, wenn auch die eigentliche Entwicklungsgrundlage der Keramikproduktion von örtlichen Traditionen abhängig war.^{33–35}

Die mährische Forschung der letzten Jahre, die in den südlichen Zentren des Landes verwirklicht wurde, bot auf stratigraphischer Grundlage Klassifikationskriterien für relativchronologische Daten, nach denen man sich ein Bild über die wahrscheinliche Entwicklung des mährischen Prunkschmuckes machen kann. Der Blatnica-Mikulčice-Horizont vom Beginn des IX. Jh. — repräsentiert durch eine Symbiose der spätawarischen Produktion und einem fränkischen Anteil,³⁶ die in der getriebenen Metallausrüstung und -ausstattung der Männergräber zum Ausdruck kommt — spiegelt einen gewissen Vorsprung Südmährens. Nichtsdestoweniger kann diese älteste Entwicklungsstufe heute bereits

in den ältesten Gräbern des Kouřimer Gebietes (insbesondere in der Gruft 55 des unteren Horizontes auf dem Gräberfeld bei Libuše) nachgewiesen werden.³⁷ Gerade die Existenz dieses ältesten Horizontes im genannten Gebiet und die mährische Schmuckwarenproduktion des IX. Jh. im Zličaner Stammesgebiet, ebenso wie die eigen- und selbständige Entfaltung des Schmuckwesens im Kouřimer Gebiet im X. Jh. sprechen dafür, daß nicht alle Bereiche Böhmens in gleichem Maße auf mährische Impulse reagiert haben und offenbar auch dafür, daß Böhmen nicht ganz einheitlich war. Die Rolle von Stará Kouřim als Vermittler von mährischen Einflüssen nach Böhmen ist somit im IX. Jh. betont und mit Berücksichtigung der Lage dieses Gebietes auch ganz natürlich; seine zentrale Bedeutung und sein Kontakt mit Mähren haben sich in der Quantität und Qualität von mährischem Schmuck erwiesen.

Die Entwicklung des Schmuckwesens im X. Jh. zeigt hingegen bereits Eigengepräge und Selbständigkeit. In Zentren mit stabilisierten mährischen Traditionen, wie im jüngeren Horizont von Stará Kouřim, ebenso wie im Přemysliden-Stammesgebiet, kam es zur selbständigen Produktion, die an mährische Vorlagen des Prunkschmuckes auf ganz eigenständige Weise anknüpfte und eine selbständige Werkstatttradition schuf.^{40, 41}

Die in der zweiten Hälfte des IX. Jh. verwirklichte Christianisierung Böhmens fand ihren Ausdruck im Wandel des Bestattungsritus auf den Friedhöfen und in der Errichtung der ältesten christlichen Kirchen.⁴²⁻⁴⁶

Ein neues Kriterium ist der Vergleich dieser Objekte mit der Bautechnik der mährischen Denkmäler, weil sie den Weg zu einer neuen Interpretation der Lang- und Rotundenformen der ältesten böhmischen Heiligtümer andeuten.⁴⁷

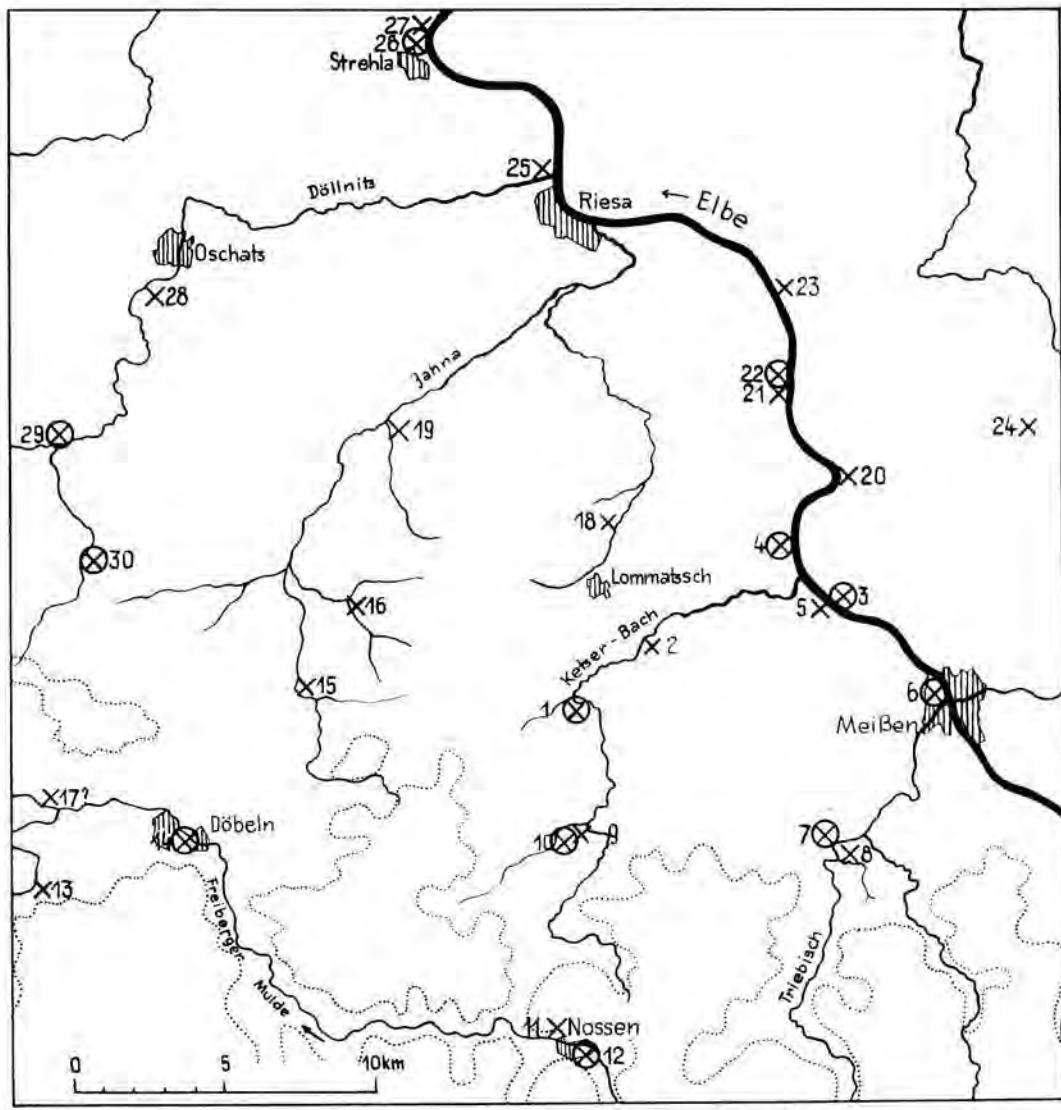
Übersetzt von B. Nieburová

ZUM WECHSEL DER BEFESTIGUNGSFUNKTION
VOM IX. BIS ZUM XI. JAHRHUNDERT
IM OSTSAALISCHEN GEBIET
(AM BEISPIEL DES MEISNER LANDES)

WERNER COBLENZ

Wenn auch die Burgenforschung schon seit vielen Jahrzehnten fast immer mit im Mittelpunkt der Ur- und Frühgeschichtsforschung gestanden hat, so muß doch gerade für die letzten Jahrzehnte eine ganz wesentliche Intensivierung festgestellt werden. Es gilt in erster Linie auch für die in diesen Zeitabschnitten slawisch besiedelten Gebiete, für die ČSSR, für die Volksrepublik Polen und die DDR. Im Zusammenhang mit den Ergebnissen der urkundlichen Erschließung der mittelalterlichen Geschichte dieser Länder und im Zusammenhang mit dem 1100jährigen Bestehen des Großmährischen Reiches und dem 1000. Jahrestag der Gründung des polnischen Staates sind in großem Maße moderne und umfangreiche Komplexforschungen, besonders auch von den Archäologen in Angriff genommen worden. Daß dabei ein Hauptteil der Problemstellungen für die Burgenforschung bestand, ist verständlich, und daß einmal die Entwicklung der Städte aus befestigten Zentren (vor allem in Polen) und anderer politischer Machtzentren ältester Staatsgebilde (Großmährisches Reich) im Vordergrund standen, ergibt sich aus der Quellenlage fast von selbst. Die große Bedeutung, die im Rahmen der internationalen Zusammenarbeit dabei den Ausgrabungen J. Pouliks in Mikulčice zukommt, braucht wohl nicht noch besonders hervorgehoben zu werden. Bei allen Forschungen der beteiligten Länder ist die grundlegende Erkenntnis immer mehr gestiegen, wie außerordentlich wichtig für die Wahl des Geländes, die Größe und Form der Anlagen sowie die Mächtigkeit der Bewehrung — selbstverständlich nur im Rahmen der seinerzeit bestehenden Technik, der ethnischen Traditionen und auch des örtlich zur Verfügung stehenden Baumaterials — die Funktion der jeweiligen Befestigung ist. Auch für das Gebiet östlich der Saale und der Elbe kommt das um die Jahrtausendwende besonders deutlich zum Ausdruck. Die Zentren der kleinen slawischen Ge-

meinschaften, darunter wohl zweifellos auch die civitates des Bayerischen Geographen, stehen als befestigte Siedlungen schon etwas herausgehoben im Land. Doch nehmen sie meist keinerlei Rücksicht auf strategische Gesichtspunkte, nach denen in der Regel in nur geringer Entfernung weit günstigere Möglichkeiten zur Verfügung gewesen wären. Daneben finden wir lediglich nach solchen militärischen Gesichtspunkten gewählte Burgen (im eigentlichen Sinne des Wortes) der deutschen Eroberer des X. Jahrhunderts. Sie stellen damit Stützpunkte der fremden politischen Herren im sorbisch besiedelten Lande dar, aus denen sich z. Z. der deutschen Einwanderung (der sog. Ostkolonisation im XI. und XII. Jahrhundert) oft Gebietsmittelpunkte und auch Stätten der werdenden Landesherrschaft entwickelten und, in deren Schutz gelegen, vielerorts Städte emporwuchsen. Dazu kommt dann aber ebenfalls ein Befestigungstyp nach dem Osten, der lediglich die lokale Macht des kleinen Feudaladels dokumentiert, die Wasserburgen und die Turmhügel, die neben Höhenburgen älteren Stils, jedoch kleineren Ausmaßes ältere Bautraditionen fortsetzen. Von den jüngeren Anlagen soll hier nicht die Rede sein. Vielmehr muß der Unterschied zwischen den befestigten Siedlungen im noch freien slawischen Gebiet, also den Mittelpunkten der kleinen Siedlungseinheiten aus der Zeit der Selbstverwaltung, und den strategisch wichtigen Herrschafts- und Besitzungspunkten aus der Zeit der deutschen Eroberung behandelt werden. Es kann dabei nicht verschwiegen werden, daß noch vor zwei bis drei Jahrzehnten¹ die Auffassung fast allgemein vertreten wurde, die slawischen Burgen seien von den deutschen Kriegern größtenteils oder, falls sie bei den Kämpfen nicht mehr oder weniger restlos zerstört worden waren, gar ausschließlich übernommen worden. Das ging vor allem auf die Tatsache zurück, daß man selbstverständlich im Bereich der frühen deutschen Mi-

X ANLAGEN AUS ALTSЛАWISCHER ZEIT ODER UNGEWISS
⊗ JÜNGERE BURGEN VON 929 AN

Abb. 1. Befestigte Anlagen aus dem IX. bis XI. Jh. im Meißen-Lommatzscher Raum. 1 — Leuben, 2 — Mettewitz (Zöthainer Schanze), 3 — Zadel, 4 — Burgberg Zehren, 5 — Spitzhäuserwall Zehren, 6 — Beißen, 7 — Robschütz, 8 — Jokischberg bei Kettewitz, 9 — Ziegenhain, 10 — Höfgen, 11 — Dechantsberg bei Nossen, 12 — Burg Nossen, 13 — Ziegra, 14 — Döbeln (bereits vor 929 besiedelt), 15 — Zschaitz, 16 — Zschochau (Wall an der Krähenhütte), 17 (?) — Technitz, 18 — Platzschen, 19 — Stauchitz, 20 — Burgberg Löbsal, 21 — Neuhirschstein, 22 — Althirschstein, 23 — Leckwitz, 24 — Stauda, Opferhügel, 25 — Riesa-Gröba, 26 — Strehla, 27 — Görzig, 28 Altoschatz, 29 — Mügeln-Ruhetal (Altmügeln), 30 — Schrebitz. Hart vor der Mitte des linken Kartenrandes wäre außerhalb noch der Festenberg von Baderitz zu erwähnen.

litärstützpunkte Keramik slawischer Machart antraf, was sich daraus erklärt, daß man sich ja mangels deutscher Bewohner und damit auch Handwerker aus der örtlichen Produktion versorgen mußte und daß damit die Burgdienste und auch alle Abgaben einzig zu Lasten der heimischen slawischen Bevölkerung gingen. Bedauerlicherweise hat man seinerzeit bei der historischen

Deutung des gesamten archäologischen Materials das Ethnikum der Bewohner und die politische Macht nicht zu trennen vermocht. So war man zwangsläufig zu der angedeuteten Fehleinschätzung gelangt. Auch heute werden die Forschungen dadurch noch ganz wesentlich erschwert, daß in weiten Teilen des hier behandelten Gebietes eine Feinchronologie slawischer Keramik außerordentlich

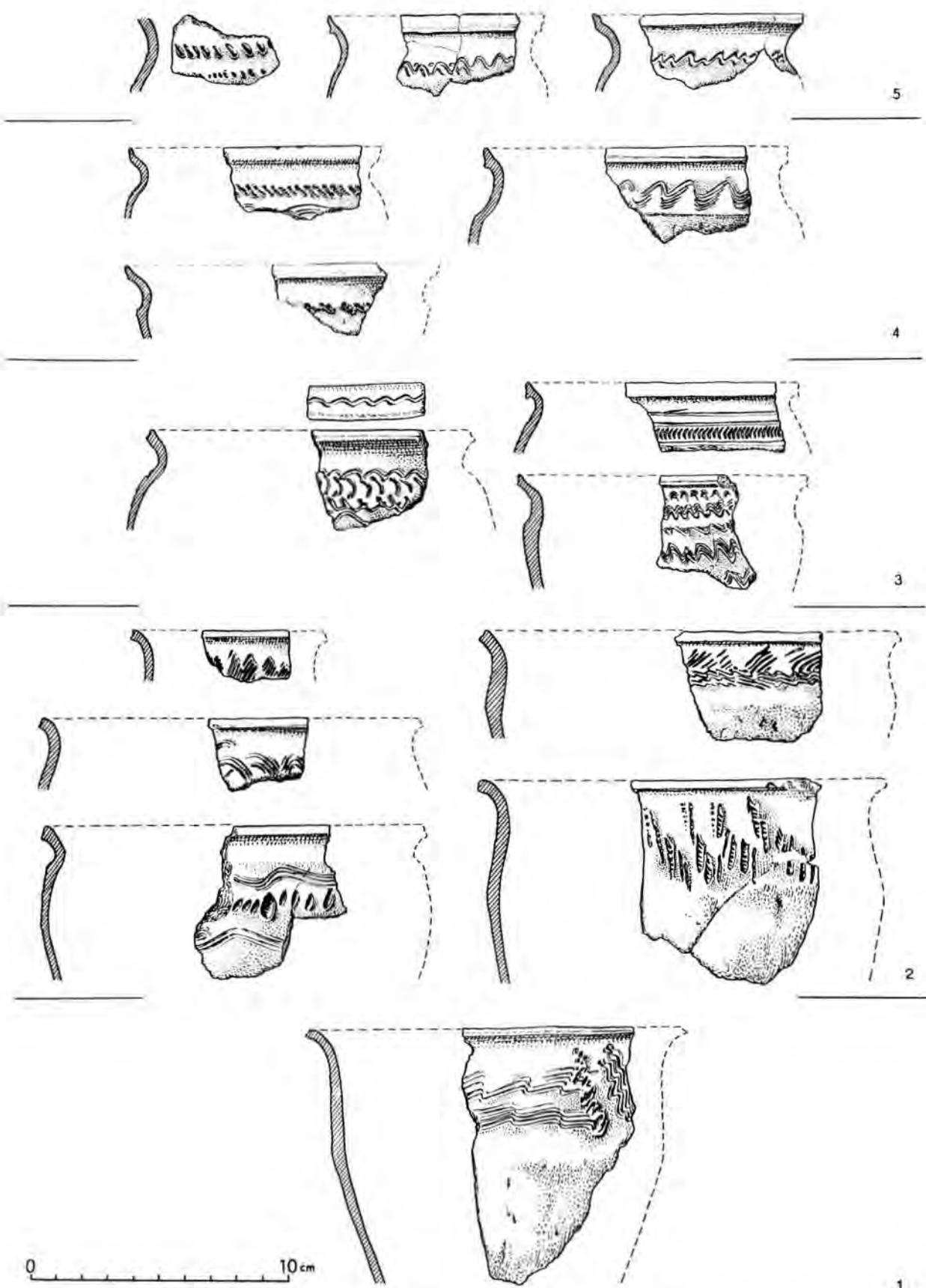

Abb. 2. Burgberg Meißen. Keramik aus dem Schichtenprofil. Landesmuseum für Vorgeschichte Dresden. 1 – unter der ältesten Holzstraße, 2 – zwischen der ersten und zweiten Holzstraße, 3 – zwischen der zweiten und dritten Holzstraße, 4 – zwischen der dritten und vierten Holzstraße, 5 – über der jüngsten Holzstraße.

schwierig zu sein scheint, vor allem aber kurzlebige und absolut datierbare Beifunde nur selten in gesicherten Schichten auftreten.

Als Untersuchungsausschnitt wurde das Zentrum des Gau Daleminzien gewählt, damit eine außerordentlich fruchtbare Landschaft meist links der Elbe (Meißen — Lommatzscher Raum), die auf Grund der günstigen Vorbedingungen schon seit den ältesten Zeiten für eine dauerhafte Besiedlung geradezu vorbestimmt war. Für die Mitte des IX. Jahrhunderts werden beim Bayerischen Geographen für den ganzen Gau Daleminzien 14

civitates angegeben. Für die meisten von ihnen scheinen sich die befestigten Mittelpunkte festlegen zu lassen. Leider gelingt das nicht für die alte große Hauptburg Gana (bei Widukind von Corvey),² das 928 von Heinrich I. zerstört worden war. Als er während der Ungarneinfälle 924 einen neunjährigen Waffenstillstand erwirkt hatte, nutzte er die Zeit nicht nur zur Ausbildung eines schlagkräftigen Heeres, sondern mit diesem auch bald zur Eroberung der östlich an der seinerzeitigen Reichsgrenze gelegenen Gebiete und für die militärische Absicherung des gewonnenen Raumes, besonders zu Burgengründungen („Heinrich der Burgenbauer“) wie Meißen (929). Damit gelang auch die Herauslösung der dort ansässigen slawischen Gemeinschaften aus der Abhängigkeit von den Ungarn, weiter die Auflösung des Zwangsbündnisses und eine wenigstens lockere Eingliederung der östlich vorgeschobenen Gebiete in das junge deutsche Reich. Die neuen Burgengründungen wurden nun im Gegensatz zu den slawischen befestigten Siedlungen wohl ausschließlich an strategisch hervorragenden Geländespornen angelegt. In Übereinstimmung mit den wenigen historischen Nachrichten war auch nach den archäologischen Materialien der Ausbau des fein verzweigten Burgennetzes, das sog. Burgwardsystem, offenbar erst nach der endgültigen Abwendung der Ungarfahrt (955 Schlacht auf dem Lechfelde) von Otto I. erfolgt und wurde unter seinen Nachfolgern zielstrebig fortgesetzt. Von der zweiten Hälfte des X. Jahrhunderts an und für das XI. Jahrhundert treffen wir auch immer mehr historische Erwähnungen von Burgen des genannten Komplexes an.

Es wäre für die archäologische Arbeit bedeutend leichter, wenn für das Gebiet an der oberen Elbe aus dieser Zeit nicht nur so wenig geschriebene historische Fakten beständen und wenn auch für die absolute Datierung des Fundmaterials dadurch gewisse zusätzliche Einengungen möglich wären. So sind in erster Linie die beiden Termine für Meißen (929) und für Zehren (1003) heranzuziehen. Im Ergebnis unserer Bemühungen einer Trennung der beiden Anlagengruppen sind für mindestens vier Burgenpaare etwa gleichbleibende Beobachtungen möglich, die sich durch die Stratigraphie vom Burgberg Meißen (Abb. 2) und auch von der Burg Zehren (Abb. 10) zeitlich doch noch verhältnismäßig leicht eingruppieren lassen und in gewisser Beziehung im Rahmen der absoluten Chronologie an Bedeutung gewinnen.

Die Durchsetzung des Gesamtgebietes mit Burgwällen ist entsprechend der Verteilung des Gewäss-

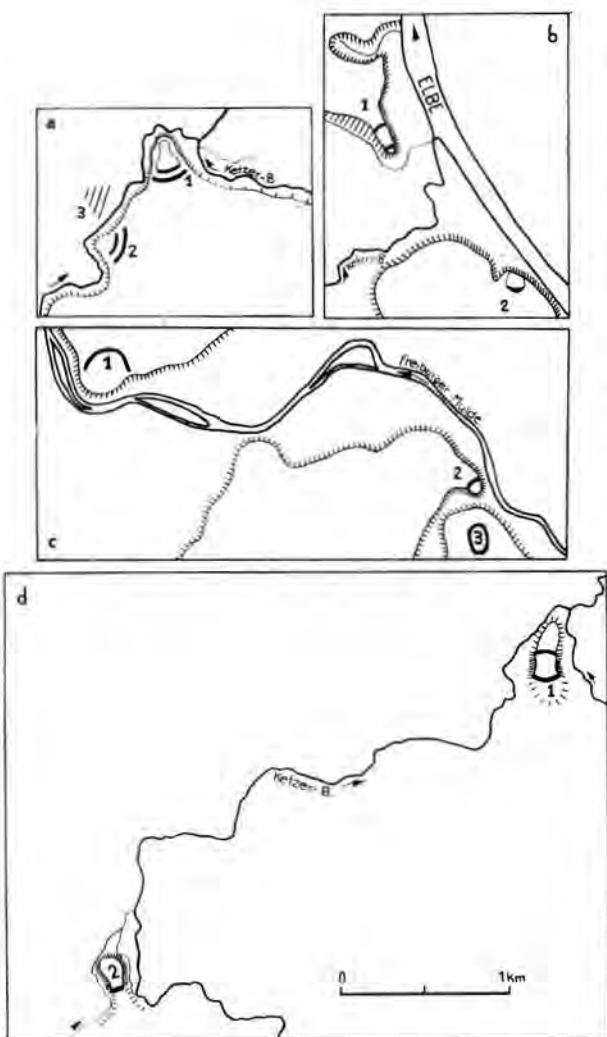

Abb. 3. Benachbarte Befestigungen aus altslawischer Zeit und nach der deutschen Eroberung. a — Burgberg Ziegenhain (1), Schanze von Höfgen (2), früh- und spätislamische Siedlung zwischen Ziegenhain und Höfgen (3); b — Zehren, Burgberg (1), Wall bei den Spitzhäusern (2); c — Nossen, Dechantsberg (1), Schloß bzw. Burg Nossen (2), wahrscheinlich hoch- bis spätmittelalterlicher Ringwall auf dem Rodigt (3); d — Mettelwitz (1) und Kirchberg Leuben (2).

Abb. 4. Ziegenhain. Keramische Materialien aus altslawischer Zeit von der Schanze und aus der Vorburg.
Museum Lommatzsch.

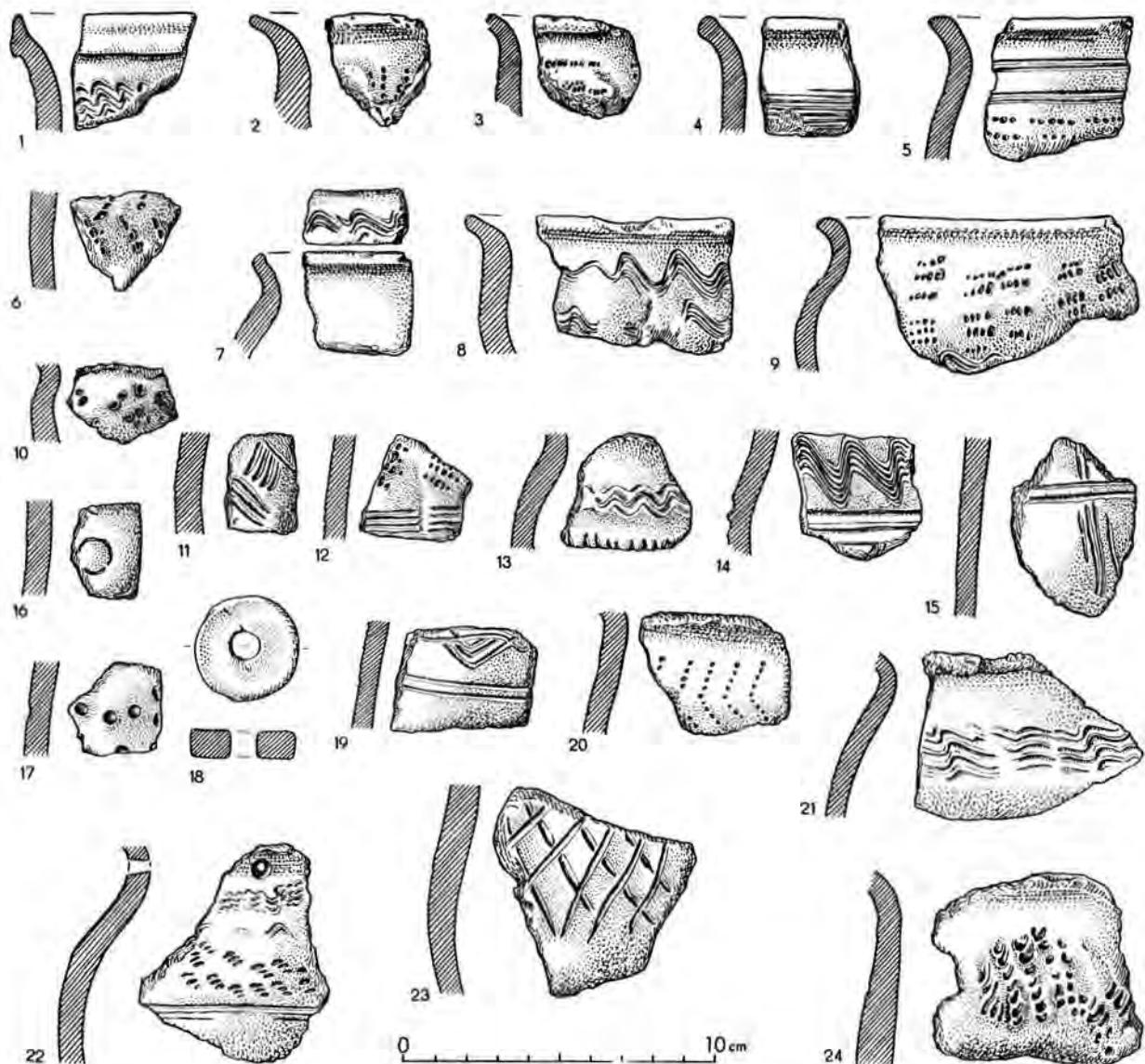

Abb. 5. Ziegenhain. Keramische Materialien aus altslawischer Zeit von der Schanze und aus der Vorburg. Museum Lommatzsch.

sernetzes relativ gleichmäßig (Abb. 1). Dabei beobachten wir eine Ballung am Elblauf selbst und weiterhin eine Bevorzugung der Flußläufe Triebisch, Ketzerbach, Freiberger Mulde, Jahna und Döllnitz. Die befestigten Siedlungen sind im wesentlichen auf das linkselbische Gebiet beschränkt — mit Ausnahme des rechten Elbufers und der Anlage von Stauda („Opferhügel“).³ Vergleicht man die Verteilung der befestigten Siedlungen und Burgen des IX.—XI. Jahrhunderts mit der gleichzeitigen Besiedlung der fruchtbaren Lößgebiete der Lommatzscher Pflege, so muß man eine fast völlige Übereinstimmung feststellen. Die

Durchsetzung dieses Großteiles des Gaues Daleminzien mit Wehranlagen ist dabei ziemlich gleichmäßig und weder im Zentrum noch an den Grenzen besonders betont. Eine Ausnahme bilden lediglich die Verkehrsmittelpunkte und die strategischen Lokalitäten im jüngeren Teil der genannten Epoche.

Einige der älteren Anlagen sind noch in jüngerer Zeit in Nutzung, doch ist dies nicht die Regel. Ohne archäologische Untersuchung kann auch in jedem Einzelfalle nicht entschieden werden, ob die jeweilige Befestigung während der gesamten Zeit der Besiedlung des Geländes bestand oder ob nicht

Abb. 6. Höfgen. Jüngerslawische Keramik von der Schanze. 1–3, 6, 7, 11–16 – untere Schicht; 4, 5, 8–10 – aus der Siedlungsschicht. Landesmuseum für Vorgeschichte Dresden.

doch für eine Zeitspanne – am Anfang oder am Ende – mit einer offenen Siedlung gerechnet werden muß.

Von den wahrscheinlich zeitlich aufeinanderfolgenden „Burgenpaaren“ wurden Görzig und Strehla⁴ bereits an anderer Stelle kurz behandelt, während für die Anlagen in Neuhirschstein⁵ und Alt-hirschstein zu einer untermauerten Beweisführung zu wenige Fundmaterialien vorhanden sind. Dagegen lieferte der Dechantsberg bei Nossen genügend slawische Funde spätestens aus der Zeit um 900.⁶ Seine Lage ist nicht nach ausgesprochen strategischen Gesichtspunkten gewählt, wenn er auch

einen leichten Sporn über einer Flusschleife der Freiberger Mulde einnimmt. Bezeichnend ist, daß von dieser Anlage ausgesprochen spätslawisches Material (XI.–XII. Jahrhundert) bisher nicht bekannt ist. Dagegen ist der Schloßberg an strategisch hervorragender Stelle (schmaler Sporn) gelegen und auch bereits 1185 als Herrensitz erwähnt, 1289 als castrum.⁷ Da sich zu Füßen des Spornes die älteste Siedlung befunden hat, die doch wohl bis ins X. Jahrhundert zurückgeht, dürfte auch die Spornburg ältere Traditionen besitzen. Keramische Materialien mit gesicherter Stratigraphie fehlen, da das gesamte Gelände durch das

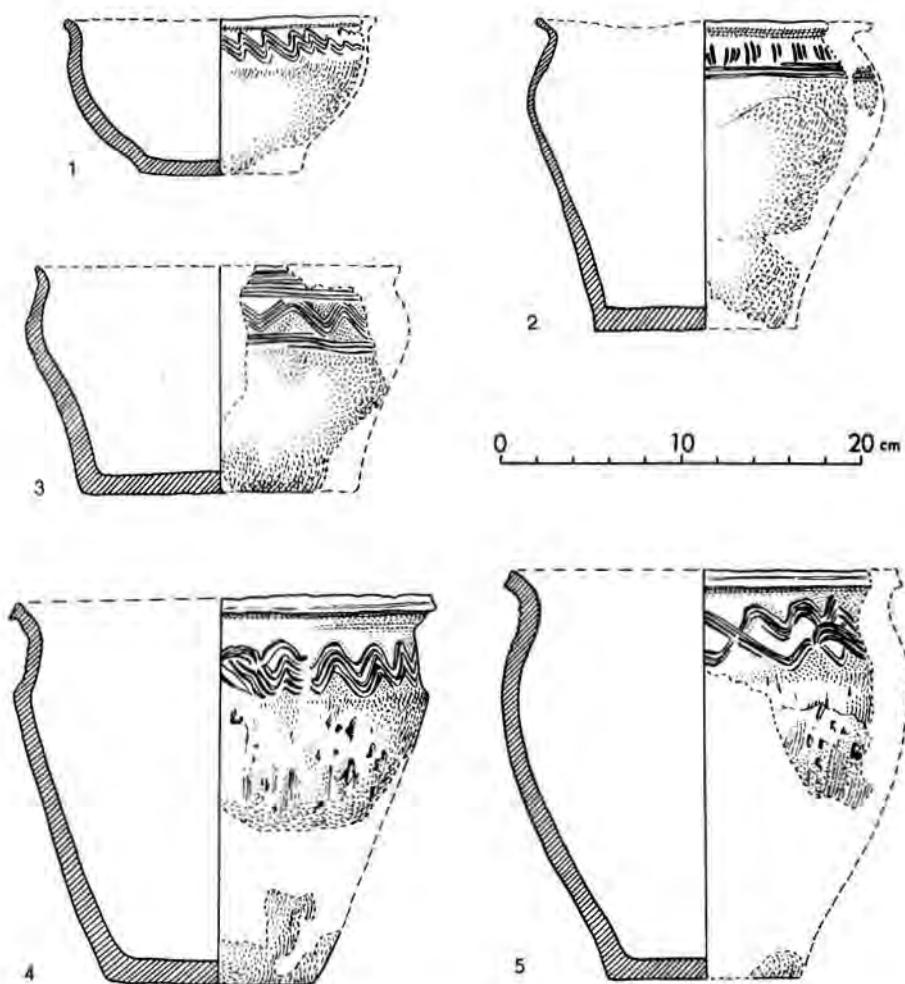

Abb. 7. Slawische Siedlung zwischen Höfgen und Ziegenhain. Ausgewählte Keramik der Früh- und Spätphase. Landesmuseum für Vorgeschichte Dresden.

Schloß überbaut wurde. Wesentlich ist noch, daß sich im Anschluß an diese Burgenlage die Stadt mit einem Langmarkt entwickelte. Stadt und Kirche trennen lediglich ein im späten Mittelalter verbreiterter Vorgraben von der Burg, deren Areal etwa 130×80 m ausmacht. Der südlich gelegene Rodigt, eine ovale Ringwallanlage auf dem Berg südlich der Nossener Burg, dürfte ein spätmittelalterliches Refugium darstellen, das außerhalb unserer Betrachtungen liegt (Verteilung der Anlagen bei Nossen siehe Abb. 3: c).

Am engsten benachbart sind sich die Befestigungen von Ziegenhain⁸ und Höfgen⁹ (Lage Abb. 3: a). Die Entfernung beträgt nur etwa 600 m. Der Ziegenhainer Burgberg ist dabei die ältere Anlage mit Keramik wohl vor allem des IX. Jahrhunderts (Abb. 4 und 5). Gegen eine teilweise Nutzung des Geländes auch in den späteren Jahrhunderten spricht allerdings nichts, und es sind

auch archäologische Reste in ganz geringer Zahl vorhanden (Abb. 5: 1). Die Anlage selbst befindet sich auf einem klar abgesetzten Geländesporn in einer Bachschleife vor der Einmündung in ein etwas größeres Gewässer. Im Osten, Norden und Westen, d. h. in der Bachniederung, wird der Geländesporn von Sumpf umgeben. Die Befestigung selbst schließt ein birnenförmiges Areal ein, das noch eine Gesamtlänge von knapp 250 m bei einer maximalen Breite von 70 m besitzt. Am deutlichsten ist der Wall verständlicherweise an der Grenze zur Hochfläche im Süden. In dieser Richtung ist auch nach etwa 80 m ein jetzt verschliffener Vorwall zu bemerken, der eine stark besiedelte Vorburg sicherte. In der Keramik dominieren weiche Profile mit ausgedünnten und abgerundeten Lippen, als Verzierung Kammstempel, geometrische Muster, Ringstempel, mehrfache Wellen und Horizontalfurchung (Abb. 4 und 5). Südwestlich

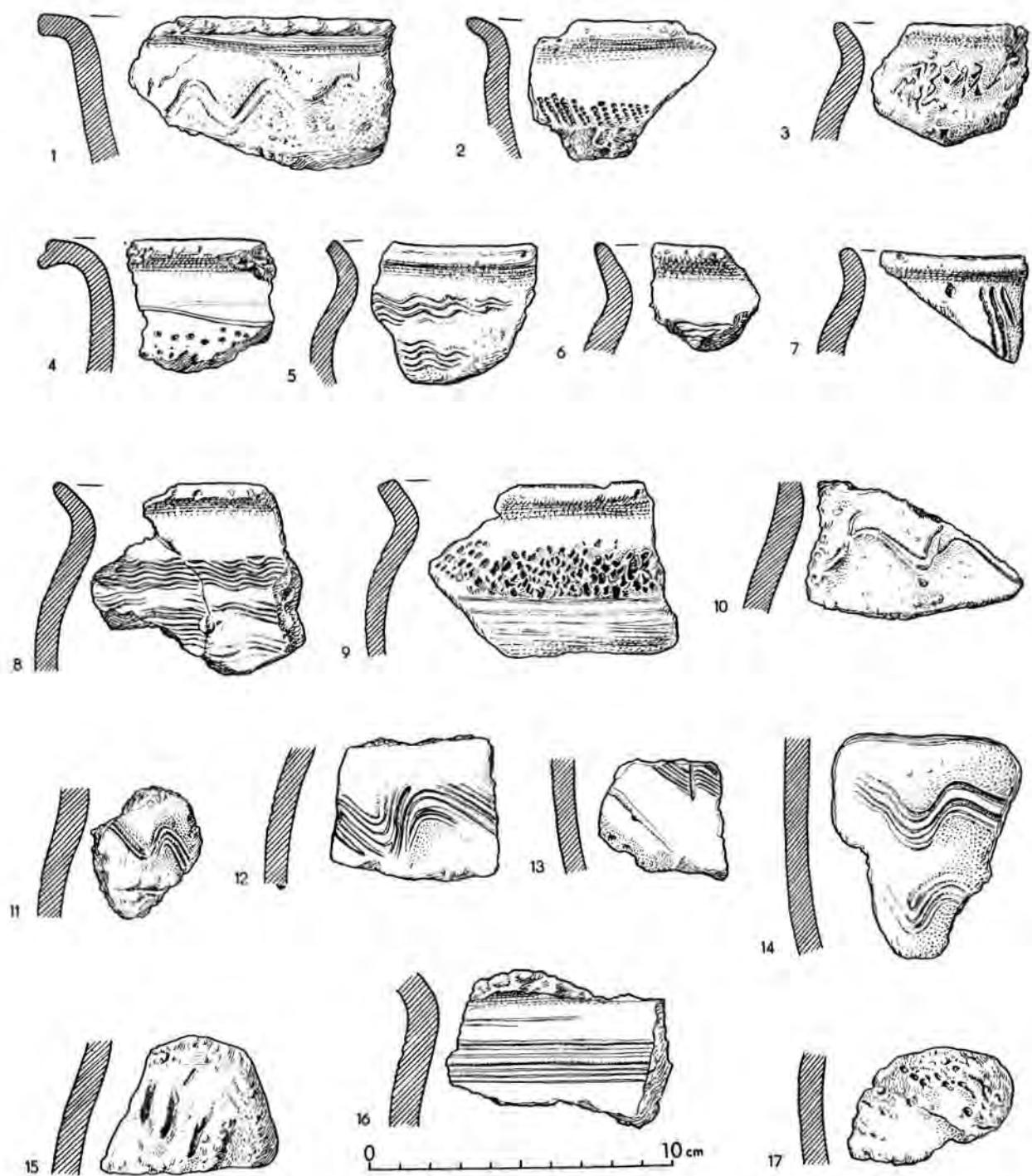

Abb. 8. Zehren. Wall bei den Spitzhäusern. 1–3, 5–11, 13–15, 17 – Wallgraben und Grabensohle; 4, 12, 16 – Suchgraben. Landesmuseum für Vorgeschichte Dresden.

der Burg Ziegenhain und nördlich der jüngeren Anlage von Höfgen befindet sich am anderen Bachufer eine offene Siedlung, die zweifellos von der älterslawischen Periode bis in deren jüngste Phase genutzt wurde (Abb. 7), die damit die Ziegenhainer Befestigung zeitlich überlebte und den Horizont der Schanze von Höfgen erreichte. Letz-

tere zeichnet sich durch jungslawische Keramik aus (besonders Abb. 6: 2, 4–12) und liegt auf einer Geländezeunge über der Bachaue. Leider sind durch Jahrzehntelangen Sandgrubenbetrieb die größten Teile der inneren Anlage zerstört. Auch hier vermuten wir noch heute vor dem eigentlichen Abschnittswall eine weitere Vorburgsiedlung. Nir-

Abb. 9. Zehren, Wall bei den Spitzhäusern. Von der Grabensohle. Landesmuseum für Vorgeschichte Dresden.

gends kommt, wie beim Beispiel Ziegenhain-Höfgen, die Ablösung einer befestigten Siedlung aus der Zeit der freien Slawen durch eine Burg der das Land erobernden Deutschen auf engstem Raum so deutlich zum Ausdruck. Besonders wichtig ist dabei, daß zumindest eine der zugehörigen offenen Siedlungen (Material Abb. 7) durch die

Änderung der Machtverhältnisse keine Verlegung erfuhr.

Durch ausgedehnte Ausgrabungen liegt von den sich ablösenden Wehranlagen in Zehren (Spitzhäuserwall und Burgberg) reiches Fundmaterial vor, das die Datierung einwandfrei sichert. Die Keramik vom Spitzhäuserwall¹⁰ weist einwandfrei in das VIII. und IX. Jahrhundert (Abb. 8 und 9) und hatte gleiche Formen und Verzierungsmotive wie etwa Ziegenhain (vgl. Abb. 4 und 5). Dagegen liegt vom Burgberg¹¹ keine Keramik oder sonstiges Fundgut aus der Zeit vor dem X. Jahrhundert vor. Es dominiert eindeutig die Zeit um 1000, die auch durch die schriftliche Überlieferung bestätigt wird. Beide Wälle von Zehren sind nur wenig mehr als einen Kilometer voneinander entfernt (Abb. 3: b), wobei der ältere, der Wall bei den Spitzhäusern, unauffällig am Rande der oberen Elbterrasse liegt und keinerlei strategische Bedeutung besessen haben dürfte. Die Anlage ist außerdem relativ klein (Abb. 13) und nach den bisherigen Untersuchungen auch ohne Vorburg geblieben. Dagegen ist der jüngere Burgberg durch eine ausgeprägte Hangespornlage gekennzeichnet und muß geradezu als Musterbeispiel für nach strategischen Gesichtspunkten gewählte Burglokalitäten gelten (Abb. 14). 110 m vor dem Wall der

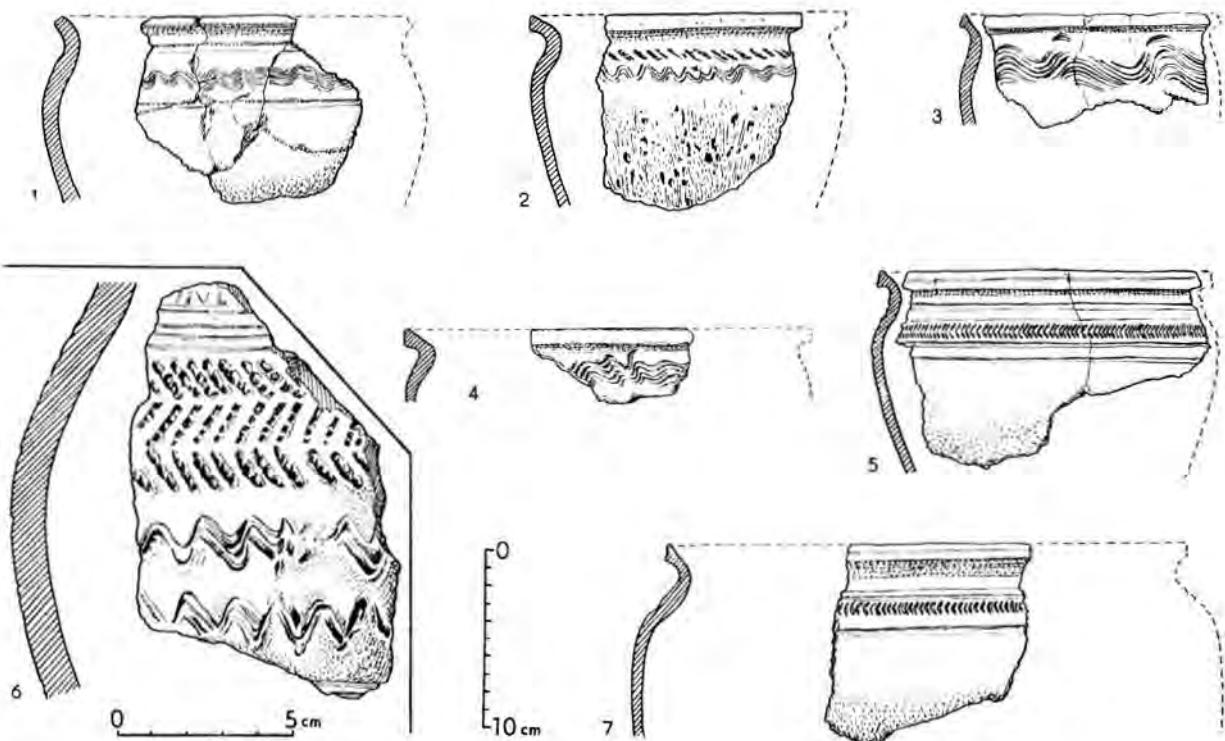

Abb. 10. Zehren, Burgberg. 1 – unter der Siedlung, also vor der Burgründungszeit; 2–7 – aus der Siedlungs- und Wallschicht. Landesmuseum für Vorgeschichte Dresden.

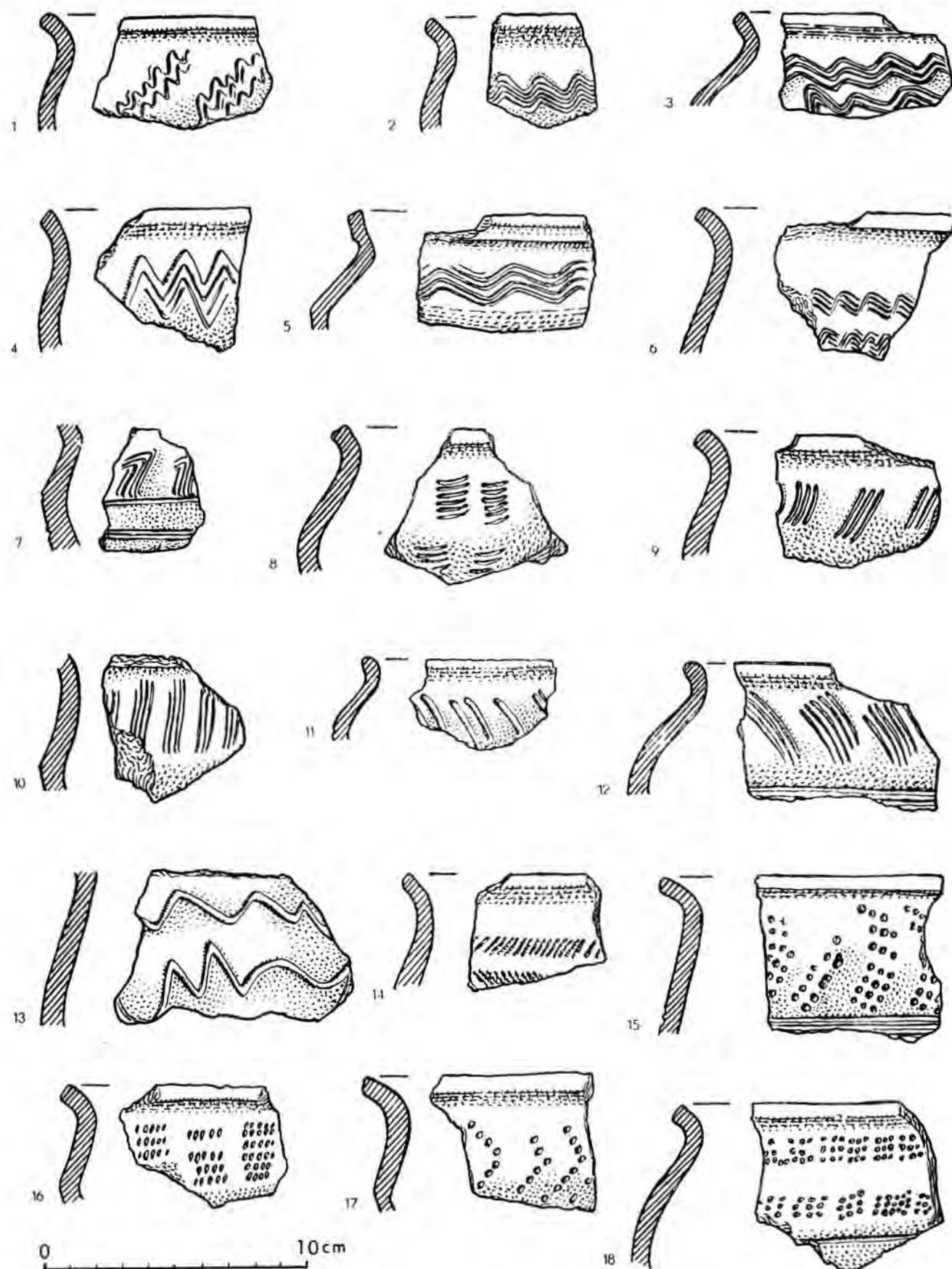

Abb. 11. Mettelwitz (Zöthainer Schanze). Alterslawische Keramikreste. Museum Glauchau.

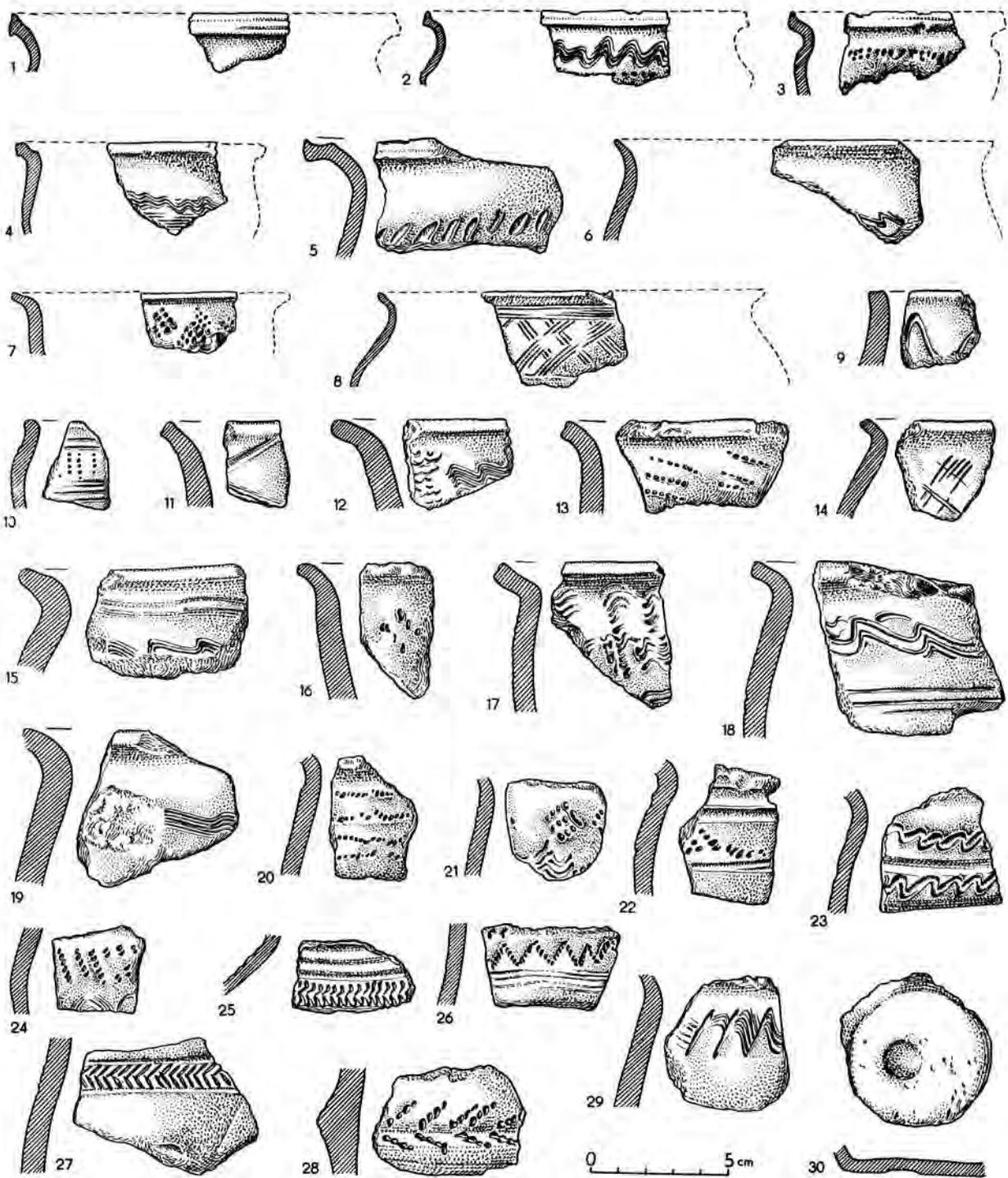

Abb. 12. Mettelwitz (Zöthainer Schanze). Älterslawische Keramikreste. Museum Lommatzsch. 1–4, 6–8, 30 = 1 : 4; 5, 9–29 = 1 : 2.

Innenburg sind noch die Reste eines Vorwalles zu erkennen, in dessen Schutz eine ziemlich dichte Besiedlung nachgewiesen ist. Bereits außerhalb des gesamten geschützten Areals findet sich dann erst der Friedhof.

Zu den älteren befestigten Siedlungen gehört auch auf Flur Mettelwitz die Zöthainer Schanze

(Abb. 15).¹² Obgleich die Anlage einen Geländesporn über dem Zusammenfluß zweier Bäche nutzt und die Spornspitze vom Sumpf der Bachaue umgeben wird, somit einen zusätzlichen Schutz genießt, kann von einer strategischen Lage im engsten Sinne des Wortes kaum die Rede sein. Die befestigte Hauptburg ist durch einen massiven

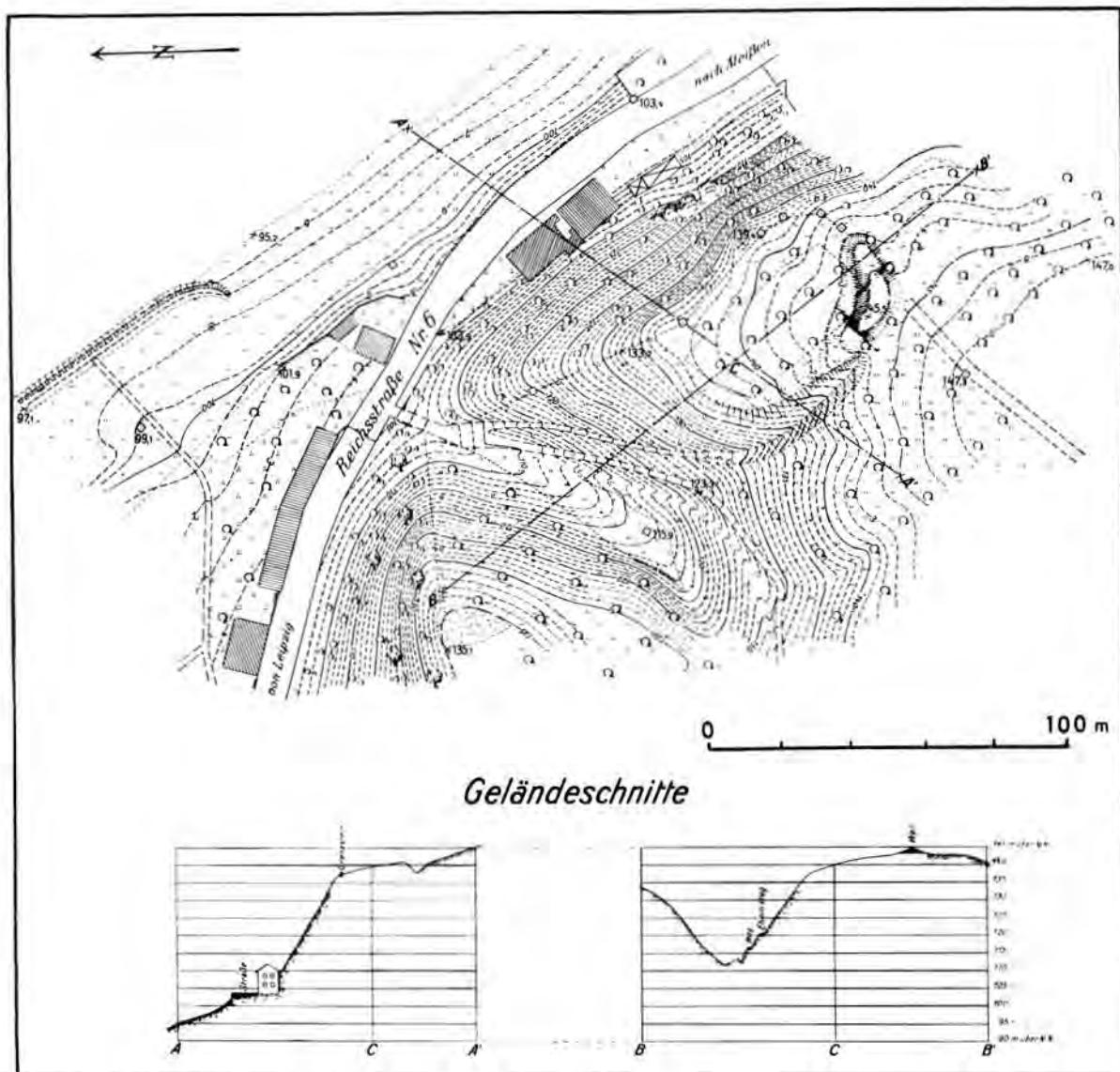

Abb. 13. Zehren. Wall bei den Spitzhäusern. Lageplan.

Wall im Süden und Norden abgeriegelt, während nach Osten und Westen Steilhänge nur eine geringere Bewehrung erfordert haben dürfen. Nördlich vor der Hauptburg findet sich auf der Geländezeunge eine Vorburg mit ziemlich dicker Siedlungsschicht. Unzweifelhafte Reste einer Befestigung fehlen für die Vorburgsiedlung. Burg und Vorburg zusammen bilden eine Schuhsohlenform und nehmen ein Gelände von ca. 340×150 m ein. Das Fundmaterial (Abb. 11 und 12) ist wiederum gekennzeichnet durch Keramik altslawischer Machart, wozu einige jüngere Stücke (Abb. 12: 1–3, 5) kommen.

Wahrscheinlich wurde z. Z. der deutschen Besetzung des Landes die Mettelwitzer Anlage durch die Befestigung auf dem Kirchberg Leuben abgelöst. Diese liegt auf einem steil ansteigenden Fels-

sporn zwischen zwei Bächen und besitzt eine schlank zungenförmige Gestalt und einen abgesperrten Zugang im Süden (Abschnittsgraben). Die Gesamtlänge der Befestigung beträgt noch 120 m, die verbliebene maximale Breite 60 m. Durch Steinbruchsarbeiten sind an allen Seiten, außer am südlichen Zugang, starke Veränderungen erfolgt. Hinweise auf eine Vorburg bietet der heutige Geländebezug nicht. Wichtig ist, daß bereits für 1069 eine Erwähnung als Burgward¹³ vorliegt. Wenige Lesefunde weisen in die gleiche Zeit.¹⁴

Die genannten Beispiele ließen sich noch erweitern und dürften sicherlich in einigen Fällen auch für andere slawische Altgaue nachweisbar sein. Es ist nun außerordentlich interessant, daß nicht nur die Produkte des täglichen Bedarfs wei-

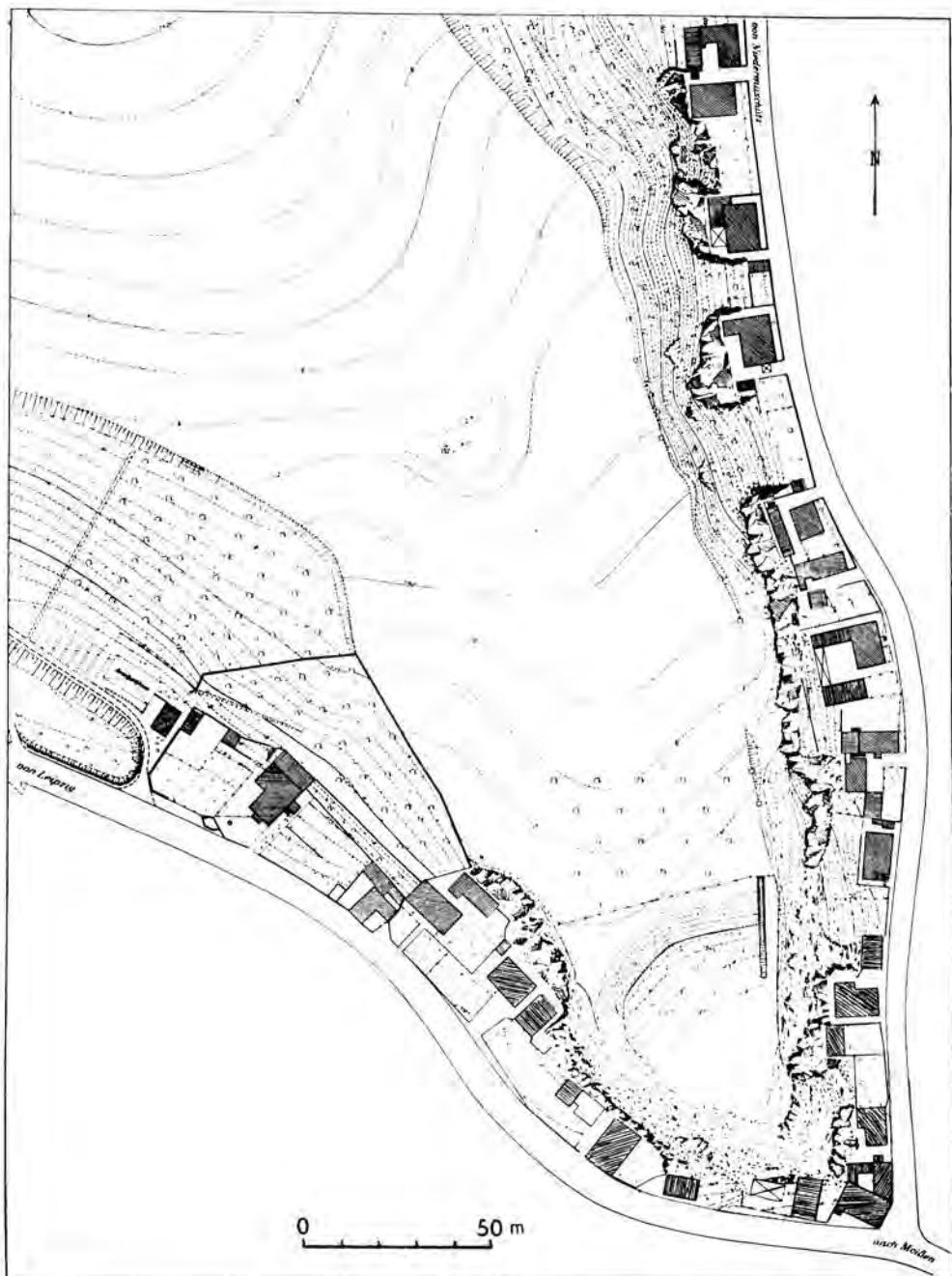

Abb. 14. Zehren. Burgberg. Lageplan.

terhin von slawischen Handwerkern angefertigt und in den Burgen ge- und verbraucht wurden, sondern daß auch die Konstruktion der Befestigungsmauern offenbar keine wesentlichen Veränderungen erfuhr, sondern lediglich die zwischenzeitlich eingetretenen technischen Erfahrungen und Verbesserungen verwertet wurden. Der Typ des Walles mit steinerner Trockenmauer — an der Vorderfront angeblendet — besteht weiter fort,¹⁵ und wir möchten als Beispiele für die ältere Phase Köllmichen, Kr. Grimma,¹⁶ Dechantsberg bei Nos-

sen,¹⁷ Wall bei den Spitzhäusern in Zehren,¹⁸ für die jüngere aber etwa den Burgberg Zehren,¹⁹ die Schanze von Höfgen²⁰ und den Wall von Dresden-Briesnitz²¹ nennen. Wir können daraus natürlich nicht ableiten, daß grundsätzlich die von den Slawen hier vorher geübte Befestigungsbauweise auch unter deutscher Herrschaft ausnahmslos beibehalten blieb, sondern müssen eventuell annehmen, daß einige der wichtigsten Burgen im besetzten slawischen Gebiet, wie etwa Meißen, vielleicht noch zusätzliche Konstruktionsmerkmale aufwiesen. Im

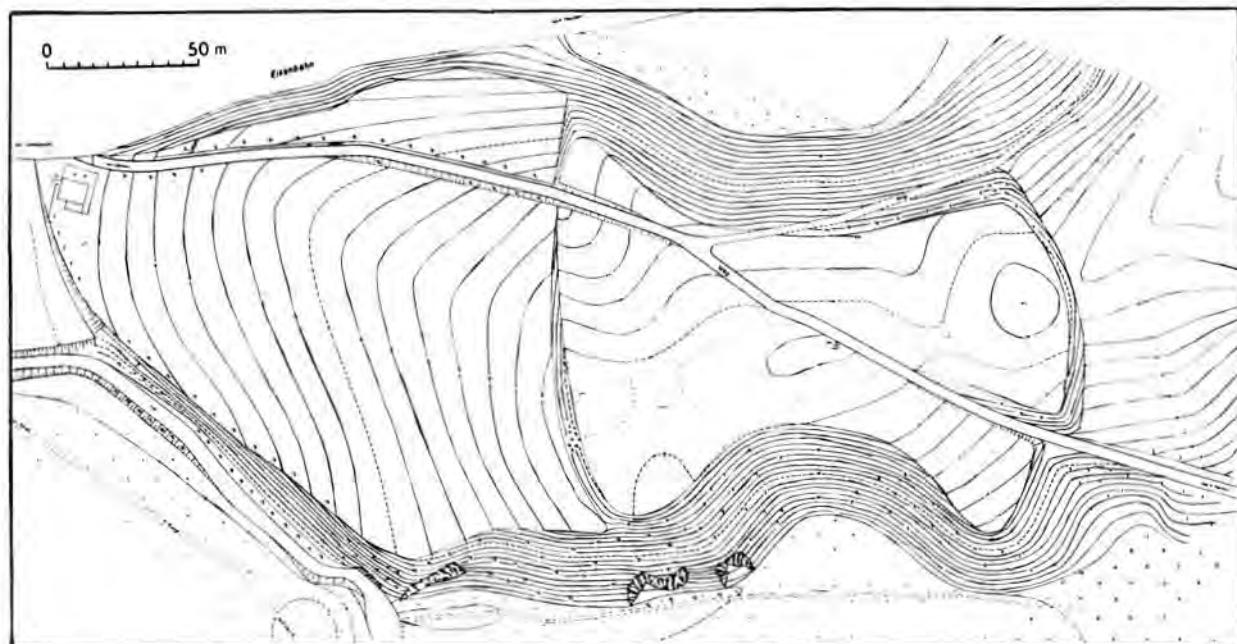

Abb. 15. Mettelwitz. Zöthainer Schanze. Lageplan.

Durchschnitt aber dürfte die örtliche Tradition beibehalten worden sein. Das ist auch von methodischer Seite her ein Hinweis, bei der Deutung politischer Vorgänge noch vorsichtiger zu sein als bei der ohnehin schon schwierigen ethnischen Frage. Auch in anderer Beziehung sind mit Ausnahme der funktionsbedingten Lage keine schroffen Änderungen zu verzeichnen. In unserem Falle sollte dabei noch besonders an die Anlage und Nutzung offener oder befestigter Vorburgen gedacht werden, die wir auch im Osten und Südosten schon seit altslawischer Zeit sich entwickeln sehen. Mag auch beim Spitzhäuserwall in Zehren eine Vorburg fehlen, so treffen wir sie bei den

gleichen Anlagen von Mettelwitz als offene und von Ziegenhain als befestigte Vorsiedlung an.²² Auch die jüngeren Burgen und als Burgwarde überlieferten kleineren Herrschaftssitze sind nicht in jedem Falle mit einer Vorburg ausgestattet.

Aus unseren Betrachtungen erkennen wir deutlich, daß trotz des Wechsels der Herrschaft die Traditionen der Besiedlung, des Handwerks und auch die alte Bautechnik im wesentlichen ungestört fortleben, daß aber mit der Änderung der Funktion und der Anlage erster echter Burgen im Untersuchungsgebiet frappierende Einschnitte zu verzeichnen sind, die aus dem Übergang der politischen Macht an die Deutschen resultieren.

Anmerkungen

¹ Radig W., *Der Burgberg Meißen und der Slawengau Daleminzien*, Augsburg 1929; derselbe, *Die sorbischen Burgen Westsachsens und Ostthüringens*, in: Hülle W., *Westausbreitung und Wehranlagen der Slawen in Mitteleuropa*, Leipzig 1940.

² I. Buch, 35.

³ Radig W., *Die sorbischen Burgen Westsachsens und Ostthüringens*, 144; Schuster O., *Die alten Heidenschanzen Deutschlands*, Dresden 1869, 73; Behla R., *Die vorgeschichtlichen Rundwälle im östlichen Deutschland*, Berlin 1888, 92.

⁴ Coblenz W., *Boleslaw Chrobry in Sachsen und die archäologischen Quellen*, Slavia antiqua X, 1963, 249–285.

⁵ Radig W., *Die sorbischen Burgen Westsachsens und Ostthüringens*, 124 und 146; Schuster O., a. a. O., 79; Behla R., a. a. O., 92 f.

⁶ Tackenberg K., *Die Ausgrabung auf dem Dechatsberg bei Nossen*, Sachsen Vorzeit 2, 1938, 169–180.

⁷ Zuletzt Coblenz W., *Einige burgenabhängige Stadtgründungen in Sachsen*, Res Mediaeavales, Lund 1968, 117–128, besonders Abb. 4 und 5.

⁸ Schuster O., a. a. O., 77; Behla R., a. a. O., 94; Radig W., *Der Burgberg Meißen und der Slawengau Daleminzien*, 29; derselbe, *die sorbischen Burgen Westsachsens und Ostthüringens*, 123, 148.

⁹ Schuster O., a. a. O., 77; Radig W., *Die*

sorbischen Burgen Westsachsens und Ostthüringens, 144 f.; Baumann W. — Coblenz W., *Der frühgeschichtliche Wall von Höfgen, Kr. Meißen*, Ausgrabungen und Funde 10, 1965, 89—91.

¹⁰ Radig W., *Die sorbischen Burgen Westsachsens und Ostthüringens*, 148; Coblenz W., *Der Wall bei den Spitzhäusern in Zehren, Kr. Meißen*, Ausgrabungen und Funde 4, 1959, 142—147.

¹¹ Bei O. Schuster und R. Behla fälschlicherweise nur der Kirchberg von Zehren als befestigt angegeben. Radig W., *Der Burgberg Meißen und der Slawengau Daleminzien*, 21 f., Taf. IX; derselbe, *Die sorbischen Burgen Westsachsens und Ostthüringens*, 148; Coblenz W., *Wallgrabung auf dem Burgberg Zehren*, Ausgrabungen und Funde 2, 1957, 41—45; derselbe, *Die Grabungen auf dem Zehrener Burgberg 1957*, Ausgrabungen und Funde 3, 1958, 34—39; derselbe, *Die Grabungen auf dem Zehrener Burgberg, Kr. Meißen*, 1958, Ausgrabungen und Funde 4, 1959, 152—154; derselbe, *Slawen und Deutsche im Gau Daleminzien*, Aus Ur- und Frühgeschichte, Berlin 1962, 136—141; derselbe, *Burg Meißen und Burgward Zehren — zur Frage der „slawischen Burgen“ in Sachsen*, Bericht über den V. Internationalen Kongreß für Vor- und Frühgeschichte Hamburg 1958, Berlin 1961, 187—194; derselbe, *Boleslaw Chrobry in Sachsen und die archäologischen Quellen*, *Slavia antiqua* X, 1963, 249—285, besonders, 264—272.

¹² Schuster O., a. a. O., 78; Behla R., a. a. O., 94; Radig W., *Der Burgberg Meißen und der Slawengau Daleminzien*, 29 f., Taf. XV: a; derselbe, *Die sorbischen Burgen Westsachsens und Ostthüringens*, 145 f.

¹³ „... in burguardo Lovine in pago Dalminze“ (Codex Dipl. Sax. I, 1, 333). Radig W., *Der Burgberg Meißen und der Slawengau Daleminzien*, Taf. XV: b; derselbe, *Die sorbischen Burgen Westsachsens und Ostthüringens*, 145; Schuster O., a. a. O., 78; Behla R., a. a. O., 93.

¹⁴ Landesmuseum Dresden.

¹⁵ Coblenz W., *Frühmittelalterliche Burgen mit steinerner Blendmauer aus dem Gebiet nördlich und südlich des Erzgebirges*, Sborník Národního muzea v Praze A-XX, 1966, 191—199. Herrmann J., *Gemeinsamkeiten und Unterschiede im Burgenbau der slawischen Stämme westlich der Oder*, Zeitschrift für Archäologie 1, 1967, 206—258, speziell 231—233 und Abb. 10—12.

¹⁶ Bierbaum G., *Über den Ringwall bei Köllmichen*, Prähistorische Zeitschrift XIX, 1928, 392 f.; derselbe, *Der Burgwall von Köllmichen*, Amtshauptmannschaft Grimma, Neue deutsche Ausgrabungen, 1930, 164 f.

¹⁷ Tackenberg K., Sachsen Vorzeit 2, 1938, 169—180.

¹⁸ Vgl. Anmerkung 13.

¹⁹ Vgl. Anmerkung 11.

²⁰ Vgl. Anmerkung 9.

²¹ Petsch H., *Die Wehranlage von Dresden-Briesnitz*, Sachsen Vorzeit 4, 1940 (1941), 58—70.

²² Hierhin gehören u. a. auch Haupt- und Vorburg von Leckwitz (vgl. Abb. 1) mit reichlichem Material aus der altslawischen Periode (Landesmuseum für Vorgeschichte Dresden und Museum Riesa). Erwähnung u. a. Schuster O., a. a. O., 73; Behla R., a. a. O., 91; Radig W., *Die sorbischen Burgen Westsachsens und Ostthüringens*, 142 f.

K OTÁZCE VLIVŮ A TRADIC VELKOMORAVSKÉ ARCHITEKTURY V ČECHÁCH

RUDOLF TUREK

Dávný problém vztahu Čech k Velkomoravské říši nachází v novější době zcela novou tvář. Běžné historické otázky, zvláště otázku příslušnosti Čech k Velké Moravě, otázku přímého působení cyrilometodějské misie v Čechách i jiné problémy tohoto rázu doplňují a střídají nyní otázky dílčí, jež vyvstávají teprve novými objevy poslední doby. Neznamená to, že by uvedené celkové problémy byly odsunuty, naopak nabízejí se některé náznaky možnosti jejich řešení, ať už je to labilnost vzájemného vztahu po omuntesperském setkání Svatoplukově s Arnulfem, jež vytrídala dosavadní bojové společenství, ať už stále patrnější pravděpodobnost, že sám Metoděj nikdy půdu Čech nenavštívil a že i pro misii Kaichovu máme málo dokladů. Nové objevy, zvláště důkaz existence velkomoravské architektury a nástenné malby, přinášejí však ještě novou, rozmnoženou problematiku; několik pohledů na ni budiž jubilantu Josefu Poulikovi, jenž tolik pozornosti věnoval otázkám této architektury, drobným pozdravem z bratrské země.

Předpoklady kulturních styků obou zemí byly složité a řídily se teritoriálnimi rozdíly, v Čechách zřejmě pregnantnějšími, než na Moravě a západním Slovensku. Sledujeme-li drobnou výtvarnou industrii, vidíme, že nejvíce vztahů je doloženo v oblasti zlického Kouřimská, kde jejich tradice pokračuje ještě v samostatné industrii X. věku; objevují se tu i prvky karolinského charakteru, ale u nich není dosud jasno, zda sem přesly přímo, nebo velkomoravským prostřednictvím. Druhým přiznacným jevem, vzhledem k poloze nálezu téměř anomálii, je soubor šperků velkomoravského charakteru z mohyly u Želének v lemužském prostředí severozápadních Čech, z těsného sousedství zabrušanského hradiska; výklad dalekého importu nebo výbavy nevěsty může snad vysvětlit tento výskyt v prostředí ovlivněném jinak sousedstvím srbským. Vše ostatní je v Čechách velkomoravským vlivem dotčeno slabě, ať jde o prostředí severo-

východních a jižních Čech, ať přímo o vlastní Česko. Velkomoravské šperky objevují se i tu na pohřebištích u významných hradisek, v Zákolanech pod Budějovicemi a v Žalově při Levém Hradci, konečně pak i na hradisku pražském (mladší hrobka v tamním mariánském kostele) i na pohřebištích k němu se vízicích (u královské jízdárny, v Jelení ulici), ale jejich počet je — i když vezmeme v úvahu malou intensitu výzkumu — neveliký.¹ Tím obtížnější je pak naše pátrání v oblasti umění monumentálního; je tím těžší, že právě v Kouřimsku nemáme zatím jediné prokázané stavby IX. věku,² ač jde jistě o stav přechodný. Ani lemužské prostředí, stejně jako Čechy severovýchodní a jižní, neskytají nám zatím nejmenšího náznaku. A tak jsme právě pro IX. věk odkázáni na prostředí přemyslovské, kde je však dosud rovněž situace velmi nevyjasněná. Jsou to opět ona tři hlavní hradiska, Budeč, Levý Hradec a Praha, jež zaslouží v tomto směru nejvíce pozornosti.

Ze dvou chrámových staveb budečských je prozkoumán prakticky jen objekt zmizelý, chrám P. Marie uprostřed akropole hradiska. Jeho datování není ovšem jednoznačné, pokud jde o IX. věk; z mincovního nálezu ve skupině hrobů za apsidou, jehož průkaznost byla nadto, i když ne zcela pravem, diskutována jako velmi pochybná, dostáváme jen terminus ad quem, a to polovinu X. století; podkovovitá apsida při této longitudinální stavbě svědčila by spíše pro vzdálený ohlas arménských prvků v architektuře evropského Západu, jakým je St. Germigny-des-Prés, ale hledání takových souvislostí přivedlo by nás asi daleko, ne-li na secesti. Jednoznačně určit kulturní příslušnost tohoto architektonického drobnotvaru středoevropského podle jediného znaku prostě nelze. Důležitějším článkem poznání by mohla být rotunda svatopetrská, dosud zachovaná aspoň ve zdivu lodi na samém obvodu akropole, o niž víme, že je stavbou Spytiňevovou a pochází tudíž pravděpodobně ještě

z koncového období Velkomoravské říše, i když patrně až z doby po roztržce z roku 895. Ale tu přistupuje další nemilý faktor; zdvo rotundy, obezděné pozdějším pláštěm a zčásti obstavěné pozdně-románskou věží i novodobým presbytářem, nebylo nikdy zkoumáno a archeologický výzkum v rotundě ani v jejím nejbližším okolí nebyl rovněž dosud proveden.³ A tak zbývá jen hypothetický dohad, že tato — poměrně rozlehlá — rotundovitá stavba je původním Sptyihnevovým kostelem, i když značně pozměněným. Odhalení aspoň části lice zdova lodi je tu postulátem naprostě nezbytným; právě otázka, zda jde o zdivo omítané nebo spárované, patří k základním. Těžkým problémem je i rotunda levohradecká. Svatoklimentský chrám levohradecký je co nejtěsněji spjat s tradiční zvěstí o české odnoži cyrilometodějské misie s knězem Kaichem; i když tato tradice je po dlouhé generace předmětem polemik, nezdá se být neodůvodněnou. Co nám však nedává nijakého podkladu ke konkrétnějším úvahám, je rotunda sama; je to běžná česká neveliká jednoapsidová rotunda typu, jaký v této zemi trvá až do XIII. věku. Naprostý nedostatek architektonických detailů také není podkladem k řešení; vždyt obdobným nedostatkem trpí i rotundy prokazatelně mladé, jako Libouň, Pravonín, chrámek sv. Vavřince na Starém Městě pražském a pod.⁴ Druhý rotundovitý útvar na Levém Hradci, drobnotvar bez zachovaného lince, je ještě větší záhadou, takže ani nelze rozhodnout, jde-li o chrámovou stavbu, ani tento objekt datovat. A tak jediná stavba, kterou — i přes různé polemiky — lze nejpravděpodobněji uvádět v souvislosti s velkomoravským obdobím, je Bořivojův kostel P. Marie na Pražském hradě.⁵

Historická situace, zjistitelná interpretaci Kristiána i fuldských analýz a rozborem polohy stavby i jejího charakteru, je zde mnohem pádnějším argumentem než hypothetické úvahy. Vskutku není důvodů nepředpokládat, že stavbu založil Bořivoj jako votivní díkuvzdání za potlačení pohanské reakce a že to byla první stavba potomního pražského hradiska; své důvody má i předpoklad patrového charakteru prve stavební fáze s funerálním posláním spodního oddílu, i úvaha o rekonstrukci s jednopodlažní disposicí v době Sptyihnevově, s potomním pohřbem Sptyihnevovým i jeho choti. Tím více ovšem pak zajímá první stavební fáze v souvislosti s naším thematem. Srovnáme-li ji se všemi dosud známými velkomoravskými stavbami, vidíme pramálo příbuznosti; spárované zdivo, v němž se objevuje i opus spicatum, kontrastuje s omítanými stavbami velkomoravskými a plná

polygonální apsida nemá na Moravě vůbec obdobu. Polygon — bohatší než v Praze — se závěrovým osovým nárožím charakterizuje např. eufraziánskou basiliku v istrijské Poreči, starém Parenzu; plná polygonální apsida, ovšem s přičnou závěrovou diagonálou, a tudíž s běžnou orientací závěrového polygonu, objevuje se např. v drobném kostelíku pod Přeslaví východně „okrouhlého kostela“, ale tu jde asi spíše až o památku X. věku. Vzory pro obojí nelze tedy zatím na Moravě hledat. Blíže určitelných detailů pražský mariánský chrám nemá. Rádky v podobě nepravidelného „klasového“ útvaru, známé „opus spicatum“, jsou starou technikou, kterou lze hledat jak v antickém prostředí, tak v merovejské architektuře evropského Západu; na druhé straně ovšem pokračuje až do našeho pozdního románského slohu. Krátká obdélná disposice jednoduché lodi, opakující se i ve druhé fázi, jednoetážové s běžnou obloukovitou apsidou, je jevem zcela obecným, jaký se přirozeně vyskytuje na drobných velkomoravských chrámových dispozicích, ale i všude jinde. Výrazných znaků velkomoravských vlivů tedy tato stavba nemá. Poznatky o Vratislavově původním svatojírském chrámu pražském jsou naprostě nedokonalé,⁶ a tak prvou další pražskou stavbou, o níž máme konkrétní poznatky, je Václavova svatovítská rotunda. Ani její problematika se neobešla bez diskusi; čas od času se objevuje myšlenka, že vestavěné chatrné zdivo uvnitř apsidy je vlastně zbytkem původní Václavovy stavby, a i otázky rekonstrukce chrámu (otázka ochozu s patrovými tribunami a problémy zaklenutí nebo zastropení) se neobešly bez diskusních námětů.⁷ Stále se však bude musit badatelský svět vracet k nejlogičtější rekonstrukci, opřené o chrám sv. Donáta v Zadru i o zjištěná fakta z půdorysu pražské rotundy, t. j. k představě rozlehlé rotundy se čtyřmi podkovovitými apsidami, jež schodištěm přistěnek svědčí o existenci tribun. Dalmatská půda, jež jistě bezpočtu krát zasáhla i do vývoje architektury velkomoravské, dala tu pražskému prostředí přímý vzor, jehož ohlasy se v redukovaných tvarech rozšířily i do Polska. Slabě omítnuté rádkované zdivo s lisunami na licích apsid vylučuje velkomoravské vlivy; jde o stavbu cizího, výrazně západokřesťanského charakteru. Na Moravě není ani přímých analogií.

Tím více překvapí odraz silně omítané velkomoravské stavební techniky u prve české stavby na výrazně otonském půdorysu, chrámu na vnitřním hradisku v Libici n. Cidl. Jeho datování do prvních let druhé poloviny X. století je bezpečně opřeno nejen samým půdorysem — variantou chrámu ve

Werle, zdokonalenou ve smyslu klasického kánonu otorského, ale i průvodními jevy současné úpravy libického hradiska, datovanými nálezem mince do poloviny padesátých let X. století; pak se jeví velmi pravděpodobným, že chrám vysvětil při své návštěvě Libice, dotčené v Brunově svatovojtěšské legendě a datované v souvislosti s nezdařenou misí na Rusi do let 961–962, misijní biskup Adalbert, zprvu trevírský mnich a pokračovatel Regi-nonovy kroniky, později arcibiskup magdeburšký.⁸ Šťastné zachování východní stěny severního křídla transeptu dokládá nepravidelně rádkované, vně i uvnitř silně omítané zdivo, jež navazuje na techniku velkomoravskou a silně kontrastuje se soudobými výrazně spárovanými stavbami přímo v otorském prostředí. Libický chrám není v tom směru osamělým; týž charakter zdiva má zachovaný chrám ve druhém významném slavníkovském hradisku – Malině, a podobně je tomu u stativelských drobnotvarů této oblasti (Dobřichov, Vrbčany, apsida ve Vysoké), i dalšího pokračování tohoto proudu do Posázaví; i tu je několik zatím neprobádaných staveb, ať nesporných (Vranov, Lštění), ať nepovšimnutých (Tožice, Bystřice u Benešova) či na přelomu románského slohu a gotiky upravených a podle toho datovaných (Vilémovice, Soběšín), jež vesměs vykazují podobné zdivo. Nedostatek výzkumu nedovoluje zatím charakterisovat památky staroboleslavské, dokumentace výzkumu ostrovského kláštera je ztracena; zdivo klášteříka v Plzni-Doubravce, jehož souvislost s návratem sv. Vojtěcha z prvého exilu je velmi pravděpodobná, předpokládá spíše spárování.⁹ Dokonalé rádkové spárované zdivo ujalo se ovšem až ve vyvinutém románském slohu, vlivem románského západu i jihu a zprostředkujícím vlivem německým.

Nápadný jev, tradice velkomoravské stavební techniky ve východočeských stavbách X. věku, nutí k úvahám. Byla to jen místní tradice východočeská, živená starými kontakty, jež se projevují již ve velkomoravské době v kouřimské industrii? Nebo šlo o jev v Čechách obecnější? Odpověď nelze dát do objevu svatoklimentského kostela, jenž podle tradice stával na opyši potomního mladšího kouřimského hradiska; také naprostý nedostatek památek v přemyslovské oblasti ztěžuje naše poznání. Jedno je jisté: že ve slavníkovském prostředí, jehož spojení s kouřimským prostředím IX.–X. věku je doloženo památkami hmotné kultury a ozývá se i v pozdní historické tradici, máme aspoň pro polovinu X. věku doloženu velkomoravskou stavební techniku a že tu byla tak pevně zakořeněna, že se technické provádění tamních hlavních chrá-

mových staveb nepřizpůsobilo usu nového slohu, jehož půdorysnou a prostorovou formu zcela převzalo. Máme-li tu doloženu kontinuitu v kultuře hmotné včetně jejího monumentálního projevu, lze – i když s jistou metodickou výhradou – předpokládat i kontinuitu v kultuře duchovní. Ze tato tradice pokračovala, nasvědčuje i potomní vznik sázavského kláštera – opět na kouřimské půdě. Škoda, že stopy stavební činnosti tohoto významného církevněslovanského střediska zatím unikají našim zrakům; je pravděpodobné, že i tu by se našel další článek této tradice. Vývoj prostředí, v němž žil a jež si sám vytvořil sv. Vojtěch, byl ovšem složitější; tento světově zaměřený jev patřil latinskému církevnímu jazykovému i kulturnímu okruhu. I drobný klášteřík v Plzni-Doubravce patřil tudíž tomuto proudu. Ani sázavské církevněslovanské prostředí nebylo patrně kulturně jednoznačné.¹⁰ Zde nám především vadí nedostatek výzkumu v legendárním rodišti Prokopově, Chotouni, i v okolních obcích, v nichž se – ovšem prokazatelně až v pozdějších historických dobách – objevují chrámy. Z těchto obcí jsou zvláště důležité Skramníky, jež už podle nezachované listiny Břetislava I. z doby kolem r. 1052, jejíž ohlas je zachycen u druhého pokračovatele Kosmova, sázavského mnicha druhé poloviny XII. věku,¹¹ patřily k prvým osadám sázavského klášterství; ovšem interpolace jak v listině, tak v kronikářově záznamu je možná. Dnešní chotouňský kostel je barokní, skramnický je novostavbou zbudovanou s použitím detailů zbořeného kostela doby vrcholné gotiky; výzkum obou míst je žádoucí. Sám výzkum sázavského kláštera, prováděný po etapách zprvu v severních částech nedostavěného gotického chrámu a nyní v dnešním klášterním rajském dvoře, není dosud uveřejněn; byla tu keramika hradisteckého období, avšak stavební objekty, jak se zdá, patří už pozdějším epochám kláštera, t. j. dobám po sklonku XI. věku, kdy slovanské mnichy vystřídali zahraniční mniši latinského ritu.

Příchod vyvinutého románského slohu, v němž byly budovány nejen dvě etapy sázavského kláštera, ale i všechny soudobé monumentální stavby Čech a Moravy, znamená ovšem radikální proměnu uměleckých směrů v našich zemích; střídají se tu vlivy lombardské, poitouské i porýnské a domácí tradice ustupují do pozadí. Zároveň nabývají v hospodářském, politickém i kulturním životě vrchu Čechy, jež se stávají prostředníkem mezi Moravou a západem Evropy. V obou zemích dochází k značné kulturní jednotě, kterou můžeme dobře sledovat nejen na běžných stavebních typech, ale

především na případech zvláštních, jako je např. lombardsko-bavorský proud ve stavbách centrálních. Stačí uvést české zbořené stavby v Praze-Na zábradlích a ve Vliněvsi i moravskou zachovanou stavbu v Řeznovicích, kde i samo jméno osady jakoby bylo reminiscencí na řezenskou kapli Všech svatých. Také ve stavebním dekoru můžeme sledovat tuto jednotu; stačí srovnat pojouské vlivy v českém Záboří nad Labem a Staré Boleslavě s palácovými okny olomouckými. Teprve na samém sklonku románského slohu můžeme na jižní Moravě sledovat určité snahy o vymanění, patrné např. na rozdílu karnerů Znojemská a Jihlavská od rotund českého typu; že to nebyl zjev obecný, svědčí sama existence znojemské rotundy. V rané gotice pozorujeme něco obdobného; silný českomoravský proud ovlivněný přímými reminiscencemi francouzskými a obecnou linií cisterckého prostředí, jak je charakterisován např. Tišňovem a stavbami jihlavskými, je

tu narušován proudy jihozápadními, jejichž představitelem je typická porýnsko-švábsko-rakouská první recepce gotiky, zastoupená monumentální stavbou třebíčskou.

Zde již však není ani stopy po dávné domácí tradici. Vývoj architektury, ovládaný obecnými evropskými proudy, jde svou vlastní cestou; ani na Moravě, ani v Čechách není obnova cyrilometodějské tradice, charakterisovaná moravským humanistickým prostředím XIV. věku i obdobnými projevy v prostředí vytvořeném biskupem Janem IV. z Dražic a později Karlem IV., provázena ekvivalentem výtvarným. Zůstává jen literární jevem; výtvarné umění ovládla linie francouzská a ani závan severoitalských vlivů v českém malířství čtyřicátých let XIV. věku (kde již zcela vyvanulo povědomí byzantského původu některých prvků) neznamená tu vybočení z obecné západoevropské linie.

Poznámky

¹ Wocel J. E., *Archäologische Parallelen I*, Prag 1853, 38–46; Přič J. L., *Starožitnosti země České III-1*, Praha 1909; Riegel A. — Zimmermann E. H., *Die spätromische Kunst-Industrie nach den Funden in Österreich-Ungarn II*, Wien 1923, 63–67; Schránil J., *Několik příspěvků k poznání kulturních proudů v zemích českých v X. a XI. věku*, OP IV, 1925, 160–194; Eisner J., *Počátky českého šperku*, PA XLVI, 1955, 212–226; Borkovský I., *Staročeské pohřebiště poblíž pražského hradu*, Historica Slovaca V, 1947, 145–152; týž, *Pohřebiště u královské jízdárny na pražském hradě*, AR III, 1951, 101–104; týž, *Předkreslanské pohřebiště v Žalově*, AR VI, 1954, 62–63; Šolle M., *Knížecí pohřebiště na Staré Kouřimi*, PA I, 1959, 353–506; týž, *Význam Kouřimě v počátcích českého státu*, PA LIV, 1963, 67–86; týž, *Stará Kouřim a projevy velkomoravské hmotné kultury v Čechách*, Praha 1966; Váňa Z., *Vlastislav*, PA LIX, 1968, 5–192; Turek R., *Prachovské skály na úsvitě dějin*, Praha 1946; týž, *Mohyly českých Charvatů*, Slavia antiqua V, 1954–1956, 103–157; týž, *On the chronology of the ninth century in Bohemia*, Chronologie préhistorique de la Tchécoslovaquie, Praha 1956, 168–173; týž, *Die frühmittelalterlichen Stämmegebiete in Böhmen*, Praha 1957; týž, *Slawische Hügelgräber in Südböhmen*, Praha 1958; týž, *Velkomoravský horizont v českých mohylách*, PA LIV, 1963, 224–233; týž, *Problémy slovanských mohyl v Čechách*, Slavia antiqua XII, 1965, 57–81; týž, *Die grossmährische Epoche in Böhmen*, Das Grossmährische Reich, Praha 1966, 85–87; týž, *Oblasti šíření velkomoravské kultury*, Almanach Velká Morava, Brno 1965, 70–72; Dostál B., *Pronikání velkomoravské hmotné kultury do okolních oblastí*, tamtéž, 65–69; týž, *Das Vordringen der grossmährischen materiellen Kultur in die Nachbarländer*, Magna Moravia, Praha 1965, 361–416.

² O možnosti staveb doby velkomoravské svědčí tradice

o kostele sv. Klimenta na opýsi pozdějšího mladšího kouřimského hradiska; výzkum této lokality nebyl dosud ukončen, takže možnost objevu kostela zůstává otevřena.

³ O kostele P. Marie viz Guth K., *Praha, Budeč a Boleslav*, Svatováclavský sborník I, Praha 1934, 686–818. K svatopetrské rotundě se pojí diskuse, dnes již zastaralá; sr. Guth K., *Ceské rotundy*, PA XXXIV, 1924–1925, 113–188; Birnbaum V., *K otázce našich rotund*, PA XXXV, 1926–1927, 167–185; Richter V., *Nové výzkumy na Buděti*, ČČH XLI, 1935, 572–582; týž, *O účelu československých rotund*, ČČH XLII, 1936, 237–285, 453–483.

⁴ Levohradecká rotunda nebyla dosud publikována; stručnou informaci podává Zvěřina A., *Kostel sv. Klimenta na Levém Hradci, kolébka křeslanství v Čechách*, Levý Hradec – Praha 1940, 10–14. K chronologii mladších rotund sr. citovanou prací K. Gutha; o sv. Vavřinci viz Borkovský I., *Objev rotundy a templářského kostela sv. Vavřince*, ČNM CXXXVI, 1957, 7–35.

⁵ Borkovský I., *O počátcích pražského hradu a o nejstarším kostele v Praze*, Praha 1949; týž, *Kostel Panny Marie na pražském hradě*, PA XLIV, 1953, 129 až 200. Námítky J. Cibulky (*Templum sanctae Mariae*, Kniha o Praze 1958, Praha 1958, 25–46) vyvrátil I. Borkovský, *K otázce nejstarších kostelů na Pražském hradě*, PA LI, 1960, 332–387. Připomínky D. Libala (*K situaci kostela P. Marie na Pražském hradě*, Umění XIV, 1966, 308–309) týkají se především otázky komunikačních poměrů tehdejší Prahy; k nim sr. vedle citovaných prací I. Borkovského zejm. Čarek J., *Románská Praha*, Praha 1947; Chaloupecký V. — Mencl V. — Květ J., *Praha románská*, Osmero knih o Praze II, Praha 1948; Libal D. — Příša V., *Příspěvek k poznání půdorysného vývoje historického jádra Prahy v období raného feudalismu*, Ochrana památek 1958/2, 19–25 (s dal-

šimi statěmi V. Piši, zvláště *O vývoji Prahy v raném feudalismu*, Staletá Praha I, Praha 1965, 19–65, nelze souhlasit); Turek R., *K počátkům Prahy*, PA – pravěk XLIII, 1947–1948, 59–94; týž, *Zeměpisné oblasti Čech v době hradištní*, Vznik a počátky Slovanů III, 1960, 299–309; týž, *Die Anfänge der Prager Siedlungskonzentration*, Probleme des frühen Mittelalters in archäologischer und historischer Sicht, Berlin 1966, 130–140. Panu dr. D. Libalovi děkuji za upozornění na basiliku porečskou, o níž svr. Gerber W., *Altchristliche Kultbauen Istriens und Dalmatiens*, Dresden 1912, 44; Perčič I., *Poreč, La basilica Eufrasiana*, Beograd 1968; stavbu přeslavskou znám z autopsie.

⁶ Nelze souhlasit s interpretací, kterou provedla A. Merhautová, *Bazilika sv. Jiří na Pražském hradě*, Praha 1966; svr. recensi I. Borkovského v PA LIX, 1958, 286–293 (autorčina odpověď v PA LX, 1969, 273–276, nedotyká se podstaty věci).

⁷ Základním dilem zůstává Cibulkova J., *Václavova rotunda svatého Václava*, Svatováclavský sborník I, Praha 1934, 230–685, kde je rozsbrána i diskuse o zdivu uvnitř apsidy; svr. též Hilbert K., *O nálezech rotundy Václavovy*, tamtéž, 220–229; Podlaha A., *Sv. Václava hrob a ostatky*, Hlas katolického spolku tiskového 42, 1911, č. 2; Gutb K., *Praha, Budeč a Boleslav*; Chalupecký V. – Mencl V. – Květ J., *Praha románská* (viz pozn. 3 a 5). Nový rozbor A. Merhautové-Livové

rové (*Rotunda knížete Václava na pražském hradě*, Umění XIII, 1965, 88–92) nepřesvědčuje.

⁸ Problematika stavby je shrnutá v pracích: Turek R., *Architektura v pravěku a v době předrománské*, Architektura v českém národním dědictví, Praha 1951, 29–35; týž, *Der Burgwall Libice und seine Bedeutung im Rahmen der polnisch-böhmisches Beziehungen des 10.–11. Jahrhunderts*, Slavia antiqua X, 1954, 207–247; týž, *Libice, knížecí hradiško X. věku*, Praha 1966–1968, 32–46, 67–75, 97–121. K chrámu ve Werle svr. nejnověji Seebach C.-H., *Die Königspfalz Werla*, Neumünster 1967, 42–47.

⁹ Většinu staveb zhodnotil V. Mencl, *Architektura předrománských Čech*, Umění VII, 1959, 331–353 (potomním objevem téhož autora je i Vranov); k námitkám A. Merhautové-Livové (*Poznámky k původu kostela sv. Jiří v Plzni-Doubravce*, Umění XI, 1963, 207 až 209) svr. Turek R., *K problému počátku raněfeudálních emporových kostelů u nás*, Právně-historické studie 11, 1965, 17–27.

¹⁰ Problémem různých sázavských tradic se zabývám ve statí *Tři tradice na slovanské Sázavě*, určené pro sborník k jubileu prof. dr. B. Ryby (Praha 1970, v tisku).

¹¹ *Fontes rerum Bohemicarum II*, Praha 1874, 244; Erben K. J., *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae I*, Praha 1855, 47 (č. 114); Friedrich G., *Codex diplomaticus et epistolaris Bohemiae I*, Praha 1904–1907, 51 (č. 48).

Zur Frage der Einflüsse und Traditionen der großmährischen Architektur in Böhmen

Rudolf Turek

In der neuesten Zeit stehen verschiedene Probleme der Beziehungen zwischen Großmähren und Böhmen vor einer neuen Lösung; es erscheinen auch ganz neue Probleme, wovon eines die Neuentdeckung der monumentalen Bauten betrifft. In der Kleinkunst begegnen wir bereits manchen Parallelen; die Problematik der Architektur ist besonders dadurch erschwert, daß eben in den Gegenden, deren Kleinkunst von großmährischer Industrie am stärksten beeinflußt wurde (d. h. im Zličaner- und Lemusergebiet), Baudenkmäler fehlen. Im Přemyslidengebiet (speziell im Westteil Mittelböhmens, d. h. im Kerngebiet des Tschechenstammes) gibt es Bauten, deren Datierung ins IX. Jahrhundert möglich ist, bei manchen (z. B. der Marien-Kirche in Budeč oder der Klemens-Kirche in Levý Hradec) jedoch nicht feststeht; da die Peters-Kirche in Budeč bisher unerforscht ist, verbleibt nur die Marien-Kirche in Prag. Ihre erste Bauphase mit vollgemauerter polygonaler Apsis weist

keine Merkmale eines großmährischen Einflusses auf; ihre unverputzte Mauertechnik mit dem „opus spicatum“ kontrastiert mit dem großmährischen Usus ganz klar, für die Achsencke des Polygons findet man eine alte Analogie in Istrien, für die vollgemaute Apsis (jedoch vom normalen Typus mit diagonaler Endung des Polygons) eine jüngere Analogie in Bulgarien.

Da die Interpretation der ersten Bauphase der Prager Georgs-Kirche bisher nicht einwandfrei ist, soll als erstes Beispiel der Architektur des X. Jhs. die erste Prager Veits-Kirche dienen, eine vergleichsmäßig riesige leichtverputzte Rotunde mit Apsislisenen, vom Charakter einer Tribünenkirche, deren Vorlage in Dalmatien (S. Donato in Zadar) zu suchen ist. Bevor ein direktes Vorbild, selbstverständlich mit sämtlichen Dispositionsdetails, im großmährischen Milieu entdeckt sein wird, kann man auch da von keinem großmährischen Einfluß sprechen; es handelt sich um einen Bau von frem-

dem, ausgesprochen westchristlichem Charakter.

Etwas ganz anderes repräsentiert das erste ottonische Bauwerk Böhmens, die Burgkapelle im Sitze des Hauses Slavník, Libice an der Cidlina, die kurz nach 955 datierbar ist. Ihr Grundriß ähnelt der Pfalzkapelle in Werla, entspricht aber mehr dem klassischen ottonischen Ausmaßkanon; im Gegensatz dazu steht ihre Mauertechnik mit starkem Verputz, offensichtlich nach der großmährischen bautechnischen Tradition. Solcher Technik begegnet man auch bei der Kirche des weiteren wichtigen Burgwalles in diesem Milieu, der ehemaligen Johannes-Baptisti-Kirche in Malin, sowie bei verschiedenen Kleinbauten dieser Gegend bis zum Sázava-Gebiet, die approximativ in die ottonische Zeit datierbar sind. Das kleine Kloster, das nach der beim Chronisten Pulkava erhaltenen Tradition vom hl. Adalbert in Plzeň-Doubravka (Westböhmen) gegründet wurde, weist dagegen eine andere, unverputzte Mauertechnik auf.

Es ist wirklich auffallend, daß sich im ostböhmischen Milieu, dessen Kleinkunst bereits im IX. Jahrhundert von der großmährischen Industrie beeinflußt wurde, diese Traditionen so stark durchsetzten, daß sie in der ottonischen Zeit als über-

wiegend sich erhalten haben. Diese vorausgesetzte Kontinuität muß natürlich durch Neuentdeckungen bestätigt werden; vor allem sollen die Ausgrabungsresultate in Kouřim abgewartet werden, wo sich die alte Tradition vom St. Clemens-Titulus aufbewahrte. Was die Weiterentwicklung betrifft, müssen eventuelle Spuren der Bautätigkeit des kirchenslawischen Klosters Sázava gesucht werden. Wie das Milieu um St. Adalbert, wird auch das Sázaver kirchenslawische Milieu nicht eindeutig sein. Da fehlen besonders die Ausgrabungen der Orte Chotouň (d. i. der legendäre Geburtsort St. Prokops) und Skramníky (laut der beim sog. Mönch von Sázava erwähnten Urkunde soll dieser Ort zum Sázaver Klostergut gehören). Die bisher unveröffentlichten Ausgrabungen von Sázava stellen neben burgwallzeitlichen Scherben vielleicht Bauten der jüngeren Bauphasen des Klosters dar.

Die entwickelte romanische sowie frühgotische Periode hängt in beiden Ländern mit der allgemeinen europäischen Architekturdevelopment zusammen; für die literarische Renaissance der cyrilometodianischen Tradition im XIV. Jahrhundert gibt es in der bildenden Kunst keine Parallelen.

EINE FRONSCHEUNE IN DER VORBURG DER PFALZ TILLED A (HAUS 99)

PAUL GRIMM

Bei der Untersuchung des Gebietes der Wälle und Gräben vor der Hauptburg¹ fand sich neben mehreren Häusern der bisher von Tilleda bekannten Bauweise und jüngeren Bauten der Nachpfalzzeit² ein Gebäudekomplex, der besondere Beachtung verdient. Es handelt sich um einen größeren Bau mit Steinfundament (Haus 99) und den 12,5 m nördlich liegenden Heizkanälen eines nicht erhaltenen, ebenfalls größeren Gebäudes (Haus 101b).

Haus 99 ist ein größeres Grubenhaus mit Steinsockel, aber ohne Feuerstelle und ausgesprochene Besiedlungsreste (vgl. Grabungsbericht in diesem Aufsatz). Die wenigen, zum Teil in einer nicht ganz gleichmäßigen Reihe in der Mitte stehenden Pfosten sind so unbedeutend, daß sie eher als Inneneinteilung oder zusätzliche Dachstützen als wirkliche Träger des Firstbalkens eines zweischiffigen Hallenhauses aufzufassen sind. Das Auffallendste ist neben einer kleinen Rampe der üblichen Art im Osten eine 2,3 m breite Einfahrtsrampe im Norden, bei der die Güte des Mauerwerkes deutlich zeigt, daß das Tor zum festen Verriegeln eingerichtet war (Abb. 1).

Die Breite der Einfahrt in Haus 99 mit 2,3 m läßt sich nur mit der Breite der Toreinfahrten in die Pfalz vergleichen, während die der übrigen Hauseingänge wesentlich geringer ist. Die lichte Weite des Nordwesttores der Vorburg beträgt an seiner schmalsten Stelle 2,4 m und des Kammer-tores der Hauptburg 2,7 m. Dem entsprechen die Eindrücke der Wagenspuren in der Pfalz mit 1,05 bis 1,15 m Abstand im Nordwesttor und 1,3 m im etwas jüngeren Zugangsweg der Hauptburg.

Die Eingangsbreite der übrigen Häuser ist mit Sicherheit nur bei einigen Grubenhäusern erkennbar. Sie war am deutlichsten bei den mit ähnlichen Steinfundamenten ausgestatteten Wachhäusern zu erkennen. Sie betrug bei Haus 2 1,1 m, während die Eingänge des Hauses 11 1,0 und 1,05 m und die des Hauses 3 1,8 m breit waren.

Diese breite Rampe, die nur als gewollte Einfahrt gebaut sein kann, gibt in Verbindung mit den übrigen Eigentümlichkeiten einen Hinweis auf die Deutung des Baues als Einfahrtsscheune. Mittelalterliche Einfahrtsscheunen sind bisher in Deutschland archäologisch nicht nachgewiesen worden. Dies ist bei dem Mangel an gut untersuchten frühmittelalterlichen Gehöften, insbesondere von Feudalhöfen, verständlich. H. Hinz hat den jetzigen Forschungsstand umrissen. Er ging davon aus, daß z. B. der Entwicklungsgang in Nordwestdeutschland vom frühgeschichtlichen dreischiffigen Hallenhaus mit schmalem Eingang zum mittelalterlichen norddeutschen Hallenhaus mit seinem Einfahrtstor und dem hohen Dachgiebel zur Erntebereitung nicht allmählich geschah, sondern wahrscheinlich maßgeblich von den Zehntscheunen der Fronhöfe und den Grangien der Klöster beeinflußt worden ist.³

Unter den von H. Hinz vorgelegten Beispielen von spätromischen und mittelalterlichen Erntescheunen befinden sich Bauten mit dem Eingang an der Stirnseite und solche mit dem Eingang an der Traufseite. Für das Gebiet des bis zur Altmark reichenden mitteldeutschen Gehöftbaues, des mitteldeutsch-fränkischen Bauernhofes, in dem Tilleda weit südlich der Südgrenze des dreischiffigen Hallenhauses liegt, erscheint es selbstverständlich, wenn die Scheune von Tilleda ebenfalls quer aufgeschlossen ist. Da noch keine älteren Grabungsbefunde vorliegen, ist die Tilledaer Scheune der älteste Beleg dieses Typus, der sonst nur durch erhaltene spätmittelalterliche und rezente Bauten bekannt geworden ist.⁴

Die Zeitstellung des Hauses ist sowohl durch keramische Belege wie die Stratigraphie gesichert. Die Südmauer des Baues ist gegen den bereits vorhandenen Südwall der Stufe I gegengesetzt worden und ist aus diesem Grunde bis auf die Südwestecke wesentlich dünner gebaut als die übrigen

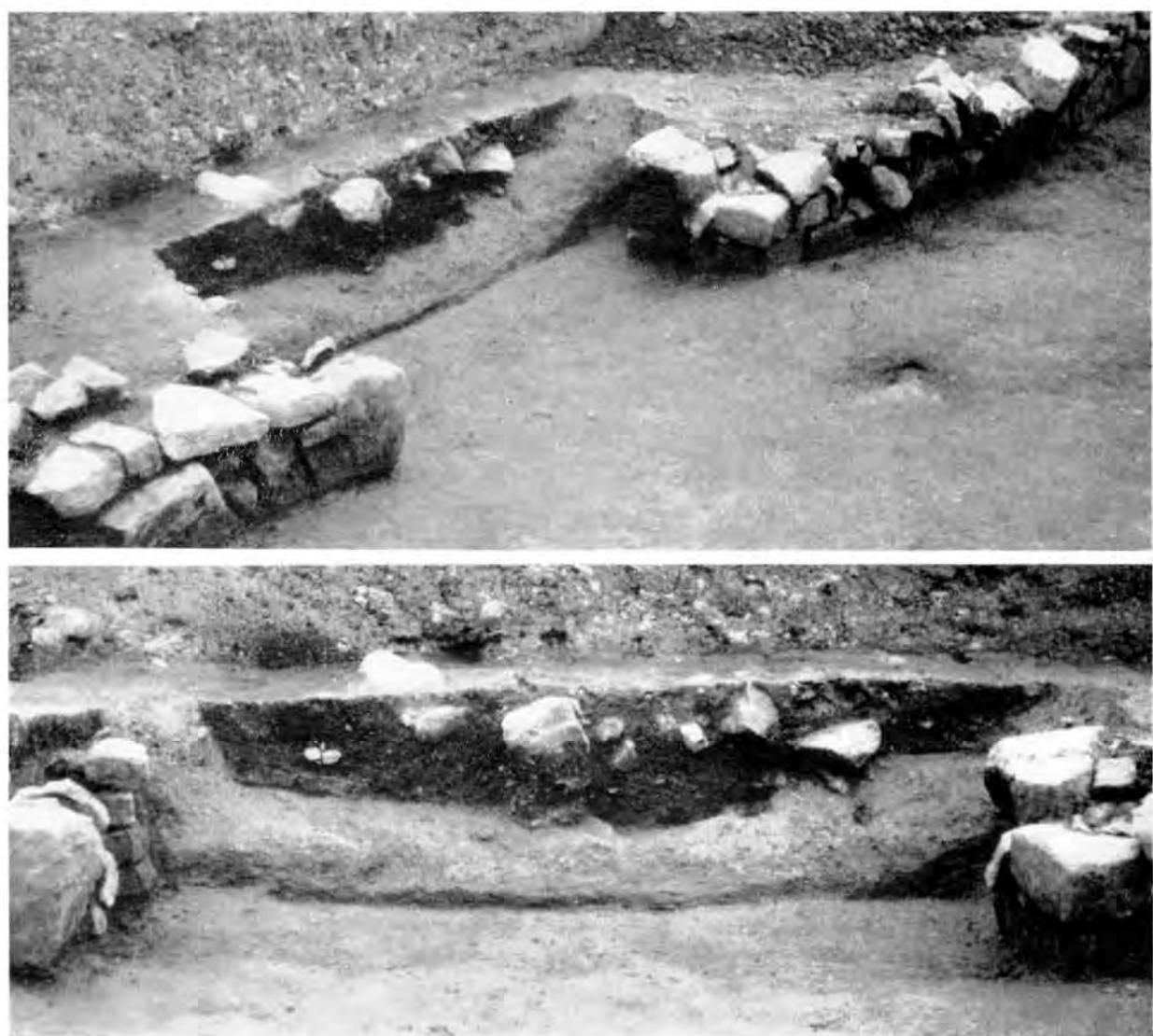

Abb. 1. Tilleda. Die Einfahrtsrampe der Fronscheune von Südwesten und Süden

Mauerzüge. Außerdem ist der Bau zugefüllt worden mit der Schüttung des Mittelwalles, der der Stufe IIIc zuzuteilen ist.

Die wenigen gefundenen Scherben gehören zwei Stufen an. Auf dem Boden des Hauses fanden sich in der Nähe der Einfahrt mehrere Scherben von Knickrandtöpfen, deren Ränder in einfacher Form abgedreht worden sind. Als Beginn dieser Randbearbeitungstechnik habe ich ursprünglich die Zeit um 1100 aufgefaßt, habe aber nach dem geringen Auftreten dieses Typus bereits in der um 1105 zerstörten Burg auf dem Ilsestein vermutet, daß die Verwendung des Formholzes an einigen Stellen etwas früher geschehen sein kann.⁵ Die Weiterentwicklung der Formholzränder fehlten auf der Sohle des Hauses 99, so daß die Benutzung des Hauses auf Grund dieses Keramiktypus in die

Zeit um 1100 (etwa von 1080 bis 1110) zu setzen ist.

Eine jüngere Entwicklung der gleichen Keramik findet sich dagegen in der humosen Füllerde des Hauses, die zusammen mit Ton- und Kiesmassen zur Auffüllung der Hausgrube und der gleichzeitigen Aufführung des Mittelwalles verwendet worden ist. Es sind die Reste von härter gebrannten Kugeltöpfen mit kantigem Profil und auf der Drehscheibe abgedrehtem Hals und Schulter. Jedoch fehlt der typologische Übergang zwischen beiden Stilstufen. Die dazwischenliegende Zeitspanne ist nicht genau zu schätzen, jedoch dürfte es sich um etwa 50 Jahre handeln. Als Ergebnis für die Datierung ist somit festzustellen, daß Haus 99 etwa im letzten Drittel des XI. Jh. errichtet worden ist, dann eine Zeitlang verlassen gelegen hat und in

Abb. 2. Tilleda. Die Fronscheune von Westen.

der zweiten Hälfte des XII. Jh. beim Bau des Mittelwalles zugefüllt worden ist.

Während der Beweis, daß es sich um eine Scheune handelt, wegen der Breite des Tores leicht zu erbringen war, ist die Festlegung des Charakters als Fronscheune schwieriger.

Nördlich des Hauses 99 liegen die Reste eines größeren Gebäudes (Haus 101b), das leider wegen jüngerer Einbauten und seiner zu geringen Eintiefung nur durch die Reste einer Heißluftheizung zu erkennen ist. Trotz mancher Unklarheiten zwingen die erschließbare Größe dieses Baues und das Vorhandensein der Heizanlage dazu, ihm eine besondere Bedeutung zuzuweisen.

Ein derartiges Gebäude ist außerhalb der Hauptburg auffällig. Dazu läßt die Lage des Hauses auf dem Wege zwischen dem Tor durch den Vorderwall vor der Hauptburg und dem Tor (Tor IIIa) der eigentlichen Hauptburg darauf schließen, daß hier das Haus des Mittlers zwischen der äußeren Vorburg und der Hauptburg war. Zudem deutet die benachbarte Lage des Wohngebäudes und der Scheune zwischen dem Hauptwall und Vorderwall sowie die Datierungsmöglichkeiten eine gewisse

Zusammengehörigkeit beider Bauten an. Aus der ursprünglichen Zweiteiligkeit der Pfalz (Hauptburg und Vorburg) ist während der Stufen II bis IIIa eine Dreiteiligkeit geworden, indem sich zwischen die beiden älteren Teile eine Art kleine Mittelburg (Abb. 5) einschiebt.⁶ So liegt es nahe, hier den Sitz des Pfalzverwalters als Beauftragten des Königs zu vermuten, der neben seinen anderen Pflichten die Aufgabe besaß, den Zugang zur Hauptburg mit den königlichen Gebäuden zu schützen.

Betrachten wir nun die geschichtlichen Ereignisse in und um Tilleda: Die Datierung der Scheune (Haus 99) in die Zeit vor 1100 und kurz danach läßt vermuten, daß der Bau der Scheune mit der strenger gewordenen Ablieferungspflicht des Zehnten an den Kaiser Heinrich IV. zusammenhängt, gegen die sich besonders die Empörung der Sachsen und Nordthüringer in den Jahren 1073–1076 richtete.⁷ Bei der langsamen Entwicklung der Keramik ist naturgemäß nicht zu entscheiden, ob die Errichtung der Scheune einige Zeit vor dem Ausbruch des Aufstandes lag oder ob dies unmittelbar nach seinem Ende geschah.

Abb. 3. Tilleda. Planaufnahme der Fronscheune.

In der übrigen Pfalz ließen sich die Folgen des Aufstandes deutlich erkennen. Das Hauptgebäude (Wohnturm mit Kirche) wurde ebenso zerstört wie der Holzbau des ersten Tores des Vorderwalles vor der Hauptburg.

Bei den Profilen durch das Haus 99 ließ sich an den Einsturzschichten leider nicht erkennen, ob die Zerstörung gewaltsam vorgenommen ist oder ob der Zusammenbruch des Hauses allmählich geschah. Über dem Steinsockel bestand die Hauswand aus einer Lehmstampfmauer, die nicht brennen kann.

Zusammenfassung

Obgleich bereits bei zahlreichen Häusern der Vorburg Hinweise auf ihren Zweck vorhanden sind, wurden bisher noch zu geringe Teile der Vorburg untersucht, um eine gewisse Übersicht über die Einteilung und die Funktion der Vorburg selber während der ersten beiden Stufen zu erhalten. Seit der Untersuchung des Vorgrabengebietes vor der Hauptburg sehen wir etwas klarer über die Bebauung der erst in Stufe II entstandenen kleinen Mittelburg (zwischen dem vorderen Vorgraben der Hauptburg und dem Hauptgraben). Diese erreicht während der Stufe IIIa einen Höhepunkt

mit der Errichtung eines leider nur erschlossenen repräsentativen Wohngebäudes mit Heizkanälen und einer dahinterliegenden Einfahrtsscheune.

In dem großen Wohngebäude können wir den Sitz des Pfälzverwalters vermuten, dem neben dem Schutz des Königshofes in der Hauptburg und dem Inordnunghalten der Vorburg wahrscheinlich als neue Aufgabe das Einsammeln und Bewahren der Fronabgaben der umliegenden Bevölkerung in der Scheune (Haus 99) oblag.

Beide Bauten bestanden nur kurze Zeit. Nach einer Periode des Verlassenseins wird über beiden in der zweiten Hälfte des XII. Jh. der Mittelwall errichtet, der aus der Hauptburg und ihrem nächsten Vorgelände die hochmittelalterliche Festung mit den drei dicht hintereinanderliegenden Wällen und Gräben gemacht hat.

Grabungsbericht — Haus 99 (Abb. 2—4)

Am Südrand des Gebietes um die Vorwälle und die Vorgräben fand sich ein Steinfundamentbau, der von der Oberkante des anstehenden Bodens 24 bis 60 cm und von der Oberkante des erkennbaren damaligen Humus mindestens noch 40 cm mehr eingetieft worden ist. Es handelt sich um einen annähernd rechteckigen Bau von im Durch-

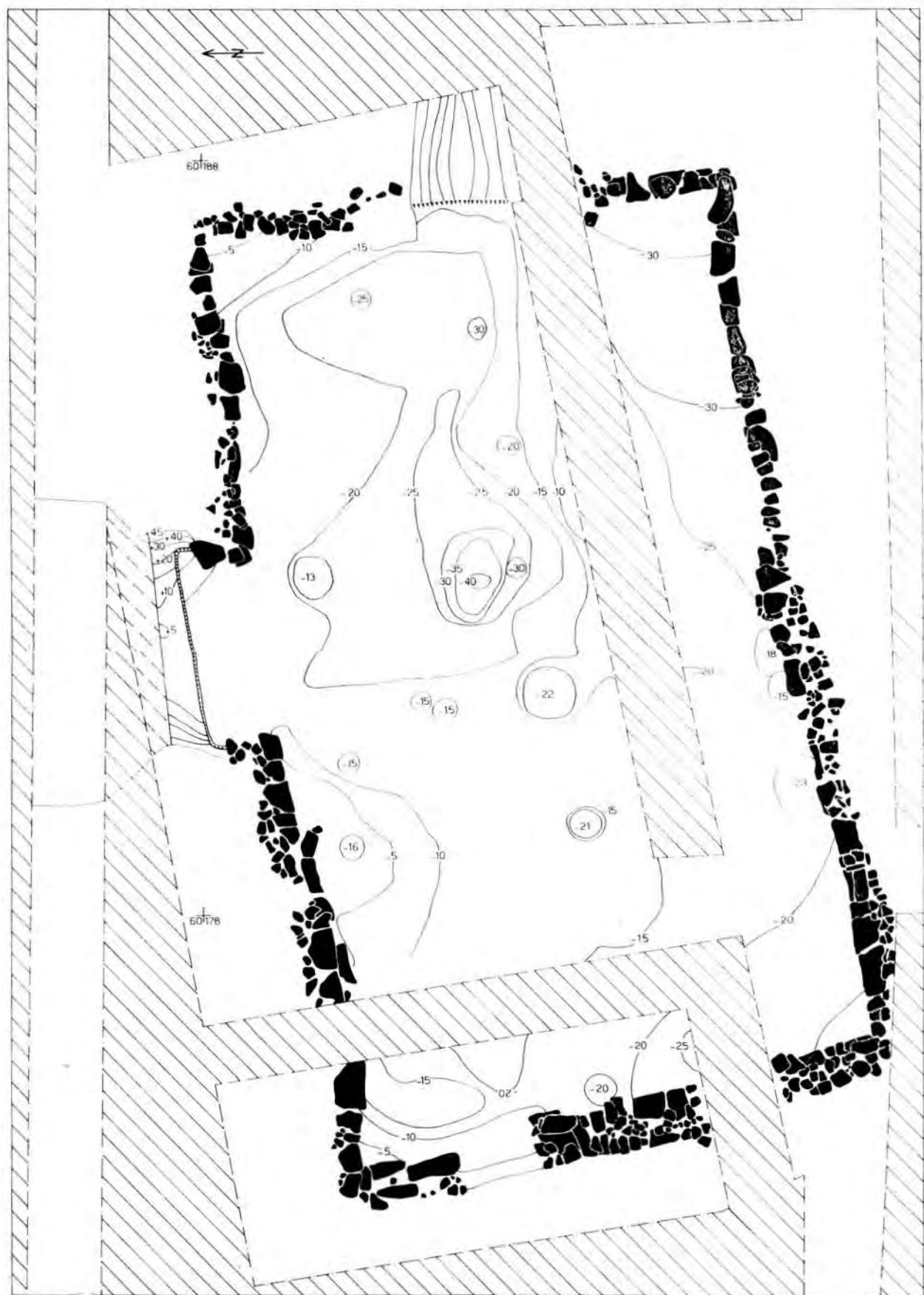

Abb. 4. Tilleda. Grundriß der Fronscheune.

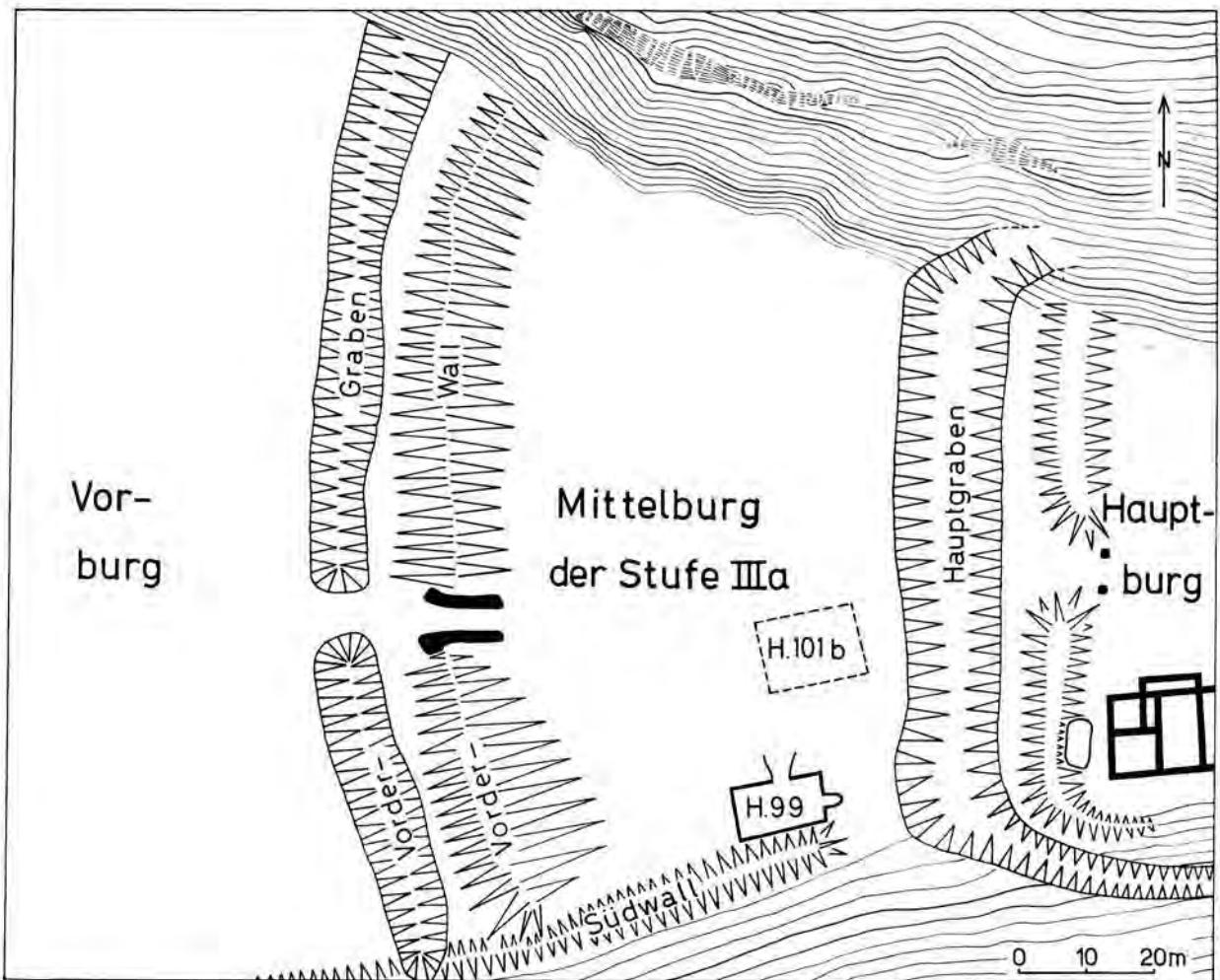

Abb. 5. Grundriß des Mittelteiles der Pfalz Tilleda während der Stufe IIIa.

schnitt 7,6 m zu 12,8 m Größe. Im Lichten beträgt die Länge im Osten 6,35, im Westen 6,8, im Süden 11,4 und im Norden 12,4 m.

Die in Lehm gelegte Umfassungsmauer ist bis zu 80 cm Höhe erhalten geblieben. Ihre Stärke schwankt zwischen 30 und 66 cm, je nachdem, ob und wieviel kleinere Steine von außen gegen die, das Aufgehende im Innern bildenden großen Steinblöcke gepackt sind. Auf der Südseite, an der die Mauer gegen den bereits bestehenden Südwall gebaut ist, wurde außer der Südwestecke nur eine Reihe mittelgroßer Blöcke verwendet. Abgestürzte Steinblöcke in den Profilen ergaben, daß die Steinmauer ursprünglich etwa 1,3 m hoch gewesen ist. Der weitere Aufbau ist von einer Lehmmauer gebildet worden.

Der Boden des Gebäudes ist nicht ganz eben. Es finden sich flache, bis zu 25 cm tiefe Mulden. Außerdem sind einige Pfosten vorhanden. Ein Teil der Verfärbungen kann jungbronzezeitlichen Ur-

sprungs sein, vor allem die, die unter die Mauer im Süden heruntergehen. Sicher mittelalterlich werden m. E. die Pfosten sein, die in der Mitte des Gebäudes in West-Ost-Richtung verlaufen. Jedoch sind sie nicht so regelmäßig angelegt, daß sie als echte Innenträger der Dachkonstruktion (etwa eines zweischiffigen Hallenhauses) oder als Pfosten einer gewollten Innenteilung anzusprechen sind. Sie sind m. E. erst während der Benutzung allmählich entstanden.

Während eine Unterbrechung der Mauer im Westen wohl durch modernes Herausbrechen von Steinen, wahrscheinlich beim Bau des mittelbar daneben beginnenden Mittelgrabens, aufzufassen ist, fanden sich zwei weitere Öffnungen, die durch anschließende muldenförmige Verfärbungen als echte Eingänge zu betrachten sind. Die Öffnung im Osten ist nur 0,9 m breit und entspricht so den üblichen rampenförmigen Eingängen in Grubenhäuser.

Der Eingang auf der Nordseite dagegen ist 2,3 m breit. Er wird auf beiden Seiten von sorgfältig gesetzten Mauern eingefasst. Vor deren Nordende befindet sich in 20 cm Abstand ein deutlicher Absatz, der in den anstehenden Boden eingearbeitet ist. Diese Eintiefung macht den Eindruck, daß hier ein fester Holzrahmen vor den Mauerenden gesessen hat. Dieser ist nur als Rahmen eines Holztores aufzufassen. Damit erweist sich dieser Bau als mit einer breiten, auch für Fuhrwerke benutzbaren Einfahrt versehen. An diese Torkonstruktion schließt sich eine bis auf 2,2 m Länge nachgewiesene Rampe an, die nach Norden zu sich verbreiterte und ausgelaufen sein muß, da sie sich im nächsten, 9 m weiter nach Norden zu angelegten Schnitt nicht mehr fand.

Eine Kulturschicht ist im Innern nicht vorhanden. Ebensowenig ließ sich eine Feuerstelle im Hause nachweisen. In der Nordostecke fanden sich kleine Reste verkohlter Holzstücke. Jedoch reichen diese nicht aus, einen Brand durch Zerstörung nachzuweisen.

Die Profile zeigten, daß in das Innere zunächst der Lehm der Wände, und danach der obere Teil der Mauern nachgerutscht ist. Darauf lagerten sich schräg abfallende, abwechselnd aus Buntsandsteinboden und Humus bestehende Schichten, die bei der Errichtung des Mittelwalles eingefüllt worden sind. Darin fand sich ein Komplex auffallend

humosen Bodens mit Scherben etwa der zweiten Hälfte des XII. Jh., der von der Abtragung eines anderen Hauses, wahrscheinlich des Hauses 72, stammen muß.

Die durchgeführten Phosphatuntersuchungen zeigten deutlich, daß der Bau nicht längere Zeit besiedelt war oder als Stall benutzt wurde. Drei Proben, die aus der über dem anstehenden Boden liegenden Schicht stammen, enthielten einen Phosphatgehalt von 2,1; 2,3 und 2,7 % P₂O₅, während eine Probe aus der darüber befindlichen, in Verbindung mit anderen Schuttsschichten aufgehäuften Kulturschicht, die von einem abgetragenen Hause herrührt, 12,1 % enthielt.⁸

Diese Ergebnisse passen eindeutig zu den bisherigen Phosphatuntersuchungen im Vorgrabengebiet.⁹ Hier wurden im weiträumig besiedelten Gebiet außerhalb der Wohnhäuser vorwiegend Werte zwischen 2,1 bis 4,0 % ermittelt, während diese im Wohnhaus Haus 100 11,1 und 14,4 % betragen und an der Stelle von ausgeprägten Kulturschichten von 5,1 bis 12,1 % ansteigen.

Auch die Werte der 1962 aus der Vorburg untersuchten Proben betrugen bei Häusern ohne ausgesprochene Kulturschicht 0,9 bis 3,7 %, in der Mehrzahl zwischen 1,8 und 3,1 %, während betonte Siedlungsstellen und Öfen 12,2 bis 22 % anzeigen.¹⁰

Anmerkungen

¹ Grimm P., *Das Befestigungsgebiet vor der Hauptburg der Pfalz Tilleda*, Zeitschrift für Archäologie 3, 1969, 89 ff.

² Grimm P., *Tilleda, eine Königspfalz am Kyffhäuser, Teil I, Die Hauptburg*, Berlin 1968, 128 ff. mit älterer Literatur.

³ Hinz H., *Einfahrtstor und Erntebergung*, Bonner Jahrbücher, Heft 158, 1958, 118 ff.

⁴ Eitzen G., *Der ältere Scheunenbau im unteren Lahngebiet und seine Bedeutung für die Hausforschung*, Rheinische Vierteljahrsschriften 26, 1961, 78 ff.

Ein vergleichbarer Befund aus dem Harzgebiet ist leider unklar. Bei Siptenfelde, Kreis Quedlinburg, wurde im Jahre 1888 von F. Maurer eine trapezförmige Befestigung mit mehreren Gebäuden im Innern ausgegraben. Auf dem inzwischen mehrfach wieder abgebildeten Grundriß sind zwei länglich-rechteckige Gebäude D und C als „Stallung, Scheune oder Speicher“ bezeichnet worden. Es ist noch unsicher, ob es sich um den ottonischen Jagdhof Siptenfelde oder den von 1213 bis 1456 mehrfach genannten Kloster-

hof Esekenrode handelt (zusammenfassend zuletzt Schneider A., *Siptenfelde*, Forschungen und Fortschritte 35, 1961, 334–336).

⁵ Grimm P., *Zur Entwicklung der mittelalterlichen Keramik in den Harzlandschaften*, Zeitschrift des Harzvereins 66, 1933, 8 ff.; derselbe, *Zur Entwicklung der frühmittelalterlichen Keramik in den Bezirken Halle und Magdeburg*, PZ XXXVII, 1959, 79 ff.; derselbe, *Der Ilsestein bei Ilsenburg Harz, eine Burg des XI. Jahrhunderts*, Alt-Thüringen VI, 1962/1963, 558 ff.

⁶ Grimm P., Zeitschrift für Archäologie III, 1959, 89 ff., besonders Abb. 6b.

⁷ Der Befund von Haus 99 ist zunächst einmalig, so daß aus ihm zu den Problemen der Änderung und Straffung der Krongutorganisation am Harz durch Heinrich IV. zwischen 1063 und 1073 (Bosl A., *Die Reichsministerialität der Salier und Staufer*, Teil I, Stuttgart 1950, 84 ff.; Timm A., *Krongutpolitik der Salierzeit*, Harz-Zeitschrift 10, 1958, 9) nicht Stellung genommen werden kann. Einige Aufschlüsse über die Wirtschaftsform der vorangegangenen

Jahrhunderte kann vielleicht die Fortsetzung der Ausgrabung der Vorburg von Tilleda mit den Hinweisen auf wirtschaftliche Tätigkeit ergeben.

* Herrn Dr. R.-D. Bleck vom Museum Weimar sei für die Durchführung der Analysen herzlich gedankt.

⁹ Bleck R.-D., *Phosphatanalytische Untersuchungen vor der Hauptburg der Pfalz Tilleda*, Zeitschrift für Archäologie 3, 1969, 118 ff.

¹⁰ Grimm P., *Phosphatuntersuchungen zur Besiedlung der Pfalz Tilleda*, Ausgrabungen und Funde 7, 1962, 10 f.

PRÍSPЕVOK K POZNANIU VČASNOSTREDOVEKEJ DEDINY NA VÝCHODNOM SLOVENSKU

VOJTECH BUDINSKÝ-KRIČKA

Pri prieskumoch, ktoré uskutočnilo Výskumné pracovné stredisko Archeologického ústavu SAV v Košiciach, zistili sa na východnom Slovensku — najmä v poslednom desaťročí — početné stopy zaniknutých usadlostí zo staršieho stredoveku. Avšak výskumy upriamene na odkrytie osád z XI.—XIII. stor. konali sa doteraz len mestami a mali väčšinou preventívny a zisťovací charakter. No aj tieto v skromnejších rozmeroch realizované výkopy majú nemalý význam pre poznanie včasnostredovekej dediny na východnom Slovensku. Vďaka im prišlo sa na niekoľkých lokalitách na prvé sídliskové objekty, ktoré umožňujú hlbší pohľad do života a kultúry východoslovenskej dediny v neskornej dobe hradištej a v období, ktorým sa zaklňuje starší stredovek. Autor má tu na mysli najmä zisťovacie a záchranné výskumy, ktoré sa konali v Zemplíne,¹ Oboríne,² Pederi,³ Prešove,⁴ Kapušanoch,⁵ Ostrovnoch,⁶ vo Veľkom Slavkove⁷ a najnovšie v Nižnej Šebastovej. Systematický výskum zanikutej stredovekej osady Zalužany v Nemešanoch na Spiši, o ktorý sa zaslúžil B. Polla, sústredil sa zatiaľ na preskúmanie stredovekého panského sídla a sakrálnej stavby,⁸ k veľmi žiaducemu výskumu vlastnej dediny Zalužany prikročí sa až v ďalšej etape výskumu. Pre historicokoarcheologický výskum Spiša má základný význam aj systematický výskum zanikutej stredovekej osady Miloj v Spišskom Hrušove, pri ktorom B. Polla okrem základov včasnotogotického kostola a cintorína z XIII.—XV. stor. odkryl aj zvyšky štvoruholného kamenného príbytku zo staršieho stredoveku a hrnčiarskej pece zo XIV.—XV. stor.⁹ Teda výskum vlastnej stredovekej osady aj v tomto pripade ostáva v začiatkoch.

V tomto príspevku sa autor upriami na výsledky záchranného výskumu, ktorý pod jeho vedením uskutočnilo spomenuté pracovisko Archeologického ústavu SAV roku 1965 na včasnostredovekom sídlisku v Nižnej Šebastovej, okres Prešov.

Poloha lokality a priebeh výskumu

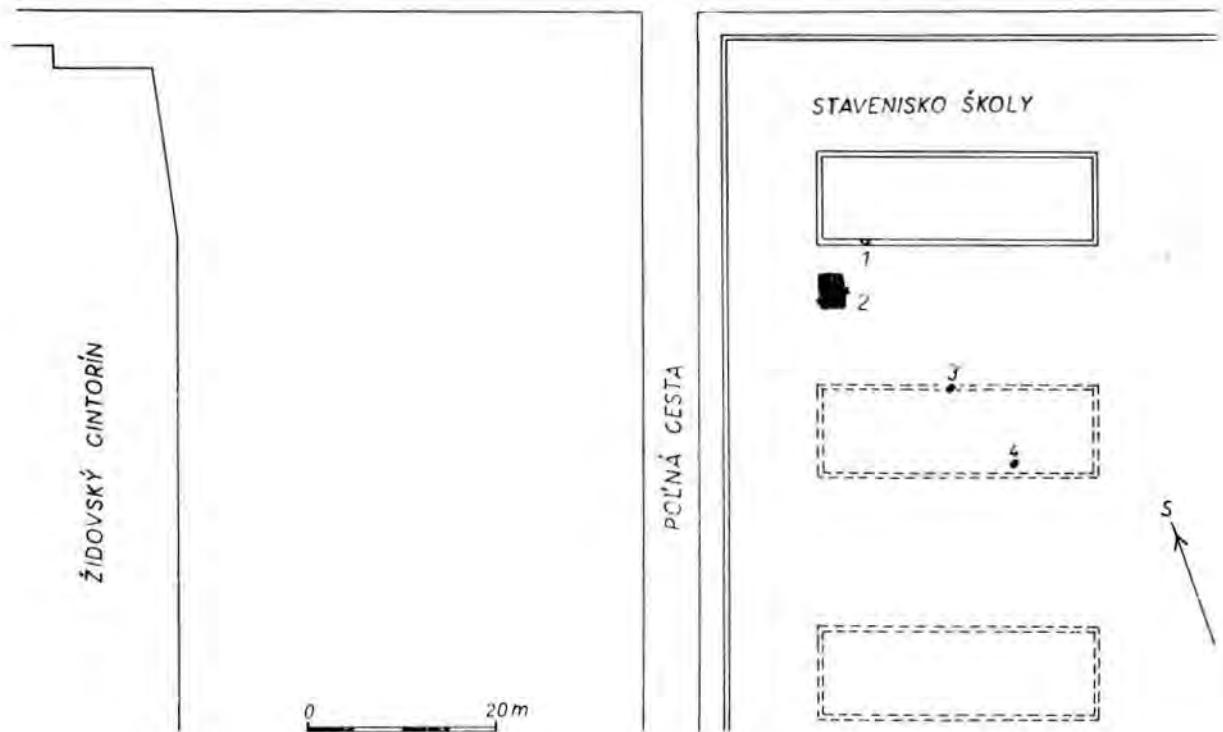
Lokalita v Nižnej Šebastovej nachádza sa na rozľahlej terase po ľavom brehu Sekčova — prítoku Torysy, v areáli novostavby ZDŠ na južnom okraji obce, západne od kóty 280, na priestranstve po ľavom brehu Šebastovky — prítoku Sekčova, južne od parku kaštieľa a východne od židovského cintorína (obr. 1). Zistil ju J. Repčák, spolupracovník spomenutého pracovného strediska Archeologického ústavu SAV, ktorému o obhliadke náleziska, urobenej 23. augusta 1965, podal podrobnej správu. Nasledujúceho dňa prezrel lokalitu spolu s ním autor tohto príspevku.

Areál školy oddeluje od parku kaštieľa vedľajšia cesta, ktorá odbočuje z hradskej Prešov—Kapušany a po ľavom brehu Šebastovky viedie do Vyšnej Šebastovej. Na stavenisku školy bola pôvodne oráčina. Keď v jeho severozápadnom úseku pri zrovnaní terénu odstraňovali vegetačnú vrstvu, narazil buldozér na tmavú výplň a ohnisko väčšieho sídliskového objektu. Miesto, kde sa kopili kamene deštrúovaného ohniska, robotníci rozrušili na ploche nepravidelného oválu s priemerom približne 1×2 m (tab. I: 1). Objekt bol pri záchrannom výskume označený číslom 2. Na ďalší sídliskový objekt (čís. 1) narazilo sa už na splaničovanom priestranstve pri výkope ryhy pre základy juhozápadného traktu severnej budovy školy.

Záchranný výskum na nálezisku, podniknutý košickým pracovným strediskom Archeologického ústavu SAV (V. Budinský-Krička) v spolupráci s F. Blahutom v dňoch 6.—16. septembra a 8. októbra 1965, upriamil sa hlavne na odkrytie sídliskového objektu 2 — polozemnice. Z objektu 1 mohla sa preskúmať len časť narušená pri výkope ryhy pre základy stavby. Iba čiastočne sa mohli skúmať aj objekty 3 a 4; na ich tmavú výplň prišlo sa pri výkope rýh pre základy susednej budovy školy. Naposledy spomenuté tri

PARK S KAŠTIEĽOM

CESTA DO VYŠNEJ ŠEBASTOVEJ

Obr. 1. Nižná Šebastová. Situačný náčrt náleziska zanikutej stredovekej osady.

sidliskové objekty boli pôvodne azda jamy na hospodárske účely. To isté určenie mal pravdepodobne aj narušený objekt 5, ktorého miesto sa nedalo presne lokalizovať a do plánu zakresliť. Sidliskové objekty prekrývala vrstva bez archeologických nálezov. Súvislá kultúrna vrstva sa nezistila.

Opis objektov a ich obsahu

Objekt 1

Tento objekt bol vzdialkou 4,5 m na severovýchod od polozemnice (objektu 2) a mal pravdepodobne kruhovitý pôdorys (obr. 1). Pri výkope 50 cm širokej základovej rýhy porušená bola výplň jeho južnej polovice. V profile výkopu črtal sa objekt ako guľovitá zásobná jama so zaobleným dnom, 75 cm hlboká a najviac 1,2 m široká; ústie jamy malo priemer 105 cm. Tmavá šestasťvlnatá výplň sa začínala pod 20 cm hrubou humusovitou vrstvou, nad ktorou bola pôvodne ešte asi 20–30 cm hrubá vrstva ornice (pri planirovaní terénu strhnutá buldozérom). Jama bola vyhlbená do žltej hliny, na dnie sa už začínala piesočnatá vrstva. Z rozrušenej výplne objektu zachránilo sa niekoľko črepov včasno-stredovekej keramiky a zlomkov zvieracích kostí, z ktorých niektoré sú podľa určenia C. A m b r o s a z ošipanej. V narušenej časti jamy našli sa aj ojedinelé uhlíky a drobné úlomky tehloviny. Každý z 11 črepov vyzdvihnutých z objektu je z inej nádoby.

Opis výraznejších zlomkov nádob:

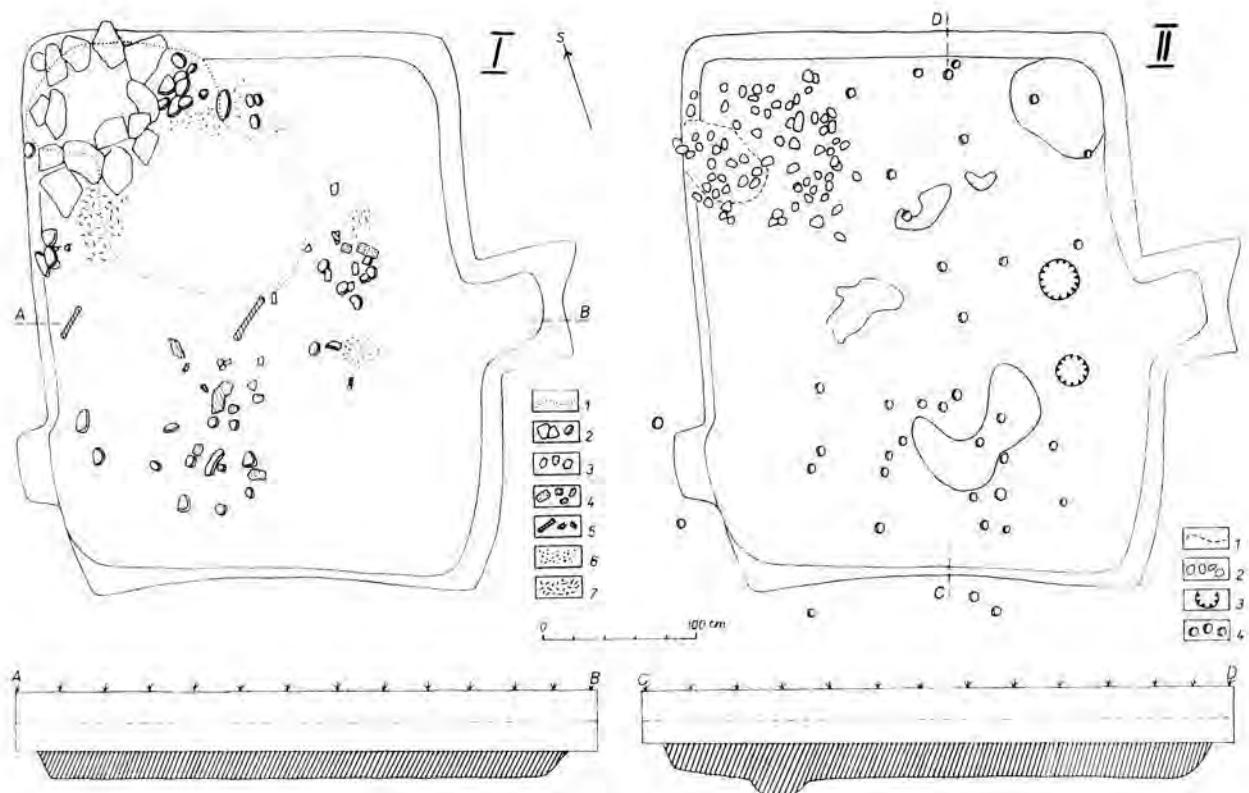
Črepy sivej farby s vodorovnými žliabkami alebo ryhami.

Sivohnedý črep s jednoduchou vlnovkou a vodorovnou ryhou.

Objekt 2 – polozemnica

Buldozérstu upozornila na tento príbytok skupina väčších prepálených kameňov, ktoré súviseli s ohniškom polozemnice. Asi 20 cm pod hniedou humusovitou vrstvou (asi 40–45 cm pod pôvodným povrchom) rozprestierala sa polozemnica s nepravidelným obdlžníkovým pôdorysom, situovaná dlhsou osou v smere S–J. Černavá, len 20–30 cm hrubá tvrdá výplň odkryla sa plošne v troch vrstvach. Príbytková jama mala rozmer 320 × 365 cm a bola vyhlbená do vrstvy žltej hliny. Jej steny sa šikmo zvažovali k spodku, južná stena sa mierne zahýbala dovnútra objektu. Východná strana jamy bola uprostred prerušená 50–65 cm širokým a 73 cm dlhým výklenkom, súvisiacim pravdepodobne s vchodom do polozemnice. O niečo menší výklenok sa zistil aj na západnej strane, blízko juhozápadného rohu príbytku (obr. 2).

Ohniško zabralo severozápadný kút polozemnice a zostávalo z 3–5 cm hrubej, do červena prepálenej vrstvy mazanice s rovným okrovosivým povrhom. Spodok mazanice spájal sa s vrstvou neveľkých obľúčových prepálených riečnych kameňov. Na vrchu ohniška bola hromada väčších prepálených hrubozrnných pieskovcových kameňov z destrukcie kozubu. Medzi nimi a okolo nich našlo sa mnoho menších

Obr. 2. Nižná Šebastová. Sídlickový objekt 2 (polozemnica). I: 1 – kontúra porušenej časti objektu, 2 – pieskovce a riečne okruhliaky, 3 – črepky, 4 – zlomky mazanice a tehál, 5 – zvieracie kosti, 6 – uhlíky, 7 – popol. II: 1 – obrys zvyškov prepálenej mazanice ohniska, 2 – okruhliaky, 3 – kolové jamy, 4 – jamy nejasného pôvodu.

oblých riečnych kameňov (tiež prepálených). Túto kopu skál a sčasti aj vrstvu mazanice robotníci rozrušili po náleze objektu (obr. 2, tab. I: 2, 3).

Na dne polozemnice zistili sa iba dve kolové jamy, a to oproti východnému výklenku objektu. Mali priemer 27 a 20 cm, hlbku 24 a 32 cm. Určiť spoloahlivo účel kolov nie je možné. Obidva stáli totiž blízko predpokladaného vchodu do chyže a boli od seba vzdialé len 53 cm. Na dne prístupu zistili sa aj dve väčšie a tri malé nepravidelné prie-hľibiny. Jedna z väčších jám, približne srdcovitého tvaru, bola v severovýchodnom rohu, druhá, približne tvaru písmena U, v juhovýchodnej časti polozemnice; boli hlboké iba 15–16 cm. Vo výplni druhej jamy našli sa dva črepky a dve torzá včasnostredovekých nádob, zlomok mazanice a koro-dovaný fragment tehly s odtlačkami pliev. Jamu s rozmermi $40 \times 30 \times 25$ cm, zistenú v mieste ohniska, vyhlibili pravdepodobne robotníci pri objave objektu; boli v nej len prepálené oblé riečne kamene so zvyškami prilepenej mazanice. Okrem spomenutých kolových jám a prie-hľibín črtala sa na nerovnom dne prístupu aj celá sieť nepravidelne rozložených jamok neznámeho určenia (kolových?) s tmavou výplňou, s priemermi 4–8 cm, výnimocne až 10 cm; boli 6–12 cm hlboké. Ojedinele sa na takéto jamky priskočilo aj mimo obvod polozemnice, na jej južnej a západnej strane (obr. 2).

Najtmavšia bola výplň v južnej polovici, najmä však v južnej treťnej časti objektu. Z tejto jeho časti pochádza aj prevažná časť nálezov. V najväčšom počte sa na ne prichádzalo na dne polozemnice, v tretej vrstve výkopu. Nápadná bola

koncentrácia nálezov najmä v juhozápadnej štvrtine objektu a v jeho východnej časti, oproti predpokladanému vchodu (obr. 2, tab. I: 4–6).

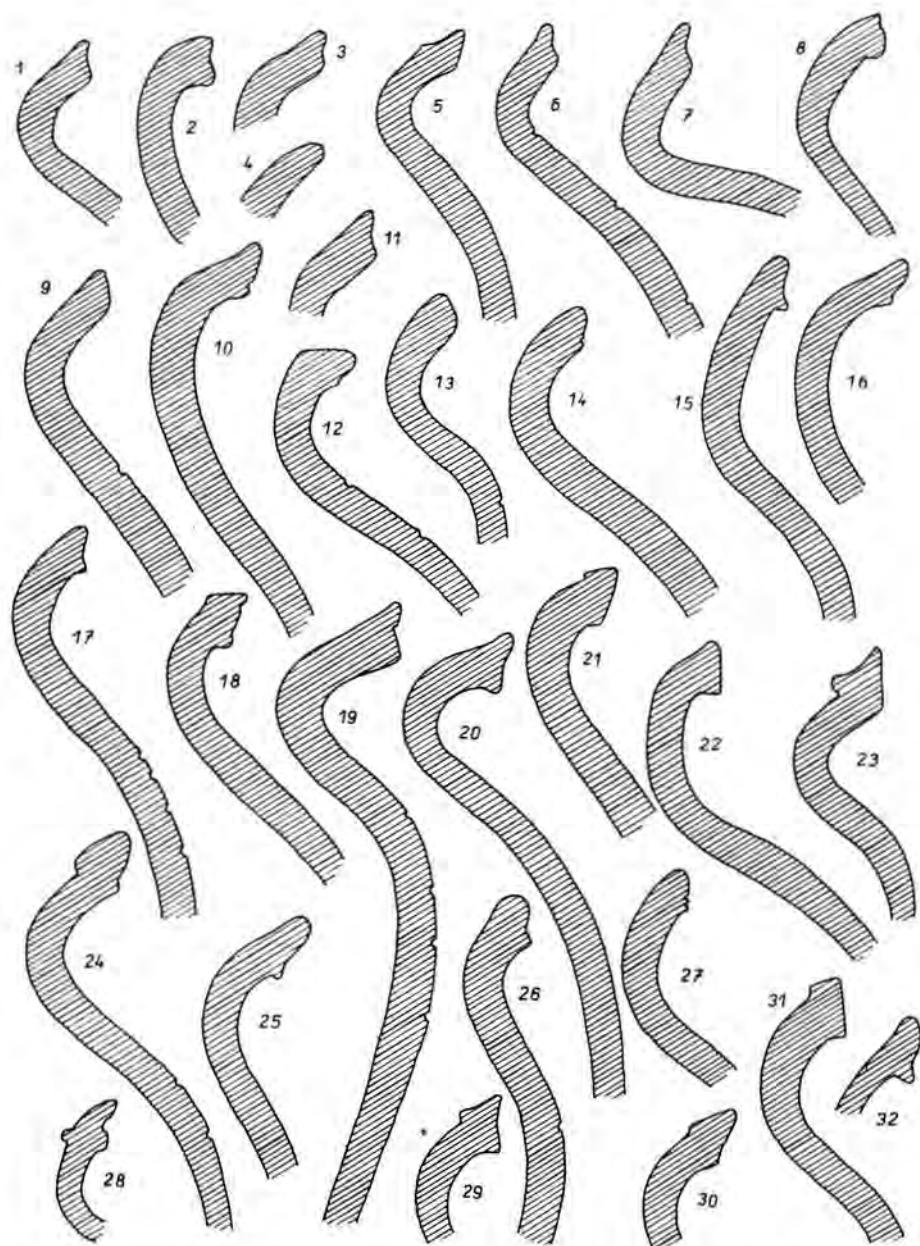
Z polozemnice získalo sa až 460 zlomkov včasnostredovekej keramiky, približne z 250 nádob. Z tohto množstva črepov dali sa zostaviť iba štyri väčšie torzá nádob a pomocou nich zrekonštruovať celé tvarov. Vo výplni chaty sa často prichádzalo aj na oblé riečne kamene a uhlíky, ktoré miestami (najmä východne od ohniska) tvorili aj väčšie zhľuky. Stopy popola sa zistili južne od ohniska. Z ostatných nálezov treba spomenúť zlomky mazanice a tehál, torzo klúča (nájdené na mieste pri zbere pred začatím výskumu), ostrohu, ktorá sa našla pod skupinou kameňov južne od ohniska, kamennú osličku a jelén paroh so stopami opracovania, objavené v južnej tretej výplne polozemnice.

V osteologickej materiáli prevažujú podľa zistenia C. Ambrosa kosti hovädzieho dobytka. Ostatné zlomky kostí svedčia podľa neho o chove koní, ošípanej a kôz alebo oviec. Výnimočne sa našla aj košť zajaca, vtácia, domácej kury a spomenutý jelén paroh. Značná časť zlomkov zvieracích kostí z polozemnice je neurčiteľná.

Opis výberu keramiky z vrstvy polozemnice:

1. Rekonštruovaný hrniec hnedej farby s hrubšími stenami a úzkym, hraneným, znútra slabovoľbeným okrajom, zdobený pásmom tenkých rýh, fahajúcim sa pravdepodobne špirálovite po obvode nádoby, ktorej spodok chýba; výška asi 19,2 cm, Ø ústia 16,3 cm, max. Ø 18,8 cm, Ø dna asi 11,5 cm (tab. II: 4).

2. Hnedosivý črep z hornej časti hrnca s mierne roztvoreným ústím a úzkym, slabo profilovaným okrajom, zdobeného viacriadkovou vlnovkou (obr. 3: 1, tab. III: 8).
3. Hnedosivý črep s podobným okrajom ústia ako predošlý (obr. 3: 2, tab. III: 3) a predstredoveký okrajový črep hnedej farby (obr. 3: 4, tab. III: 9).
4. Fragment okrovosivej farby z hrnca s úzkym profilovaným okrajom s riadkom šikmých vrypov a vodorovným žliabkom (obr. 3: 6, tab. III: 1).
5. Sivochnedý rekonštruovaný hrubostenný hrniec s rímskotvoreným, hore žliabkom deleným a znútra kalichovite vyhlbeným okrajom, zdobený pod hrdlom riadkom šikmých vrypov a na tele pásmi trojitéh rýh, fahajúcim sa spirálovite po obvode nádoby; výška 20,1 cm, Ø ústia 18,1 cm, max. Ø 20,6 cm, Ø dna 12 cm (tab. II: 5).
6. Tenkostenný rekonštruovaný hrniec s rímskotvoreným, znútia kalichovite formovaným okrajom, okrovosivej, miestami hnedosivej farby, zdobený pod hrdlom ako predchádzajúca nádoba a na tele troma pásmi dvojitéh vlnoviek a troma vodorovnými žliabkami; výška 27,6 cm, Ø ústia 21,8 cm, max. Ø 25,7 cm, Ø dna 16,3 cm (tab. II: 6).
7. Rekonštruovaný hrniec s tenšími stenami, okrovej, miestami sivochnedej farby, s rímskotvoreným, hore žliabkom deleným okrajom, zdobený pod hrdlom ako dve predošlé nádoby a na tele rytou závitnicou; výška 19,6 cm, Ø ústia 15,5 cm, max. Ø 19,4 cm, Ø dna 11,5 cm (tab. II: 7).
8. Fragment z hornej časti hrnca pôvodne bielosivej farby, s vyšším profilovaným rímskotvoreným okrajom, pod hrdlom je dvojité vlnovka.
9. Fragment z hornej časti podobného hrnca s trojítou vlnovkou pod hrdlom (obr. 3: 18, tab. III: 2).
10. Fragment z hornej časti tmavosivej nádoby s previsnutým rímskotvoreným okrajom, zdobenej pod hrdlom dvoma riadkami šikmých vrypov.
11. Tmavosivý črep z hornej časti hrnca, zdobeného riadkom šikmých vrypov medzi dvoma vodorovnými žliabkami.
12. Zlomky z hornej časti hrncov okrovej, okrovobielej alebo sivočervenej farby s rímskotvoreným profilovaným okrajom, zdobených pod hrdlom riadkom šikmých, oblúčkovitých, slzovitých alebo esovitých vrypov a na tele vodorovnými žliabkami (obr. 3: 21, 24, tab. IV: 6 a VI: 13). Zo spodných častí týchto nádob našli sa len ojedinelé črepy.
13. Bielosivý črep z hrnca s rímskotvoreným profilovaným okrajom.
14. Črepy z nádoby sivej, miestami bielosivej farby s rímskotvoreným profilovaným okrajom, zdobenej riadkami štvoruholníkových vpichov (obr. 3: 31, tab. V: 1, 4).
15. Fragment z hornej časti hrnca zvonku hnedej a žltomnedej, znútra sivej farby, s mierne roztvoreným ústím, ktorého okraj bol zvisle zrezaný; nádoba zdobila pod hrdlom hrubo rytá vlnovka a odtaf dolu vodorovné žliabky (obr. 3: 9, tab. III: 7).
16. Hnedosivý črep z hornej časti hrnca s vyšším hrdlom a mierne roztvoreným ústím, ktorého okraj je mierne profilovaný; pod hrdlom je riadok oblúčkovitých zárezov (obr. 3: 10, tab. IV: 2).
17. Bledohnedý črep z hrnca s podobne roztvoreným ústím a profilovaným, hore zaobleným okrajom, zdobeného riadkom oblúčkovitých vrypov a žliabkom, ktorý sa fahal pravdepobne spirálovite po obvode nádoby (obr. 3: 26, tab. IV: 10).
18. Torzo tenkostenného čiernosivého hrnca s previsnutým rímskotvoreným profilovaným okrajom, zdobeného riadkom vry-
- pov, dvoma štvoriadkovými strmými vlnovkami a pásmom vodorovných žliabkov (obr. 3: 20, tab. V: 8).
19. Torzo červenohnedého hrnca s rímskotvoreným, slabo profilovaným okrajom, zdobeného riadkom oblúčkovitých vrypov a vodorovnými žliabkami (obr. 3: 17, tab. IV: 5).
20. Črep okrovej farby s riadkom zvislých vrypov a trojítou vlnovkou (tab. V: 6).
21. Črepy z vydutí a spodných časti hrubostenných nádob okrovej alebo okrovobielej farby, zdobených dvojriadkovými až štvoriadkovými vlnovkami (tab. III: 4, 10, 13, 14).
22. Črep z hornej časti hrubostennej nádoby siedej farby s riadkom zvislých zárezov a so zvislými riadkami vpichov (tab. V: 10).
23. Tmavosivý črep so štvoriadkovými strmými vlnovkami (tab. V: 7).
24. Dva tmavosivé črepy s dvojítymi vlnovkami a ďalši, podobnej farby, s trojítymi vlnovkami (tab. V: 2).
25. Čiernosivý črep z hornej časti nádoby s riadkom šikmých vrypov a vodorovným žliabkom.
26. Črep z hornej časti hrnca sivej farby s riadkom šikmých vrypov a dvoma hrubo rytými vlnovkami (tab. V: 11).
27. Dva črepy z hnedej nádoby, zdobenej pod hrdlom troma nízkymi vlnovkami a na tele vodorovnými žliabkami (tab. IV: 7).
28. Tri črepy z hnedosivedého, miestami zadymeného hrnca, zdobeného nízkou, hrubo rytou vlnovkou a niže nej riadkom slzovitých vrypov (tab. V: 13).
29. Okrovohnedý črep z tenkostenného hrnca so strmou vlnovkou (tab. IV: 4).
30. Hnedý črep s riadkom šikmých vrypov, dvojítym vodorovným žliabkom a vodorovnými, jednotlivou rytými prešovanými žliabkami (tab. IV: 8).
31. Črep z vydutia hrnca sivej farby s dvojítym žliabkom a dvojítou vlnovkou.
32. Črep sivej farby s hrubo rytou vlnovkou a vodorovným žliabkom (tab. VI: 12).
33. Dva črepy zdobené vodorovnými žliabkami (tab. V: 9, 12).
34. Ojedinelé črepy sivej farby s dvojítymi vodorovnými žliabkami.
35. Ojedinelé črepy s pásmi trojitéh žliabkov alebo rýh (tab. III: 5, 12).
36. Črep siedej farby s oblúčkovitými zárezmi.
37. Črep sivej farby s hrubo rytou vlnovkou a vodorovným žliabkom (tab. IV: 3).
38. Šesť zlomkov z dien nádob so zvyškami plastických značiek (tab. VII: 1, 3–5, 7).
39. Črep z hornej časti hrnca sivej farby s lievikovite roztvoreným ústím a zaobleným okrajom, deleným okolo spodku ryhou; pod hrdlom sú oblúčkovité vrypy a dva riadky vpichov (obr. 3: 14, tab. V: 3).
40. Hnedosivedý okrajový črep z hrnca s mierne roztvoreným ústím a zaobleným okrajom, deleným ryhou; pod hrdlom je z vrypov spojená vlnovka a jemný vodorovný žliabok (obr. 3: 12, tab. V: 5).
41. Šedohnedý okrajový črep z hrnca s mierne roztvoreným ústím a zaobleným okrajom, pod hrdlom je riadok esovitých vrypov a vodorovný žliabok (obr. 3: 13, tab. VI: 11).
42. Črep z hornej časti šedohnedého hrnca s vyšším hrdlom a zaobleným okrajom, zdobeným páskom jemných rýh.
43. Fragment z hornej časti hrubostennej nádoby sivej farby s úzkym hrdlom, deleným plytkými žliabkami, a s plas-

Obr. 3. Nižná Šebastová. Profily fragmentov nádob. 1, 2, 4, 6, 7, 9, 10, 12–15, 17–22, 24–31 – sídliskový objekt 1; 3, 5, 8, 16, 25 – sídliskový objekt 4; 11, 23, 32 – sídliskový objekt 3.

tickým pásiom zdobeným oválnymi jamkami (tab. VI: 10).
Keramika z priehlbiny v juhovýchodnej časti polozemnice:

44. Dve torzá z hornej časti šedohnedých hrncov s rímskotvarým profilovaným okrajom, zdobených pod hrdlom riadkom vrypov a na tele vodorovnými žliabkami (obr. 3: 15, tab. IV: 1, 9).

45. Črep s vodorovným žliabkom, zvonku šedej, na vnútornej strane bielej farby.

46. Črep okrovej farby s trojriadikovou vlnovkou (tab. III: 11).

Ostatné nálezy z polozemnice:

1. Torzo železného kľúča so štvoruholníkovým práporčekom a kruhovitou hlavicou, ktorej jedna strana splýva

v rovnej linii s masívnym driekom kľúča; dĺžka 6,8 cm (tab. II: 2).

2. Torzo železnej ostrohy s mierne prehnutými bočnicami a štvorhranným, fahko nadol ohnutým bodcom; konce bočnic boli kruhovite rozšírené a opatrené pravdepodobne dvojitými otvormi; rozpätie torza 12,8 cm (tab. II: 1, 1a).

3. Plochá kamenná oslička približne obdĺžnikového tvaru so zaoblenými rohmi; dĺžka 14,3 cm, šírka 4,2 cm, hrúbka 2 cm (tab. II: 3, 3a).

4. Jelení paroh, azda dierkovač, na tupom konci z dvoch strán šikmo zrezaný; dĺžka 13,1 cm (tab. III: 6).

5. Fragmenty tehál so zreteľnými odtlačkami pliev (tab. VIII).

O b j e k t 3

Tento objekt bol vzdialenosť 16 m juhovýchodne od okraja polozemnice – objektu 2 (obr. 1). Na jeho tmavosivú kyprú výplň sa naraziло pod 20 cm hrubou vrstvou žltej hliny, ktorú pred planirovaním terénu pokrývala ešte ca 20–25 cm hrubá vrstva ornice. Jama mala približne oválny pôdorys a v narušenej časti bola 100–145 cm široká. Vrstva jej výplne v profile výkopu ryhy pre základy stavby bola 50 cm hrubá. Spodok jamy sa nemohol prebádať vo výkope. V narušenej časti objektu sa našlo 22 včasnostredovekých črepov, zlomky zvieracích kostí, riečne kamene a uhlíky. Črepy sú asi z 13 nádob a typologicky sa zhodujú s nálezmi z predchádzajúcich dvoch objektov.

Opis výraznejších zlomkov nádob:

1. Zlomok z ústia šedej nádoby s úzkym profilovaným okrajom (obr. 3: 11, tab. VI: 4).
2. Dva črepy z hornej časti nádob s rimsovým profilovaným okrajom, zdobených pod hrdlom riadkom šikmých vrypov, jeden má okrovú, druhý bielosivú farbu.
3. Dva črepy z tmavosivého hrnca, zdobeného jednoduchými vlnvkami.
4. Črep z hrubostennej nádoby okrovej farby s pásmi vodorovných rýh (tab. VI: 1).
5. Dva črepy sivej farby s tenkými vodorovnými ryhami.
6. Črep bielosivej farby s dvoma vlnvkami a dvoma vodorovnými žliabkami.
7. Dva črepy z ústia nádob s rimsovým profilovaným okrajom, jeden je hniedosivý a druhý sivý.
8. Torzo dna hrubostenného hrnca, zvonku žltej, znútra sivej farby.

O b j e k t 4

Tento objekt bol vzdialenosť asi 10 m na juhovýchod od objektu 3 (obr. 1). Aj jeho tmavosivá výplň sa začínala pod 20 cm hrubou vrstvou žltej hliny, na ktorej spočívala pôvodne ešte 20–25 cm hrubá vrstva ornice. Objekt mal pravdepodobne tiež oválny pôdorys. V narušenej časti bol 140–180 cm široký a vrstva jeho výplne bola (vo výkope) 40 cm hrubá. Spodok jamy sme vo výkope ryhy ani v tomto prípade nezachytili. V narušenej časti jamy sa našlo 75 včasnostredovekých črepov, zlomok mazanice, dva korodované úlomky pravdepodobne z tehál, zlomky zvieracích kostí (neurčiteľné), uhlíky a riečne kamene. Črepy sú asi z 25 nádob. Typologicky patri časť týchto zlomkov k najmladším nálezom keramiky zo sídliska.

Opis výraznejších črepov:

1. Šedý črep z ústia nádoby s úzkym profilovaným okrajom (obr. 3: 3, tab. VI: 5).
2. Dva črepy z hornej časti hniedeho tenkostenného hrnca s úzkym okrajom, zdobeného pod hrdlom jednoduchou vlnvkou (obr. 3: 8, tab. VI: 8).
3. Tri črepy z hornej časti tenkostennej sivej nádoby s lievikovite roztvoreným ústím a profilovaným okrajom, zdobenej pod hrdlom riadkom vrypov (tab. VI: 7). Dva okrajové črepy sivej farby z podobných nádob (obr. 3: 16, tab. VI: 3).
4. Dva črepy okrovej farby s jednoduchou vlnvkou.
5. Črepy z hniedeho tenkostenného hrnca s lievikovite roztvoreným ústím a širokým profilovaným rimsovým okrajom; pod hrdlom je jednoduchá vlnvka (obr. 3: 25, tab. VI: 6).
6. Črep z dna šedej nádoby so zvyškom plastickej značky (tab. VII: 2).
7. Torzo nádoby bielosivej farby; na dne je zvyšok znač-

ky v podobe kríža s trojuholníkovite rozširovanými koncami (tab. VII: 6).

8. Črep z hrubostennej nádoby sivej farby so zvyškom plastickej značky (tab. VII: 8).

9. Okrovohnedý črep s pásmi rýh.

10. Dva črepy z ústia okrovohnedej nádoby s vyššim rimsovým profilovaným okrajom,

11. Črep z nádoby okrovej farby s úzkym profilovaným okrajom, zdobenej pod hrdlom riadkom vrypov a vlnvkou (obr. 3: 5, tab. VI: 2).

12. Črep z hornej časti nádoby pôvodne okrovobielej farby s riadkom šikmých zárezov a vodorovnou ryhou.

13. Hnedý črep s oblúčkovitými vrypmi.

14. Šedý črep s vodorovným žliabkom.

O b j e k t 5

Zo zeminy vyhodenej robotníkmi z výplne objektu pri výkope ryhy pre základy druhej budovy školy vyzdvihlo sa 28 včasnostredovekých črepov (asi z 18 nádob), tri zlomky mazanice a zlomky zvieracích kostí, ktoré sú podľa určenia C. Ambrosa z hovädzieho dobytku a z ošípanej.

Opis výraznejších zlomkov nádob:

1. Črep z ústia tmavosivej nádoby s úzkym profilovaným okrajom.
2. Tmavosivý črep s jednoduchými vlnvkami.
3. Zlomok z nádoby pôvodne okrovej farby, zdobenej vlnvkou.
4. Hnedý črep s vodorovným žliabkom a dva črepy podobnej farby s dvoma vodorovnými žliabkami.
5. Črepy s výzdobou z pásom žliabkov alebo rýh (tab. VI: 9).
6. Zlomok zo spodnej časti okrovosivej nádoby s jemnými vodorovnými ryhami.

R o z b o r n á l e z o v**P r í b y t o k a k u l t ú r n e j a m y**

Obdĺžnikový zahľbený príbytok (objekt 2) v Nižnej Šebastovej bol jednopriestorový, s vchodom na východnej strane a s ohniskom v severozápadnom rohu (obr. 2). Na to, že predlohy tejto chaty siahajú na Slovensku hlboko späť do hradistej doby, spoloahlivo poukazujú slovanské polozemnice odskryté v Prešove¹⁰ a v Hnojnom,¹¹ ako aj zahľbené príbytky štvorcového pôdorysu v Nitrianskom Hrádku a Bešeňove.¹² Podľa toho je pravdepodobné, že stará slovanská forma príbytku na východnom Slovensku pretrváva skoro v nezmenenej podobe až do XII.–XIII. stor. Polozemnica v Nižnej Šebastovej má veľa spoločných čŕt najmä s prešovskou chyžou, ktorej sa podobá i bočnými výklenkami a sieťou malých kruhovitých jamok na dne, ktorých spojitosť s konštrukciou príbytku je v jednom i druhom prípade problematická. Aká bola strecha polozemnice v Nižnej Šebastovej a či s jej konštrukciou mohli súvisieť dve väčšie kolové jamy, odkryté blízko vchodu, k tomu sa nemožno určitejšie vyslovíť, podobne ako o konštrukcii stien

pribytku. Zahĺbené štvoruholné chaty, časove blízke polozemnici v Nižnej Šebastovej, našli sa na východnom Slovensku aj v Zemplíne¹³ a vo Veľkom Slavkove.¹⁴ Viaceré chaty s podobným pôdorysom sa zistili vo včasnostredovekých dedinách na juhozápadnom Slovensku (Chotín,¹⁵ Bešeňov,¹⁶ Bohatá¹⁷).

Účel troch kultúrnych jám, narušených v Nižnej Šebastovej pri stavbe základov školy, je problematický, lebo ich pôdorys a výplň nebolo možné v žiadúcej miere preskúmať. Len o jame — objekte 1 — s kruhovitým pôdorysom môže sa podľa prierezu jej výplne povedať aspoň toľko, že pôvodne bola pravdepodobne zásobnou jamou. Dve ostatné jamy boli v porovnaní s ňou rozmernejšie a mali pravdepodobne oválny pôdorys. Keramika z kultúrnych jám je v podstate taká istá ako z výplne polozemnice. Z kultúrnych jám približne súčasných s nižnošebastovskými sa v celom rozsahu na východnom Slovensku odkryli zatiaľ len jamy v Oboríne¹⁸ a v Ostrovanoch.¹⁹

Tehly

Vo výplni polozemnice našlo sa 20 väčších-menších fragmentov tehál primitívnej výroby, ale dobre vypálených (tab. VIII). Väčšina zlomkov sa zistila na spodku výplne v južnej tretine a vo východnej časti chaty. Fragmenty sú korodované. Je pravdepodobné, že z nájdených zlomkov tehál ani jeden neležal v pôvodnej polohe a že spolu s iným odpadkovým materiálom (črepy, tehlovina, zvieracie kosti) sa dostali do zásypu už opustenej chyže. Tehly boli vyrobené z jemne plavenej hliny premiešanej s rastlinnými zvyškami, hlavne plevami, ktorých odtlačky badať nielen na lome, ale aj na povrchu viacerých fragmentov. Na niektorých kusoch sa zachovali aj odtlačky obilia.²⁰ Povrch tehál bol hrboľatý, zbrázdzený jamkami, hrany mali nerovné, zväčša zaoblené. Zlomky sú oranžovočervenej, červenohnedej a výnimocne aj fialovohnedej farby. Súdiac podľa nich tehly boli 3,4, 3,6, 3,8, 3,9, 4,8, 5,1 a 5,2 cm hrubé. Najväčšie, 7 cm široké torzo je zo 14 cm širokej a 5,1 cm hrubej tehly (tab. VIII: 6, 6a–c). Na povrchu tehál niet ani najmenších stôp po malte alebo omietke.

Všetky zlomky tehál treba považovať za približne súčasné s črepmi zo sídliska. Svedčia zrejme o nejakej bližšie neurčitejnej včasnostredovekej stavbe alebo stavbách, z deštrukcie ktorej alebo ktorých sa dostali do zásypu blízkej príbytkovej jamy. Chata i tehlová stavba alebo stavby spustli azda súčasne. Len s výhradou mohlo by sa pripustiť, že zlomky tehál pochádzajú z deštrukcie románskej sakrálnej stavby. Ich nálezy môžu pri-

chádzať do úvahy pri datovaní polozemnice — ak sa prijme autorova mienka, že sa dostali do zásypu už opusteného objektu — ako terminus ante quem. Dva značne korodované úlomky tehál boli aj v narušenej časti zásypu objektu 4. Už spomenutý najväčší zlomok tehly z Nižnej Šebastovej (tab. VIII: 6) datuje A. Piffel do polovice XII. stor.²¹

Fragmenty tehál z Nižnej Šebastovej považujem za stopy nateraz najstaršej románskej tehlovej stavby alebo stavieb na východnom Slovensku. Je dosť možné, že tu ide o stavebné stopy skôr staršie než súčasné s neskororománskymi tehlovými kostolmi na juhu Zemplína (Veľká Tŕňa,²² Malá Bara,²³ Plešany²⁴). Dva zlomky tehál z hliny premiešanej s organickými látkami našli sa na východnom Slovensku aj v Krásnej nad Hornádom s črepovým materiálom z XII.–XIII. stor.²⁵ Aj zlomky tehál zo zanikutej včasnostredovekej dediny Baratka pri Leviciach sú z materiálu premiešaného s organickými látkami, lenže v porovnaní so zlomkami tehál z Nižnej Šebastovej sú veľmi pórovité.²⁶ V súvise s tehľami z Nižnej Šebastovej hodno spomenúť aj zvyšky dvoch tehlových románskych kostolov v Kardoskúte v orosházskom chotári v Békéskej župe na Veľkej maďarskej nízine, z ktorých starší datuje I. Méri na sklonok XI. a neskorši do konca XII., najneskoršie na začiatok XIII. stor.²⁷ Podľa zistenia spomenutého autora tehly obidvoch kostolov boli vyrobené podľa vtedajšieho zvyku z hliny silne premiešanej s plevami, teda podobne ako tehly z Nižnej Šebastovej.²⁸ Tehly zo starnej sakrálnej stavby v Kardoskúte sú podľa I. Méri h o tenšie, širšie a kratšie v porovnaní s tehľami z neskoršieho kostola.²⁹ Je možné, že tenšie tehly z Nižnej Šebastovej blízili sa štvorcovému, hrubšie tehly obdĺžnikovému tvaru.

Zlomky mazanice

Do vrstvy chaty a objektu 5 sa zlomky mazanice dostali spolu s iným odpadkovým materiálom pravdepodobne tiež v čase, keď chata bola už opustená a jama — pôvodne azda zásobná — stala sa odpadovou. V hline týchto úlomkov nebadal odtlačky organických látok. Ich vrchná vrstva je bielosivá alebo šedastá. Niektoré z nich sú snáď z ohnísk (vrchná strana je pomerne rovná), iné zasa najskôr zo stien chát (povrch je nepravidelne zbrázdzený žliabkami). Na jednom fragmente je širší žliabok po odtlačku prútia.

Keramika

Výplň polozemnice (objektu 2) bola takmer celá sústavne prebádaná a jej obsah podľa toho možno považovať v podstate za kompletný. Pri hodnotení

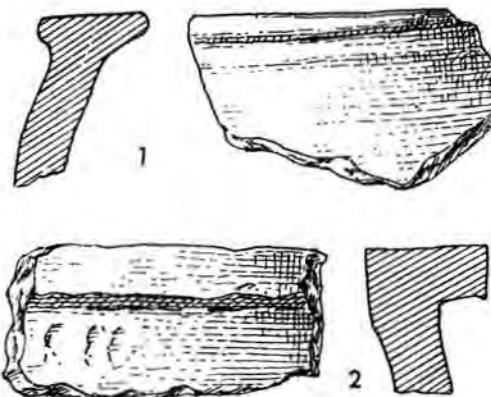
doteraz získaného keramického materiálu zo sídliska sa preto sústredíme hlavne na početné nálezy z tohto objektu. Materiálu z polozemnice hodno venoval osobitnú pozornosť už aj preto, lebo dobre umožňuje sledovať slovanskú keramiku na východnom Slovensku od jej poslednej vývojovej

otáčaného kruhu poukazujú napokon aj črepy z dien nádob s plastickou značkou (tab. VII). Pokiaľ ide o ohlasy staršej stredovekej keramiky na náleزوach z Nižnej Šebastovej, prejavujú sa hlavne v profilácii ústia, tenkosti stien, dokonalejšom vyplňovaní, svetlej farbe nádob a napokon aj v motívoch značiek na ich dnách (líšia sa od foriem značiek na hradištných nádobách).

Väčšina nádob zo sídliska bola zhotovená z hliny s prímesou hrubozrnného piesku a ďalšia ich časť z hliny s jemnejšími zrnkami piesku, v ktorej badať aj zrnká sludy. Hoci ide o keramiku vyhotovenú zväčša ešte na ručnom hrnčiarskom kruhu, stopy po obtáčaní nádob sú pozorovateľne podľa zvlňného povrchu len na vnútornnej strane črepov. Tieto zlomky sú prevažne zo svetlej keramiky. Nádoby mali hrubšie i tenšie steny s drsným povrhom. Hrnce vytočené z hliny s hrubozrnným pieskom pokrýva spravidla jemný povlak bielej, bielosivej, okrovoožltej, okrovobielej a výnimocne aj tmavosivej farby. Nádoby zhotovené z hliny s jemnejšími zrnkami piesku boli väčšinou sivej, tmavosivej, hnedej, hnadosivej a červenohnedej farby. Keramiku zo sídliska možno označiť ako dobre vyplánenú.

Nádoby mali, súdiac podľa ich torz a črepov, vajcovité telo s maximálnym vydutím v hornej časti. Ich hrdlo bolo, zdá sa, častejšie krátke, s výraznejšie vyhnutým ústím, než vyššie, štíhle, s mierne roztvoreným ústím. Torzá a črepy nádob s jednoduchým okrajom ústia pripomínajú ešte vyvinutú mladohradištnú keramiku. Tento tvar najlepšie vystihuje jedna z rekonštruovaných nádob z objektu 2 – polozemnice (tab. II: 4) a niekoľko fragmentov už s nábehom na profiláciu okraja ústia tiež z objektu 2 (tab. III: 3, 8) i z objektov 3 a 4 (tab. VI: 4, 5). No ústie najväčšej časti nádob zo sídliska malo už výrazne profilovaný rímskotvarý okraj, čo im dodáva už ráz staršej stredovekej keramiky z XII.–XIII. stor. Do tejto skupiny nádob patria najmä okrajové fragmenty a tri rekonštruované nádoby svetlej keramiky (tab. II: 5–7). Početné varianty profilov okrajovej časti nádob zo sídliska v Nižnej Šebastovej zachycuje obraz 3. Profilovaný okraj mala pravdepodobne už aj na ručnom kruhu zhotovená nádoba s užším hrdlom, z ktorej sa zachoval len črep. (tab. VI: 10). Tri zlomky zo sídliska svedčia napokon o nádobách, ktorých lievikovite roztvorené ústie malo zaoblený, v dvoch prípadoch aj vodorovnou ryhou delený okraj (tab. V: 3, 5, tab. VI: 11).

Výzdoba nádob pozostávala najčastejšie z viacriakových alebo jednoduchých vlnoviek, pásov

Obr. 4. Úlomky stredovekých hlinených kotlikov. 1 – Veľký Sariš; 2 – Brehov.

fázy do začiatkov stredovekého hrnčiarstva. Je tož nepochybne, že keramika zo spomenutého príbytku, ale aj z narušených častí ostatných objektov, bezprostredne nadväzuje ešte na slovanské hrnčiarske remeslo. Na prvom mieste to dosvedčuje zistenie, že jej zlomky a torzá pochádzajú skoro bez výnimky z hrncovitých nádob vyhotovených azda bez rozdielu ešte na voľne otáčanom ručnom kruhu. Len jeden črep je z nádoby iného tvaru; ide o fragment z hornej časti nádoby s úzkym hrdlom (tab. VI: 10). V materiáli zo sídliska úplne chýbajú hrnce s uchom, džbány, misy, poľáry, pokrývky a kahance, teda tvary, ktoré stoja už v znamení stredovekej hrnčiarskej výroby, pri ktorej sa začína uplatňovať rýchle rotujúci nožný kruh. Hodno snáď zaznamenať aj to, že v doterajších náleزوach zo sídliska chýbajú aj hlinené kotlinky z XI.–XIII. stor., ktoré, pokiaľ sa u nás vyskytli, so značnou pravdepodobnosťou možno spájať s príchodom neslovanských kmeňov.³⁰

Hradištný ráz prevažnej časti keramického materiálu z Nižnej Šebastovej zdôrazňuje aj výzdoba nádob (najmä viacradové vlnovky a pásy tenkých vodorovných rýh), ktorá po technickej stránke predpokladá používanie pomalšie rotujúceho hrnčiarskeho kruhu. O výrobe na takomto kruhu svedčia aj fragmenty nádob, ktorých okraj bol na dne lištovitě vypuklý (tab. VII: 1, 2, 4), čo pozorujeme už na dnach niektorých nádob podunajskej a pomoravskej keramiky. Na používanie pomalšie

tenkých vodorovných rýh, jednotlivo rytých vodorovných žliabkov, pásom podobných žliabkov a vrypov. Nádoby výnimocne boli zdobené aj riadkami v kolkovaných štvorčekov. Plastickej pásik delený oválnymi jamkami je len na črepe zo spomenutej hrubostennej nádoby s užším hrdlom. Riadok vrypov bol vždy pod hrdlom nádob. Pásy rýh alebo jednoduché žliabky a vlnovky na niektorých nádobách sa vinuli špirálovite po ich obvode.

Hrnce s nepatrne vyvýšeným okrajom dna, z ktorých sa našlo viac fragmentov, svedčia najskôr o tom, že do ich dna sa pri vytáčaní slabo vhľbil kotúč podložnej dosky hrnčiarskeho kruhu. Spomenuté črepy sú zväčša z tenkostenných nádob svetlej keramiky. Dná iných nádob zo sídliska boli rovné a na črepoch z nich nebaďať stopy po odrezaní nádoby z dosky hrnčiarskeho kruhu. Značky na črepoch z Nižnej Šebastovej zachovali sa len fragmentárne, ich tvar je zreteľnejší iba na troch zlomkoch: na jednom sú ramienka lúčovite sa rozbiehajúce zo stredu dna (tab. VII: 7), na druhom rameno kríža s trojuholníkovite zosilneným koncom (tab. VII: 6) a na treťom ostala časť kosoštvorca pretínajúceho sa s obrazcom v podobe číslice 8 (tab. VII: 4).

K črepom a torzám nádob z Nižnej Šebastovej s jednoduchým a skoro bez výnimky už slabo profilovaným okrajom ústia nachádzame na východnom Slovensku analógie už v sídliskových náleزوcho zo strednej až mladšej doby hradištej (Hnojné,³¹ Trebišov,³² Brehov,³³ Šarišské Sokolovce,³⁴ Hradisko³⁵) a v nálezocho zo slovanských žiarových mohýl z X.–XI. stor. v Topoľovke.³⁶ Keramika s podobne formovaným okrajom pochádza aj z Prešova,³⁷ Kendic,³⁸ Močidlian,³⁹ Čečejeviec,⁴⁰ Pedera⁴¹ (obr. 5: 1) a Nemešian;⁴² pokiaľ ide o analógiu zo vzdialenejších oblastí, mohli by sme uviesť napr. nálezy vyvinutej mladohradištej keramiky z chát v Chotine,⁴³ niektoré fragmenty nádob z XII.–XIII. stor. zo zaniknutej stredovekej osady Baratka pri Leviciach⁴⁴ alebo črepy z doby arpádovskej z okolia kamennej baziliky v Zalaváre-Réceskúte.⁴⁵

Ak sledujeme analógiu k črepom a torzám nádob s výrazne profilovaným okrajom ústia z Nižnej Šebastovej, teda ku keramike typologicky mladšieho, už stredovekého rázu z tamojšieho sídliska, mohli by sme z východoslovenských sídliskových náleزوcho uviesť keramiku z XII.–XIII. stor. z Ostrovian,⁴⁶ Kapušian,⁴⁷ Prešova,⁴⁸ Obišoviec,⁴⁹ Veľkého Šariša,⁵⁰ Krásnej nad Hornádom,⁵¹ Pedera (obr. 5: 2),⁵² Koštian,⁵³ Nižného Lánca⁵⁴ a Brehova.⁵⁵ Z nálezocho zo vzdialenejších oblastí veľa

spoločných znakov má s profiláciou okrajovej časti nádob z Nižnej Šebastovej najmä biela keramika z hradiska na vrchu Kőszegő v Šiatoroši.⁵⁶ V tejto súvislosti hodno spomenúť napr. aj včasnostredoveké nálezy z Martina,⁵⁷ keramiku z druhej polovice XII. a z XIII. stor. zo zaniknutej osady

Obr. 5. Peder. Dve nádoby zo sídliskového objektu.

v Bohatej⁵⁸ a znova aj keramiku z XIII. stor. zo zaniknutej dediny Baratka pri Leviciach.⁵⁹

Nielen podľa profilu hornej časti, ale aj podľa výzdoby (špirálovitý pás tenkých rýh) možno k typologicky staršim nálezojom zo sídliska zaradiť jeden z rekonštruovaných hrncov z polozemnice. K nim patrí azda aj ďalší rekonštruovaný hrniec z toho istého objektu, zdobený okrem závitnice z pásu rýh aj riadkom vrypov; jeho ústie má však už vyšší, hore žliabkom delený rímsovitý okraj. Na keramike zo sídliska v Nižnej Šebastovej sa dlho udržuje – v porovnaní s nálezomi z iných zaniknutých stredovekých dedín z XII.–XIII. stor. – popri výzdobe z viariadkových pásov rýh aj výzdoba z viariadkových vlnoviek. Usudzueme tak podľa toho, že spomenuté ornamentálne prvky, také príznačné pre hradištnú keramiku, krášlili aj tenkostenné nádoby svetlej farby s vyšším rímsovitým profilovaným okrajom. S výzdobou vrypmi pod hrdlom nádob sa najprv stretnáme na východnom Slovensku na keramike zo slovanských žiarových mohýl v Topoľovke a zo slovanského sídliska v Nemešanoch.⁶⁰ Tento ornamentálny prvok sprevádza hrnčiarske výrobky z Nižnej Šebastovej v celom časovom úseku trvania tamojšieho sídliska.

K fragmentu z hornej časti hrubostennej, na ručnom kruhu zhotovenej nádoby (čutory?) okrovosivej farby s úzkym hrdlom, na ktorom sa zachovalo plastické rebro členené riadkom oválnych jamok, približnou analógiou je črep s rebrami delenými štvoruholníckymi v kolkovanými jamkami, nájdenej v zaniknutej stredovekej osade Zalužany

v Nemešanoch.⁶¹ B. Polla ho radí spolu s inými zlomkami nádob k najstaršej stredovekej keramike z uvedenej lokality a datuje do XIII. stor.⁶² V prípade črepa z Nižnej Šebastovej pripúšťam o niečo skoršie datovanie. Medzi nálezy zo spomenutej zaniknutej osady v Nemešanoch je analógia aj k črepu so značkou v podobe kríza z Nižnej Šebastovej.⁶³

Keramický materiál z polozemnice a z narušených časti kultúrnych jám možno rozdeliť na črepy a torzá nádob staršieho a pokročilejšieho rázu len typologicky. V nehrubej vrstve príbytku boli obidve skupiny črepov pomiešané. Zlomky pochádzajú zo značného počtu nádob. Považoval polozemnicu za uzavretý nálezový celok — i keď ju prekrývala humusovitá vrstva bez nálezov — je dosť problematické. Dá sa skôr predpokladať, že z množstva črepov iba časť ostala v chyži po jej niekdajších obyvateľoch a že značný diel nájdenej keramiky bol do príbytkej jamy nahádzaný z okolitých obydlí, keď chyža spustla a zostala neobývaná. Ak keramický materiál z polozemnice pochádza aspoň sčasti aj z okolitých sídliskových objektov, čo pri- púšťame, potom datuje aj predpokladané, s odkrytou polozemnicou susediaci chaty včasnostredovekej dediny, na existenciu ktorých by napokon poukazovali aj kultúrne jamy v okolí polozemnice. Črepy z príbytku podľa tvaru, techniky výroby a výzdoby nádob možno datovať v jadre do XII. a do prvej polovice XIII. stor. To sa vzťahuje aj na

keramiku z narušených časti kultúrnych jám, s výnimkou objektu 4, z ktorého je časť zlomkov zo začiatku XIV. stor. Nálezy z Nižnej Šebastovej svedčia o vyspej a intenzívnej hrnčiarskej výrobe, ktorej produkтом, ak ich porovnávame s keramikou z okolitých stredovekých osád, nemožno uprieť isté lokálne črty.

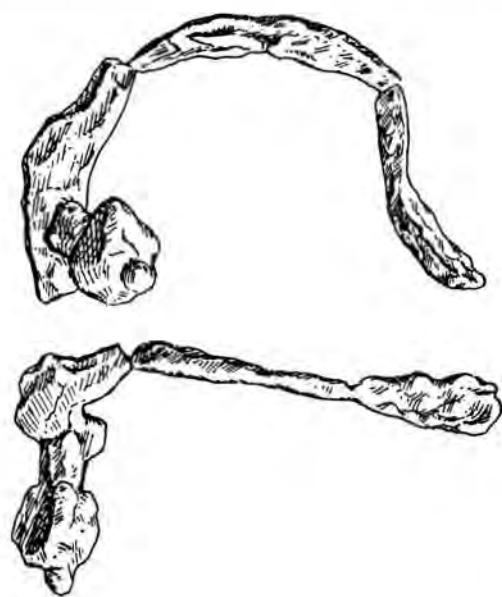
Ostatné predmety

Torzo klúča (obr. II: 2), nájdené pred výskumom v rozrušenej severozápadnej časti chaty, mohlo sa dostať do jej vrstvy aj z okolitých obydlí, keď chata bola už opustená, ale práve tak mohlo patrí aj niekdajším jej obyvateľom. Klúče podobného typu, teda s kruhovou hlavicou, masívnym driekom a so štvoruholným alebo obdlžníkovým práporčekom, sú podľa F. Temesváryho charakteristické pre XII. stor.⁶⁴ Podobný klúč (lenže s dutým driekom) z Nemešian datuje B. Polla do XV. stor.⁶⁵ Najblížšie analógie má klúč z Nižnej Šebastovej zatiaľ v dvoch klúčoch zo sídliskových objektov z XII.–XIII. stor. v Bohatej.⁶⁶ Podobá sa im aj tým, že je krátke a jedna strana hlavice sa spája v priamej línií s driekom klúča. Nález dôbre zapadá do časového rámca usadlosti v Nižnej Šebastovej, ako sme sa ho pokúsili vymedziť hlavne podľa keramiky z polozemnice.

Kamenná oslička (tab. II: 3) z druhej vrstvy výplne južnej tretiny polozemnice patrila najskôr majiteľom tohto príbytku. Je pomerne dlhá, preto mohla slúžiť na brúsenie nožov a nožnic, ako aj sekier, kosákov a kôs. Oslička sa našla aj v kultúrnej jame s keramikou zo staršieho stredoveku v Ostrovanoch.⁶⁷ Je zaujímavé, že pri odkrývaní stredovekého panského sídla v Nemešanoch, hoci sa tam nože, kosáky a kosy vyskytli vo väčšom počte, našli sa iba dve kamenné osličky.⁶⁸ Z nízinných stredovekých osád na juhovýchodnom Slovensku pochádza iba jedený nález osličky z Chotína; zaznamenáva ho J. Paulík z dediny z XI.–XII. stor.⁶⁹ Naproti tomu časté boli nálezy kameniných osličiek v objektoch včasnostredovekej nízinnnej dediny v Kardoskúte v Békéskej župe.⁷⁰

Na čo slúžil nástroj z jelenieho paroha (tab. III: 6), nájdený tiež v južnej tretine chaty na spodku jej výplne, ľahko povedať, azda to bol dierkovac.

Ostroha (tab. II: 1) sa našla pod kameňmi na dne polozemnice. Je pravdepodobné, že ju tam zanechali niekdajší obyvateľ príbytku. V chronológii stredovekých ostrôh, ktorú vypracovala Z. Hildzérówna, ostroha z Nižnej Šebastovej patrí k 3. variantu ostrôh typu II, datovaných podľa nálezových súborov do druhej polovice XI. a

Obr. 6. Krásna nad Hornádom, Kláštorná hora. Torzo železnej ostrohy z pokusnej sondy.

do prvej polovice XII. stor. Podľa autorky ostrohy tohto typu pretrvávali do začiatku XIII. stor. len ojedinele.⁷¹ Hoci ich zemepisné rozšírenie je značné, z Karpatskej kotliny autorka necituje ani jeden nález ostrohy uvedeného typu. S nálezom z Nižnej Šebastovej mohlo by sa azda porovnať torzo ostrohy z Krásnej nad Hornádom, z najstaršieho benediktínskeho kláštora na východnom Slovensku; budec tejto veľmi poškodenej ostrohy má však skôr kruhový než štvorhranný prierez (obr. 6).⁷² Hodno zvlášť zaznamenať, že dve nižnošebastovskej úplne podobné ostrohy našli sa na banskobanskom hradisku Vysoká zahrada v Dolných Vŕšoniciach na Morave,⁷³ čo znova upozorňuje na vzťahy východného Slovenska v dobe hradištej k pomoravskej oblasti. Podľa ostrôh a ďalších železných nálezov z Dolných Vŕšoníc súdi J. Poulič, že tamojšie hradisko bolo osídlené azda až do konca XII. stor.⁷⁴ Ostroha z Nižnej Šebastovej má značný význam pre datovanie polozemnice, na dne ktorej sa našla; naznačuje, že príbytok bol obývaný pravdepodobne pred XIII. stor. Táto pozoruhodná ostroha a spomenutá ostroha z Krásnej nad Hornádom sú nateraz najstaršie stredoveké nálezy tohto druhu na východnom Slovensku. Svedčia aj o tom, že medzi obyvateľmi našich východoslovenských dedín na sklonku mladšej doby hradištej boli aj jazdci.

Záver

Polozemnica v Nižnej Šebastovej patrí k prvým nálezom zahľbeného obydlia z včasnostredovekej dediny na východnom Slovensku. Jej pôdorys sa do značnej miery kryje s pôdorysom slovanského príbytku veľkomoravského obdobia. Z toho možno usudzovať, že stará slovanská jednopriestorová štvoruholníková polozemnica na východnom Slovensku pretrváva až do stredoveku. Je dosť možné, že v izolovaných, od centier vzdialenejších oblastiach kraja tento typ príbytku doznieval aj dlhšie. Podľa množstva keramického materiálu zo zásypu polozemnice i podľa kultúr-

ných jám možno usudzovať, že na nálezisku v Nižnej Šebastovej rozprestieralo sa aj viac príbytkov, že tu bola pravdepodobne malá usadlosť s roztratenými zahľbenými chatami a s jamami hospodárskeho účelu. Popri týchto sídliskových objektoch osada mala — súdiac podľa nájdených zlomkov tehál — aj tehlovú stavbu alebo stavby. Fragmenty tehál sú bez stôp malty a omietky a autor ich považuje za stopy nateraz najstaršej románskej tehlovej architektúry na východnom Slovensku. Jeden zo zlomkov analyzoval A. Piffi a datoval ho do polovice XII. stor.

Keramika zo sídliska má všetky znaky vyspejšej miestnej výroby, pri ktorej sa ešte uplatňovala práca na ručnom kruhu. Túto vyvinutú mladohradištnú a staršiu stredovekú keramiku možno rámcovo datovať do obdobia od XII. do prelomu XIII. a XIV. stor. Črepy (okrem jedného) pochádzajú bez výnimky z hrncovitých nádob predstavujúcich najmladšie formy hradištného hrnca.

Odtlačky pliev a obilia na fragmentoch tehál, kultúrne jamy pravdepodobne na hospodárske účely a nepriamo aj kamenná oslička svedčia o rolnictve a množstvo nájdených zvieracích kostí zasa o chove domácich zvierat, predovšetkým hovädzieho dobytka, koní a ošípaných.

Dva železné predmety z polozemnice — kľúč a ostroha — umožňujú aspoň čiastočný pohľad aj do majetkových pomerov a štruktúry včasnostredovekej spoločnosti na východnom Slovenskom. Kľúč možno datovať do XII.–XIII., ostrohu do XI.–XII. stor.

Podľa rozboru nálezov súdim, že malá osada na ťavom brehu Šebastovky bola založená v XII. stor. a zanikla v priebehu XIII. alebo na začiatku XIV. stor. Polozemnica, najpozoruhodnejšia zo sídliskových objektov zistených na lokalite, bola obývaná v XII. stor., najneskoršie však na začiatku XIII. stor. Nie je vylúčené, že objavená stredoveká osada stála v začiatkoch dnešnej Šebastovej (rozprestierajúcej sa už prevažne na pravom brehu Šebastovky), ktorá sa prvý raz spomína roku 1300.⁷⁵

Poznámky a literatúra

¹ Roku 1961 Výskumné pracovné stredisko Archeologickej ústavu SAV v Košiciach (V. Budinský-Krička a Š. Špiak) odkrylo na hospodárskom dvore JRD v Zemplíne slovanskú polozemnicu štvoruholného pôdorysu s kamenným ohniškom v juhozápadnom a s troskami hlinenej pece v juhovýchodnom rohu, datovanú keramikou do mladšej doby hradištej. Na výplň príbytku sa narazilo pri sondážnych práciach severne od hrobov belobrdskej typu. Nález nie je doteraz publikovaný.

² Na stredoveké sídliskové objekty sa tu príšlo roku 1961 pri zisťovanom výskume Archeologickej ústavu SAV (S. Šiška). Ruttkay A., *Stredoveké osídlenie v Oboríne*, Východoslovenský pravek 1, 1969 (v tlači).

³ Pri výkope Výskumného pracovného strediska Archeologickej ústavu SAV v Košiciach (M. Lamiová-Schmidlová) roku 1966 zistila sa v Pederi okrem iných objektov aj nepravidelná elipsovité kultúrna jama s priemerom 95×130 cm; v jej výplni sa našli veľké zlomky zvieracích kostí, niekoľko pravekých črepov a keramika z XII.-XIII. stor., pozostávajúca zo štyroch okrajových črepov, dvoch úlomkov z nádob zdobených vlnovkami, dvoch črepov zdobených vrypmi, fragmentu dna nádoby so zvyškom plastickej značky a z črepov dvoch nádob, ktoré boli zrekonštruované. Opis nádob: 1. Hnedočervený hrniec s jednoduchým, zvisle zrezaným, miestami slabo profilovaným okrajom, zdobený pásiom rýh, fahajúcim sa špirálovite po obvode nádoby, na dne má plastickú značku v podobe kríza; výška 19,5 cm, Ø ústia 19,5-20,5 cm, Ø dna 13,3 cm (obr. 5: 1). 2. Hrniec s lievikovite roztvoreným rímsovitým okrajom, bielosivej farby, zdobený rytou obvodou závitnicou; výška 17,5 cm, Ø ústia 18 cm, Ø dna 13,5 cm (obr. 5: 2). Nálezová správa M. Lamiovej-Schmidlovej v archive AÚ SAV (čís. 562/66).

⁴ Pri záchrannom výskume Výskumného pracovného strediska AÚ SAV v Košiciach roku 1962 odkryli sa na Sidlisku 2 v Prešove zvyšky troch sídliskových objektov. Jeden z nich bol podľa keramiky zo staršieho stredoveku a ostatné dva zo strednej doby hradištej. Polozemnica 3 zo strednej doby hradištej mala štvoruholný pôdorys a v jej juhovýchodnom rohu sa zistila deštrukcia kamenného kozuba. Blahuta F., *Nálezy na Sidlisku 2 v Prešove v rokoch 1961-1962*, ŠZ AÚSAV 11, 1963, 163-165.

⁵ Budinský-Krička V., *Slovanské osídlenie - doba hradištná*, Dejiny Prešova 1, Košice 1965, 56, pozn. 103, tab. IV: 11.

⁶ Lamiová-Schmidlová M., *Kontrolný výskum v Ostrovanech roku 1963*, ŠZ AÚSAV 13, 1964, 233-264.

⁷ Pri stavbe obytného domu vo Veľkom Slavkove roku 1961 narazilo sa na dva sídliskové objekty. Jeden z nich z dvoch tretin prebádal S. Šiška z Archeologickej ústavu SAV. Objekt mal obdĺžnikový pôdorys s vchodom na južnej strane. Výplň tejto polozemnice obsahovala zlomky včasnostredovekej keramiky. Nálezová správa S. Šišku v archíve AÚ SAV (čís. 19/1962). Nález spracúva a na publikovanie pripravuje A. Ruttkay.

⁸ Polla B., *Stredoveká zaniknutá osada na Spiši (Zalužany)*, Bratislava 1962.

⁹ Polla B., *Zaniknutá stredoveká osada Miloj*, Sborník SNM LX, História 6, 1966, 117-159.

¹⁰ Budinský-Krička V., *Nález staroslovenskej polozemnice u Prešova*, AR VII, 1955, 494-496, 505-509, 561, 566. Ten istý, *Slovanské osídlenie na severovýchodnom Slovensku*, ŠIA IX, 1961, 252, 253. Blahuta F., *Nálezy na Sidlisku 2 v Prešove v rokoch 1961-1962*, ŠZ AÚSAV 11, 1963, 164, 165, obr. 11.

¹¹ Príbytok 17/62. Šiška S., *Slovanské sídliskové objekty v Hnojnom, okres Michalovce*, AR XVI, 1964, 382, obr. 118.

¹² Bialeková D., *Záverečná zpráva z výskumu slovanských sídlisk v Nitrianskom Hrádku a Bešeňove*, ŠIA VII, 1959, 445, obr. 1.

¹³ Porov. pozn. 1.

¹⁴ Porov. pozn. 7.

¹⁵ Paulík J. - Rejholec E., *Stredoveké chaty v Chotíne*, ŠIA VI, 1958, obr. 4 a 7.

¹⁶ Habovštiak A., *Príspevok k poznaniu našej nízinej dediny v XI.-XIII. storočí*, ŠIA IX, 1961, 457, 458, obr. 4.

¹⁷ Habovštiak A., l. c., 463-466, obr. 15.

¹⁸ Porov. pozn. 2.

¹⁹ Lamiová-Schmidlová M., *Kontrolný výskum v Ostrovanech roku 1963*, ŠZ AÚSAV 13, 1964, 235, 236, 237, 238, 242.

²⁰ Odtlačky organických látok na tehlách z Nižnej Šebastovej preskúma a v osobitnom príspevku zhodnotí Zd. Tempír z Čs. zemědělského musea v zámku Kačina pri Kutnej Hore.

²¹ Rozbor zlomku tehly uverejní A. Piffi vo Východoslovenskom praveku 2, 1970 (v článku *Fragment románskej tehly z Nižnej Šebastovej, okres Prešov*).

²² Mencl V., *Stredoveká architektúra na Slovensku*, Praha-Prešov 1937, 324, 325, obr. 108.

²³ Mencl V., l. c., 326. *Súpis pamiatok na Slovensku*, zväzok prvý, Bratislava 1967, 78.

²⁴ Mencl V., l. c., 322, 323, obr. 106. *Súpis pamiatok na Slovensku*, zväzok druhý, Bratislava 1968, 474. Tehly v murive neskororománskej časti kostola vo Veľkej Tŕni sú pravidelné a majú rozmer 29 × 14 × 5,5 cm. Ich riadky spája 0,5-1,5 cm hrubá vrstva okrovobielej piesočnej malty. Na niektorých zlomkoch tehál, nájdených na povrchu v okolí románskej časti kostola, badať odtlačky rastlinných zvyškov. Tehly v murive neskororománskeho kostola v Malej Bare (časť obce Bara) sú podobné tehlám kostola vo Veľkej Tŕni, majú rozmer 30 × 14 × 5,5 cm a ich riadky spája tenká vrstva okrovobielej piesočnej malty. V hline tehál badať len nepatrné stopy organických látok. Tehly v južnom pilieri gotickej veže kostola majú tmavú hnedočervenú farbu a sú vyrobené z hliny s bohatou prímesou pliev. Črepový materiál nájdený na priestranstve východne a juhovýchodne od kostola je väčšinou z XII.-XIII. stor. Kostol v Plešanoch má novú omietku, preto autor tohto príspevku nemá možnosť vidieť štruktúru muriva jeho románskej časti. Románske tehly vo Veľkej Tŕni a v Malej Bare sú v porovnaní so zlomkami tehál z Nižnej Šebastovej vyhotovené zručnejšie.

²⁵ Z pokusnej sondy, ktorú vykopal na lokalite roku 1968 J. Macák.

²⁶ Habovštiak A., *Zaniknutá stredoveká dedina Bratka pri Leviciach*, ŠIA XI, 1963, 412.

²⁷ Méri I., Árpád-kori népi építkezésünk feltárt emlékei Oroszába határában, Régészeti füzetek II-12, 1964, 7, 8.

²⁸ Méri I., I. c., 7.

²⁹ Méri I., I. c., 6.

³⁰ Na východnom Slovensku našli sa doteraz len štyri fragmenty stredovekých hlinených kotlikov. Sú z týchto lokalít: Nižný Láneč (Budinský-Krička V., Príspevok k poznaniu slovanského osídlenia na juhovýchodnom Slovensku, ŠZ AÚSAV 11, 1963, 218, obr. 8; 8); Batizovce (Budinský-Krička V., Archeologicke nálezy z Batizovce, ŠZ AÚSAV 15, 1965, 168, 171, obr. 4; 6); Veľký Šariš (tamže, pozn. 27; črep našiel spolu s iným keramickým materiálom J. Leščák na nálezisku zaniknutej stredovekej dediny v polohe Kaštieľ pri športovom ihrisku; ide o zlomok z okrajovej časti kotliku s rovným okružím, zhodeného z jemnej hliny okrovohnedej farby s ružovkastým odtieňom (obr. 4; 1); nález je uložený vo Výskumnom pracovnom stredisku AÚ SAV v Košiciach); Brehov (pri odkryvaní kultúrnej vrstvy z XI.-XIII. stor. v záhrade pri tamôjom kostole našiel J. Macák okrem iných keramických zlomkov aj okrajový črep kotliku s rovným okružím, ktorého vonkajší okraj je zvisle a vnútorný šikmo zrezaný, zlomok je z nádoby zhodenej z plesočnatohľadnej hliny, hnedej, miestami okrovohnedej farby s červenakvým odtieňom [obr. 4; 2]; uložený je vo VPS AÚ SAV v Košiciach).

³¹ Budinský-Krička V., Slovanské osídlenie na severovýchodnom Slovensku, tab. XII: 1, 6.

³² Budinský-Krička V., Zpráva o terénnych výskumoch Štátneho archeologickeho ústavu v Turči. Sv. Martine, podniknutých v r. 1939-1945, Historica slovaca III-IV, 1945-46, 266.

³³ Dosiaľ nepublikovaný keramický materiál z pokusných sond J. Macáka, vykopaných roku 1966 na priestranstve severne od kostola, kde zistil kultúrnu vrstvu z XI.-XIII. stor. Porov. pozn. 30.

³⁴ Budinský-Krička V., Pokusný výskum na slovanskom hradisku v Šarišských Sokolovciach, okres Prešov, NO 9, 1967, obr. 5: 1, obr. 6: 1, obr. 7: 1, 5, obr. 8: 1, 11, obr. 9: 1-3.

³⁵ Budinský-Krička V., Slovanské osídlenie na severovýchodnom Slovensku, tab. X: 1, 3, 23, 26.

³⁶ Budinský-Krička V., Slovanské mohyly na východnom Slovensku, SIA VI, 1958, tab. XII: 10, tab. XIII: 2, 12, tab. XIV: 6, 10, 12, tab. XV: 5.

³⁷ Budinský-Krička V., Slovanské osídlenie na severovýchodnom Slovensku, tab. III: 11, tab. VI: 1, tab. VIII: 7, 17.

³⁸ Tamže, tab. III: 20.

³⁹ Tamže, obr. 15: 7.

⁴⁰ Budinský-Krička V., Príspevok k poznaniu slovanského osídlenia na juhovýchodnom Slovensku, ŠZ AÚSAV 11, 1963, obr. 9: 11.

⁴¹ Pozri pozn. 3, nádoba 1.

⁴² Polla B., Stredoveká zaniknutá osada na Spiši (Zalužany), obr. 91: 6.

⁴³ Paulík J. - Rejholec E., Stredoveké chaty v Chotíne, obr. 10: 1, obr. 11: 8, obr. 12: 2, 9.

⁴⁴ Habovštia A., Zaniknutá stredoveká dedina Bratka pri Leviciach, obr. 21: 1, 15.

⁴⁵ Söcs Á., Bericht über die Ergebnisse der Ausgrabungen von Zalavár-Récéskút in den Jahren 1961-1963, Acta Archaeologica XXI, 1969, tab. XXV: 4, 8, tab. XXIX: 1, 3, 5.

⁴⁶ Lamiová-Schmidlová M., Kontrolný výskum v Ostrovanoch roku 1963, tab. III: 1-10, 17, 23, 25-31, tab. IV: 1, 17-19, tab. V: 10, 15-21, 28, tab. VI: 4, 5, tab. VII: 13-17, 23, tab. IX: 1-11.

⁴⁷ Blahuta F., Archeologicke profil Šariša, NO 2, 1960, obr. na str. 118.

⁴⁸ Budinský-Krička V., Slovanské osídlenie - doba hradištná, tab. IV: 2, 6.

⁴⁹ Polla B., Stredoveký hradok v Obišoveciach, SIA XII, 1964, obr. 12: 2, 4-6.

⁵⁰ Dosiaľ nepublikovaný keramický materiál z tamôjšej zanikutej stredovekej dediny v polohe Kaštieľ pri športovom ihrisku zachránil J. Leščák. Materiál je uložený vo Výskumnom pracovnom stredisku AÚ SAV v Košiciach.

⁵¹ Dosiaľ nepublikovaný keramický materiál z pokusnej sondy J. Macáka, vykopanej roku 1968 na tamôjšej Kláštorej hure; uložený je vo Výskumnom pracovnom stredisku AÚ SAV v Košiciach.

⁵² Porov. pozn. 3, nádoba 2.

⁵³ Pastor J., Príspevok ku košickému praveku, SMSS XLIII-XLV, 1949-1951, 180, obr. 2: 10, 12, 13.

⁵⁴ Budinský-Krička V., Príspevok k poznaniu slovanského osídlenia na juhovýchodnom Slovensku, 213, obr. 8: 1-4, 11, 13.

⁵⁵ Dosiaľ nepublikované nálezy keramiky z XII.-XIII. stor. z pokusných sond vykopaných roku 1968 J. Macákom na priestranstve severne od kostola. Uložené sú vo Výskumnom pracovnom stredisku AÚ SAV v Košiciach.

⁵⁶ Dosiaľ nepublikované nálezy z pokusného výskumu autora roku 1932 na uvedenej lokalite uložené sú v Slovenskom národnom múzeu v Martine. Spracúva ich na publikovanie L. Hrubec.

⁵⁷ Budinský-Krička V., Prvé staroslovenské radové pohrebištia v Turci a v Liptove, Turčiansky Sv. Martin 1944, 45, 48, tab. XXII: 9.

⁵⁸ Habovštia A., Príspevok k poznaniu našej nízinnej dediny v XI.-XIII. stor., obr. 26: 4, 9.

⁵⁹ Habovštia A., Zaniknutá stredoveká dedina Bratka pri Leviciach, obr. 15: 16.

⁶⁰ Budinský-Krička V., Slovanské mohyly na východnom Slovensku, tab. XI: 6, 14, 16, tab. XII: 3, 5, 9, tab. XIII: 3, tab. XIV: 1, 2, 5, 15. Polla B., Stredoveká zaniknutá osada na Spiši (Zalužany), obr. 90: 7.

⁶¹ Polla B., I. c., obr. 91: 8.

⁶² Tamže.

⁶³ Tamže, obr. 89: 5.

⁶⁴ Temesváry F., Kulcsípusok és zár-mechanizmus fejlődése a XII-XV. századig, FA XII, 1960, 200, obr. 49: 11, 13.

⁶⁵ Polla B., I. c., 139, tab. XI: 9.

⁶⁶ Habovštia A., Príspevok k poznaniu našej nízinnej dediny v XI.-XIII. stor., obr. 27: 6, 11.

⁶⁷ Lamiová-Schmidlová M., Kontrolný výskum v Ostrovanoch roku 1963, tab. III: 20.

⁶⁸ Polla B., I. c., 52, 93.

⁶⁹ Paulík J. - Rejholec E., Stredoveké chaty v Chotíne, 225.

⁷⁰ Méri I., I. c., 45, tab. VII: 6-9.

⁷¹ Hilczerówna Z., Chronologia ostrógr z X do XIII wieku, WA XXIII, 1956, 205, tab. XXIV.

⁷² Našla sa v pokusnej sondi, ktorú vykopal J. Macák roku 1968 na južnom okraji tamôjšej Kláštorej hury, spolu s keramikou z XII.-XIII. stor. a s mincou Štefana IV.

(podľa určenia E. Kolníkovej). Uložená je vo Výskumnom pracovnom stredisku AÚ SAV v Košiciach.

⁷³ Poulik J., *Jižní Morava — země davných Slovanů*, Brno 1948—1950, 55, obr. 149; bc.

⁷⁴ Poulik J., l. c., 55.

⁷⁵ Roku 1300 má už obec „Sebus“ dávne hranice a príslušenstvo (osady). Fejér, CDH VI, 2, 249—251. Za upozornenie na uvedený prameň ďakujem O. R. Halagovi z Ústavu dejin socialistických európskych krajín pri SAV v Košiciach.

Beitrag zur Erkenntnis des mittelalterlichen Dorfes in der Ostslowakei

Vojtech Budinský-Krička

In der Ostslowakei wurden, insbesondere in letzter Zeit, bereits viele Spuren von Dorfwüstungen aus dem Frühmittelalter erfaßt. Aber Grabungen, die auf die Abdeckung dieser Niederlassungen aus dem XI.—XIII. Jh. abgesehen waren, erfolgten hier nur stellenweise und sofern welche durchgeführt wurden, trugen sie den Charakter von vorbeugenden und rettenden Maßnahmen. Doch auch diese in bescheidenerem Ausmaße verwirklichten Ausgrabungen bedeuten einen wertvollen Beitrag zum Kennen des frühmittelalterlichen Dorfes in der Ostslowakei, und es wurden in mehreren Fundorten sogar schon die ersten Siedlungsobjekte entdeckt. In diesem Beitrag publiziert der Autor die Ergebnisse einer Rettungsgrabung, die 1965 in einer frühmittelalterlichen Siedlung in Nižná Šebastová (Bez. Prešov) unternommen worden war.

Auf der bei Bauarbeiten entdeckten Fundstelle am linken Ufer der Šebastovka — einem Zufluß des in die Torysa mündenden Sekov — wurde eine Halbgrubenhütte angeschnitten (Objekt 2) und Fundgut aus gestörten Teilen von vier Siedlungsobjekten sichergestellt (Objekte 1, 3—5), die höchstwahrscheinlich wirtschaftlichen Zwecken gedient hatten (Abb. 1). Die Grabung konzentrierte sich auf die Untersuchung der Halbgrubenhütte. Sie hatte viereckigen Grundriß, den Eingang an der Ostseite und die Ausmaße 365 × 320 cm. Die schwärzliche, 20—30 cm mächtige Füllerde der Wohngrube begann in 40—45 cm unter der Oberfläche sichtbar zu werden. Die Nordwestecke der Hütte war von einer Feuerstelle eingenommen. Ihre Destruktion bestand aus einem Haufen größeren grobkörnigen und kleineren runden Flußgerölls, unter dem sich ein gerader gebrannter Lehmestrich befand, der wieder eine Flußgeröllschicht zur Unterlage hatte. Im Fußboden der Wohnung erfaßte man zwei Pfostenlöcher und ein Netz völ-

lig unregelmäßig verteilter Löcher von unbekanntem Zweck. In der Südost- und Nordostecke der Halbgrube skizzierte sich eine größere seichte Vertiefung (Abb. 1, Taf. I).

Bei der Abdeckung der Verschüttungsschicht der Wohnung trat eine Menge Scherbenmaterials aus dem XII.—XIII. Jh. zutage (Abb. 3: 1, 2, 4, 6, 7, 9, 10, 12—15, 17—22, 24—31, Taf. II: 4—7, Taf. III—V, Taf. VI: 10—13, Taf. VII: 1, 3—5, 7), ferner ein Wetzstein (Taf. II: 3), ein Sporn aus dem XI.—XII. Jh. (Taf. II: 1), ein Schlüssel aus dem XII.—XIII. Jh. (Taf. II: 2), Tierknochen und Ziegelbrocken mit Sprenabdrücken (Taf. VIII). Eines der Ziegelstücke (Taf. VIII: 6) untersuchte A. Piffl und datierte es in die Mitte des XII. Jh. Nach Ansicht des Autors hatte man den Großteil des keramischen Scherbgutes in die Wohngrube geworfen, als diese bereits verlassen war. So gelangten in die Verschüttungsschicht auch die Fragmente genannter Ziegeln. Den Sporn hinterließen an der Stelle — nach seinen Fundumständen zu schließen — noch die ehemaligen Hüttenbewohner. Aus den gestörten Teilen der übrigen Objekte wurde Scherbgut gewonnen (Abb. 3: 3, 5, 8, 11, 16, 23, 25, 32, Taf. VII: 2, 5, 8), das typologisch und zeitlich mit jenem aus der Halbgrubenhütte übereinstimmt. Eine Ausnahme bildet etwa vielleicht nur das Objekt 4, aus dem ein Teil der Scherben zeitlich höchstwahrscheinlich in die Anfänge des XIV. Jh. entfällt (Abb. 3: 16, Taf. VI: 3, 6, 7). Außer Keramik lieferten die Gruben auch Tierknochen, Lehmverstrichschollen und zwei stark korrodierte Ziegelstücke.

Die Tierknochen der Fundstelle bestimmte C. Ambros, sie sprechen für die Zucht von Rindern, Pferden, Schweinen und Ziegen oder Schafen. Nur ausnahmsweise fanden sich ein Knochen von Hase, Vogel, Haushuhn und ein Hirschgeweih, das bearbeitet war (Taf. III: 6).

Die Halbgrubenhütte von Nižná Šebastová ist der erste publizierte Fund einer einräumigen eingetiefsten Wohnung eines frühmittelalterlichen Dorfes in der Ostslowakei. Der Autor hebt ganz besonders die ziemlich große Ähnlichkeit des Grundrisses dieses Objektes mit den Grundrissen der slawischen eingetieften Hütten aus dem großmährischen Zeitabschnitt in der Slowakei hervor. Nach der Menge des keramischen Materials aus der Halbgrubenhütte wie auch nach den entdeckten Kulturgruben läßt der Autor die Möglichkeit zu, daß auf der Fundstelle mehrere Wohnungen gestanden haben. Neben diesen Siedlungsobjekten dürfte die Siedlung — wie der Autor nach den gefundenen Ziegelstücken wähnt — auch einen Ziegelbau gehabt haben oder Bauten, die z. Z. als Spuren des ältesten romanischen Bauwesens in der Ostslowakei betrachtet werden können.

Die Tonware aus der Siedlung zeugt von hochstehender örtlicher Produktion, in der sich noch überwiegend die Arbeit auf handbetriebener Scheibe geltend machte. Das Scherbgut stammt (mit Ausnahme eines Bruchstückes) ohne Unterschied

von einfachen Töpfen — den einfachsten Formen des burgwallzeitlichen Topfes. Die zwei Eisengerstände aus der Halbgrubenhütte (Sporn und Schlüssel) ermöglichen einen wenigstens teilweisen Einblick auch in die Vermögensverhältnisse und Struktur der frühmittelalterlichen Gesellschaft in der Ostslowakei.

Aus der Analyse des Fundgutes folgert der Autor, daß die kleine Ansiedlung am linken Ufer der Šebastovka im XII. Jh. gegründet und im Verlauf des XIII. oder zu Beginn des XIV. Jh. aufgelassen wurde. Die Halbgrubenhütte, das beachtenswerteste von den dort bisher erfaßten Objekten, war im XII. Jh., spätestens zu Beginn des XIII. Jh. bewohnt. Der Autor hält es nicht für ausgeschlossen, daß die entdeckte mittelalterliche Niederlassung in den Anfängen der heutigen Gemeinde Nižná Šebastová steht (die sich größtenteils schon am rechten Ufer des genannten Flusses erstreckt), die zum erstenmal im Jahre 1300 erwähnt wird.

Übersetzt von B. Nieburová

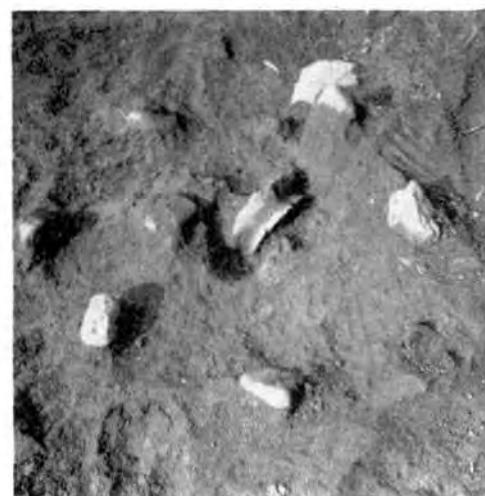
1

2

3

4

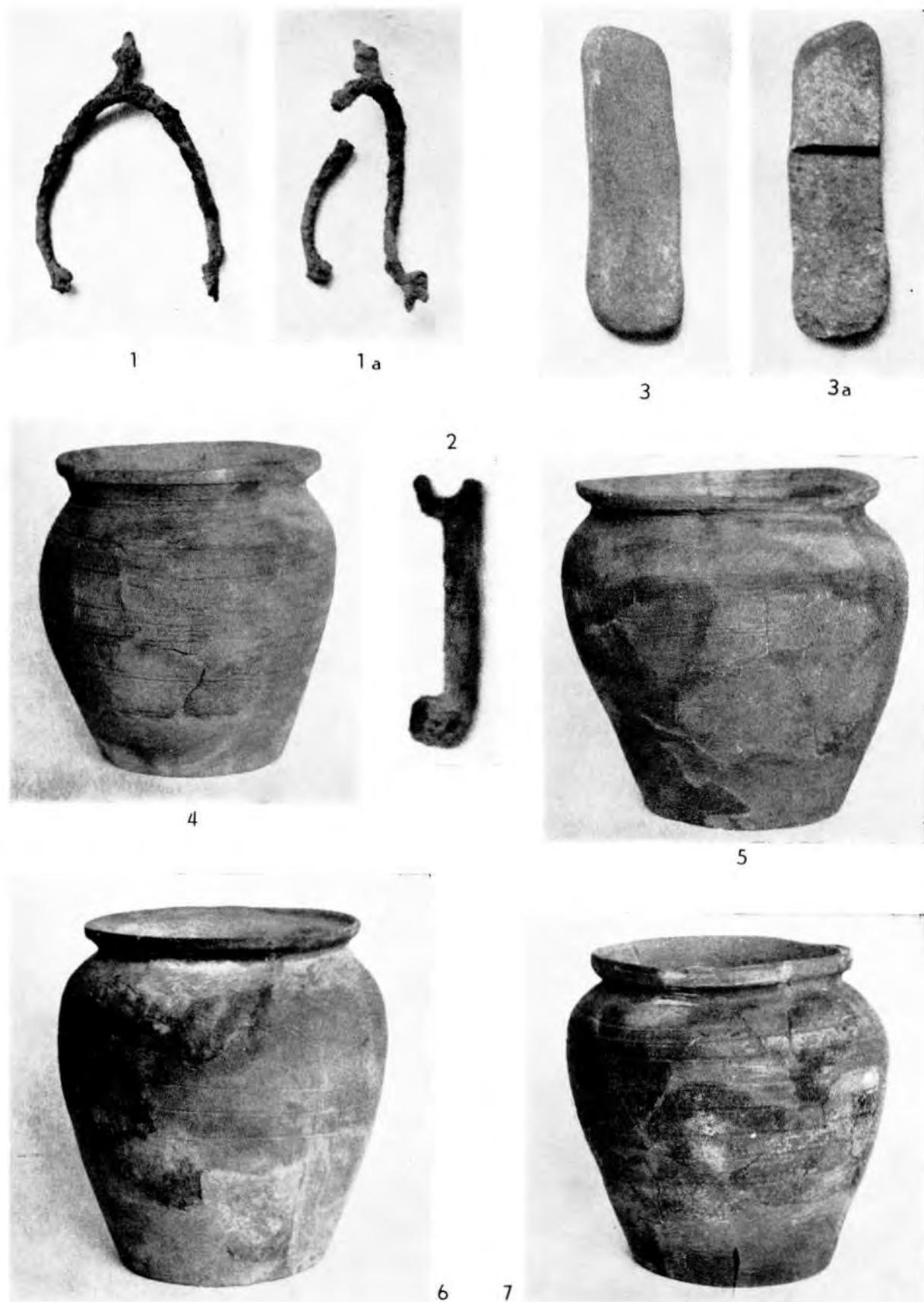

5

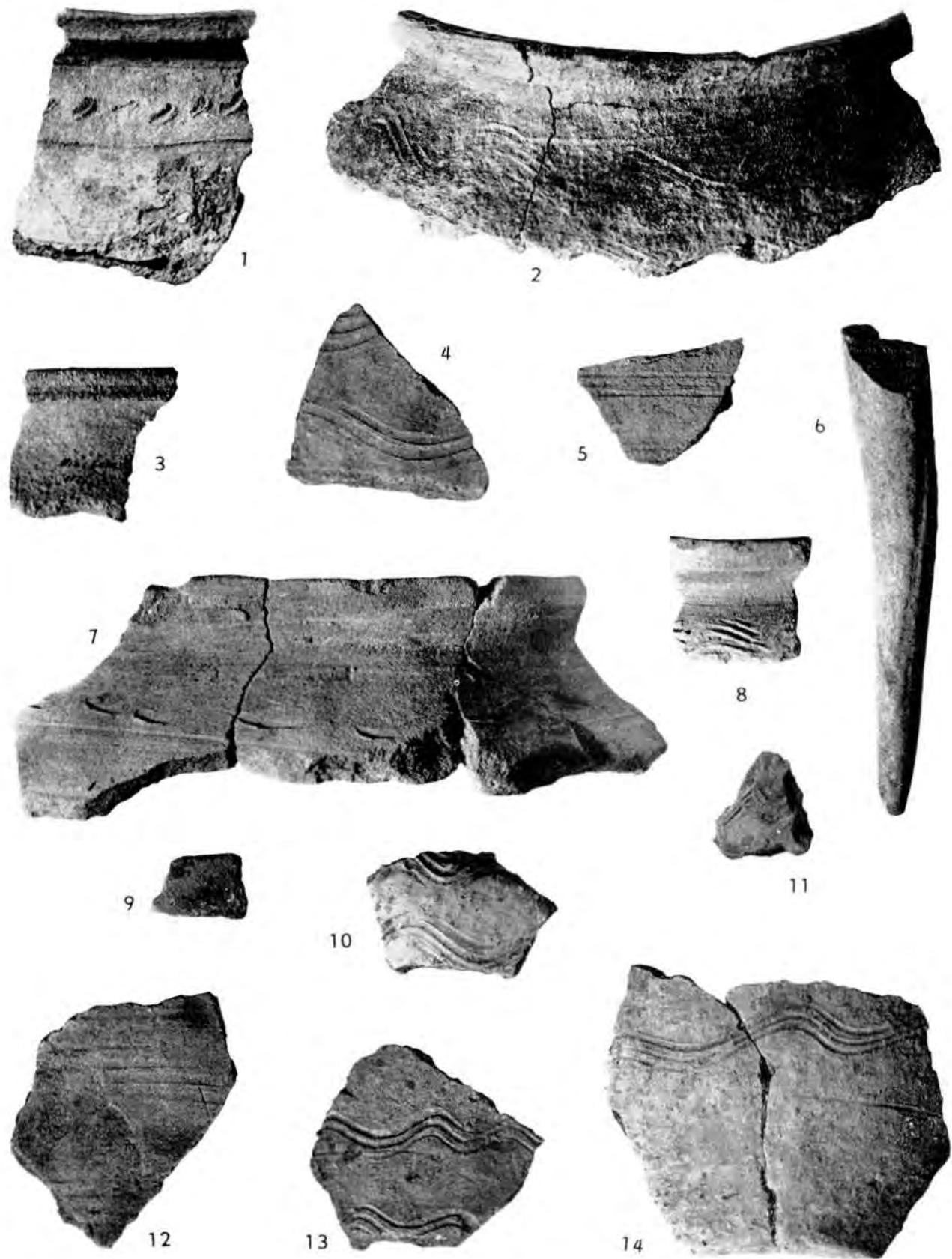

6

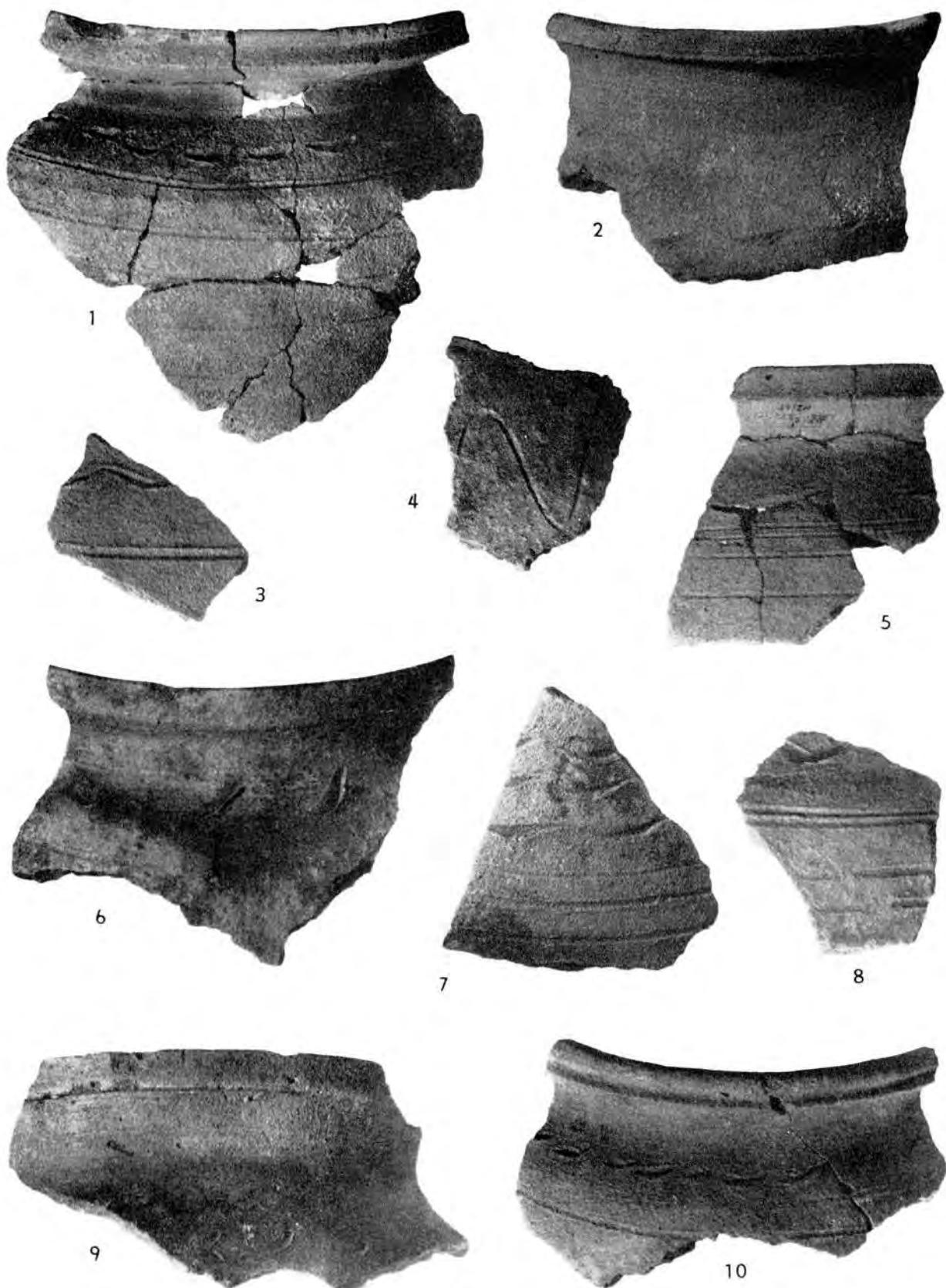
Tab. I. Nižná Šebastová. Stredoveká zaniknutá osada, sídliskový objekt 2. 1 – porušená časť objektu; 2, 3 – destrukcia ohnísk a skupina nálezov; 4–6 – skupiny nálezov.

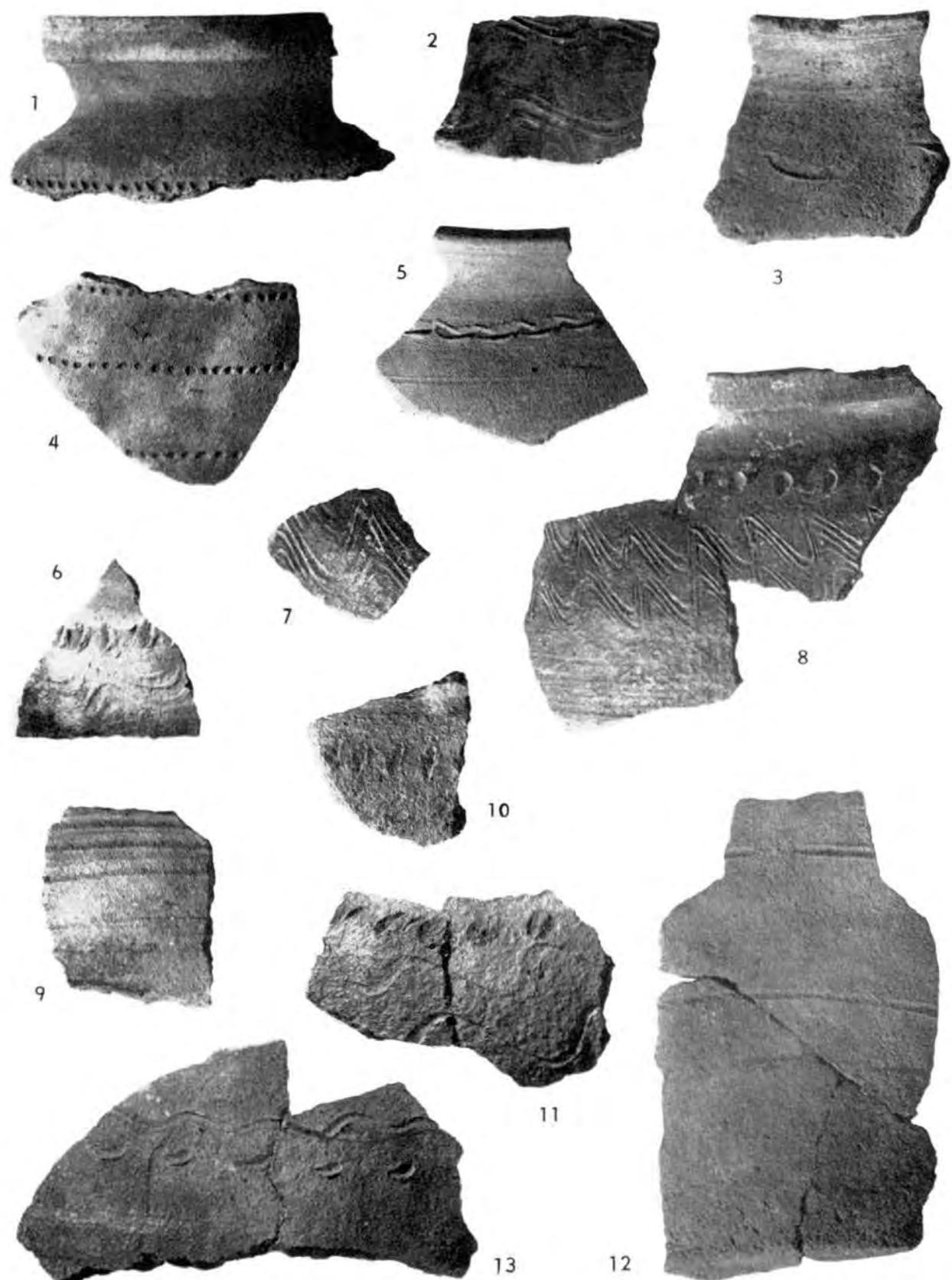
Tab. II. Nižná Šebastová. Nálezy zo sídliskového objektu 2.

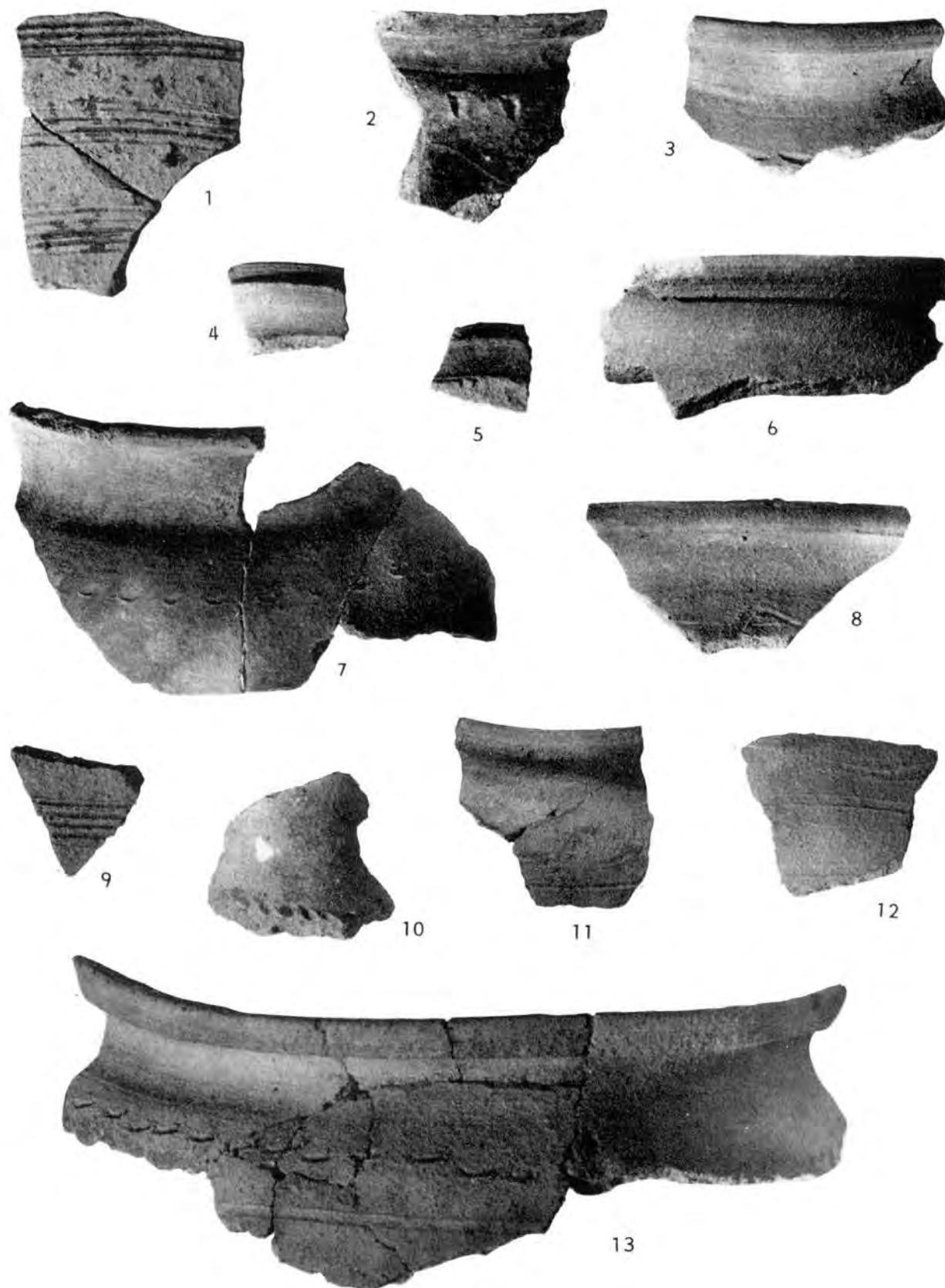
Tab. III. Nižná Šebastová. Keramika a jelení paroh zo sídliskového objektu 2.

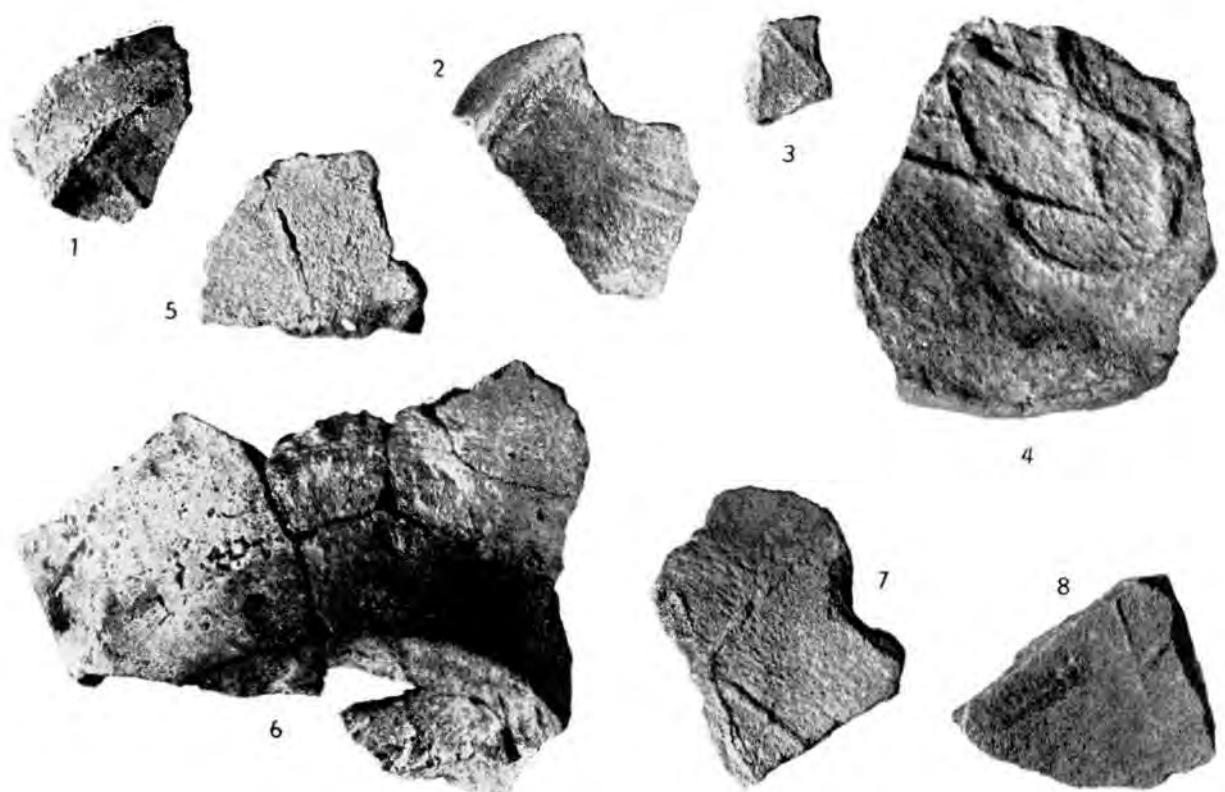
Tab. IV. Nižná Šebastová. Keramika zo sídliskového objektu 2.

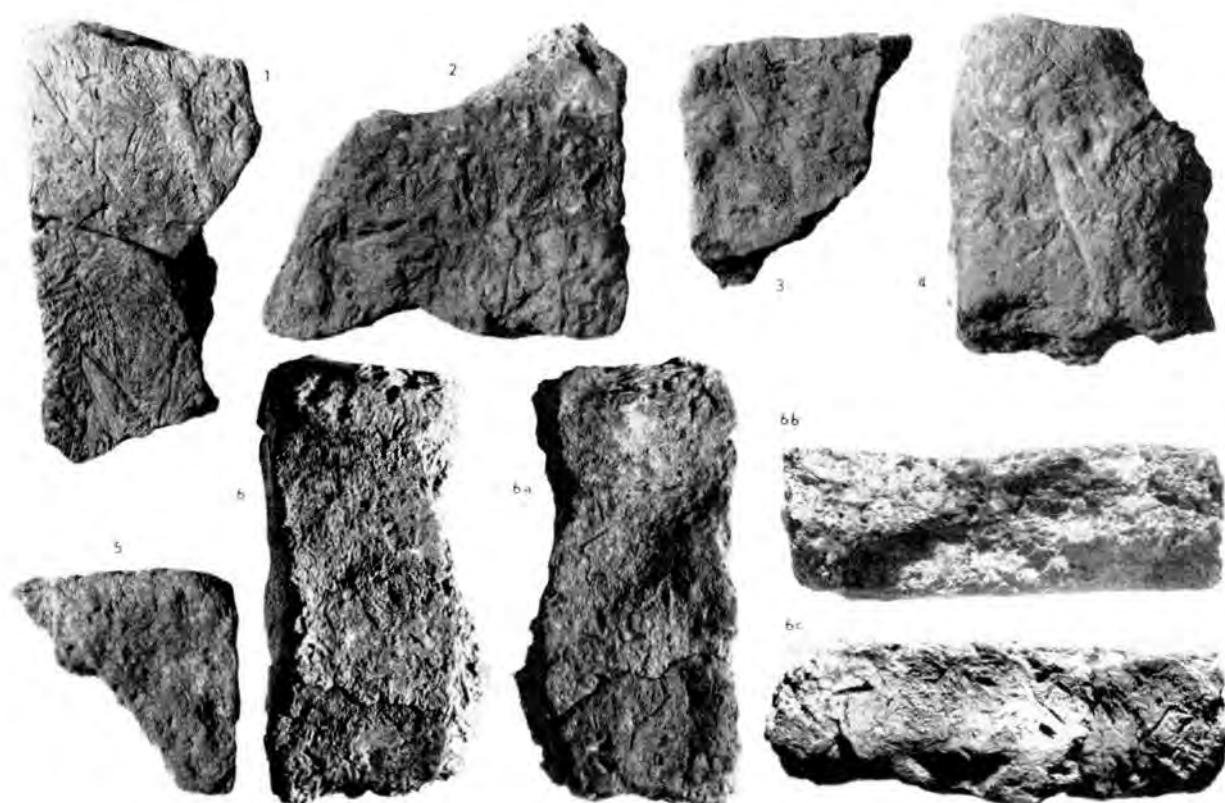
Tab. V. Nižná Šebastová. Keramika zo sídliskového objektu 2.

Tab. VI. Nižná Šebastová. Keramika zo sídliskových objektov. 1, 4 – objekt 3; 2, 3, 5–8 – objekt 4; 9 – objekt 5; 10–13 – objekt 2.

Tab. VII. Nižná Šebastová. Črepy z dien nádob s plastickou značkou. 1, 3-5, 7 — objekt 2; 2, 6, 8 — objekt 4.

Tab. VIII. Nižná Šebastová. Fragmenty tehál zo sídliskového objektu 2.

ZLATÝ REZ NA FASÁDE KOSTOLA V BÍNI

ALFRÉD PIFFL

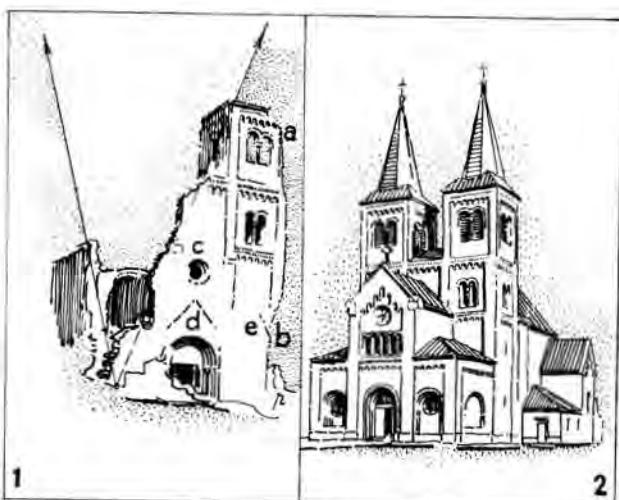
Čiastočné zbúranie kostola v Bíni (okres Štúrovo) a jeho rekonštrukcia¹ boli vzácnou príležitosťou k všeobecnému odbornému štúdiu stavby. Táto románska pamiatka z XIII. storočia tu stála osiem rokov obnažená ako študijný materiál na riešenie problémov technológie, napr. otázky románskeho betónu ako výplne obojstranne lícovaného riadkového muriva. Dva roky tu stalo lešenie umožňujúce podrobnejšie meračské štúdium.²

Stavba bola založená v prvej polovici XIII. storočia ako premonštrátsky kláštorný kostol so vzťahom k premonštrátskemu prepoštstvu v Ócsa v Maďarsku, ale aj k samotnému Francúzsku.³ Architektúra premonštrátskej rehole patrí v širších oblastných hraniciach k architektonickej tvorbe, ktorá rieši určité geometrické úlohy, a to od založenia rehole roku 1121 (založil ju Bartolomej de Vir, biskup z Laónu, vo francúzskom meste Premonstre), resp. od roku 1128, keď Hugo de Fosses spísal štatút tejto rehole, až po premonštrátsku stavbnú činnosť v období baroka.⁴

Sprístupnenie fasády kostola lešením na dlhší čas dovolilo presné a podrobnejšie meranie s možnosťou overovania kót kedykoľvek. Dodržiavanie prísnnej požiadavky, že namerané kóty sa nebudú zaokruhlovať na celé čísla, ale že sa budú zapisovať v nameraných hodnotách najmenej v troch meračských horizontoch, t. j. v pásoch po 200 cm, umožnilo v závere aplikáciu geometrických konštrukcií ako v málokotorom podobnom prípade; predovšetkým sa tým však umožnilo uplatnenie variácií konštrukcie zlatého rezu.⁵

Fasáda kostola v Bíni z čias pred rokom 1944 posobila určitou vznešenosťou a architektonickou harmóniou, oprávňujúcou predpoklad, že na fasáde sa uplatnila konštrukcia zlatého rezu. Projektant fasády priečelia, zatiaľ anonym, bol — ako ukázali výsledky nášho výskumu v rokoch 1951—1954 — zrejme vysoko odborne orientovanou osobnosťou.

Pre orientáciu porovnajme na obr. 1 stav fasády po zničení a pred zničením, prípadne po rekonštrukcii. Lavá časť obrázku zachycuje lievokvitné účinky detonácie, ktorou bola zničená severná veža, klenba kostola atď. Južná veža bola zasiahanutá dvoma nemeckými granátmi (obr. 1: 1ab), zostala však stáť. Zničením románskej predsiene obnažila sa pôvodná románska plochá fasáda s kruhovým oknom (c) a zvyškom trojuholníkovitého zastrešenia nad pôvodným románskym portálom (d). Kruhové okno stratilo svoju funkciu až po nadstavbe prvého poschodia predsiene, známeho zo starších fotografií. Obdobne datuje nález stôp zastrešenia hlavného portálu (d) stavbu predsiene do mladšej stavebnej fázy, v každom prípade však románsku fázu stavby do čias okolo polovice XIII. storočia. Obnažením fasády sa ukázalo, že tu vedla zastrešenia hlavného portálu boli ešte dve bočné striešky (vľavo a vpravo), ktoré zrejme patrili k prízemnému štítom nartexu. Južná stopa (e)

Obr. 1. Bína. Románsky kostol. 1 — kostol na jar roku 1951, 2 — kostol prekreslený z Menclovej fotografie z roku 1936.

zviedla J. Henszlmann k úvahе o tom, že fasáda mala pôvodne tri portály, o čom oprávnenе pochyboval už V. Mencl.⁶ Zo stôp troch štítov vyšiel roku 1951 autor tohto príspevku vo svojom, žiaľ, neuskutočnenom projekte.

Stavba románskeho nartexu zmenila aj výškové nivelety západného priečelia. Sonda pri západnej fasáde ukázala, že v prvej stavebnej fáze sa nezostupovalo do kostola po schodoch, ale že podlahu kostola pri západnom priečeli bola nad terénom. Javí sa tu výškový rozdiel podlahových úprav lode a nartexu, čo napokon dokázala i konštrukcia zlatého rezu. Ak je zameraná výška medzi najvyššou niveletou južnej veže a podlahou lode 21,30 m, je výška prerátaná podľa pomeru zlatého rezu 22,10 m, teda o 80 cm rozdielna. Podľa toho viedli do kostola v prvej stavebnej fáze pôvodne 2–3 schody, čo je veľmi pravdepodobné; dnešná úprava zostupu do kostola štyrmi schodmi bola vynútená až prístavbou predsiene. Dokazuje to aj aplikácia štvoruholníka zlatého rezu, pri ktorej sa môžeme pevne zachytiť na najvyššej nivelete ríms veží, resp. južnej veže.

Pravá časť obrázku 1 ukazuje kostol v Bíni v konečnej úprave rekonštrukcie roku 1953, resp. v tom stave, v akom ho zachytila fotografia V. Mencla z roku 1936.

Architektúra kostola mala zrejme presné stavebné plány v určitej mierke a v určitých stopách.⁷ Nebudeme sa tu zaoberať aplikáciou napr. grófskej burgundskej stopy na rozmery zlatého rezu v Bíni, a len zbežne zopakujeme zásady tejto geometrickej konštrukcie na obr. 2. Sú uvedené v textovej osobe (1) aj s konštrukciou. Ak z konštrukcie zlatého

rezu vytvoríme ležatý štvoruholník (2) a narysujeme v ňom dve diagonály, dostaneme štyri trojuholníky, z ktorých jeden budeme nazývať základným (ABS); je dôležitý v architektúre napr. pre tympanóny antických chrámov a pod. Štvoruholník môžeme však aj otočiť do stojacej polohy, pričom diagonály vymedzia ďalší trojuholník (NAS), dôležitý z hľadiska dejín architektúry.⁸

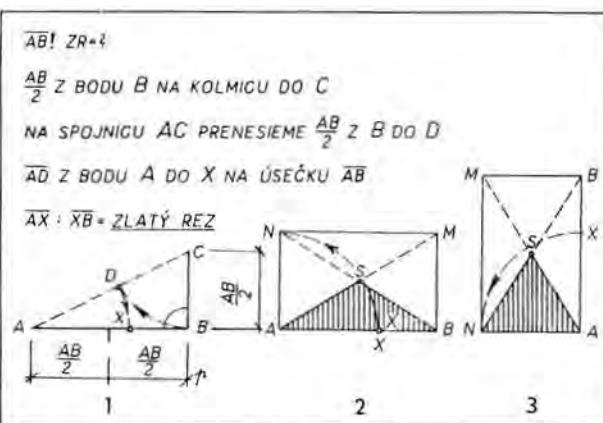
Konštrukcia zlatého rezu je veľmi stará a vziaľa sa do technickej praxe približným pomerom 5 : 8, často bez ohľadu na znalosť pôvodnej geometrickej konštrukcie. V skutočnosti je to pomer 1 : 1,618 alebo v násobku 20 : 12,36.

Šírka priečelia kostola v Bíni je 1365 cm, výška veží, upravená dodatočne prístavbou nartexu na 2130 cm, bola pôvodne 2210 cm, čo sa zistilo sondou pod predsieňou (obr. 3: 1). Ak vytvoríme úmeru $1365 : 2210 = 5 : 8$, alebo presnejšie $1365 : 2210 = 12,361 : 20$, kde je číslo 12,361 neúplné, vyjde nám výsledný pomer $273,17 : 273,0$, teda nepresnosť sa prejaví až za desatinou čiarokou v sedemnástich stotinách.⁹ Pretože sa však fasáda nezakladala absolútne presne, je výsledok nášho výpočtu viac než dostačujúci na to, aby sa mohlo hovoriť o aplikácii zlatého rezu. Treba ešte pripomenúť, že po zničení fasády, keď murivo bolo výbuchom otriasné, bola šírka fasády prečítaná raz ako 1365 a v inej pásovej aplikácii 1363 cm. Tak isto výška sa čítala raz 22,15 a v druhom prípade 22,10 cm. Pre našu štúdiu je však rozhodujúce, že základný štvoruholník, vytvorený zo zlatého rezu, je s obdivuhodnou presnosťou aplikovateľný práve na fasádu kostola v Bíni.

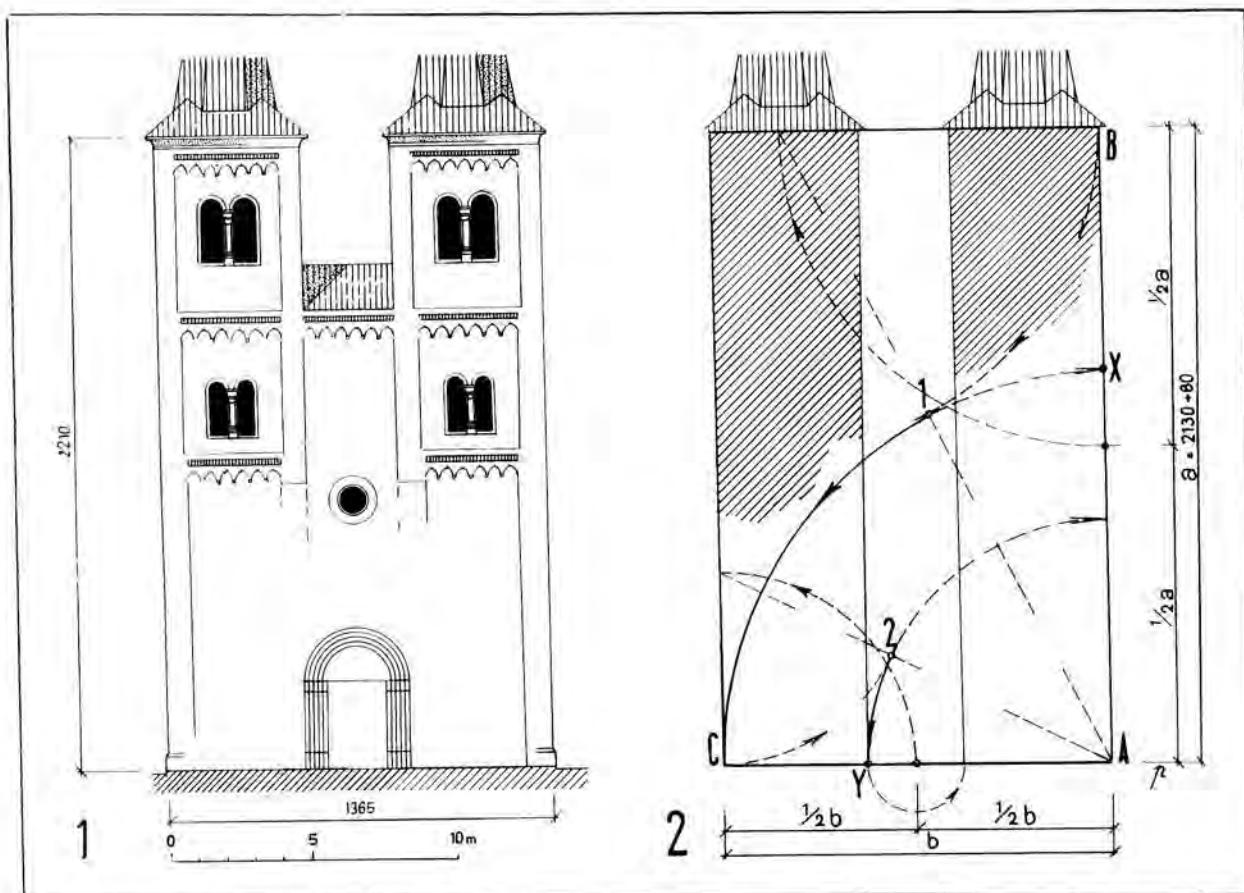
Pri štúdiu fasády kostola sa hľadal najprv princip matematický a potom sa dodatočne objavili všetky dôsledky geometrické. Presné zameranie šírky a výšky priečelia, na prvý pohľad nápadne sa podobajúcich pomeru zlatého rezu, viedlo napokon k vyhľbeniu sondy na overenie výškovej diferencie, a tým k ujasneniu celej sústavy ďalších geometrických a projekčných úloh.

Obrázok 3: 2 ukazuje v prvom rade zistenie šírky fasády z jej výšky, čo znamená, že za vedúci rozmer bola zvolená výška ($a = 22,10 \text{ m}$) a knej sa skonštruovala šírka: na zvislici AB sme dostali bod X ako treći člen zlatého rezu a jeho otočením (AX) do vodorovnej polohy (AC) sme získali šírku priečelia ($13,65 \text{ m}$).

Zstrojením zlatého rezu nad horizontálou šírky priečelia ($AC = Y$) získame treći bod tohto rezu (Y), a tým nám ako geometrická úloha vyjde šírka veží (CY). Veže kostola v Bíni nevyjadrujú ešte zobrazovanie kladného a záporného principu

Obr. 2. Zlatý rez. 1 – konštrukcia zlatého rezu, 2 – aplikácia zlatého rezu na štvoruholník v ležiacej polohe, 3 – aplikácia zlatého rezu na štvoruholník v stojacej polohe.

Obr. 3. Biňa. Rozbor fasády západného priečelia kostola. 1 – fasáda v pôvodnom základnom rozmere 1365/2210 cm, 2 – aplikácia zlatého rezu v základnom štvoruholníku a v konštrukcii šírky veží.

v tom, že by jedna z nich bola užšia než druhá, preto je šírka obidvoch veží rovnaká. Základná kompozícia fasády je teda už definitívne určená.

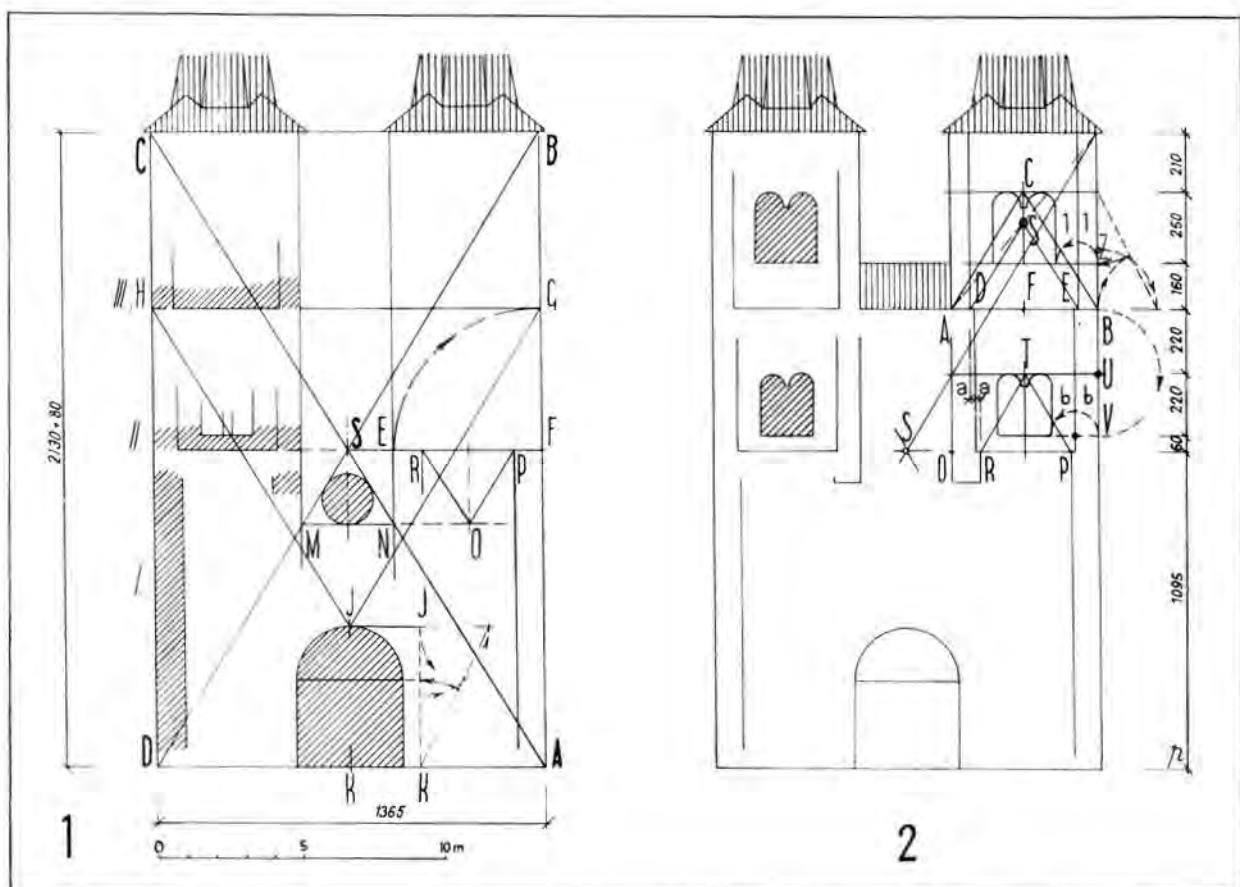
Vráťme sa k zistenému základnému štvoruholníku (obr. 4; 1 – ABCD). Ak viedeme v tomto štvoruholníku dve diagonály, dostaneme stred fasády (S); horizontálka vedená týmto bodom rozdelí štvoruholník na dve rovnaké plochy a prejaví sa vo fasáde ako zvýraznenie druhého poschodia veží (E, F), lebo prvé poschodie je nezvýraznené a prebieha úrovňou chóru. Ak potom na tejto horizontálnej symetriale prenesieme šírku veže (E, F) na zvislicu nárožia (AB), dostaneme horizontálnu dotyčnicu (GH) vyznačujúcu na fasáde veží úroveň tretieho poschodia.

Dostali sme osnovu výtvarnej úpravy horných polovic veží. V dolnej polovici štvoruholníka treba hľadať geometrickú zákonitosť umiestenia rozetového okna a obvodových rozmerov vstupného portálu. Pomôžu nám pri tom pôvodné diagonály (DSB, ASC). Tam, kde tieto smery diagonál pretínajú zvislice veží, dostaneme dva body (M, N) na horizontálke, ako tretej dotyčnice kružnice urču-

júcej rozetové okno. Pre danú fasádu budú teda rozhodujúce smery hlavných diagonál, uplatňované kdekoľvek v paralelách. Predĺžme horizontálnu dotyčnicu kruhového okna tak, aby pretala os južnej veže (O). Dostaneme východiskový bod (O) pre konštrukciu šírky ánt v spodnej polovici veže. Ak viedeme priesčníkom (O) paralely so smermi dvoch hlavných diagonál štvoruholníka a na horizontálke vedenej stredom fasády (S), získame úsečky pre symetrické šírky ánt (z bodu O do bodov R a S, úsečky ER a PF).

Tak isto nie sú náhodné ani rozmery vstupného portálu. Ak na priamke tretieho poschodia viedeme v priesčníku S nárožnými zvislicami (H, G) paralely so smermi horizontál, dostaneme na hlavnej symetriale celej fasády vrchol vstupného portálu (J), t. j. výšku architektúry portálu (J – K). Zlatý rez skonštruovaný nad touto výškou (JK) stanoví nám polomer polkružnice nadpraží, a tým aj šírku celého portálu a výšku vstupných dverí.

Zostáva doriešiť otázku rozmerov ánt a okien v hornej časti veže. Začnime v obdĺžniku tretieho poschodia, v ktorom vedeme diagonály, ktorých

Obr. 4. Biňa. 1 – aplikácia zlatých rezov na projekt výšky poschodia veží, rozetového okna a portálu kostola,
2 – konštrukcia výšky ánt a rozmerov oblokov v poschodiach veží kostola.

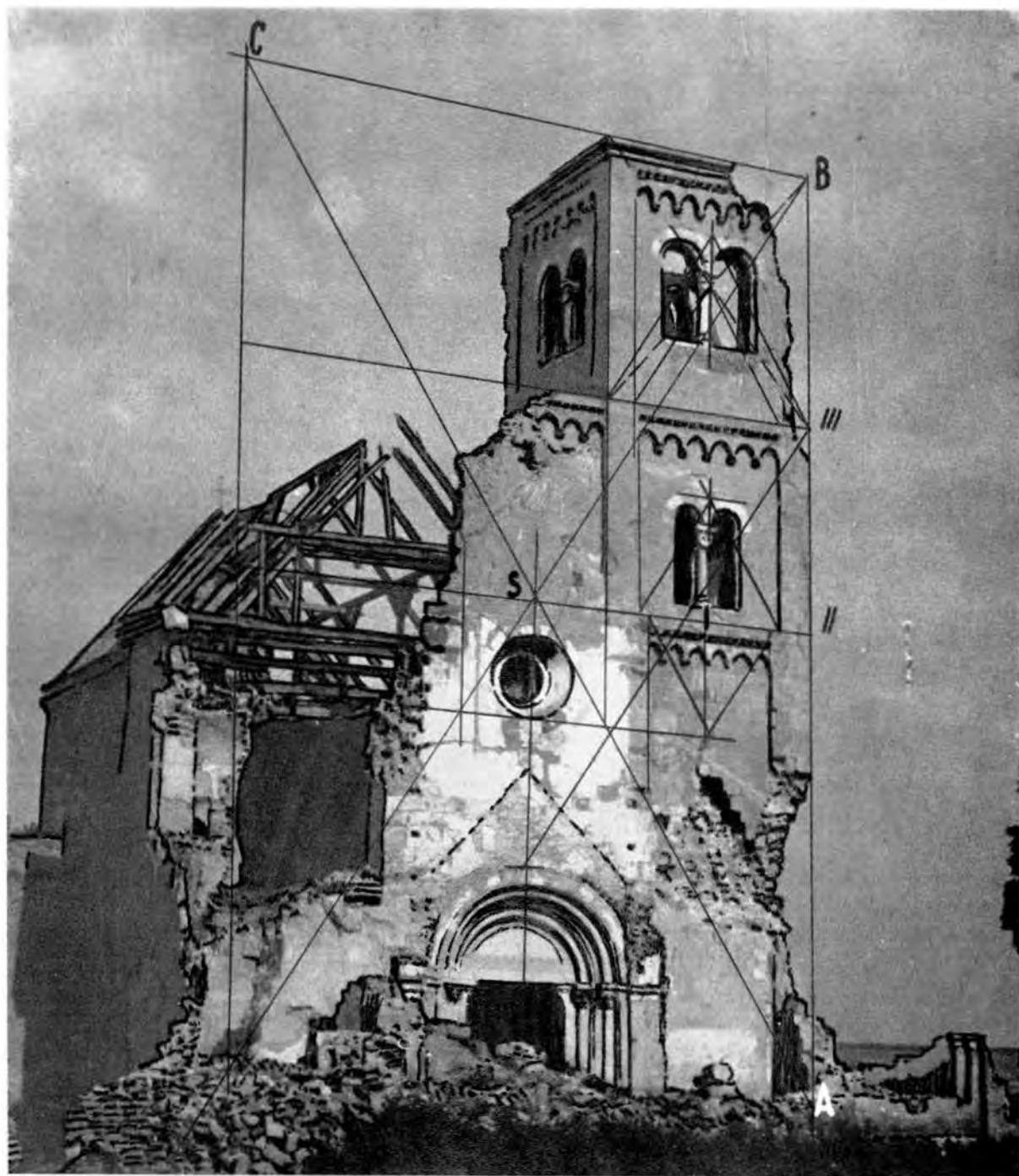
priesečník (S) na osi veže stanovi stred štvoruholníka. Z tohto stredu veďme rovnobežky s hlavnými diagonálami (DSB, ASC). Na horizontále oddeľujúcej druhé poschodie od tretieho, súčasne uplatnenej ako výška rímsy medzivežia, dostaneme dva body (E, F), a tým šírku ánt fasády tretieho poschodia (AD, BE). Zvislice šírky veží pretnú horizontálou tretieho poschodia v priesečníkoch (AB), z ktorých vyvedieme transláciou rovnobežky so základnými diagonálami (ASC, DSB). Ich priesečník (C) na symetrike veže určí bod, ktorým vedená horizontála je tangentou oblúkov združených románskych okien. Výška okien na tomto poschodi vyjde zo zlatého rezu výšky obloka nad čiarou tretieho poschodia (CF) a tretí člen zlatého rezu (bod Z) určí výšku parapetu okien. Takto sme dostali hlavné rozmerie združených oblokov, najmä ak vzdialenosť zvislice okna od nárožnej anty sa rovná šírke anty ($1 = 1$), ale aj výšku strechy nad spojovacím traktom fasády na treťom poschodi (ZB).

Zaujímavá úloha sa riešila na druhom poschodi veží. Z doterajších postupov poznáme šírky ánt

veží na treťom a prvom poschodi. Rozmery ánt sa smerom nahor zmenšujú, anta na prvom poschodi (OR) je širšia než anta na treťom poschodi (AD). Rozdiel týchto rozmerov rozdelený na polovicu ($a = a$) udáva automaticky v symetrike šírku anty na prvom poschodi. Táto šírka anty prenesená na fasádu veže ($b = b$) vytvára zvislý obvodový rozmer združeného románskeho okna. Zostáva zistieť jeho výšku.

Ukázali sme postup pri zistovaní šírky ánt na prvom poschodi ($OR = PV$). Otočíme trojuholník z obr. 4: 1 smerom nahor (RPT). Jeho vrchol (T) bude ležať na horizontále (TU), ako dotyčnici polkružníc románskych oblokov. Výšku tohto združeného obloka, inú ako na treťom poschodi (250 cm, 220 cm), dostaneme preniesaním rozmeru od vrcholu trojuholníka po horizontálou medzi druhým a tretím poschodím (TF = UB = UV). Tým sme jednoznačne a presne určili rozmer oblokov na druhom poschodi.

Celá táto konštruktívna osnova nie je teoretická. Môžeme to dokázať jej zakreslením do fotografie (obr. 5); tzv. trojuholníky chýb sú také nepatrné,

Obr. 5. Biňa. Zakreslenie osnovy zlatých rezov do fotografie kostola z roku 1951 (pred rekonštrukciou).

že nemajú pre presnosť projektu a založenia fasády žiadny podstatný význam.

V tejto štúdii sme ukázali, že projekt fasády západného priečelia kostola v Biňi je dielo svojho druhu výnimočné. Proti bežným kompozíciam triangulácie vychádzajúcej zo štvorca a platnej pre baziliky s plochým stropom (napr. kostol Pan-

ny Márie v Magdeburku, postavený okolo roku 1200), uplatňuje sa tu systém diagonál vo štvoruholníku zlatého rezu, zapadajúci už do sféry sexagezimálnej, na svoju dobu veľmi pokrokovej a pre kostol v Biňi veľmi včasnej.¹⁰ Ak uvážime, že skicár francúzskeho staviteľa Villarsa de Honne courta je z čias okolo roku 1244 a že kostol v Biňi

možno datovať do obdobia od roku 1217 (dolná hranica) až po polovicu XIII. storočia, je bínска geometrická kompozícia dôležitá nielen pre Slovensko, ale v prvom rade pre Francúzsko, odkiaľ bol

projekt nepochybne importovaný. Z tohto dôvodu bola tiež rekonštrukciu kostola v Bini venovaná taká starostlivosť, akú si právom zaslhuje.

Poznámky

¹ Pokus o zničenie románskej baziliky v Bini nemeckou armádou sa uskutočnil v poludňajších hodinách 27. marca 1945, keď v dedine boli už iba malé nemecké jednotky kryjúce ústup. Výbuch mal lievikovitý účinok a úplne zničil severnú vežu, takmer celú predsieň, časť klenby hlavnej lode a chór. Do večerných hodín bola stavba ešte raz poškodená: sovietske delostrelecké granáty dopadli na strednú apsidu z východu a demolovali jej klenbu; protipalbou nemeckého delostrelectva bola poškodená južná, ešte stojaca veža, ale už bez strechy (obr. 1: 1ab). Nemecké granáty poškodili juhozápadné nárožie južnej veže a zvyšok steny nartexu. Šesť rokov zostal kostol nepovšimnutý a všeobecne sa povaľoval za nerekonštruktívny, no po predchádzajúcim rokovani z iniciatívy inž. K. Chudomelku zvolalo Poverenictvo školstva, vied a umenia prvú komisiu na 17. februára 1951; komisia zistovala, resp. rozhodovala, či kostol ponechať ako konzervovanú ruinu, alebo ho zrekonštruovať. Plány stavby vtedy neboli a ako podklad poslúžili komisii údaje v časopise *Technika – a magyar mérnök lapja* č. 7 z roku 1940, str. 202–209. Na návrh A. Piffla a K. Chudomelku komisia navrhla pokúsiť sa o rekonštrukciu kostola. Rokovanie komisie pokračovalo 12. apríla 1951 v Bini a rozhodlo definitívne o záchrane kostola. Pritomný A. Piffel vypracoval predbežný harmonogram záchrannej akcie a K. Chudomelka aproximativný rozpočet. Dňa 6. mája 1951 zvolalo Poverenictvo školstva, vied a umenia do Bine rozšírenú odbornú komisiu v tomto zložení: inž. K. Chudomelka, prof. dr. inž. F. Léderer, statik, prof. inž. arch. dr. A. Piffel a inž. arch. J. Lichner za Ústav dejín architektúry Slovenskej vysokej školy technickej, inž. arch. V. Konečný za Slovenský pamiatkový ústav v Bratislave, a binsky farár dekan Š. Kubiss. Komisia rozhodla, že sa kostol zreštauruje do stavu zisteného budúcom historickým výskumom, prof. F. Léderer vypracuje projekt železobetónových konštrukcií a prof. A. Piffel projekt historickej stavebnej rekonštrukcie. Do meračských prác na bínскеj ruine boli potom zapojení poslucháči fakulty architektúry, ktorí od 31. mája do 3. júna 1951 zistovali pôvodné miery kostola. Detailné plány podľa tohto merania vypracoval prof. A. Piffel. Do konca roku 1951 sa spracúvali detailné plány rekonštrukcie a finančných akcií. Stavebné práce sa začali 20. marca 1952, keď Poverenictvo školstva, vied a umenia zadalo rekonštrukciu Stavokombinátu v Štúrove a výnosom z 8. mája 1952 povierilo celou agendou a stavebným dozorom nad rekonštrukciou A. Piffla. Organizačiou miestnych pracovných brigád bol poverený binsky dekan Štefan Kubiss. Ministerstvo školstva, vied a umenia v Prahe schválilo dovtedajší úradný postup i rozhodnutia a na komisiu do Bine vyslalo 17. apríla 1952 ako svojho zástupcu dr. J. Pošomurého a prevzalo finančný patronát nad celou rekonštrukciou. Už v lete 1952 bolo postavené lešenie vnútri kostola a na fasáde. Zaklenutie kostola a nový krov podľa návrhu

prof. F. Léderera boli dohotovené v apríli 1953. Jediná odchýlka oproti projektu prof. A. Piffla bola v tom, že sa nerealizovali tri štíty nad predsiennou, zistené vyskumom, ale predsieň bola – na škodu pamiatky – zrekonštruovaná do stavu spred roku 1942 (Piffel A., *K rekonštrukcii kostola v Bini*, Pamiatky a múzea I, č. 4, 1952, 55–57). Zrekonštruovaný kostol bol znova vysvätený 29. novembra 1953. Detailné úpravy sa potom robili až do roku 1955. Pifflova rekonštrukcia je uvedená v *Súpisu pamiatok na Slovensku* ako štvrtá v historickom poradí (*Súpis pamiatok na Slovensku I*, Bratislava 1967, 123). Prvá rekonštrukcia sa uskutočnila v rokoch 1722–1732, teda 40 rokov po spustnení kostola zničeného roku 1683; druhá bola Hildova renovácia roku 1867, tretia Czigeľová v rokoch 1896–1898 a štvrtá Pifflova v rokoch 1951–1955.

² Fotografický materiál bol roku 1967 odovzdaný inž. B. Šovi, CSc., zo Slovenskej vysokej školy technickej na spracovanie kandidátskej práce s uviedením technologickej príbuznosti s rotundou kostola v Holubiciach pri Kralupoch nad Vltavou.

³ Otázka priamej závislosti kostola v Bini od francúzskych vzorov, resp. premonštrátskych pamiatok, je spracovaná v článku A. Piffla, pripravenom do tlače. Informácie o Ďosci a Šahách pozri v práci Mencl V., *Stredoveká architektúra na Slovensku I*, Praha–Prešov 1937, 244–256.

⁴ Odborné informácie pochádzajú z premonštrátskeho archívu v Prahe na Strahove; ďakujem p. archivárovi Balcárovovi, dekanovi doksanskému, za ich sprístupnenie.

⁵ Rozvinutie zlatého rezu vo fasádach objektov podáva práca Piffel A., *Kompozice fasád ruské architektury do konca XII. storočia*, Geometrie v technike a umení, Sborník prof. Inž. Dr. F. Kaderávka, Praha 1955, 107–124. Rozvinutie spočíva v uplatnení poznatku o trojuholníku postavenom na vrchol v príkladoch ruských cerkví a soborov od štyridsiatych rokov XI. do konca XII. storočia, keď v tejto oblasti vrcholilo kompozičné umenie, ktoré vyšlo z Byzancie.

⁶ Mencl V., *Stredoveká architektúra na Slovensku I*, 252.

⁷ Pre potrebu aplikácie týchto stôp ako rozmerových jednotiek uviedol autor 32 druhov ich hodnôt v histórii: Piffel A., *Půdorys a klenba kostela sv. Petra a Pavla na Zderaze (Praha II)*, Časopis Spoločnosti prial starozitnosti XLVII, 1939, 68–76. V hraniciach kráľovstva Přemysla Otakara II. pripomína roku 1617 Šimon Podolský z Podolia, že už roku 1268 sa u nás uskutočnila jednotná úprava krajinských mier a váh (Červený - Rehorovský, *Technický průvodce pro inženýry a stavitele*, sešit prvý, tabulky – matematika, Praha 1921, 84).

⁸ *Stavebnicky náučný slovník – V-2 – Architektúra a typológia*, Bratislava 1956, 1145; Štalmašek J., *Geometrické konštrukcie – Metóda algebraicko-geometrická – zlatý rez*, Bratislava 1969, 38, 39.

⁹ V presnom výpočte vychádza pri zachovaní rozmeru šírky 1365 cm výška 2208 cm, teda differencia -2 cm, alebo pri výške 2210 cm šírka 1368 cm, teda +3 cm.

¹⁰ Kasák M., *Handbuch der Architektur IV, Die Baustile (Die romanische und die gotische Baukunst, Die Kirchenbau des Mittelalters)*, Leipzig 1913, 269.

Goldener Schnitt auf der Fassade der Kirche in Bína

Alfréd Piffl

Zu den schwer beschädigten Architekturen aus dem zweiten Weltkrieg gehört in der Slowakei die romanische Kirche von Bína (Bez. Štúrovo) — eines der hochstehendsten und vollkommensten slowakischen Bauwerke aus der Mitte des XIII. Jh. Die baugeschichtlichen Schicksale der auf dem Boden der ehemaligen Prämonstratenserabtei stehenden Kirche weisen mehrere tragische Jahre auf, als es schien, als ob die Kirche eine dauernde Ruine bleiben würde. Im J. 1683 von polnischem Heer vernichtet, verblieb sie in diesem Zustand bis zur großen Rekonstruktion in den J. 1722—1732, es schadete ihr auch die puristische Renovierung in den J. 1867, ferner 1896—1898 und insbesondere aber der Versuch ihrer beabsichtigten Zerstörung im J. 1945. Damals sprengte das deutsche Heer auf seinem Rückzug das Artilleriegeschossbläger in der romanischen Vorhalle und im Nordturm der Kirche, wodurch dieser bedeutende romanische Bau auf acht Jahre in einen Haufen von Bau- und architektonischen Trümmern verwandelt wurde, die zur Abtragung bestimmt waren (Abb. 1).

Erst 1951 kam es durch die Initiative des Ministeriums für Schulwesen, Wissenschaft und Kunst zu rettenden Baumaßnahmen an diesem Denkmal. Die verstifende Eisenbetonkonstruktion und den neuen Dachstuhl entwarf der Professor der technischen Hochschule zu Bratislava Ing. Dr. F. Lederer und das architektonische Projekt mit der Bauaufsicht übernahm Prof. Ing. Dr. A. Piffl, ebenfalls von gananter Hochschule. Diese Bauarbeiten dauerten vier Jahre und zur Neueinweihung der Kirche kam es bereits 1953.

Die Rekonstruktion des Objektes bot eine einzigartige Gelegenheit zur architektonischen Untersuchung, weil der ganze Bau zwei Jahre lang durch ein Gerüst zugänglich war. So kam es insbesondere zum Studium der Stirnfassade, die nach Zerstörung der jüngeren romanischen Vorhalle durch die Sprengung am 27. März 1945 freigelegt worden war.

Es wurden genaue Pläne ausgearbeitet, die zeigten, daß auf die Stirnwand als Ganzes, aber auch auf deren einzelne Teile ein ganzes System von goldenen Schnitten applizierbar war, die den Verfasser zu vorliegender Arbeit anregten. Die theoretische Berechnung des goldenen Schnittes und die durch genaue Messung des Baues festgestellten Ausmaße ergänzten und schnitten sich derart, daß z. B. zur gemessenen Breite der Stirnwand mit 1365 cm die Höhe dieser Wand mit 2130 cm verglichen mit den Ausmaßen des goldenen Schnittes um 80 cm differierte, doch wurde beim archäologischen Schnitt festgestellt, daß die Fassade ursprünglich die Höhe von 2210 cm hatte, was dem goldenen Schnitt mit einem Fehler von plus-minus 4 cm entspricht (Abb. 3).

Die Applikation des Quadrates und seiner Diagonalen im goldenen Schnitt fand eine ganze Reihe weiterer Zusammenhänge (siehe Abb. 3—5). Zum Beispiel ist die Breite des Turmes nicht zufallsbedingt, sondern das Ergebnis einer geometrischen Konstruktion. Die Breite der Anten auf den Türmen, die Breite und Höhe der Fenster, die Unterbringung des rosettenförmigen Rundfensters, die Ausmaße des Eingangsportals usw., das alles sind Ergebnisse geometrischer Berechnungen, die bereits der ursprüngliche anonyme Projektant in den Bau gelegt hatte. Die Ergebnisse dieser Studie über den goldenen Schnitt auf der Fassade der Kirche konnten sogar auch in das Photo eingezeichnet werden (Abb. 5), was die verlässlichste Dokumentierung des ganzen künstlerischen Gedankens der Fassade ist.

Kein Maß ist hier zufallsbedingt, jedes hat seine genaue metrische Umgrenzung. Die Höhen des zweiten und dritten Stockwerkes der Türme sind nicht gleich. Auf dem zweiten Stock der Türme sind die Doppelfenster schmäler und kleiner als im dritten Stock. In der Richtung aufwärts verkleinern sich die Ausmaße der Eckanten auf den Türmen. Der heutige Fußboden der jüngeren ro-

manischen Vorhalle liegt höher als der Fußboden des Schiffes, so daß also Treppen in das Schiff hinabführen, während der ursprüngliche Bau den Fußboden des Schiffes über dem Gelände angelegt hatte und Treppen hinaufführten. So erwies es der Grabungsschnitt und die mathematische Symmetrie. Die Fassade der Kirche von Biňa stellt also eine der gediegensten Aufgaben mit dem goldenen Schnitt in der slowakischen romanischen Architektur dar.

Da vorausgesetzt werden kann, daß der Projektant der Fassade der Biňaer Kirche in den Bereich der romanischen Künstler des Prämonstratenserordens gehört hatte, repräsentiert diese Architektur zugleich auch die mittelalterliche französische Kunst, zu der sie in Wirklichkeit gehört. In Anbetracht der internationalen Bedeutung der Biňaer Kirche wurde der Rekonstruktion eine solche Sorgfalt zugemessen, wie ihr gebührt.

Übersetzt von B. Nieburowá

O B S A H — I N H A L T

K životnému jubileu Josefa Poulika	7
Bibliografia DrSc. Josefa Poulika	8
T r e t j a k o v Pětr Nikolaevič	
Das altslawische Dneprgebiet	11
F e t t i c h Nándor	
Strava — stravica	17
K r a s k o v s k á Ludmila	
Železné kovania zo slovansko-avaríských hrobov v Záhorskej Bystrici	23
Eisenbeschläge aus den slawisch-awarischen Gräbern in Záhorská Bystrica	28
T o ċ í k Anton	
Pohrebný ritus na včasnostredovekých pohrebiskách v Holiaroch a Štúrove	29
Bestattungsritus auf den frühmittelalterlichen Gräberfeldern in Holiare und Štúrove	55
C i l i n s k á Zlata	
Druhé predvelkomoravské pohrebisko v Radvani nad Dunajom	57
Ein zweites vor großmährisches Gräberfeld in Radvaň nad Dunajom	63
H e n s e l Witold	
Devinska-Nová-Ves-Kultur oder awarisch-slawische bzw. slawisch-awarische Kultur?	65
J a n k u h n Herbert	
Die slawische Besiedlung des Hannoverschen Wendlandes im frühen Mittelalter	69
H e r r m a n n Joachim — L a n g e Elsbeth	
Einige Probleme der archäologischen Erforschung der frühmittelalterlichen Agrargeschichte der Nordwestslaven	79
H r u b ý Vilém	
Hrob svatého Metoděje v Uherském Hradišti-Sadech?	87
Grab des heiligen Methodius in Uherské Hradiště-Sady?	95
S ó s Cs. Ágnes	
Frühmittelalterliche slawische Siedlungsreste im Zagyvatal	97
C o r o v i c - L j u b i n k o v i c Mirjana	
Der Zusammenhang des Schmuckes des Nitra-Gebietes und Nordserbiens im IX. Jahrhundert	113
C o m s a Maria	
Töpferöfen aus dem IX.—X. Jahrhundert, freigelegt bei Dragosloveni (Kreis Vrancea)	119
S o l l e Miloš	
Čechy v době rozkvětu velkomoravských center	129
Böhmen in der Blütezeit der großmährischen Zentren	134
C o b l e n z Werner	
Zum Wechsel der Befestigungsfunktion vom IX. bis zum XI. Jahrhundert im ostsaalischen Gebiet (am Beispiel des Meißen Landes)	137

T u r e k Rudolf	
K otázce vlivů a tradic velkomoravské architektury v Čechách	153
Zur Frage der Einflüsse und Traditionen der großmährischen Architektur in Böhmen	157
G r i m m Paul	
Eine Fronscheune in der Vorburg der Pfalz Tilleda (Haus 99)	159
B u d i n s k ý - K r i č k a Vojtech	
Príspevok k poznaniu včasnostredovekej dediny na východnom Slovensku	167
Beitrag zur Erkenntnis des mittelalterlichen Dorfes in der Ostslowakei	180
P i f f l Alfréd	
Zlatý rez na fasáde kostola v Biňi	189
Goldener Schnitt auf der Fassade der Kirche in Biňa	195

SLOVENSKÁ ARCHEOLÓGIA
časopis Archeologického ústavu Slovenskej akadémie vied
Ročník XVIII-1, 1970

Vydalo v Bratislave roku 1970
Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied
Vychádza dva razy do roka. Ročné predplatné Kčs 150,—
Hlavný redaktor doc. dr. Anton Točík, DrSc.
Redakcia časopisu: Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, Nitra-Hrad
Technická redaktorka Ladislava Haplová

Rozšíruje Poštová novinová služba. Objednávky a predplatné prijíma PNS – ústredná expedícia tlače, administrácia odbornej tlače, Gottwaldovo námestie 48, Bratislava. Možno tiež objednať na každej pošte alebo u doručovateľa. Objednávky do zahraničia vybavuje PNS – ústredná expedícia tlače, odd. vývozu tlače, Gottwaldovo námestie 48, Bratislava. Vytlačili Tlačiarne Slov. nár. povstania, n. p., Martin. Výmer PK HSVZ čís. 18560/52-IV 2. – V-06*71300

© by Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1970

Cena viaz. Kčs 75,—